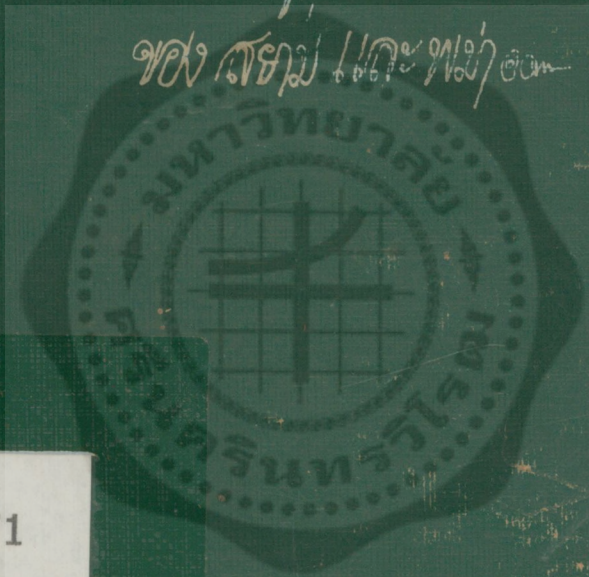

การบริบทัวเจ็ดยุคใหม่

ของ สยาม และ พม่า

959.371

ร476ก

ร.2

វិទ្យាសាស្ត្របាសយោ

95T
៩
C. 2

© វិទ្យាសាស្ត្របាសយោ

การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า
และ
หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับบางประเทศ

THE LIBRARY
COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK, THAILAND

การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า

และ

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับบางประเทศ

อนันต์
หม่อมดาศ ศรีธวัช ณอยุธยา
พระนคร
๒๕๑๒

พิมพ์ครั้งที่ ๑

จำนวน ๑,๕๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร

เพื่อแจกในงานฌาปนกิจ

หม่อมสหาย ศรีธวัช ฌนอยุธยา

วันเสาร์ที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๒

เลขหมู่หนังสือ ๙๕๙.๓๖

การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า

และหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับบางประเทศ

๑๒

25 8 19 1

หม่อมตาย ศรีธวัช ณอยุธยา

ประวัติ

หม่อมสาย ศิริวัช ฌอยุธยา เป็นธิดาของนายเซ็งและนางทู้ สิงห์สุวิช เกิดที่ตำบลนาเชือก จังหวัดชลบุรี เมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๓ ขุนประภิจการย์พิบูล (สุย สิงห์สุวิช) เป็นพี่ชายร่วมมารดา เมื่อเยาว์วัยหม่อมสายได้เล่าเรียนกับครูเริ่มที่โรงเรียนกล่อมประดุมวัย ที่ตลาดอำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี เมื่อจบการศึกษาแล้ว จึงได้กลับไปตั้งโรงเรียนที่บ้านตำบลหนองตำลึง จังหวัดชลบุรี ชาวบ้านแถบนั้นจึงเรียกว่า คุณครู

หม่อมสายเป็นหม่อมในมหาอำมาตย์โทหม่อมเจ้าธำรงศิริ ศิริวัช มีบุตรและธิดารวมเจ็ดคน คือ หม่อมราชวงศ์ธวัชวัลลวิชัย ศิริวัช ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ ๙ ขวบ หม่อมราชวงศ์สุทนต์ศิริ ศิริวัช ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ ๒๓ ปี นาวาโทนายแพทย์ หม่อมราชวงศ์ไกรธวัช ศิริวัช รับราชการที่โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า หม่อมราชวงศ์สุทนต์วิชัย ศิริวัช ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ ๓ เดือน หม่อมราชวงศ์หญิง อวยศรี ศิริวัช หม่อมราชวงศ์สุธวัช ศิริวัช รับราชการอยู่ที่กรมสามัญศึกษา และ หม่อมราชวงศ์ชัชววัช ศิริวัช รับราชการฝ่ายวัฒนธรรมอยู่ที่สถานทูตไทย กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส สิ่งที่หม่อมสายเห็นว่า เป็นสิ่งสำคัญยิ่งในชีวิตของลูกก็คือการส่งเสริมให้ลูกทุกคนได้ศึกษาเล่าเรียนให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

หม่อมสายได้ป่วยเป็นโรคไตพิการ อยู่ในความดูแลรักษาพยาบาลอย่างใกล้ชิดของบุตรซึ่งเป็นหม่อม แต่เหลือวิสัยที่การแพทย์ในยุคนั้นจะช่วยยืดชีวิตให้เป็นร่วมโพธิ์ร่วมไทรแก่บรรดาลูกหลานได้ หม่อมสายจึงได้สิ้นชีวิตลงด้วยความสงบที่โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้าเมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

คำขอบคุณ

หนังสือสำเร็จเป็นรูปเล่มก็เนื่องมาจากแรงสามัคคีของบรรดาผู้ใฝ่ใจในการ
ใคร่รู้ในสิ่งบรรพชนได้กระทำไว้ เจ้าภาพขอขอบคุณ *Professor Fred W. Riggs*
ผู้ประพันธ์ และขอลิขสิทธิ์จาก *East-West Center Press* กรมศิลปากร ซึ่ง
อนุญาตให้ตีพิมพ์บางตอนของสมุดข่อยซึ่งปรากฏอยู่ตอนหน้าของหนังสือสัญญา
ทางพระราชไมตรีบางฉบับ อาจารย์แมนมาส ขวลิขิต และ คุณลินจง เผ่าวิบูล
แห่งหอสมุดแห่งชาติ ผู้อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าเอกสารต่าง ๆ อาจารย์
คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณอยุธยา ผู้ช่วยค้นหาหลักฐานเบื้องต้น อันช่วยให้
หนังสือนี้มีคุณค่าในการศึกษาทางประวัติศาสตร์มากยิ่งขึ้น คุณอมร โสภณ
วิเชษฐวงศ์ และคุณเอกวิทย์ ณฑกลาง ผู้ถอดความ คุณสวัสดิ์ จงกุล ผู้ช่วย
ตรวจดูรายละเอียดในเชิงอรรถ คุณสุภร กมลรัตน์ และ คุณทิพย์ เพ็ญธิสาร
ผู้ตรวจทาน คุณสมรัชนี พุกกะเวส ผู้จัดทำปก คุณอรพินธ์ พุกกะเวส
ผู้พิมพ์ต้นฉบับ และห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร ซึ่งจัดพิมพ์ให้เป็นอย่างดี.

UNIVERSITY OF HAWAII

Social Science Research Institute

February 12, 1969

Mr. M.R.W. Surathavaj Srithavaj
73 Soi Chompol
Bangkok 9, Thailand

Dear Momrajwongse Surathavaj:

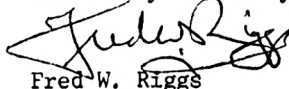
Thank you very much for your kind letter of 4 February requesting permission to translate a portion of my book on Thailand for publication in a cremation volume honoring your mother, Mom Sai Srithavaj Na Ayuthya. Naturally it gives me great pleasure to give you the requested permission. I am deeply honored that you find my writings worthy of translation. Since I have the profoundest respect for the great work of your ancestor, the Great King Mongkut, and a sincere affection for the Thai people, I am delighted with the prospect that an extract from my writings will be distributed in Thai in the form of a cremation volume.

Regarding permission from the East-West Center Press, I have called the director, Mr. Jack Kyle, and he has authorized me to give you permission on behalf of the Press. It is unnecessary, therefore, for you to contact USIS in this connection.

We do have one request to make of you, namely, that you send at least three copies of the cremation book to me: one for my own library, one for the East-West Center Press, and a third copy for the library of the East-West Center. Thank you very much.

Please accept my sincere condolences on the death of your mother. With kindest regards and appreciation for your thoughtfulness,

Yours very sincerely,

Fred W. Riggs

คำนำ

ไม่เพียงแต่ชาวต่างประเทศเท่านั้น แต่คนไทยเองเป็นจำนวนมากมักจะคิดว่า การที่เราสามารถดำรงรักษาเอกราชของชาติไว้ได้ ไม่ตกเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจตะวันตกนั้น เป็นโชคดีของเราเพราะอังกฤษและฝรั่งเศสถือเอาเมืองไทยเป็นรัฐกันกระทบ *Buffer State* ระหว่างมหาอำนาจทั้งสองผู้เผด็จการวรรดิเข้ามาครอบคลุมเอเชียตะวันออก เท่าที่ได้พิจารณาการสอน การเรียนประวัติศาสตร์เรื่องนี้ในระดับมหาวิทยาลัย หรือโรงเรียนมัธยมของเรา บรรดาอาจารย์ผู้สอนมักไม่ค่อยได้ชี้ให้เห็นสาระสำคัญเด่นชัดนักว่า เมืองไทยรอดปากเหยี่ยวปากกามาได้อย่างไร เราดำรงอยู่ด้วยดี เพราะสติปัญญาหรือโชคกันแน่ สิ่งนี้มีความหมายอย่างลึกซึ้งต่อบุคคลปัจจุบันและอนาคตของชาติไทย ถ้าจะไม่ศึกษากันให้ละเอียดถี่ถ้วนแท้ก็ย่อมไม่สมควร

ในการศึกษาค้นคว้าระบบบริหารราชการแผ่นดินของไทยอันสลับซับซ้อนในปัจจุบันนี้ ศาสตราจารย์ *Fred W. Riggs* ได้เขียนหนังสืออันสำคัญยิ่งไว้ก็คือ *Thailand, The Modernization of the Bureaucratic Polity* ในหนังสือเล่มนี้ตอนต้นได้วิเคราะห์ลักษณะราชาธิปไตยและนโยบายการทะนุบำรุงบ้านเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้อย่างน่าสนใจยิ่ง โดยได้เปรียบเทียบความสำเร็จของไทยกับความหายนะของพม่าว่า มีที่มาแตกต่างและคล้ายคลึงกันอย่างไรบ้าง ทำให้เราสามารถเข้าใจและรู้ซึ่งในพระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์ไทยในราชวงศ์จักรียิ่งขึ้นไปอีก และขณะเดียวกันสำหรับนักบริหารก็ได้ให้ประโยชน์ในเชิงทฤษฎีการบริหารด้วย ศาสตราจารย์ *Fred W. Riggs* ได้วิเคราะห์ปัจจัยต่าง ๆ ไว้อย่างตรงไปตรงมา ถี่ถ้วนและยุติธรรม จึงเห็นว่า

ถ้าได้แปลเป็นภาษาไทยให้ได้อ่านกันกว้างขวาง ก็จะเป็นประโยชน์ต่อการรู้จักบ้านเมืองของเราเองยิ่งขึ้น

ในการแปลงานชิ้นนี้ผู้แปลได้พยายามที่จะรักษาสำนวนและข้อคิดเห็นของผู้เขียนไว้อย่างมากที่สุด บางตอนผู้อ่านที่มีคตินิยมอย่างไทย ๆ อาจจะรู้สึกพิศวงบ้างในความเห็นต่าง ๆ ของผู้รู้ชาวตะวันตก เกี่ยวกับเรื่องนี้คณะผู้แปลเชื่อว่าแม้ความเห็นจะแปลกไปกว่าคติที่เราเคยชิน แต่ก็ได้ให้แง่คิดบางประการที่เราไม่เคยคิดมาก่อน ซึ่งนับได้ว่าเป็นกำไร ความบกพร่องในการแปลย่อมมีอยู่บ้างเป็นธรรมดาโดยเฉพาะในแง่ภาษา ชื่อคน ชื่อสถานที่ ที่เราไม่คุ้นเคยแม้กระทั่งราชาศัพท์บางตอน ขอท่านผู้รู้ได้โปรดให้อภัยในความบกพร่องนี้ และมุ่งประโยชน์ในสาระสำคัญของเรื่องนี้เป็นประมาณด้วย

นอกจากข้อเขียนของศาสตราจารย์ Fred W. Riggs แล้ว ได้พิจารณาเห็นว่า หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศตะวันตกอันเป็นทั้งผลและเหตุของการดำเนินวิเทศব্যและการปฏิรูปบ้านเมืองของไทยในร้อยปีที่ผ่านมานี้ยังมีได้เป็นที่ทราบกันกว้างขวางนัก สาระสำคัญในหนังสือสัญญาเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นความพยายามและความสำเร็จของไทยในการติดต่อเกี่ยวข้องกับชาติมหาอำนาจตะวันตก น่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อนี้ด้วยเช่นเดียวกัน จึงได้ขออนุญาตหอสมุดแห่งชาติคัดมาลงไว้บางส่วน คือ หนังสือสัญญาพระราชไมตรีระหว่างไทยกับประเทศต่าง ๆ คือ อังกฤษ สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส เยอรมนี โปรตุเกส และเดนมาร์ก หากหนังสือเล่มนี้จะอำนวยความสะดวกแก่ผู้อ่านตามสมควรแล้ว คณะผู้แปลขออนุโมทนาส่วนกุศลอันจะพึงมีขึ้นให้กับการบำเพ็ญทักษิณานุปทานแก่มารดาของท่านเจ้าภาพในงานพระราชทานเพลิงศพในครั้งนี้นด้วย.

อ.ส.

อ.ณ.

๒๒ มีนาคม ๒๕๑๒

สารบาญ

การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า

ความละม้ายคล้ายคลึงโดยทั่วไประหว่างสยามกับพม่า	๒
พระมหากษัตริย์ผู้นำบ้านเมืองเข้าสู่ยุคใหม่	๗
การทำทนายของพวกจักรวรรดินิยมระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๑ – ๒๓๙๘	๑๒
วิเทโศบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	
พ.ศ. ๒๓๙๘ – ๒๔๑๐	๑๙
กุกุโลบายของไทย	๒๖
ระหว่างจระเข้กับปลาวาฬ	๓๔
เหตุที่ทำให้ไทยรอดตัว	๓๙
การสืบราชสันตติวงศ์	๔๒
ระยะเวลาครองราชย์ เมืองหลวงและการยึดอำนาจ	๕๖
การดำเนินงานทางเศรษฐกิจ	๖๑
ความสำเร็จของไทย	๖๕
ความล้มเหลวของพม่า	๗๑
พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า	
เจ้าอยู่หัวทรงมีไปถึงราชทูต ณ กรุงปารีส	๗๗
เชิงอรรถ	๘๕

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับ

ประเทศอังกฤษ	๙๗
ประเทศฝรั่งเศส	๑๒๕
ประเทศสหรัฐอเมริกา	๑๔๓
ประเทศเนเธอร์แลนด์	๑๕๕
ประเทศโปรตุเกส	๑๗๗
ประเทศเยอรมัน	๑๙๗
ประเทศเดนมาร์ก	๒๑๗

การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า

ถอดความจาก

Riggs, Fred W., "The Modernization of Siam and Burma,"

Thailand : The Modernization of A Bureaucratic Polity.

Honolulu : East-West Center Press, 1966.

อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และ เอกวิทย์ ฅณกลาง ผู้ถอดความ

การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า

อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ ถอดความ
เอกวิทย์ ณ ถกลาง ตรวจแก้

เพื่อความสะดวกในการพิจารณาว่า ประเทศไทยเข้าสู่ยุคใหม่อย่างไร จะได้เปรียบเทียบกับประวัติศาสตร์ไทยและพม่าในยุคที่ประเทศตะวันตกล่าอาณานิคม การที่ประเทศไทยและพม่ามีลักษณะละม้ายคล้ายคลึงกันหลายประการ ทำให้การเข้าสู่ยุคใหม่ด้วยท่าทีที่แตกต่างกันกลายเป็นเรื่องแปลกที่นำศึกษาไม่ใช่น้อย

ระบอบราชาธิปไตยของพม่าแม้จะได้พยายามดิ้นรนอย่างสุดฤทธิ์จนถึงนาทีสุดท้าย ก็ไม่สามารถจะปรับตัวให้เข้ากับยุคใหม่ และรักษาเอกราชไว้ได้ แม้แต่จะรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์ให้ดำรงคงอยู่ ก็ยังทำไม่ได้ แต่ระบอบราชาธิปไตยของไทยนอกจากจะสามารถรักษาเอกราชของชาติไว้ได้แล้ว ก็ยังรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์ไว้ได้อีกด้วย แม้ภายหลังจะเปลี่ยนเป็นระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญก็ตาม

การพิจารณาศึกษาเหตุผลและวิธีการที่ทำให้ประเทศไทยได้รับความสำเร็จในการรักษาเอกราชและสถาบันพระมหากษัตริย์ไว้ได้ดังกล่าวจะช่วยให้เราประเมินความสามารถของไทยที่มีระดับสูงขึ้นได้ดี โดยนัยตรงกันข้ามความล้มเหลวของพม่าก็จะช่วยให้เราทราบว่า ระบอบการปกครองของประเทศนั้นมีข้อบกพร่องอย่างไร จึงมีความสามารถไม่ถึงระดับที่จะดำรงเอกราชหรือสถาบันพระมหากษัตริย์ไว้ให้ได้อย่างน้อยก็สักอย่างหนึ่ง

เราจะได้ทราบต่อไปว่า การเปลี่ยนระดับความสามารถนั้นเป็นกรณีเฉพาะเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในเชิงพัฒนา เพราะจะเห็นว่า ภายใต้การปกครองของอังกฤษพม่าได้พัฒนาไปไกลกว่าไทย แต่แรงกดดันต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างไม่เป็นกระบวนการในภาวะที่มีการพัฒนานั้นเองได้กลายเป็นเครื่องขัดขวางความจริงของบ้านเมือง

ความล้มร้ายคล้ายคลึงกันโดยทั่วไประหว่างสยามกับพม่า

เพื่อแสดงให้เห็นว่า ประเทศไทยกับประเทศพม่าจะสามารถเปรียบเทียบกันได้อย่างดี ขอให้พิจารณาความล้มร้ายคล้ายคลึงที่สำคัญบางประการระหว่างประเทศทั้งสองโดยย่อ

การที่ประเทศทั้งสองมีที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ใกล้เคียงกัน ไม่สำคัญเท่าประเทศทั้งสองมีขนาดของประเทศและจำนวนประชากรเกือบเท่ากัน ประเทศทั้งสองเป็นประเทศขนาดเล็ก มีประชากรเพียง ๖ ล้านคนในพุทธศตวรรษที่ ๒๔ จนถึงมีประชากรกว่า ๒๐ ล้านคนในพุทธศตวรรษที่ ๒๕

ตารางที่ ๑
จำนวนประชากร (เป็นล้าน)

	พม่า	ไทย
พุทธศตวรรษที่ ๒๔	๑.๙	(พม่าของอังกฤษ) ๔.๕-๖.๐ (พ.ศ.๒๓๙๓)
พุทธศตวรรษที่ ๒๔	๖.๑	(ทวีประเทศพม่า พ.ศ. ๒๔๒๓)
พ.ศ. ๒๔๕๔	๑๒.๒	๘.๓
พ.ศ. ๒๔๗๔	๑๔.๗	๑๑.๕ (๒๔๗๒)
พ.ศ. ๒๔๘๔	๑๖.๘	๑๔.๕ (๒๔๘๐), ๑๗.๔ (๒๔๙๐)
พ.ศ. ๒๔๙๖	๑๙.๓	๑๙.๖
พ.ศ. ๒๕๐๐	๒๐.๑	๒๔.๒
พ.ศ. ๒๕๐๓	๒๐.๗	๒๗.๒
พ.ศ. ๒๕๐๕	๒๒.๓	๒๘.๐

ประเทศไทยมีพื้นที่ประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ ตารางไมล์ ประเทศพม่ามีพื้นที่ประมาณ ๒๖๐,๐๐๐ ตารางไมล์ ทั้งสองประเทศตั้งอยู่ในเขตร้อนมีที่ราบลุ่มปากแม่น้ำหลายแห่ง เมืองใหญ่ๆ เคยเป็นเมืองท่ามาก่อน บางเมืองตั้งอยู่ที่ปากน้ำ บางเมืองตั้งอยู่ลึกเข้าไปตามลำแม่น้ำ เช่น บริเวณที่แควต่างๆ ของแม่น้ำมาบรรจบกัน บริเวณที่มีการขนส่งทางเรือมากและบริเวณที่อุดมสมบูรณ์เป็นย่านการค้า ข้าวเป็นพืชสำคัญของทั้งสองประเทศ ประชาชนส่วนใหญ่เป็นชาวนาอาศัยอยู่ตามหมู่บ้าน ซึ่งตั้งอยู่กระจัดกระจายไปตามลำน้ำ การพัฒนาเศรษฐกิจในประเทศทั้งสองกระทำโดยขยายการทำนา ส่งข้าวเป็นสินค้าออกเพิ่มขึ้นตลอดจนเพิ่มผลผลิตต่างๆ โดยเฉพาะไม้สักและยาง

รอบอาณาบริเวณที่เป็นที่ราบในประเทศทั้งสองเป็นเนินเขา ที่ราบสูงหรือภูเขาซึ่งมีชนกลุ่มน้อยอาศัยอยู่ ชาวเขาและชาวที่ราบสูงเผ่าต่าง ๆ เหล่านี้อยู่ใน การปกครองของคนในที่ราบก็มี อยู่อย่างอิสระไม่ขึ้นกับคนในที่ราบก็มี ทั้งในพม่า และไทยวัฒนธรรมของคนที่อยู่บนที่ราบสูงกับของคนในที่ราบลุ่ม คือ ระหว่างชาว พม่ากับไทยใหญ่และชาวไทยกับลาวก็แตกต่างกันทั้งคู่

เชื้อชาติและภาษาทั้งของพม่าและไทยต่างก็สืบเนื่องมาจากจีนในภาคตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งสืบเชื้อสายต่อ ๆ มาเป็นพวกจีน-ไทยและทิเบต-พม่า แต่วัฒนธรรม ในด้านการเมืองและการปกครองได้รับอิทธิพลจากอินเดีย วัฒนธรรมที่ประเทศ ทั้งสองรับมาจากอินเดียนั้น นอกจากด้านการเมืองและการปกครองแล้วยังมีลัทธิ พราหมณ์ ในส่วนที่เกี่ยวกับชีวิตในราชสำนักและคดิราชาธิปไตย^(๑) ตลอดจนพระ พุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งประชาชนทั้งสองประเทศนับถือกันจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นระบบการปกครองที่มีสถาบันพระมหากษัตริย์แบบสมมติเทวราชและ ระเบียบ สังกศที่มาจากพระพุทธศาสนาจึงผสมผสานกันเข้าเป็นรูปสังคัมโบราณ ครั้นอิทธิพล ของประเทศตะวันตกแพร่สะพัดเข้ามา สถาบันพระมหากษัตริย์ก็อ่อนอำนาจลง แต่ พระพุทธศาสนายังคงดำรงมั่นอยู่อย่างเดิม

อย่างไรก็ดีทั้งในพม่าและไทยยังไม่มีความเป็นหนึ่งเดียวของวัฒนธรรม ชาว ตะวันตกค่อย ๆ เข้ามามีอิทธิพลเพิ่มขึ้นทุกทีในประเทศทั้งสองเป็นเวลาร่วม ๔๐๐ ปี แล้ว ครั้งแรกชาวโปรตุเกสเข้ามาค้าขายในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ และรับจ้างเป็น ทหารอยู่ในกองทัพของประเทศทั้งสอง ต่อมาชาวฮอลันดา ฝรั่งเศสและอังกฤษจึง เข้ามามีบทบาทและอิทธิพลเพิ่มขึ้นเรื่อยในกิจการต่าง ๆ ภายในราชอาณาจักร ประเทศตะวันตกเหล่านี้มีอิทธิพลสูงสุดในพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เมื่ออังกฤษและ

ฝรั่งเศสซึ่งเป็นคู่แข่งกันในทางล่าอาณานิคมเข้าแทรกแซงประเทศไทยและพม่ามากขึ้น อังกฤษและฝรั่งเศสต่างก็ได้ผนวกดินแดนของไทยและพม่าเข้ากับอาณานิคมของตน แต่ผลของการผนวกดินแดนนั้นเกิดขึ้นแก่ประเทศพม่าในลักษณะที่แตกต่างจากประเทศไทยอย่างตรงกันข้าม กล่าวคือพม่าถูกแทรกแซงก่อน แล้วจบลงโดยพม่าทั้งประเทศถูกผนวกเข้ากับอินเดีย ซึ่งเป็นอาณานิคมของอังกฤษอยู่แล้ว แต่ประเทศไทยแม้จะเสียดินแดนบางส่วนไป ก็ยังสามารถรักษาพื้นที่ส่วนใหญ่ของตนไว้ได้

ในประเทศไทยและพม่ามีชาวเอเชียด้วยกันเป็นชนกลุ่มน้อยที่มีอิทธิพลในทางการเงินและการค้า แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ในประเทศพม่าคนอินเดียมีอิทธิพลมากกว่าคนจีน ส่วนในประเทศไทยกลับตรงกันข้ามคือคนจีนมีอิทธิพลมากกว่าคนอินเดีย คนกลุ่มน้อยเหล่านี้ช่วยในการพัฒนา และขัดขวางการพัฒนาประเทศไปพร้อม ๆ กัน

ชนกลุ่มน้อยในประเทศทั้งสองยังคงรักษาวรรณธรรมดั้งเดิมของตนไว้ สำหรับชาวเขาส่วนมากมีความเชื่อถือแบบวิญญูณานิยม และพูดภาษาของตนเอง ซึ่งแตกต่างเป็นอย่างมากกับวัฒนธรรมประจำชาติของประเทศทั้งสอง แต่ก็มีชาวเขาไม่น้อยเหมือนกันที่หันไปนับถือศาสนาคริสต์ตามการชักจูงของนักสอนศาสนา นอกจากนี้ประเทศทั้งสองยังมีคนส่วนน้อยที่นับถือศาสนาอิสลาม ในประเทศไทยชาวมุสลิมส่วนมากอยู่ในจังหวัดภาคใต้ติดต่อกับมลายู ส่วนในประเทศพม่าชาวมุสลิมอยู่ในภาคตะวันตกบริเวณแคว้นอารกันติดต่อกับมณฑลเบงกอล (ปากีสถานตะวันออก) การรวมชนกลุ่มน้อยเหล่านี้ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับประชาชนส่วนใหญ่นับเป็นปัญหาสำคัญของประเทศทั้งสอง ในประเทศไทยชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ เข้ากันได้ดีกว่าชนกลุ่มน้อยในประเทศพม่า ความแตกต่างกันในเรื่องความสามัคคีของชนกลุ่ม

น้อยนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การพัฒนาของประเทศทั้งสองแตกต่างกัน ทั้งสองประเทศได้พยายามรวมชนกลุ่มน้อยดังกล่าวไว้ภายใต้การปกครองของชนชั้นปกครองที่นับถือพระพุทธศาสนา โดยมีพระมหากษัตริย์ที่ทรงอำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิราช เป็นศูนย์กลาง

ประเทศทั้งสองมีพระมหากษัตริย์ปกครองประเทศเคียงคู่กันมา กล่าวคือ ราชวงศ์อลองพญาแห่งพม่าครองราชย์จาก พ.ศ. ๒๒๕๕ - ๒๔๒๘ พระมหากษัตริย์ไทยสมัยกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ ครองราชย์จาก พ.ศ. ๒๓๑๐ จนถึงปัจจุบัน ราชวงศ์อลองพญาครองราชย์สืบต่อจากราชวงศ์แห่งอังวะ ซึ่งครองราชย์ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๕๐๗ ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ราชวงศ์ทั้งสองนี้มีเมืองหลวงซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำอิรวดีตอนบนได้แก่เมืองอังวะ อมรปุระและมณฑล ในทำนองเดียวกันราชวงศ์จักรีครองราชย์สืบต่อจากราชวงศ์แห่งกรุงศรีอยุธยา ทั้งสองราชวงศ์มีเมืองหลวงตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาได้แก่กรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์

ในที่นี้จะจำแนกราชอาณาจักรทั้งสองออกเป็น ๓ ตอน คือ ตอนบน ตอนกลางและตอนล่าง ในประเทศพม่าตอนบนได้แก่บริเวณอังวะและมณฑล ตอนกลางได้แก่ตองอู ตอนล่างได้แก่บริเวณพะโคและร่างกุ้ง ในประเทศไทยตอนบนได้แก่เชียงใหม่ ตอนกลางได้แก่สุโขทัย ตอนล่างได้แก่อยุธยาและกรุงเทพฯ ตามปกติ ตอนบนและตอนล่างเคยเป็นอาณาจักรที่เข้มแข็ง ถ้าอาณาจักรตอนบนเข้มแข็งกว่าก็รวมอาณาจักรตอนกลางเข้าไว้ด้วย แต่ถ้าอาณาจักรตอนล่างเข้มแข็งกว่า อาณาจักรตอนกลางก็รวมกับอาณาจักรตอนล่าง อาณาจักรตอนกลางนั้นเป็นเพียงกันชน ไม่มีโอกาสที่จะมีอำนาจเหนืออาณาจักรตอนบนและตอนล่างได้

สำหรับประเทศไทย อาณาจักรตอนล่างได้แก่อยุธยาและกรุงเทพฯ มีอำนาจเหนืออาณาจักรตอนกลางและตอนบน อุปติการณดังกล่าวจะเป็นเหตุหรือเป็นผลก็

ตามเกี่ยวของกับการที่ไทยค่อย ๆ กลืนพวกมอญในอาณาจักรตอนใต้ ในประเทศพม่า กลับตรงกันข้ามอาณาจักรตอนบนมีอำนาจเหนืออาณาจักรตอนล่าง อาณาจักรตอนล่างนั้นเปลี่ยนแปลงไปมาอยู่ระหว่างการเป็นเอกราชกับการอยู่ใต้อำนาจอาณาจักรตอนเหนือ ที่เป็นดังนี้อาจเกี่ยวของกับการแยกตัวและความสำนึกในตัวเองของพวกมอญ ซึ่งเป็นมาตั้งแต่สมัยนั้นจนถึงสมัยปัจจุบัน พม่าต้องประสบความยุ่งยาก และกังวลใจเป็นอันมากในการทำให้มอญผู้แพ้อยู่ในความสงบ และการที่มอญกระด้างกระเดื่องต่อพม่าอยู่ตลอดเวลานี้เป็นสาเหตุอันหนึ่งที่ยังคงถูกใช้เป็นข้ออ้างเข้าแทรกแซง(๒)

พระมหากษัตริย์ผู้นำบ้านเมืองเข้าสู่ยุคใหม่

นอกจากจะเปรียบเทียบความละม้ายคล้ายคลึงระหว่างไทยกับพม่าในด้านประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมแล้ว จะได้เปรียบเทียบพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงนำประเทศเข้าสู่ยุคใหม่สองพระองค์ คือ พระเจ้ามินดงแห่งพม่ากับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งประเทศไทย พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ครองราชย์อยู่ในยุคเดียวกัน คือ พระเจ้ามินดงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๙ - ๒๔๒๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑ ทั้งสองพระองค์ทรงทำสนธิสัญญากับมหาอำนาจในยุโรปโดยเฉพาะอังกฤษ ทรงเปิดประเทศค้าขายกับต่างประเทศ และทรงรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมของต่างประเทศ นอกจากนี้ยังทรงมีความสัมพันธ์กับ

ประเทศตะวันตกในด้านการเมืองสังคมและเศรษฐกิจโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำสนธิสัญญาใน พ.ศ. ๒๓๙๘ พระเจ้ามินดงทรงทำใน พ.ศ. ๒๔๐๕ และ ๒๔๑๐

คงไม่เกินความจริงนักถ้าจะกล่าวว่า สนธิสัญญาเหล่านี้ได้ปูทางไว้สำหรับการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมายที่จะติดตามมา ขอกล่าวถึงประเทศไทยก่อน เซอร์จอห์น บาวริงผู้เจรจาทำสนธิสัญญากับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้กล่าวไว้ว่า การทำสนธิสัญญาก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบการเงินของ **รัฐบาล^(๓)** สิ่งสำคัญที่ได้จากสนธิสัญญา คือ ข้อตกลงอนุญาตให้พ่อค้าเอกชนทำการค้าเสรีโดยเสียภาษีขาเข้าร้อยละ ๓ ด้วยเหตุนี้ระบบผูกขาดของพระเจ้าแผ่นดินและสิทธิพิเศษสำหรับขุนนางตลอดจนข้าราชการชั้นสูงจึงเป็นอันยกเลิกไป รัฐบาลจำเป็นต้องสร้างระบบการคลังใหม่ เพื่อจัดหาเงินมาทดแทนให้เพียงพอจ่ายเงินเดือนข้าราชการด้วยการเปลี่ยนแปลงระบบการเก็บภาษีและระบบการคลังอย่างถาวร

ในระบบเก่าของไทยและพม่าข้าราชการได้รับเงินช่วยเหลือหรือเบี้ยหวัดจากพระเจ้าแผ่นดินเป็นครั้งคราว รายได้โดยตรงของข้าราชการเหล่านี้มาจากที่ดินในความปกครองดูแลของตนในรูปของบริการจากลูกค้า ภาษีนาชาชนิด หรือมีฉะนั้นก็จากคนที่มาติดต่อและบรรณาการจากคนที่อยู่ในปกครองตามกฎหมาย ผลประโยชน์ส่วนหนึ่งจะถูกจัดส่งไปในกรุงตามพิศดัตตราที่หลวงกำหนดขึ้นไว้ แต่โดยมากรายได้ที่เก็บจริงมักจะเกินตำแหน่งที่ควรจะได้รับอย่างมากมาย สภาพการณ์เช่นนี้ออกจะตรงกับชื่อเรียกขุนนาง ผู้ปกครองแผ่นดินตามระบบศักดินา กล่าวคือในพม่าเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่มีบรรดาศักดิ์เป็น **เมียวสวา** (ผู้กินเมือง)^(๔)

คำไทยที่เปรียบได้กับ *เมียวสา* ของพม่าก็คือ *กินเมือง* ด้วยเหตุนี้ เวลล่า จึงได้เขียนไว้ว่า ข้าราชการไทยมีอำนาจรายได้จากคนที่อยู่ใต้ปกครอง สามารถเรียกเอาบริการและโภคทรัพย์จากไพร่พลเมืองได้ตามประสงค์รวมถึงเก็บภาษีและค่าปรับไหมบางส่วนไว้ได้ ทั้งนี้แล้วแต่จะมีศักดิ์นามากน้อยเพียงใด (๕)

ตามข้อความในสนธิสัญญาฉบับอังกฤษและสนธิสัญญาในทำนองเดียวกันกับ ฝรั่งเศส สหรัฐอเมริกา เดนมาร์ก ปอร์ตุเกส ฮอลันดาและปรัสเซีย ระบบการคลังแบบเก่าต้องถูกยกเลิกไป ความจำเป็นที่จะต้องสร้างระบบการคลังแบบใหม่ที่เชื่อถือได้ยิ่งกว่าเดิมจึงมีเหลือล้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มเปลี่ยนแปลงระบบการคลัง และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการต่อมาจนเป็นผลสำเร็จอย่างงดงามระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓ วิธีการเปลี่ยนแปลงระบบการคลังจะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไป

เห็นควรกล่าวไว้ในที่นี้ประการหนึ่งว่า สนธิสัญญาเหล่านั้นเป็นมูลเหตุให้เกิดสิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งขึ้น คือ การยอมรับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตสำหรับคนอังกฤษและชาวตะวันตกอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย ตามที่ปฏิบัติกันมาแต่ก่อน รัฐบาลจัดการกับชนกลุ่มน้อยหรือหมู่ชนต่างศาสนาโดยผ่านหัวหน้าของคนเหล่านั้น ถ้าคนเหล่านั้นได้รับสิทธิพิเศษ ก็เป็นการง่ายที่จะระงับกรณีพิพาทระหว่างคนเหล่านั้นตามประเพณีของเขาเอง แต่ทั้งนี้หัวหน้าของเขาต้องยอมรับพันธะบางประการ เช่น ต้องถวายความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และรับใช้ตามพระราชประสงค์ ฮอลได้กล่าวไว้ว่า ระบบนี้เคยใช้กับบริษัการค้าของชาวยุโรปในศตวรรษก่อน ๆ เหมือนกัน (๖)

อย่างไรก็ตามในพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ชาวยุโรปในประเทศไทยไม่พอใจกับสิทธิดังกล่าว ในระยะนี้จึงมีการยอมรับสิทธิของกงสุลต่างประเทศให้ตัดสินคดีทั้งคดีแพ่งและคดีอาญาที่เกิดขึ้นระหว่างคนในบังคับต่างประเทศที่อาศัยอยู่ในประเทศ

ไทย ในเวลาต่อมาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตช่วยป้องกันผลประโยชน์ทางการค้าของพ่อค้าชาวต่างประเทศที่ขยายตัวออกไปจนกลายเป็นการล่งล้าอธิปไตยอย่างยิ่งยวด สำหรับเมืองไทยข้อเสียเปรียบเช่นนี้เป็นแรงผลักดันให้มีการปฏิรูปกฎหมายเก่า ในขณะที่เดียวกันก็มีการนำประมวลกฎหมายแบบใหม่และการดำเนินคดีแบบใหม่เข้ามาใช้ การปฏิรูปเช่นนี้มีผลให้มหาอำนาจต่างประเทศยอมเพิกถอนสิทธิสภาพนอกอาณาเขตออกไปหมดสิ้นก่อนสงครามโลกครั้งที่สองอุบัติขึ้น^(๗)

ในประเทศพม่าก็มีเหตุการณ์ในทำนองเดียวกันสนธิสัญญาปี พ.ศ. ๒๔๐๕ ทำให้มีการเลิกเก็บภาษีสินค้าที่ขนส่งระหว่างพม่าเหนือภายใต้การปกครองของพระเจ้ามินดงและพม่าใต้ภายใต้การปกครองของอังกฤษ พม่าใต้ถูกอังกฤษยึดครองเมื่ออังกฤษชนะพม่าในสงครามครั้งที่สอง พ.ศ. ๒๓๙๕ แต่พม่าไม่ได้ยอมรับการยึดครองและการเจรจา ในปัจจุบัน คือ พ.ศ. ๒๓๙๖ เมื่อทำสนธิสัญญาสันติภาพก็กลายเป็นหมัน ตามสนธิสัญญาสันติภาพ พ.ศ. ๒๓๙๕ นั้นอนุญาตให้พ่อค้าจากพม่าใต้ของอังกฤษและจากพม่าเหนือที่ยังเป็นอิสระอยู่เดินทางค้าขายได้ตลอดแม่น้ำอิรวดี ในครั้งนั้นไม่มีการตกลงเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต แต่ผู้แทนอังกฤษมีสิทธิพำนักอยู่ในกรุงมัณฑเลได้^(๘)

อีก ๕ ปีต่อมา ใน พ.ศ. ๒๔๑๐ ได้มีการลงนามในสนธิสัญญาการค้าฉบับที่ ๒ ตามสนธิสัญญานั้นพระเจ้ามินดงทรงยอมยกเลิกการค้าแบบผูกขาดของพระองค์ นอกจากการผูกขาดการค้าหัตถิมน้ำมันดิน ไม้สัก และทรงยอมลดภาษีศุลกากรลงเหลือร้อยละ ๕ นอกจากนั้นทรงยินยอมให้มีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตโดยให้ผู้แทนอังกฤษมีอำนาจตัดสินคดีระหว่างคนในบังคับอังกฤษด้วยกัน สำหรับคดีระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับคนในบังคับพม่าให้ตัดสินในศาลผสมซึ่งประกอบด้วยผู้แทนอังกฤษและผู้แทนพม่า เรือกลไฟของอังกฤษมีสิทธิเดินตามลำน้ำอิรวดี

ได้จนถึงเมืองพะโม (Bhamo) ใกล้ชายแดนจีน อังกฤษเรียกร่องสิทธิเช่นนี้ เพราะมีความต้องการอย่างแรงกล้าที่จะเปิดช่องทางการค้าขายกับจีนโดยทางยูนนาน ใน พ.ศ. ๒๔๑๕ พม่าได้ทำสนธิสัญญาการค้ากับฝรั่งเศสและอิตาลีโดยคณะทูตพม่าเดินทางไปยังประเทศเหล่านั้น

การที่พม่าทำสนธิสัญญากับต่างประเทศทำให้มีการปฏิรูปภายใน ประเทศอย่างกว้างขวางเช่นเดียวกับประเทศไทย กล่าวคือ ใน พ.ศ. ๒๔๐๔ พระเจ้ามินดงทรงประกาศให้มีการปฏิรูปหลายอย่างรวมทั้งยกเลิกการเก็บเงินตามระบบกินเมือง โดยทรงปฏิรูปการเก็บภาษี และทรงนำระบบการจ่ายเงินเดือนให้ข้าราชการสำนัก และข้าราชการมาใช้ “ เพื่อจะหาเงินมาจ่ายเป็นเงินเดือนข้าราชการพระเจ้ามินดงทรงใช้ระบบการเก็บภาษีเงินได้ประจำครอบครัวทั่วพม่าเหนือยกเว้นเมืองมณฑล อัตราภาษีเปลี่ยนแปลงทุกปีตามวิธีการยืดหยุ่น ตามปกติจะกำหนดอัตราภาษีในเดือนเมษายนหรือพฤษภาคม ซึ่งเป็นเดือนถัดจากฤดูเก็บเกี่ยวโดยพิจารณาว่า การทำนาได้ผลมากน้อยเพียงใด ” และท้องที่ต่าง ๆ กันมีความอุดมสมบูรณ์เพียงไร ภาษีดังกล่าวนี้เป็นที่มาของรายได้ถึง ๒ ใน ๓ ตลอดเวลา ๒๐ ปีต่อมา รายได้นอกนั้นได้จากการผูกขาดการค้าที่ยังเหลืออยู่ เช่น ไม้สัก น้ำมัน ทับทิม และการเก็บภาษีขาเข้า ขาออกและภาษีสินค้าผ่านแดน^(๙) **การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระเจ้ามินดงทรงลงพระปรมาภิไธยในสนธิสัญญากับประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ทำให้เกิดการปฏิรูปทางการคลังและการศาลอย่างใหญ่หลวงด้วยประการฉะนี้**

ในที่นี้สมควรจะได้เปรียบเทียบพระราชชีวิตประวัติและนโยบายภายในประเทศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระเจ้ามินดงไว้ด้วย ทั้งสองพระองค์ครองราชสมบัติสืบต่อจากพระเชษฐาผู้ยึดราชบัลลังก์ไว้ทันทีที่พระราชบิดา

เสด็จสวรรคต ทั้งสองพระองค์ทรงเป็นพุทธศาสนิกที่เคร่งครัด ผนวชอยู่ในพระ-
พุทธศาสนามาเป็นเวลานานก่อนขึ้นครองราชสมบัติ^(๑๐) พระเจ้ามินดงลาผนวชออก
มาเพื่อยึดราชบัลลังก์จากพระเชษฐา ในขณะที่สงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งที่
ที่ ๒ เข้าขั้นวิกฤต ประเทศพม่ากำลังเผชิญกับความหายนะ^(๑๑) พระมหากษัตริย์
ทั้งสองพระองค์ทรงเป็นที่รักของพสกนิกร เพราะทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา
อย่างเต็มที่ ใน พ.ศ. ๒๔๑๔ พระเจ้ามินดงทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ในการทำสังคายนา
พระพุทธศาสนาครั้งที่ ๕ ณ กรุงมณฑล ความสำเร็จที่สำคัญของการสังคายนา
ครั้งนี้ คือ การสวดพระบาลีในพระไตรปิฎกที่ได้ชำระแล้ว และได้จารึกพระไตรปิฎก
ไว้บนแผ่นหินอ่อน ๗๒๙ แผ่น ในปีเดียวกันนั้นเองพระเจ้ามินดงได้ทรงยกฉัตรทอง
เหนือเจดีย์ชเวดากองที่เมืองย่างกุ้ง ซึ่งอังกฤษได้อำนวยความสะดวกในการประกอบ
พระราชพิธีเป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังทรงปฏิสังขรณ์เจดีย์อตุมาชิ (Atumashi)
อันงดงามที่กรุงมณฑล แต่น่าเสียดายที่พระเจดีย์นี้ถูกทำลายไปในสงครามโลก
ครั้งที่ ๒ พระเจ้ามินดงทรงสร้างพระราชสำนักของพระองค์ให้เป็นศูนย์กลางทาง
วรรณกรรมของพม่า ด้วยเหตุนี้กรุงมณฑลจึงได้รับขนานนามว่า ชเวมโยหรือ
เมืองทอง^(๑๒) กรุงมณฑลนี้เป็นเมืองหลวงใหม่ที่พระเจ้ามินดงทรงสร้างขึ้นหลังจาก
พระองค์ได้ครองราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอุปถัมภ์บำรุง
พระพุทธศาสนาเหมือนกัน ดังจะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

การทำหายของพวกจักรวรรดินิยมระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๑ – ๒๓๙๔

ทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระเจ้ามินดงทรงมีความ
ปรารถนาอันแรงกล้าที่จะทนุบำรุงบ้านเมืองของพระองค์ให้ทันสมัย เพื่อป้องกัน
มิให้มหาอำนาจยุโรปยึดครองดินแดน พวกจักรวรรดินิยมบีบบังคับประเทศพม่า

มากกว่าประเทศไทย และปฏิภรียาที่ประเทศไทยแสดงออกเป็นผลดีกว่าปฏิภรียาที่พม่าแสดง

พม่าได้เสียแคว้นอารกันและตะนาวศรีให้แก่อังกฤษในสงครามครั้งแรก พ.ศ. ๒๓๖๙ และเจ้าผู้ครองนครในเขตอัสสัมและมณีปุระที่ขึ้นอยู่กับพม่าก็ล้วนแต่เป็นผู้ที่อังกฤษสนับสนุน สนธิสัญญายันดาโบ (Yandabo) ได้กำหนดให้พม่าเสียค่าปฏิกรรมสงคราม ๑๐ ล้านรูปี ให้รับรองการเสียดินแดนให้อังกฤษยึดครอง และให้พม่ารับรองข้าหลวงอังกฤษที่เข้าในราชธานี ซึ่งขณะนั้นคือเมืองอมรปุระ

สงครามครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๓๙๕ ยังผลให้พม่าต้องเสียพะโคและพม่าใต้ทั้งหมดให้แก่อังกฤษ ซึ่งเท่ากับเป็นการเชื่อมตะนาวศรีและแคว้นอารกันถึงกัน จนกลายเป็นการปิดล้อมมิให้พม่าออกทะเลโดยตรงได้ ความปราชัยทางกำลังทหาร เช่นนี้เป็นการกระทบกระเทือนอย่างรุนแรงต่อสถาบันราชาธิปไตยของพม่า และจะเป็นที่น่าประหลาดใจมาก ถ้ากษัตริย์พม่าองค์ใหม่จะไม่คิดอ่านตอบโต้ โดยการปรับปรุงราชอาณาจักรที่ยุบตัวลงแล้วนั้นให้แข็งแรงพอที่จะยืนหยัดสู้การรุกรานครั้งต่อ ๆ ไป

ประเทศไทยก็ถูกจักรวรรดินิยมยุโรปรุกรานเอาอย่างรุนแรงไม่น้อย แต่ไม่รุนแรงจนถึงหยามเหง่าพม่า จักรวรรดินิยมอังกฤษบีบคั้นประเทศไทยพร้อมกันกับการที่อังกฤษชิงแคว้นอารกันและตะนาวศรีจากพม่า และบีบคั้นด้วยเหตุผลคล้ายคลึงกัน ปัญหาอารกันเกิดขึ้นจากการที่พม่าปราบกบฏในแคว้นอารกัน (พ.ศ. ๒๓๒๗ - ๒๓๖๗) ทำให้เจ้าผู้ครองแคว้นอารกันหนีไปพึ่งอังกฤษในมณฑลเบงกอล (จิตตะกอง) ทหารพม่าติดตามเข้าไปในมณฑลเบงกอลเพื่อจับตัวพวกกบฏอังกฤษจึงตอบโต้โดยการโจมตีเมืองร่างกุ้ง ยังผลให้พม่าต้องถอยกลับไปป้องกันแนวรบที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์มากกว่า ความปราชัยครั้งนี้ทำให้พม่าต้องยอมทำสนธิสัญญาใน พ.ศ. ๒๓๖๙

ประเทศไทยก็ถูกอังกฤษเข้าแทรกแซงในเหตุการณ์ยุ่งยากที่เกิดขึ้นในรัฐชายแดน คือ อังกฤษได้แผ่อาณาเขตแล้วว่า รัฐต่าง ๆ ในมลายูมีฐานะเป็นเมืองขึ้นของไทย แต่ไม่ได้เป็นเมืองขึ้นของไทยอยู่ตลอดเวลา บางคราวก็เป็นเอกราชบ้าง ราชวงศ์จักรีที่กรุงเทพฯ ได้พยายามอย่างยิ่งที่จะกู้เขตแดนที่เคยเป็นขอบเขตพหุติมาของกรุงศรีอยุธยาคืนมา ในพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ไทยก็พยายามเข้าปกครองรัฐต่าง ๆ ในมลายูอีก^(๑๓) ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ สุลต่านแห่งเปอร์ค์ได้ยกเกาะบีนังให้ฟรานซิสโลท์แห่งบริษัทอินเดียตะวันออกด้วยหวังว่า อังกฤษจะช่วยให้สุลต่านเปอร์ค์รักษาเอกราชไว้ได้ บริษัทอินเดียตะวันออกรับเกาะบีนัง แต่ไม่ยอมทำสัญญาช่วยเหลือ ใน พ.ศ. ๒๓๖๑ ทางกรุงเทพฯ จึงส่งสุลต่านไทรบุรีให้บีบบังคับสุลต่านเปอร์ค์ให้ส่งเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายที่กรุงเทพฯ เมื่อสุลต่านไทรบุรีปฏิเสธไม่ยอมทำตาม กองทัพไทยก็บุกรัฐไทรบุรี ตัวสุลต่านหนีไปเกาะบีนังโดยมีผู้ลี้ภัยติดตามไปเป็นอันมาก อังกฤษไม่ยอมให้ความช่วยเหลือแก่สุลต่านเพื่อกู้บัลลังก์คืน แต่ส่งจอห์น ครอบเฟ็ดมากรุงเทพฯ เพื่อเจรจาใน พ.ศ. ๒๓๖๙ จอห์น ครอบเฟ็ดเจรจาเอาบัลลังก์คืนให้สุลต่านไม่สำเร็จ แต่ทำให้ไทยต้องยอมรับฐานะของอังกฤษในเกาะบีนังโดยทางอ้อม^(๑๔) สนธิสัญญาระหว่างไทยกับอังกฤษ พ.ศ. ๒๓๒๕ ซึ่งเฮนรีเบอร์นี่เป็นผู้มาเจรจา มีข้อความปรากฏชัดว่า ไทยสัญญาจะไม่ขัดขวางการค้าของอังกฤษในรัฐตรังกานูและกะลันตัน และอังกฤษสัญญาว่า จะไม่ยึดครองหรือรบกวนรัฐทั้งสองนี้ ปฏิกริยาของไทยที่มีตอบโต้การทำหายของอังกฤษ นับว่าเป็นการสู้ความจริงที่ได้ผลพอสมควร

แต่สำหรับพม่าการณมิได้เป็นไปเช่นนั้น คือ พม่าไม่ยอมรับฐานะของอังกฤษ และไม่สามารถจัดการอย่างใดกับกำลังของอังกฤษที่รุกเข้ามาใน พ.ศ. ๒๓๖๙ ปฏิกริยาของพม่าต่อสถานการณ์อันร้ายแรงนั้นนับว่า ไม่สอดคล้องกับความจริงเอา

มาก ๆ พงศาวดารของพม่าได้บันทึกไว้ว่า “คนแปลกหน้าผิวขาวชาวตะวันตก ถูกปล่อยให้เข้ามาจนถึงเมืองยันดาโบ เพราะพระราชบิดีทรงมีพระหฤทัย กรุณาสงสาร ไม่มีพระราชประสงค์ให้มีการเสียชีวิต จึงไม่ได้ทรงเตรียมการ เพื่อต่อต้านคนเหล่านั้น คนแปลกหน้าได้ใช้เงินเป็นจำนวนมากมาใช้ในการเดินทางเข้ามา เมื่อถึงเมืองยันดาโบ เงินก็หมด คนเหล่านั้นประสบความสำเร็จอย่างแสนสาหัส จึงทูลขอความช่วยเหลือจากพระราชบิดี พระองค์ทรงส่งเงินเป็นจำนวนมากไปให้ด้วยมีพระหฤทัยกรุณาและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แล้วทรงส่งให้คนเหล่านั้นออกนอกประเทศไป” (๑๕)

อังกฤษเข้าใจว่า เมื่อราชสำนักพม่าตกใจกลัวเพราะความปราชัยทางทหาร ก็คงจะยอมรับนโยบายปรับตัวเข้ากับมหาอำนาจตะวันตก และดำเนินการทางการทูต แต่ปฏิกริยาจริงๆ ของพม่าแตกต่างไปจากที่คาดเป็นอันมาก “พระเจ้าบาก็ต่อ ทรงเสียพระหฤทัยอย่างมากจนในที่สุดถึงกับเสียพระจริต การประสบความสำเร็จอย่างย่อยยับแทนที่จะทำให้พม่าได้สำนึก กลับทำให้ฮึกเหิมมากยิ่งขึ้น นี่คือนผลของการไม่ยอมรับรู้โลกภายนอก ที่ร้ายที่สุดก็คือ พม่ามีความหยิ่งผยองจนไม่อาจยอมตัวลงเจรจากับผู้แทนเพียงขนาดอุปราชได้” (๑๖)

ใน พ.ศ. ๒๓๘๐ เจ้าชายธราวดี พระอนุชาของพระเจ้าแผ่นดินในขณะนั้นทรงยึดราชบัลลังก์จากพระเชษฐา และทรงบอกเลิกสนธิสัญญา พ.ศ. ๒๓๖๙ ทันที ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ ผู้เคยเจรจาทำสนธิสัญญา พ.ศ. ๒๓๖๙ ได้ออกจากเมืองหลวงไปด้วยความเคียดแค้น ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับพม่าจึงเสื่อมทรามลง และมีความตึงเครียดมากยิ่งขึ้นจนเกิดสงครามครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๓๙๕

แต่ปฏิกริยาของไทยต่อการทำหายของอังกฤษใน พ.ศ. ๒๓๖๙ แตกต่างไปจากพม่าเป็นอย่างมาก เฮนรี เบอร์นี่เข้ามากรุงเทพฯ โดยไม่หวังอะไรมากนัก

เขาได้รับคำสั่งให้มาให้หลักประกันแก่ไทยว่า การที่อังกฤษยึดครองแคว้นตะนาวศรี ไม่ได้มุ่งหมายจะคุกคามไทย และอังกฤษไม่ต้องการยึดดินแดนของไทยในแหลมมลายูด้วย แคว้นตะนาวศรีนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๕๒) เคยโปรดให้ส่งกองทัพไปตีเมืองมะริดและทวาย ซึ่งเคยเป็นของไทย มาแต่เก่าก่อน แต่เมื่อตีได้แล้ว พระองค์ไม่ได้ทรงปกครอง ปล่อยให้เมืองทั้งสองนั้น ไปขึ้นกับพม่าใน พ.ศ. ๒๓๓๕ (๑๗) เมื่ออังกฤษทำสงครามครั้งแรกกับพม่าใน พ.ศ. ๒๓๖๙ อังกฤษได้ชักชวนไทยร่วมเป็นพันธมิตรกับอังกฤษรบพม่า ถ้าไทยจะยึดแคว้นตะนาวศรีคืนในครั้งนั้นก็ได้ ในเมื่ออังกฤษกำลังรบติดพันอยู่ในแคว้น อารกัน แต่ไทยก็ไม่ได้เข้าร่วมสงครามอย่างจริงจัง ถึงกระนั้นสนธิสัญญาอันดาโบ ก็ได้กล่าวไว้ในข้อ ๑๐ ว่า “พันธมิตรที่ดีและซื่อสัตย์ของรัฐบาลอังกฤษคือพระมหากษัตริย์ไทย ได้มีส่วนร่วมในสงครามครั้งนี้ อังกฤษจึงขอกล่าวพระนามของพระมหากษัตริย์ไทยและพสกนิกรของพระองค์ไว้ในสนธิสัญญาฉบับนี้ด้วย”(๑๘)

ฮอลลกล่าวไว้ว่า อังกฤษต้องการจะยกแคว้นตะนาวศรีให้แก่ไทย แต่เพราะเหตุที่ไทยไม่ยอมเข้าร่วมสงครามอย่างจริงจัง อังกฤษจึงไม่ยกขึ้นเป็นข้อ เจริจา(๑๙) ฮอลลกล่าวต่อไปว่า ไทยกลัวว่าอังกฤษจะรุกรานเป็นอย่างมากจนระวาง ทุกสิ่งทุกอย่างที่เฮนรี เบอริ่งกระทำ(๒๐)

เพราะเหตุที่ไทยกลัวมากเกินไป จึงได้รับประโยชน์น้อยกว่าที่สมควรจะ ได้ หากไทยยอมรับแคว้นตะนาวศรีเพื่อแลกกับการให้อังกฤษมีสิทธิเล็กน้อยในรัฐ ไทรบุรี (เคดาห์) เปรัค ตรังกานูและกะลันตัน ก็จะทำให้ไทยมีท่าเรือยุทธศาสตร์ ที่สำคัญในอ่าวเบงกอล อย่างไรก็ตามถ้าจะเปรียบเทียบระหว่างไทยกับพม่าในการที่ ต้องเผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยมตะวันตก ไทยอยู่ในฐานะดีกว่าพม่ามาก ไทยไม่ต้อง เสียดินแดนในตอนนั้น และการกลัวอังกฤษรุกรานก็ไม่มีผลเสียอะไร จึงนับว่า

ปฏิกริยาของไทยจึงเป็นไปด้วยความโล่งใจ รู้จักถ่อมถ่อมและเชื่อมั่นตนเอง ตรงข้ามพม่ารู้สึกที่ตนเองได้รับความอับอายอย่างมาก

การขยายตัวของอังกฤษ ครั้งที่สองระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๓ - ๒๔๑๒ ก็ทำให้เกิดผลตรงกันข้ามกันอีก ในประเทศไทยและพม่า คือ พม่ามีความขัดเคืองโกรธแค้นอังกฤษตลอดมานับตั้งแต่ปราชัยในสงคราม พ.ศ. ๒๓๖๙ การปราชัยครั้งนั้นทำให้ราชาธิปไตยของพม่าแทบหมดความสามารถจะปกครองประเทศ ใน พ.ศ. ๒๓๙๙ พระเจ้าปากันได้ครองราชย์สืบต่อจากพระเจ้ารราวดี ฮอลกล่าวดังรัชสมัยนี้ว่า “เสนาบดีของพระเจ้าปากันได้ทำการบริบทรพัยคนร่ำรวยโดยหาเหตุประหารชีวิตเสียด้วยข้อกล่าวหาที่เสกสรรปั้นขึ้น กล่าวกันว่าระหว่างที่พระเจ้าปากันและเสนาบดีเหล่านั้นมีอำนาจอยู่ ๒ ปี คนร่ำรวยประมาณ ๖,๐๐๐ คนถูกประหารชีวิตโดยนัยนี้ ในที่สุดประชาชนลุกฮือขึ้นต่อต้านด้วยความโกรธแค้น จนพระเจ้าปากันต้องส่งเสนาบดีเหล่านั้นไปให้ประชาชนลงประชามันต์จนตาย ทั้งนี้เพื่อเอาพระองค์เองรอด พระเจ้าปากันไม่ค่อยทรงสนพระทัยกับพระราชกรณียกิจ ข้าราชการตามหัวเมืองทำอะไรได้ตามใจชอบ ขอแต่ให้ส่งส่วยสาอากรเข้าไปในกรุงให้ได้ครบตามกำหนดก็แล้วกัน ข้าราชการเหล่านั้นเป็นอิสระเท่า ๆ กับขุนพลผู้พิทักษ์ชายแดนในยุโรปสมัยกลาง” (๒๑)

ฮอลกล่าว่า สงครามครั้งที่ ๒ ระหว่างอังกฤษกับพม่าเกิดจากการอ่อนอำนาจของส่วนกลางเป็นข้อใหญ่ ข้าราชการหัวเมืองที่พะโคและร่างกุ้งไม่รับผิดชอบที่จะอำนวยความสะดวกเพื่อประโยชน์ทางการค้าของอังกฤษ มีเหตุการณ์ใหญ่หมยเกิดขึ้นหลายประการจนกระทั่งอังกฤษต้องยื่นคำขาด เมื่อถูกพม่าปฏิบัติ อังฤษจึงยึดร่างกุ้งและมะตะบานในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๓๙๕ ความมุ่งหมายเบื้องต้นของอังกฤษก็เพียงแค่จะใช้กำลังทหารบีบบังคับราชสำนักพม่าให้ตกลงเจรจาชัดใช้

ค่าเสียหาย และสถาปนาความสัมพันธ์กันให้เป็นปกติเท่านั้น แต่ทางกรุงอังวะ กลับไม่ยอมเจรจาด้วย เมื่ออังกฤษรอกอยมานานพอสมควร จึงตัดสินใจผนวก ดินแดนชายฝั่งทะเลเข้ากับอาณานิคมของตน ในปลายปี พ.ศ. ๒๓๙๕ อังกฤษยึด พะโคได้อีก และประกาศผนวกเมืองนั้นในวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๕ ทาง กรุงลอนดอนได้อนุมัติให้ทำการยึดครองได้ และได้ส่งมาว่า ราชสำนักพม่าจะต้อง ลงนามในสนธิสัญญายกดินแดนเหล่านั้นให้อังกฤษ

ทันทีที่อังกฤษประกาศผนวกดินแดน ก็เกิดการปฏิวัติโค่นล้มพระเจ้าปากัน ขึ้นในเมืองอมรปุระ เจ้าชายมินดงพระอนุชาต่างพระมารดาของพระเจ้าปากันเป็นผู้ก่อการปฏิวัติครั้งนี้ และสามารถยึดราชบัลลังก์ได้ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๖ พระเจ้ามินดงทรงเปิดการเจรจากับอังกฤษทันทีด้วยทรงหวังว่า อังกฤษจะคืนพะโค ให้ แต่กลับพบว่า อังกฤษยังคงยึดครองดินแดนที่ได้ต่อไป อังกฤษได้เสนอจะ คืนดินแดนตอนเหนือของพะโคซึ่งมีไม้สักมากให้พม่า เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนกับการทำสนธิสัญญาโอนดินแดนที่อังกฤษยึดได้ให้อังกฤษ พระเจ้ามินดงทรงปฏิเสธ เงื่อนไขนี้ และการเจรจาก็เป็นอันล้มเลิกในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๗ (๒๒)

ความมุ่งหมายอันแท้จริงของนโยบายอังกฤษในตอนนั้นก็คือขอกำหนด เงื่อนไขให้พ่อค้าอังกฤษสามารถทำการค้าขายได้ โดยได้รับความปลอดภัยแห่งชีวิต และทรัพย์สินเท่านั้น เนื่องจากพม่ามีการปกครองอ่อนแอจนไม่อาจปฏิบัติตามเงื่อนไขต่าง ๆ ได้ รวมกับความไม่ต้องการจะมีความสัมพันธ์เป็นปกติกับอังกฤษ จึงทำให้เกิดความเข้าใจผิดต่าง ๆ นานา และมีความรู้สึกเป็นศัตรูกัน จนเกิดสงคราม ขึ้นในที่สุด ยังผลให้อังกฤษผนวกพม่าได้เข้ากับอาณานิคมของตน

ในระยะเวลาเดียวกันนั้นเองอังกฤษก็หันมายื่นข้อเสนอกับไทยบ้าง ใน พ.ศ. ๒๓๙๓ ก่อนเกิดสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่า อังกฤษได้ส่งเซอร์ เจมส์ บรุคมา

กรุงเทพ ฯ เพื่อเจรจาทำสนธิสัญญาการค้าฉบับใหม่แทนข้อตกลง พ.ศ. ๒๓๖๙ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับพระราชวังหน้า ไม่ทรงสามารถจะเจรจากับทูตอังกฤษด้วยพระองค์เองได้ พระองค์เสด็จสวรรคตในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์สืบต่อมา เจ้าหน้าที่ไทยที่ติดต่อกับเจมส์ บรัคคัพพบเหตุผลหลายประการที่ทำให้ไม่ยากเจรจาด้วย เช่น พระราชสาส์นตราตั้งของบรัคคัพไปถึง ๒ ปี และลอร์ดपालเมอร์สตันเป็นผู้ลงนาม ไม่ใช่สมเด็จพระบรมราชินีวิกตอเรีย^(๒๓) จะเห็นได้ว่า ขณะขึ้นครองราชย์พระเจ้ามินดงทรงประสพวิกฤตการณ์ในความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับพม่าอันใด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จขึ้นครองราชย์ ขณะที่ไทยเกิดกระทบกระทั่งกับคณะทูตของ เจมส์ บรัคคัพนั้น แต่ผลที่ตามมาของประเทศทั้งสองแตกต่างกันมากทีเดียว

วิเทศนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๐

ใน พ.ศ. ๒๓๙๔ คณะทูตอังกฤษชุดที่ ๒ มีเซอร์ จอห์น บาวริงเป็นหัวหน้าได้เดินทางมากรุงเทพ ฯ ครั้งนี้อังกฤษได้รับความพึงพอใจกับสนธิสัญญาเป็นอย่างมาก บรรยากาศในการเจรจาทำสนธิสัญญาครั้งนี้แตกต่างจากบรรยากาศในการทำสนธิสัญญาระหว่างพม่ากับอังกฤษ ซึ่งจบลงด้วยการทำสงครามกันอย่างสิ้นเชิง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบดีเกี่ยวกับกรณีที่อังกฤษยึดพะโค จึงทรงพระดำริว่า *ถ้าไม่ทรงผ่อนปรนตามความต้องการของอังกฤษบ้างแล้ว ผลร้ายแรงคงจะติดตามมา*

เพื่อป้องกันมิให้เกิดความยุ่งยากขึ้นและเพื่อไม่ให้ต้องเสียพระเกียรติยศ ในการยอมจำนนต่อความกดดันของอังกฤษ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงตัดสินพระทัยทำการปฏิรูปบางอย่างล่วงหน้าไว้ตามที่ได้ทรงทราบเค้ารอย ข้อเสนอจากคณะทูตของบริเตนด้วยแน่ว่า คณะทูตของบาวริงคงจะหยิบยกขึ้นมา เจรจอีก ในเวลาเดียวกันก็ได้ทรงรีบเร่งรีบสร้างเสริมพระราชอำนาจของพระองค์ ในฐานะพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่เสียให้มั่นคงก่อนที่จะเผชิญหน้ากับทูตอังกฤษ บริเตนได้รับคำสั่งให้มากรุงเทพฯ ใน พ.ศ. ๒๓๙๔ หลังจากเสด็จขึ้นครองราชย์ได้ ไม่นาน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาไปถึง ข้าหลวงใหญ่แห่งสิงคโปร์ทันทีที่ขึ้นครองราชย์ ขอร้องมิให้ส่งผู้แทนมากรุงเทพฯ จนกว่าจะได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ภายใน ๒-๓ เดือนนั้นเองพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศ ทำการปฏิรูปสำคัญๆ หลายประการ เช่น ภาษีสินค้ำขาเข้า และการส่งข้าวเป็นสินค้า ออก การปฏิรูปเช่นนี้ทำให้ความกดดันในการเจรจาลดลงได้ และอังกฤษก็ถอน คณะทูตที่มีบริเตนเป็นหัวหน้าออกไป^(๒๔) ฉะนั้นจึงไม่มีการติดต่อกันมาเป็นเวลา ๔ ปี จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๓๙๘ คณะทูตที่มีบาวริงเป็นหัวหน้าจึงได้เข้ามาติดต่อ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินงานด้วยพระปรีชาญาณ อันรอบคอบเพียงใด จะเห็นได้จากข้อเท็จจริงที่ว่า พระองค์ทรงดำริด้วยพระองค์ เอง เสนอแนะแนวทางการเจรจาให้คณะผู้แทน และทรงเลือกคณะผู้แทนไทย ด้วยพระองค์เอง ในกลางปี พ.ศ. ๒๓๙๗ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงเซอร์จอห์น บาวริง ซึ่งพระองค์เคยติดต่อเป็นการส่วน พระองค์มาก่อน พระองค์ได้พระราชทานความเห็นไปว่า อังกฤษควรแจ้งให้ฝ่าย ไทยทราบอย่างน้อย ๓ เดือนก่อนจะส่งคณะทูตมา ทั้งนี้เพื่อจะได้เตรียมการต้อนรับ

รับให้สมเกียรติ และเพื่อไม่ให้ประชาชนอันมีหลายเชื้อชาติรู้สึกหวั่นกลัว ทั้งจะเป็นการป้องกันข่าวลืออันไม่เป็นมงคล เนื่องจากไม่ค่อยมีเรือรบหรือเรือกลไฟต่างประเทศเข้ามาเมืองไทย^(๒๔) ในพระราชหัตถเลขาฉบับเดียวกันนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขอร้องให้เซอร์จอห์น บาวริงชี้แจงความประสงค์ของเขา และตอบมายังพระองค์เป็นการส่วนตัว **“เพื่อว่าข้าพเจ้าจะได้ปรึกษาหารือกับองคมนตรีของข้าพเจ้า และทราบว่ ข้อความตอนใดในสนธิสัญญาที่เราจะเห็นด้วย และตอนใดไม่เห็นด้วย ข้าพเจ้าก็จะแจ้งให้ท่านทราบถึงความประสงค์ของฝ่ายเราเช่นเดียวกัน อันจะเป็นการประหยัดเวลาในการเจรจาได้มากเมื่อท่านไปถึงกรุงเทพฯ แล้ว”**^(๒๕) หกเดือนต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาอีกฉบับหนึ่งแจ้งให้เซอร์จอห์น บาวริงทราบว่า ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นที่น่าพอใจ และรัฐบาลไทยพร้อมจะต้อนรับเซอร์จอห์น บาวริง

การดำเนินการเช่นนี้ดูข้างตรงกันข้ามอย่างหน้ามือเป็นหลังมือเสียจริงกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพม่า อันที่จริงเจ้านายและบรรดาข้าราชการผู้ใหญ่ในราชสำนักไทยกลัว และระแวงชาวต่างประเทศอยู่มาก โดยเฉพาะเมื่อทราบว่า การเสนอให้ยกเลิกการค้าผูกขาดของรัฐบาลจะกระทบกระเทือนผลประโยชน์ของตน การเปลี่ยนแปลงใดๆ โดยการใช้กำลังบังคับจะทำให้คนเหล่านั้นกลัวมากยิ่งขึ้น ยิ่งกว่านั้นการที่ผู้แทนต่างประเทศมาปรากฏตัวในกรุงอย่างไม่มีใครทราบล่วงหน้า และเรียกร้องความต้องการอย่างที่ยอมรับไม่ได้ จะทำให้ไม่มีใครเต็มใจเจรจาให้บรรลุถึงข้อตกลงกัน ความกลัวและการถูกคุกคามจะช่วยให้ชาวแปรสะพัดไปในทันที ซึ่งจะทำให้มีการระดมคนเพื่อต่อต้านอย่างรุนแรง

แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสามารถเตรียมการอย่างรอบคอบให้ประชาชนได้รู้ตัวล่วงหน้าเพื่อพร้อมที่จะรับแขกต่างแดน และให้ข้าราชการ

พร้อมจะสนับสนุนความเปลี่ยนแปลงซึ่งทรงเห็นว่า จะต้องเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การที่พระองค์ทรงเร่งรีบทำการปฏิรูปสองสามปีก่อนเซอร์จอห์น บาวริงจะมาถึง ย่อมเป็นการผ่อนปรนการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ ให้เป็นไปโดยละม่อมและปลอดภัย พระบรมราโชบายนั้นถูกต้องเพียงไร เราย่อมเห็นประจักษ์จากการเจรจากับอังกฤษ ใช้เวลาไม่ถึงเดือนก็บรรลุถึงข้อตกลง คือ เซอร์จอห์น บาวริงมาถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๔ และสามารถลงนามในสนธิสัญญากันได้เรียบร้อย เมื่อวันที่ ๑๔ เมษายน ปีเดียวกัน

หลังจากได้ปรากฏฐานด้วยการทำสนธิสัญญากับอังกฤษแล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงต้อนรับคณะทูตจากประเทศมหาอำนาจอื่น ๆ ในยุโรป ผู้แทนแต่ละคณะต่างได้รับสิทธิลัทธิคล้ายคลึงกัน ฉะนั้น ประเทศไทยจึงไม่เพียงแต่เปิดประตูทำการค้ากับนานาชาติ หากแต่ได้สถาปนาตนเองเป็นรัฐอิสระอย่างเคียงบ่าเคียงไหล่กับบรรดาชาติทั้งหลาย ทั้งหมดนี้ทำได้สำเร็จโดยมิต้องหักหาญใช้พลกำลังโดยฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเลย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นตัวอย่างที่เกิดแก่พม่าซึ่งเกิดขึ้นสด ๆ ร้อน ๆ หลังสงครามฝิ่นในประเทศจีนเป็นที่แน่ใจเหลือเกินว่า แม้แต่จักรวรรดิจีนอันยิ่งใหญ่ก็ยังไม่สามารถต้านทานกองทัพเรืออังกฤษได้ สัมมะหาอะไรกับประเทศเล็กๆ อย่างประเทศไทย หากปฏิเสธรไม่ยอมคล้อยตามความต้องการของอังกฤษเสียเลย อันตรายก็จะติดตามมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระปรีชาญาณหยั่งรู้ปัญหาเฉพาะหน้าว่า **ผลประโยชน์สำคัญของอังกฤษในระยะนี้คือการค้า ทำให้การแสวงหาอาณานิคมเพิ่มขึ้นไม่ ไทยจึงประสบความสำเร็จในสิ่งที่พม่าประสบความล้มเหลวอย่างสิ้นเชิง**

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มปูพื้นฐานเพื่อทำสนธิสัญญากับอังกฤษตั้งแต่เสด็จขึ้นครองราชย์ใหม่ๆ แต่พระเจ้ามินดงทรงดำเนินการแตกต่างออกไป คือ ทรงรอคอยอยู่เกือบ ๑๐ ปีหลังจากเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วจึงได้

ทรงลงพระปรมาภิไธยในสนธิสัญญา และสนธิสัญญานั้นก็เกิดประโยชน์น้อยกว่า สนธิสัญญาระหว่างไทยกับอังกฤษ ผู้แทนอังกฤษที่เจรจาทำสนธิสัญญากับพม่า คือ พันเอกเซอร์อาเธอร์ แพย์รี่ ซึ่งเป็นข้าหลวงประจำพะโค เมื่ออังกฤษยึดดินแดน บริเวณนั้นใน พ.ศ. ๒๓๙๕ สามปีต่อมาแพย์รี่ได้เป็นหัวหน้าคณะผู้แทนไปเมือง อมรปุระ และได้เจรจากับพระเจ้ามินดงอยู่นานเพื่อพยายามทำสนธิสัญญามิตรภาพ แม้ว่าจะไม่มีการลงนามในสนธิสัญญา แต่ก็ได้มีความเข้าใจกันต่อกันระหว่างแพย์รี่ กับพระเจ้ามินดง เพราะแพย์รี่สามารถพูดภาษาพม่าได้ และมีความรู้เกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์ วรรณคดีและศาสนาของพม่าเป็นอย่างดี(๒๗)

ใน พ.ศ. ๒๔๐๕ แพย์รี่ได้เป็นข้าหลวงใหญ่ประจำพม่า เมื่อเขาไปเจรจา อีกที่กรุงมณฑล พระเจ้ามินดงก็ทรงต้อนรับเขาในฐานะพระสหายเก่า ได้มีการ ลงนามในสนธิสัญญาการค้าซึ่งให้สิทธิทางการค้ากัน แต่การผูกขาดตามระบบเก่า ยังไม่ได้ยกเลิกไป ทั้งสนธิสัญญามีความละเอียดละออน้อยกว่าสนธิสัญญากับไทย ที่ลงนามกันเมื่อ ๗ ปีก่อน แม้สนธิสัญญาระหว่างพม่ากับอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๑๐ จะ ให้มีการยกเลิกการผูกขาด และกำหนดให้มีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต แต่ก็ยังไม่เป็น ที่พอใจของอังกฤษเท่าสนธิสัญญากับไทย พ.ศ. ๒๓๙๘(๒๘)

พม่าและไทยมีปฏิภิริยาต่ออิทธิพลของตะวันตกแตกต่างกันอย่างไรจะเห็น ได้จากเหตุการณ์ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๓ - ๒๔๑๒ ปฏิภิริยาที่เหมือนกันก็มีอยู่บ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเจ้ามินดงและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่างก็ ดำเนินการปฏิรูปบ้านเมืองด้วยกัน การปฏิรูปของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า อยู่หัวจะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไป ในที่นี้จะกล่าวถึงพระบรมราชาบายของพระเจ้า- มินดงก่อน เฟอร์นิวัล ผู้ชำนานพระนามพระเจ้ามินดงว่าเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรง พระปรีชาสามารถที่สุดในราชวงศ์อลองพญา กล่าวว่พระเจ้ามินดงทรงนำระบบ เงินเหรียญมาใช้(๒๙) ทรงฟื้นฟูระบบการเก็บภาษี ทรงยกเลิกการค้าผูกขาดของรัฐ

และทรงสร้างกองเรือกลไฟประจำแม่น้ำ พระองค์ทรงส่งคณะทูตไปยุโรป ทรงส่งคนหนุ่มไปศึกษาภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสในต่างประเทศ ทรงจัดส่งไปเรียนวิชาโทรเลขในร่างกุ้ง ทรงรับระบบโทรเลขแบบรหัสสมอสมาดัดแปลงเป็นอักษรพม่า นอกจากนี้ยังทรงส่งเสริมอุตสาหกรรมโดยตั้งโรงงานติดตั้งเครื่องจักรที่ซื้อมาจากยุโรป ในบางกรณีทรงให้ชาวยุโรปเป็นผู้จัดการโรงงาน เช่น โรงงานครั่ง โรงงานสีเสียด โรงงานน้ำตาล โรงงานผ้าฝ้ายและโรงงานผ้าไหม ทรงมุ่งหวังจะให้พม่าเหนือไม่ต้องอาศัยพม่าใต้ของอังกฤษมากเกินไป จึงทรงส่งเสริมการทำนา ซึ่งนับว่า ได้ผลไม่น้อย การทดลองเหล่านี้ต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก จึงทรงแก้ไขโดยเร่งระดมจัดหาฝ้ายไปบ่อนโรงงานฝ้ายที่เป็นเจ้าหน้าที่ของพระองค์ตามที่ถูกเรียกร้อง และพร้อมกันนั้นก็ได้จ่ายเป็นค่าเครื่องจักรและเรือกลไฟที่ทรงสั่งซื้อมาจากยุโรป อย่างไรก็ตามการดำเนินงานเช่นนี้นับว่า เกิดจากนโยบายที่สอดคล้องกับนโยบายการคลังของพระองค์ในอันที่จะลดการเก็บภาษีโดยหารายได้ทางการค้ามาชดเชย

ในรัชสมัยของพระเจ้ามินดงการค้าระหว่างพม่าใต้ของอังกฤษกับพม่าเหนือมีมูลค่าเพิ่มขึ้นมาก สินค้าเข้าจากพม่าใต้เพิ่มขึ้นจาก ๔ ล้านรูปีใน พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๐๒ ถึง ๑๘ ล้านรูปี ใน พ.ศ. ๒๔๒๐ - ๒๔๒๑ ส่วนสินค้าออกเพิ่มจาก ๓ ล้านรูปีถึง ๒๐ ล้านรูปีในระยะเวลาเดียวกัน ”(๓๐)

พระเจ้ามินดงทรงพยายามควบคุมพม่าเหนือให้อยู่ภายใต้การปกครองของพระองค์ทั่วทุกแคว้นโดยทรงแบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๑๐ มณฑล แต่ละมณฑลมีกะแยงหฺวุ่นเป็นผู้ปกครอง มีหน้าที่ควบคุมการปฏิบัติงานของเมียวหฺวุ่นหรือเจ้าเมือง สำหรับประเทศไทยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการปกครองประเทศในทำนองเดียวกัน เมื่อหนึ่งชั่วคนต่อมา “กะแยงหฺวุ่นตรวจสอบสำนักงานของเมียวหฺวุ่นแต่ละแห่งปีละสามครั้ง แล้วเสนอรายงานข้อขัดข้องในการบริหารและข้อเรียกร้องให้หลุดคอหรือราชสภาพาสองเดือนครั้ง กะแยงหฺวุ่นไม่ได้ตัดสินใจโดยตรง แต่ตรวจสอบคดีที่เมียวหฺวุ่นตัดสิน แล้วเสนอแต่ขั้นคดีอุกฤตให้หลุดคอพิจารณา ”(๓๑)

การปฏิรูปยังไม่ทันจะบรรลุผลพระเจ้ามินดงก็เสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๒๔๒๑ แคตตีกล่าวว่ “ ความพยายามที่จะปฏิรูปในราชสำนักยังคงอยู่เป็นกลุ่มก้อน แต่ความพยายามทำการปฏิรูปในรัชสมัยของพระเจ้าทีบอนับเป็นการผิดพลาดอย่างน่าเศร้า”^(๓๒) ความแตกต่างอย่างเด่นชัดระหว่างไทยกับพม่าอยู่ที่ **รัชทายาทของพระเจ้ามินดงทรงดำเนินการผิดพลาดอย่างมากมาย แต่รัชทายาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสบความสำเร็จอย่างใหญ่หลวง**

รัชสมัยของพระเจ้าทีบอสัน และประสบหายนะ คือ สิ้นสุดลงด้วยการทำสงครามครั้งที่สามกับอังกฤษ แกลงหัวน เมงยีผู้เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในรัชสมัยของพระเจ้ามินดงพยายามดำเนินนโยบายปฏิรูปต่อไป **“ เขาเสนอให้แบ่งความรับผิดชอบในการปกครองให้เสนาบดีประจำกระทรวงต่าง ๆ ๑๔ กระทรวง อันทำหน้าที่เหมือนคณะรัฐมนตรีตามแบบฉบับของยุโรป** พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่ทรงสามารถปฏิรูปการปกครองเช่นนี้ได้จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๓๕ เสนาบดีชั้นอัศวินหัวนทั้ง ๔ คนมีหน้าที่เก็บภาษี ใช้จ่ายเงินรวมทั้งการผูกขาดของรัฐ หัวนก็ ๓ คนรับผิดชอบเกี่ยวกับที่ดิน ทางน้ำ คชบาล คลังแสงสรรพาวุธและกองทัพ กระทรวงนอกนั้นมีหัวนตอบรับผิดชอบเกี่ยวกับการศาล การต่างประเทศและการพาณิชย์ การตำรวจและมหาดไทย”^(๓๓)

แคตตีกล่าวว่ **การปกครองที่ปฏิรูปใหม่ไม่มีโอกาสได้ถือปฏิบัติ** “ ในระยะปลายสงครามระหว่างพม่ากับอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๒๗ - ๒๔๒๘ การปกครองของพม่าสับสนยุ่งเหยิง พวกกบฏควบคุมอาณาบริเวณส่วนใหญ่ และได้ยึดเมืองสะแกงซึ่งอยู่คนละฝั่งแม่น้ำกับกรุงมณฑล เตียมพร้อมจะรบกับฝ่ายรัฐบาล การที่ประหารชีวิตบริวารของเจ้าชายพระองค์หนึ่งที่ถูกเนรเทศเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ ทำให้อังกฤษอ้างเป็นสาเหตุเข้าแทรกแซง กบฏในแคว้นไทยใหญ่ก็อุบัติขึ้นในเดือนมิถุนายน

พ.ศ. ๒๔๒๖ และพวกกะฉิ่นก็รุกรานพม่าเหนือใน พ.ศ. ๒๔๒๗ - ๒๔๒๘ ทหาร
รับจ้างชาวจีนที่ช่วยพม่าขับไล่พวกกะฉิ่นซึ่งโจมตีเมืองพะโมได้เข้าปล้นเมือง แล้ว
เผาเมืองเสีย ”(๓๕)

นั่นคือสถานการณ์ในพม่าเหนือในระยาะที่อังกฤษยื่นคำขาดเมื่อวันที่ ๒๒
ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ ให้พม่าตกลงตามที่อังกฤษต้องการภายใน ๒๐ วัน เมื่อพม่า
ปฏิเสธอังกฤษก็โจมตีทันที และยึดกรุงมณฑลได้เมื่อวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ.
๒๔๒๘ พระเจ้าที่บอญอังกฤษเนรเทศไปเมืองมัทธาสา ราชาริปไตยของพม่าก็
สลายลง แล้วอังกฤษก็ผนวกพม่าเหนือเข้าเป็นส่วนหนึ่งของจักรภพอินเดีย

กุศโลบายของไทย

การบีบบังคับจากต่างประเทศชนิดที่โค่นล้างราชาริปไตยพม่าลงนั้นก็เกิด
ขึ้นกับประเทศไทยเหมือนกัน การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
ประสบความสำเร็จในการเจรจาทำสนธิสัญญากับมหาอำนาจต่าง ๆ ใน พ.ศ.
๒๓๙๘ มิได้เป็นการประกันให้พระองค์ครองราชย์บัลลังก์อยู่อย่างสงบสุขเลย เพราะ
จะเห็นว่าในช่วง ๑๐ ปีหลังแห่งรัชสมัยของพระองค์ พระองค์ต้องทรงเผชิญกับการ
บีบบังคับทั้งจากอังกฤษและฝรั่งเศสมากขึ้นทุกทีจนทำให้ทรงห่วงใยอนาคตยิ่งขึ้น
เรื่อย ๆ เหตุการณ์เหล่านั้นสมควรจะกล่าวถึงในที่นี้ด้วย เพื่อเป็นหลักฐานว่า ไทย
มีสมรรถภาพที่จะเผชิญกับชาวยุโรปได้ดีเพียงไร

ตามสนธิสัญญา พ.ศ. ๒๓๖๙ ได้ยืนยันสิทธิของไทยในรัฐตรังกานูและ
กะลันตัน พร้อมกันนั้นก็มีการรับรองสิทธิทำการค้าของอังกฤษในรัฐทั้งสองนั้นด้วย
อันที่จริงรัฐเหล่านั้นเกือบจะถือได้ว่า เป็นรัฐปกครองตนเอง และดำเนินนโยบาย

ทางการทูตของตนเองอย่างยุ่งยากทั้งกับอังกฤษและไทย ใน พ.ศ. ๒๔๐๕ ไทยถือโอกาสที่มีการพิพาทแย่งอำนาจกันระหว่างสุลต่านเข้าไปเกี่ยวข้องเพื่อยืนยันอำนาจในการปกครองรัฐเหล่านั้น โดยไทยสนับสนุนเจ้าตรังกานูที่หนีมาพึ่งไทยให้เป็นสุลต่าน ในขณะที่เดียวกันอังกฤษที่สิงคโปร์ก็ส่งเรือรบมาบังคับให้สุลต่านที่ไทยสนับสนุนยอมแพ้ เมื่อสุลต่านไม่ยอม อังกฤษก็ยิงบ้อม ทำให้สุลต่านต้องหนีเข้าไปหลบซ่อนอยู่ในป่า

การระดมยิงบ้อมนั้นทำให้ฝ่ายไทยรู้สึกหวั่นไหว “จนกลายเป็นเสียขวัญเมื่อทราบข่าวเรือรบที่ยิงสุลต่านตรังกานูนั้นมาถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยา”^(๓๕) วิธีการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ปัญหานี้ปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขาที่พระองค์ทรงมีไปถึงพระราชชนัดดาพระองค์หนึ่ง พระองค์ทรงเล่าว่าเรือรบอังกฤษได้มาถึงปากน้ำ และทอดสมอกอยที่อยู่ที่นั่น แล้วส่งหนังสือขออนุญาตนำเรือเข้ามากรุงเทพฯ ในพระราชหัตถเลขาได้ทรงคาดคะเนความมุ่งหมายของผู้บังคับการเรืออังกฤษ คือ ลอร์ดจอห์น เฮย์ตลอดจนทรงวินิจฉัยเหตุการณ์ที่อาจจะเกิดตามมา เมื่อฝ่ายไทยแสดงท่าทีอย่างไรออกไป พระองค์ทรงแจ้งพระราชดำรินั้นให้บรรดาเสนาบดีทราบ และทรงส่งคนไปสดับตรับฟังความคิดเห็นของพ่อค้าชาวต่างประเทศตลอดจนความคิดเห็นของประชาชน ข้อความในพระราชหัตถเลขาฉบับนั้นมีอยู่ว่า

“ [หนึ่งได้ข่าวว่าgangsอังกฤษก็เที่ยวกระซิบกระซาบตามนายห้างวันต่าง ๆ เป็นหลายแห่งว่า เลอร์ดจอห์น เฮย์เป็นผู้มีบันดาศักดิ์อำนาจมาก เป็นขุนนางผู้ใหญ่ได้บังคับเรือรบในทะเลอินเดียหลายลำ วาสนาบันดาศักดิ์อำนาจสูงกว่าgangs] เข้ามาครั้งนั้นหาบอกความว่า จะมาว่าเรื่องอะไรไม่ เป็นแต่ว่าจะขอเอาเรือรบขึ้นมาที่กรุงเทพฯ ให้ได้ ก็จะมาคิดทำอะไรแก่กรุงเทพฯ ดังทำแก่เมืองตรังกานูนั้นฤ

อย่างไรก็ไม่รู้เลย ก็ถ้า मैंเรือรบยิงเอาบ้านเมืองฝ่ายไทย ไพร่บ้านพลเมืองก็จะแตกตื่นวุ่นวาย ให้นายห้างร้านทั้งปวงคิดอ่านระวางตัวรักษาสิ่งของของตัวไว้ให้ดี เพราะการเป็นดังนี้ ก็ซุบซิบกันอยู่บ้างในชายแลหญิง ชาวเมืองนี้ที่หูไวใจเบา แต่ไม่สู้เป็นมากนักก็ดอกเพราะฯ ซ้ำฯ ซึ่งแขงอยู่ปรกติ ไม่ตื่นตาม ได้แต่งคนให้ไปสืบความตามกงสุลแลนายห้าง.....

ก็เมื่อเขาจะเข้ามาให้ได้แล้ว บ้อมปากนำปากลัดจะจัดการต่อสู้ก็ไม่ทัน จะเรียกกันในคืนเดียววันเดียวมารักษาก็ไม่ได้ ก็ถ้าเป็นความขัดเคืองกันขึ้นด้วยเรื่องไม่ให้เรือรบเข้ามา เขาจะขึ้นเข้ามาให้ได้โดยความขัดใจแล้ว เมื่อมาถึงบ้อมใด ๆ เขาก็จะให้ทหารขึ้นเอาเหล็กตะปูอุดชะนวนปืน แลคัตปืนลงจากราง ทำการต่าง ๆ อย่างเช่นทำที่เมืองจีนแลอื่น ๆ ไปไม่เข้าเรื่อง จึงเห็นพร้อมกันว่า ให้ทำหนังสือยอมลงไปให้ขึ้นมาโดยดี เมื่อมีเหตุอะไร ก็ให้พูดกันโดยฉันทันเมืองเป็นไมตรี”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งทูตไปต้อนรับผู้บังคับการเรืออังกฤษ เชิญให้เข้ามากรุงเทพฯ ฯ เขาได้รับการต้อนรับด้วยพิธีการอันสมเกียรติ และได้เข้าเฝ้าพระองค์ ณ ที่ประชุมข้าราชการด้วย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งต่อไปว่า

“ [ครั้นวัน ๗ ๓๑ ค่ำ เลอรัดยอน เฮกัปตันอาเล็กแซนเดอร์กับขุนนางมียศเป็นเซอร์แลหมอรวมกัน ๙ นาย] เข้ามาหาข้าฯ ในท่ามกลางเจ้านายขุนนางข้าฯ ได้ปราไสว่า ท่านมานี้ด้วยประสงค์อะไร ก็ว่าไม่มีธุระอันใด เป็นแต่ได้ฟังกิตติศัพท์ว่า พระเจ้าแผ่นดินฝ่ายไทยโปรดอังกฤษมาก จนหัดเรียนเขียนอ่านภาษาอังกฤษได้ เลอรัดยอน เฮอร์ยากเห็น อยากชม ก็เข้ามา ” (๓๖)

เหตุการณ์ครั้งนั้นสิ้นสุดลงด้วยดี ทั้ง ๆ ที่ตอนแรกดูออกจะเป็นการคุกคามอยู่ ไม่น้อย หากฝ่ายไทยปฏิบัติการอะไรลงไปโดยไม่ได้ไตร่ตรองให้รอบคอบ ก็อาจจะเกิดเหตุการณ์ร้ายแรงขึ้นได้ ในปีต่อมาคือ พ.ศ. ๒๔๐๖ หลังจากไทยได้คัดค้านการระดมยิงตรังกานูแล้ว ก็เลิกสนับสนุนเจ้าตรังกานูที่จะชิงตำแหน่งสุลต่าน พร้อมทั้งเลิกความพยายามที่จะเข้าควบคุมรัฐนั้นอีก

ในรัฐปะหังซึ่งอยู่ใกล้กับไทยก็ได้สนับสนุนเจ้าผู้หนึ่งที่ย่างชิงตำแหน่งสุลต่านเหมือนกัน แต่ในกรณีรัฐปะหังนี้เรื่องเสร็จสิ้นลงด้วยดี กล่าวคือภายหลังที่เกิดศึกกลางเมืองแล้วเจ้ามลายูที่ไทยสนับสนุนก็ได้เป็นสุลต่าน และอังกฤษก็ไม่คัดค้าน (๓๗)

ความจริงรัฐบาลอังกฤษมิได้สนใจที่จะแผ่จักรวรรดิมากมายนัก เจ้าหน้าที่อังกฤษที่สิงคโปร์ซึ่งปกติคอยหาเรื่องที่จะใช้เป็นข้ออ้างเข้าแทรกแซงรัฐต่างๆ ในมลายูจึงเปลี่ยนท่าทีที่จะเคลื่อนไหวด้วยความระมัดระวังยิ่งขึ้น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักดีว่า อันตรายจากด้านอังกฤษย่อมต้องมีมากขึ้นแน่ เพราะทรงเห็นอยู่ว่า ฝรั่งเศสกำลังบีบบังคับไทย กล่าวคือใน พ.ศ. ๒๔๐๔ ฝรั่งเศสตกลงใจยึดโคจีนจินเป็นอาณานิคมถาวร จึงได้มีสาส์นมากราบทูลพระเจ้าแผ่นดินสยามว่า ฝรั่งเศสยินดีช่วยเหลือสยามให้เป็นอิสระจากไทย ไทยนั้นถ้าจะว่าไป ก็ก่อสร้างเมืองขึ้นมาจากซากอาณาจักรเขมรดั้งเดิม โดยสู้รบปรบมือกับเขมรอยู่เป็นนิจ จนในครั้งนั้นได้ปราบเขมรลงอยู่ใต้อำนาจและนับเขมรเป็นเมืองประเทศราช พระเจ้าแผ่นดินเขมรในครั้งนั้นคือพระเจ้านโรดม ซึ่งเสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๓ พระองค์ได้รับการศึกษาอบรมในกรุงเทพฯ จึงทรงตอบฝรั่งเศสไปว่า ไทยเป็นพันธมิตรที่ดี ได้ช่วยช่วยเหลือสยามให้เป็นอิสระจากเวียดนาม

หลังจากพระเจ้านโรดมเสด็จขึ้นครองราชย์ได้ไม่นาน พระอนุชาของพระองค์ก็เป็นกบฏ พระองค์เสด็จหนีมาเมืองไทยเพื่อขอความช่วยเหลือไปปราบกบฏ ทางกรุงเทพฯ ส่งเรือกลไฟลำหนึ่งนำเสด็จพระเจ้านโรดมกลับเขมรในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๕ แต่ไม่ได้ส่งกองทัพไปช่วย ระหว่างที่พระเจ้านโรดมเสด็จมากรุงเทพฯ นั้นเองผู้คนที่สนับสนุนพระองค์ได้ปราบกบฏสำเร็จด้วยความช่วยเหลือของฝรั่งเศส พระองค์จึงเสด็จคืนสู่ราชบัลลังก์ได้อย่างสันติ เมื่อถึงตอนนี้ฝรั่งเศสจึงเรียกร้องว่า เครื่องราชบรรณาการที่เขมรเคยส่งให้แก่เวียดนามที่กรุงเว้ นั้นควรส่งให้ฝรั่งเศสแทน แต่ปรากฏว่าข้าหลวงไทยประจำกรุงกัมพูชา ซึ่งมีอิทธิพลยิ่งกว่ากษัตริย์เขมรห้ามไม่ให้ส่งเครื่องราชบรรณาการให้ฝรั่งเศส ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๖ พลเรือเอกกลางรังเดียร์ผู้พิชิตโคจินจิ้นจึงมาที่เมืองอุดง และยื่นข้อเสนอจะพิทักษ์เขมรให้พ้นจากอำนาจของไทย พระเจ้านโรดมทรงเห็นว่าไม่มีทางเลือกอื่น จึงทรงยอมจำนนตามความต้องการของฝรั่งเศส

โดยอาศัยการสนับสนุนจากอังกฤษเพราะสถานการณ์ในมลายูสงบเรียบร้อยแล้ว ไทยคัดค้านว่า เขมรเป็นประเทศราชของไทย เขมรจะเจรจาอะไรกับต่างประเทศต้องผ่านไทยเท่านั้น ข้าหลวงไทยในเมืองอุดงให้พระเจ้านโรดมทรงลงพระนามในเอกสาร (ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๖) ยอมรับว่าเขมรเป็นประเทศราชของไทย และเปลี่ยนตำแหน่งพระเจ้านโรดมลงเป็นอุปราชเขมร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระประสงค์จะเสด็จไปทรงเป็นประธานในพิธีราชาภิเษกพระเจ้าแผ่นดินเขมรที่เมืองอุดง แต่เมื่อฝรั่งเศสคัดค้านอย่างรุนแรง พระองค์จึงทรงเสนอว่า พระเจ้านโรดมควรเสด็จมาเข้าพิธีราชาภิเษกที่กรุงเทพฯ เพราะเครื่องราชกกุธภัณฑ์ของเขมรก็เก็บรักษาอยู่ที่กรุงเทพฯ แล้ว ฝรั่งเศสจึงชู่ว่า จะใช้กำลังเข้ายึดเมืองหลวงของเขมร และส่งระดมพลในกองทัพเรือ หลังจากพระเจ้านโรดมเสด็จกลับจากกรุงเทพฯ โดยไม่ได้เข้าสู่พิธีราชาภิเษกก็ทรงลงพระนามในสนธิสัญญารับความคุ้มครองจากฝรั่งเศสเมื่อวันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๗ ^(๓๘)

ฝรั่งเศสคิดว่า ถ้าไทยยอมรับฐานะของตนในเขมร ก็จะเป็นการมั่นคงขึ้น จึงได้ส่งให้นายทหารเรือชื่อกาเบรียล โอบาเรต์ผู้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกงสุลประจำ กรุงเทพฯ เปิดการเจรจาทำสนธิสัญญาระหว่างฝรั่งเศส – ไทยเรื่องเขมร ได้มีการลงนามในสนธิสัญญากันใน พ.ศ. ๒๔๐๘ ตามสนธิสัญญานั้นไทยรับรองการคุ้มครองเขมรของฝรั่งเศส และเลิกสัญญา พ.ศ. ๒๔๐๖ ที่พระเจ้านโรดมทรงแยยันว่า เขมรเป็นเมืองประเทศราชของไทย ฝ่ายฝรั่งเศสก็ให้การรับรองว่า เขมรเป็นราชอาณาจักรเอกราช ถ้าเขมรปรารถนา ก็อาจส่งเครื่องราชบรรณาการให้แก่ไทยได้ และเขมรจะส่งเจ้านายมาทรงศึกษาในกรุงเทพฯ ก็ได้ นอกจากนั้นฝรั่งเศสยังยอมรับว่า เมืองพระตะบอง นครวัดและเมืองอื่น ๆ ที่ติดต่อกับไทยเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทย แต่เมื่อโอบาเรต์ส่งสนธิสัญญานี้ไปกรุงปารีสเพื่อให้สัตยาบัน รัฐบาลฝรั่งเศสกลับปฏิเสธ ทว่าโอบาเรต์เอาใจไทยมากเกินไป และสั่งให้หาทางแก้สนธิสัญญาเสียใหม่ เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงตัดสินพระทัยขีดเส้นตาย ไม่ทรงรับข้อเสนอแก้สนธิสัญญาอีก โอบาเรต์จึงเริ่มหมิ่นพระบรมเดชานุภาพด้วยอาการหยาบคายต่าง ๆ และประพฤติก่ออันเป็นที่ขัดเคืองพระราชหฤทัยอย่างยิ่ง ต่อมาในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๑๐ คือหกเดือนหลังจากพิพาทกันอย่างรุนแรง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินพระทัยส่งคณะทูตไปปารีสเพื่อเจรจาทำสนธิสัญญา ครั้งแรกทรงพระราชดำริจะขอร้องให้เซอร์จอห์น บาวริงพระสหายเก่าของพระองค์เป็นผู้เจรจา **แต่ในที่สุดทรงล้มความคิดค้นเห็นว่า ควรไว้วางพระราชหฤทัยได้เฉพาะคนไทยเท่านั้น**

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่า ประเทศไทยตกอยู่ในภาวะคับขันเพียงใดคงจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปถึงคณะทูตไทยกรุงปารีสว่า

“...อังกฤษกับฝรั่งเศสก็มีได้กระทำสิ่งใดให้กระทบกระเทือนต่อกัน และ ได้ปฏิบัติตัวกันอย่างฉันทมิตรและเพื่อนมนุษย์ ไม่เหมือนกับที่พวกเขาได้ทำพวกเราเหมือนคนบ้าคนเถื่อน คงมิใช่เป็นมนุษย์เหมือนพวกมันนั่นแล ทั้งยังคงคิด แต่ว่าเป็นสัตว์สำหรับพวกมันจะทะแ่แล่เถื่อ ทั้งลอกใช้แรงดั่งโคกระบือ ทั้งเรายังไม่รู้ว่พวกมันจะมีเล่ห์กระเท่ห์เพทุบายที่จะแบ่งแยกพระราชอาณาเขตสยามของเรากันอย่างไรร...”

ฝรั่งเศสก็คงจะยิ่งเพิ่มความเคียดแค้นเกลียดชัง และหาเวลาที่จะทำตอบกับสยามบ้าง และสยามก็จะต้องดิ้นรนไปหาที่พึ่งพิง เหมือนกับอินทูดุสถานและพม่า ดั่งเห็นอยู่ในปัจจุบันนี้

ถ้าว่ากันไปแล้ว พวกฝรั่งเศสช่างเห่อเหิมลำพองในชาติของตนเสียจริง เพราะเขาคิดว่ **เอมเปอเรอร์ของเขานคงจะสืบเชื้อสายมาจากเสือหรืองูเห่าที่เคมีไปคว่ยอดสรพิษร้ายก็มีรู้** ขู่ข่างตะกรุมตะกรามแต่อำนาจในโอหังของตน แต่ก้ทำให้สามารถหาเหยื่อได้มากเหมือนกันคือโคโลนี อันกว้างใหญ่ไพศาลนั่นเอง บางทีเขาก็แผ่อำนาจไปที่ โน่นที่นี้ เหมือนดั่งเช่นเมืองพม่าและอะนัม ก็เลยหมดหวังเสียอีก” (๓๙)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประจักษ์ว่ **ราชอาณาจักรไทย** อยู่ระหว่างหน้าส่วหน้าขวาน จึงทรงพิจารณาหาหนทางจะหลีกเลี่ยงให้พ้น พระองค์ทรงเห็นแจ้งในพระทัยว่ **ความคิดพลาดแม้เพียงนิดเดียวจะก่อให้เกิดความหายนะอย่างใหญ่หลวง** มหาอำนาจไม่ว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งย่อมอ้างเป็นสาเหตุเคลื่อนกำลังมายึดเอาประเทศไทยได้ พระองค์รับสั่งว่ “**อะนัมที่กลายเป็นโคโลนีเขาก็เพราะเปรียบเหมือนเป็นคนไข้ หูหนวกและดื้อดั่งดั่งเช่นกรุงสยามในรัชสมัยที่แล้ว ผลที่สุดความต่อต้านของอะนัมก็ตอ้งถึงซึ่งกาลอวสานต์ คือตกเป็นเมืองขึ้นของเขา**

นั่นเอง” อย่างไรก็ตามพระองค์ทรงหวังอยู่บ้างว่า นโยบายที่โอบาเรต์ใช้เป็นความคิดของเขาเอง ไม่ใช่นโยบายจากปารีส หากเป็นเช่นนั้นจริง คณะทูตไทยในฝรั่งเศสก็น่าจะหาทางตกลงได้ตามสมควร แต่ถ้าการมิได้เป็นไปดังที่ทรงคาดคะเน “อาจจำเป็นต้องยอมตามความคิดเห็นหรือข้อเสนอของโอบาเรต์ก็ตาม ให้นานพร้อมที่จะเสียสละเพื่อให้เรื่องอันขมขื่นได้ยุติเสร็จลงเสียที” (๔๐)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจบพระราชหัตถเลขาลงด้วยข้อความว่า

“ถ้าเขายังยื่นกรานที่จะให้ โอบาเรต์คงอยู่ในกรุงเทพฯ ๓ ต่อไปแล้ว ก็คงจะเป็นเรื่องทีฉันจะอดกลั้นต่อไปไม่ได้ และถ้าหากราชทูตไม่สามารถที่จะหาทางให้ โอบาเรต์ไปเสียให้พ้นจากกรุงสยามแล้ว ก็ให้ท่านราชทูตมุ่งตรงไปยังบริเตน จะไปขอความช่วยเหลือจากท่านตลอดทั้งคนเก่าและคนปัจจุบัน ผู้ซึ่งเป็นเสนาคดีผู้รับผิดชอบ หรือจะขอความช่วยเหลือจากท่านเซอร์จอห์น เบาริงต่อไปก็จะดี เพราะฉันก็ได้ตัดสินใจไว้เช่นนั้นแล้ว

นับแต่ขึ้นไป เราก็คงจะต้องถูกฝรั่งเศสมันด้า และกล่าวร้ายใส่เราต่อไป ก็เพราะด้วยเหตุที่เราไม่ยอมเป็นข้ามันเหมือนคังเช่นเขมรนั่นเอง ฉะนั้นเราจำจะต้องตัดสินใจทำอย่างใดอย่างหนึ่ง การณ์เช่นนั้นก็เหมือนว่าเราจะว่ายน้าออกไปผูกมิตรกับเจ้าสัตว์ร้ายจะเซียดี หรือเราจะว่ายน้าออกไปทะเลติดสอยห้อยตามไปกับปลาวาฬหรือว่าไร แต่ว่าเราควรจะได้เก็บตัวของเรายู่ในบ้านในเรือนดีกว่า แต่ก็รู้ดีว่าบางทีเราก้อาจจะต้องพบกับอำนาจและอิทธิพลที่เคยมีอยู่เหนือเรามาเก่าก่อน....* (๔๑)

* พระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปถึงราชทูต ณ กรุงปารีสฉบับนี้มีสาระสำคัญ และประมวลเรื่องอันเดิมเป็นข้อพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสไว้มากกว่าที่ผู้เขียนหยิบยกมาเรียบเรียงไว้ เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้ซาบซึ้งในน้ำพระทัยและพระปรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้นำข้อความในพระราชหัตถเลขาทั้งหมดมาลงไว้ด้วย ก่อจากเรื่องที่แปลนี้ (ผู้เรียบเรียง)

สนธิสัญญาฉบับฝรั่งเศสฉบับแก้ไขเพิ่มเติมลงนามกันเมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ ไทยยังคงรับรองให้เขมรอยู่ใต้อาณัติการคุ้มครองของฝรั่งเศส และเลิกข้อตกลงที่บ่งว่า เขมรเป็นเมืองขึ้นของไทย พ.ศ. ๒๔๐๖ อย่างไรก็ตามฝรั่งเศสไม่ได้รับรองความเป็นเอกราชของเขมรหรือสิทธิของเขมรที่จะส่งเครื่องราชบรรณาการให้แก่ไทย เพียงแต่รับรองว่าพระตะบองและนครวัดยังเป็นของไทย ทั้งนี้ได้ปรึกษาหารือกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอต่าง ๆ ฝรั่งเศสได้รับสิทธิให้ทำการค้า และเดินเรือในแม่น้ำโขงตลอดจนแควต่าง ๆ หลังจากนั้นไม่นานโอบาเรตก็ถูกย้ายไปจากกรุงเทพฯ

ปีเศษต่อมาคือวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระองค์ทรงละคินแดนส่วนหนึ่งของพระราชอาณาจักรให้แก่อังกฤษและฝรั่งเศส แต่ทรงตมมารักษาพระราชอาณาเขตส่วนใหญ่ไว้ได้

ระหว่างจระเข้กับปลาวาฬ

วิกฤติการณ์ของประเทศไทยผ่านพ้นไปได้ถึง ๒๕ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ คือแปดปีหลังจากราชาธิปไตยของพม่าถูกโค่นล้ม ฝรั่งเศสก็เกือบจะทำให้ประเทศไทยต้องสูญเสียเอกราชเหมือนกัน การที่อังกฤษผนวกพม่าเหนือเข้ากับพม่าใต้ของอังกฤษใน พ.ศ. ๒๔๒๙ ถูกฝรั่งเศสคัดค้านอย่างรุนแรง เพราะในระบายนั้นฝรั่งเศสกำลังเจรจายู่กับราชสำนักพม่าในกรุงมณฑล เมื่ออังกฤษเพิกเฉย ฝรั่งเศสจึงรีบเร่งขยายดินแดนจากเวียดนามไปทางตะวันตก ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๙ ฝรั่งเศสขอทำความตกลงกับไทย แต่งตั้งรองกงสุลฝรั่งเศสในหลวงพระบาง ซึ่งเท่ากับรับรองโดยปริยายว่า ไทยมีอธิปไตยเหนือลาว ใน พ.ศ. ๒๔๓๒ เอกอัครราชทูตฝรั่งเศส

ประจำกรุงลอนดอนได้เสนอแนะนายกรัฐมนตรีอังกฤษว่า ควรให้ประเทศไทยเป็นประเทศกั้นชนระหว่างเมืองขึ้นของฝรั่งเศสกับเมืองขึ้นของอังกฤษ แต่ควรถืออาณาบริเวณอินโดจีนของฝรั่งเศสกับประเทศไทยตามแนวแม่น้ำโขง ซึ่งหมายถึงผนวกดินแดนลาวส่วนใหญ่เข้ากับเมืองขึ้นของฝรั่งเศส

สองปีต่อมาฝรั่งเศสยื่นข้อเสนอใหม่ว่า รัฐบาลอังกฤษและรัฐบาลฝรั่งเศสตกลงจะไม่ขยายอิทธิพลของตนให้เลยแม่น้ำโขงไป เนื่องจากแคว้นไทยใหญ่ซึ่งเป็นประเทศราชของพม่าที่ถูกอังกฤษผนวกแล้วนั้นมีอาณาเขตคลุมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง และที่จริงดินแดนที่ฝรั่งเศสยึดครองก็ยังไม่ถึงฝั่งตะวันตกแม่น้ำโขง อังกฤษจึงคัดค้านข้อเสนอนี้ ในครั้งนั้นไทยได้ยอมรับแนวเขตแดนระหว่างพม่าของอังกฤษกับประเทศไทยแล้ว ไทยจึงแสวงหาความช่วยเหลือจากอังกฤษให้คัดค้านการขยายดินแดนต่อไปของฝรั่งเศส

ในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประกาศว่า ฝรั่งเศสถือว่าดินแดนทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงทั้งหมดเคยเป็นเมืองที่ส่งราชบรรณาการให้เวียดนามมาก่อน จึงไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของไทย รัฐบาลไทยหวังพึ่งอังกฤษเป็นอย่างมากเพื่อสนับสนุนฐานะของไทย แต่ลอร์ด โรสเมรี่ผู้เป็นรัฐมนตรีต่างประเทศอังกฤษในครั้งนั้นใช้นโยบาย “สงวนท่าทีทางการทูต” (๔๒)

ในระยะนั้นฝรั่งเศสเตรียมการที่จะผนวกดินแดนข้ามฝั่งแม่น้ำโขงของไทยออกสู่ ปาวิผู้แทนฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ ผู้เป็นตัวการใหญ่ในเรื่องนี้มานานได้ยื่นข้อเสนอให้ไทยถอนตัวจากอาณาบริเวณที่มีกรณีพิพาทเสีย ครั้นถึงเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๓๖ กองทัพฝรั่งเศสก็เข้ายึดดินแดนลาวที่ฝรั่งเศสอ้างสิทธิครอบครอง ไทยเห็นว่าการจะใช้กำลังต่อต้านฝรั่งเศสย่อมไม่บังเกิดผล จึงเสนอให้อนุญาตตุลาการตัดสินและขอความช่วยเหลือจากอังกฤษ ทางกรุงลอนดอนตอบมาว่า ไทยควรหลีกเลี่ยงการกระทำใด ๆ ที่จะยั่วยุให้ฝรั่งเศสใช้วิธีทำสงคราม

อย่างไรก็ตามย่อมเป็นการยากเหลือเกินที่จะหลีกเลี่ยงมิให้เกิด **เหตุการณ์** ในเมื่อชายแดนถูกกำลังทหารต่างชาติรุกราน ขอล่าวโดยสรุปว่า ฝรั่งเศสจួយโอกาสที่มีการปะทะกันทางกำลังเป็นข้ออ้าง ส่งเรือรบเข้ามากรุงเทพฯ ในเดือนกรกฎาคม อังกฤษก็ส่งกองเรือรบมาคอยดูท่าที่อยู่เหมือนกัน ตามสนธิสัญญาเก่า เรือรบต่างประเทศจะผ่านเลยปากน้ำเข้ามาไม่ได้ เว้นไว้แต่ได้รับอนุญาต แต่เรือรบฝรั่งเศสได้แล่นเลยเข้ามาตามแม่น้ำ บ่อมของไทยที่ปากน้ำจึงยิงเรือรบฝรั่งเศส และฝรั่งเศสก็ยิงตอบ ทำให้เกิดความเสียหายด้วยกันทั้งสองฝ่าย ซอลกล่าวว่ “ไทยทำความผิดพลาดอย่างร้ายแรงที่เป็นฝ่ายยิงเรือรบฝรั่งเศสก่อน และเพราะไม่เชื่อคำแนะนำของโรสเบรี ไทยจึงตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบฝรั่งเศส เรือรบฝรั่งเศสสองลำแล่นตรงมากรุงเทพฯ และในครั้งนั้นจัดว่าไทยก็ใช้วิธีการทูตได้อย่างดีเลิศ **กรมพระยาเทววงศ์ฯ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศได้ฉวยโอกาสแสดงความยินดีกับผู้บังคับการเรือฝรั่งเศสว่า มีความชำนาญและอาจหาญมาก อาจเป็นไปได้ว่า ความสุภาพและความอดกลั้นอย่างน่าชมเชยของท่านผู้นี้ได้ช่วยแก้สถานการณ์ไว้ได้** (๔๓)

วันที่ ๒๐ กรกฎาคมฝรั่งเศสยื่นคำขาดให้ไทยยกดินแดนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงทั้งหมดรวมทั้งหลวงพระบางให้ฝรั่งเศส นอกจากนั้นไทยจะต้องชดใช้ค่าเสียหายที่ยิงเรือรบฝรั่งเศสเป็นมูลค่า ๓ ล้านฟรังค์ และต้องลงโทษเจ้าหน้าที่ไทยที่รับผิดชอบต่อเหตุการณ์นั้น กรมพระยาเทววงศ์ฯ ทรงยินยอมตามความต้องการสองประการแรก แต่เสนอให้ประนีประนอมในเรื่องที่สาม ฝรั่งเศสตอบว่า ความต้องการของฝรั่งเศสทุกอย่างต้องได้รับการสนองตอบอย่างสมบูรณ์

เมื่อถึงตอนนี้อังกฤษซึ่งมีวแต่เดือนไทยไม่ให้ชดใจฝรั่งเศสก็ตองตกใจ เพราะ
ได้เห็นว นโยบายของฝรั่งเศสจะเป็นชนวนให้มีการปะทะกันระหว่างฝรั่งเศสกับ
อังกฤษในลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน เพราะแคว้นไทยใหญ่ที่อังกฤษครอบครองอยู่นั้นมี
อาณาเขตเลยฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงเข้าไป เมื่ออังกฤษขอให้ฝรั่งเศสแสดงความ
มุ่งหมายให้ชด ฝรั่งเศสก็ตอบว ถ้าไทยยอมจำนนครั้งน ก็จะให้ไทยเป็นประเทศ
กันชนระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส ฉะนั้น อังกฤษจึงเกลี้ยกล่อมให้ไทยยอมตามความ
ตองการของฝรั่งเศส ในเวลาเดียวกันนเองฝรั่งเศสก็ส่งเรือรบมาปิดปากน้ำ
เจ้าพระยา สองวันต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประชวรหนัก
ตลอดเวลาที่เกิดวิกฤตการณ์ และได้ทรงมอบเรื่องทั้งหมดให้กรมพระยาเทววงศ์ ว
ทรงวินิจฉัยไว้แต่ต้นน ก็ทรงยอมรับข้อเสนอของฝรั่งเศสโดยไม่มีเงื่อนไข” (๔๔)

ฝรั่งเศสยังไม่สมอยากกับดินแดนที่ได้มาอย่างมีลวดลายน จึงบีบบังคับให้
ไทยยกพระตะบองและนครวัดให้อีก ทั้งให้ถอนทหารออกมาห่างจากฝั่งตะวันตก
ของแม่น้ำโขง ๒๕ กิโลเมตร และตองยอมให้ฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรีไว้เป็นประกัน
เมื่อมีการเจรจาทำสนธิสัญญาต่อมา ฝรั่งเศสได้เพิ่มข้อเรียกร้องใหม่ ๆ อีก ซึ่งล้วน
แต่เป็นอันตรายต่อเอกราชและบูรณภาพแห่งราชอาณาจักรไทย ไทยได้พยายาม
อย่างเต็มที่ เพื่อคัดค้านข้อเรียกร้องเหล่านั้นโดยวิธีทางการทูต แต่เมื่อฝรั่งเศสยื่น
คำขาดอีกครั้งหนึ่ง ทั้งอังกฤษก็แนะนำใหยอมอีก จึงมีการลงนามในสนธิสัญญา
เมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ อันทำให้ฝรั่งเศสได้รับทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรารถนา
ฮอลกล่าวว “ถ้าไทยต่อต้านฝรั่งเศสอีก อาจจะทำให้ไทยตองเสียเอกราชก็ได้”
และกล่าวต่อไปว “ถ้าไทยตองเสียเอกราช ยังสงสัยวอังกฤษจะทำอย่างไร แต่ที่
เป็นมา ประเทศไทยรอดมาได้ก็เพราะเชื่อมั่นในการทูตของอังกฤษที่สามารถทำให้
ฝรั่งเศสยอมให้หลักประกันเอกราชแก่อาณาบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา” (๔๕)

การพยายามสร้างรัฐก๊กชนในลุ่มแม่น้ำโขงตอน บน ดำเนินไปเยี่ยงละคร ตลก คือ อังกฤษและฝรั่งเศสตกลงส่งคณะกรรมการไปยังบริเวณนั้นเพื่อสร้างรัฐ ก๊กชนขึ้น เจ้าเมืองของพม่าในท้องถิ่นนั้นได้รับรายงานที่สับสนขัดแย้งกัน จึงตัดสินใจชักธงฝรั่งเศสขึ้นเหนือสำนักงานของเขา แต่ในเมื่อคณะกรรมการอังกฤษไป ถึงก่อนจึงจัดการชักธงอังกฤษขึ้นแทน ส่วนเจ้าเมืองนั้นได้หนีไป คณะกรรมการ ฝรั่งเศสไปถึงภายหลังก็ทำการคัดค้านอย่างรุนแรง ความหวังที่จะสร้างรัฐก๊กชนขึ้น ก็สลายตัวไป ประชาชนในประเทศทั้งสองได้แสดงประชามติในเรื่องนี้อย่างแข็งขัน และมีท่าทีว่าจะเกิดสงคราม แต่การเจรจาทางการทูตระหว่างลอนดอนกับปารีส ทำให้ตกลงกันได้โดยอังกฤษยอมยกดินแดนบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงที่ตนเรียกร้อง สิทธิให้แก่ฝรั่งเศส อังกฤษได้รับหลักประกันให้อาณาบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นเอกราชเป็นการตอบแทน

ความตึงเครียดยังคงทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสกับไทยเสื่อมทราม อยู่เรื่อยมา จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๔๗ ฝรั่งเศสจึงถอนกำลังที่ยึดเมืองจันทบุรีออกไป เป็นการแลกเปลี่ยนกับการที่ไทยยอมให้มีการปักปันเขตแดนลาวเสียใหม่โดยไทย ยอมถอนอธิปไตยเหนือหลวงพระบาง และตั้งคณะกรรมการพิจารณาเขตแดน เขมร ใน พ.ศ. ๒๔๕๐ ไทยยกพระตะบองและเสียมราฐให้ฝรั่งเศสเพื่อแลกเปลี่ยน กับการที่ฝรั่งเศสเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตสำหรับคนเอเชียในบังคับฝรั่งเศสที่อยู่ ในประเทศไทย

สองปีต่อมาไทยทำสนธิสัญญาฉบับใหม่กับอังกฤษโดยไทยยอมยกรัฐต่าง ๆ ในมลายู คือ กะลันตัน ตรังกานุ ไทรบุรีและปะลิสให้อังกฤษ เพื่อแลกเปลี่ยนกับ การที่อังกฤษเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และขยายระยะเวลาเงินกู้สำหรับสร้างทาง รถไฟของไทย

เหตุที่ทำให้ไทยรักษาคำสัตถ์

ปัญหาที่ควรจะได้หยิบยกขึ้นพิจารณาก็คือการที่ประเทศไทยสามารถรักษาคำสัตถ์เป็นประเทศเอกราชอยู่ได้ตลอดระยะเวลาที่จักรวรรดินิยมยุโรปแสวงหาเมืองขึ้นนั้นเป็นเพราะการแข่งขันชิงดีระหว่างฝรั่งเศสและอังกฤษ และเป็นผลของการที่ประเทศทั้งสองนี้ต้องการให้ประเทศไทยเป็นประเทศกันชนจริงหรือ **หรือว่าเป็นเพราะพระมหากษัตริย์ไทยทรงพระปรีชาสามารถ และทรงดำเนินพระบรมราชาบายเหมาะสมกับสถานการณ์**

การชิงดีชิงเด่นระหว่างฝรั่งเศสกับอังกฤษเกิดขึ้นในพม่าเหมือนกัน พระเจ้ามินดงและพระเจ้าทิปอได้ทรงพยายามจะสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้ากับฝรั่งเศส ความพยายามดังกล่าวนี้ทำให้อังกฤษเกิดความระแวงเป็นอันมาก และเป็นเหตุประกอบส่วนหนึ่งที่ทำให้อังกฤษรีบยึดครองพม่าหมดทั้งประเทศในท้ายที่สุด ครึ่งหนึ่งอังกฤษและฝรั่งเศสพยายามจะสร้างรัฐกันชนขึ้น แต่ต้องล้มเลิกความพยายามไป และไม่เคยทำสำเร็จอีกเลย อังกฤษและฝรั่งเศสมีผลประโยชน์ขัดกันเรื่องแคว้นพม่าไซดาในประเทศชูดานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ การขัดแย้งนั้นไม่ได้เป็นผลให้ประเทศชูดานกลายเป็นรัฐกันชน แต่ประเทศทั้งสองกลับแบ่งชูดานในระหว่างกันเองออกเป็นเขตอิทธิพลอังกฤษกับเขตอิทธิพลฝรั่งเศส อีกครึ่งหนึ่งอังกฤษกับรัสเซียเกือบจะทำสงครามกันเรื่องแย่งชิงประเทศอิหร่าน แต่แล้วอิหร่านก็ถูกแบ่งเป็นเขตอิทธิพลของประเทศทั้งสองโดยคงให้มีเอกราชแต่เพียงในนาม

อาจมีข้อโต้แย้งว่า การแข่งขันชิงดีระหว่างประเทศมหาอำนาจทำให้ประเทศจีนไม่ต้องถูกแบ่งการยึดครอง และประเทศจีนสามารถรักษาเอกราชไว้ได้ ข้อนี้เป็นความจริง แต่เราต้องพิจารณาว่าประเทศไทยและประเทศจีนเหมือนกันและแตกต่างกันอย่างไร จีนเป็นประเทศที่ใหญ่มากยากแก่การยึดครอง ทั้งมีหลายประเทศที่

แข่งขันชิงดีกันอยู่ หากนำมาเปรียบเทียบกับประเทศไทยโดยไม่กล่าวถึงรายละเอียด ก็อาจทำให้เข้าใจผิดไปได้ อีกประการหนึ่งระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๓ – ๒๔๔๓ ประเทศจีนแบ่งเป็นเขตอิทธิพลของชาติต่าง ๆ และเกือบลงเอยด้วยการแบ่งกันยึดครองเป็นเมืองขึ้น

อาฟฆานิสถานเป็นเพียงประเทศเดียวที่มีการต่อรองเอกราชระหว่างมหาอำนาจคู่แข่งกัน แต่อาฟฆานิสถานกับไทยก็แตกต่างกันมาก กรุงกาบูลไม่ได้เป็นศูนย์ราชาริปไตยครอบครองอาณาจักรอาฟฆานิสถานอย่างมีอำนาจสิทธิ์ขาดทั้งหมด ยังมีแคว้นเล็ก ๆ ที่เป็นเมืองขึ้นของอาฟฆานิสถานอีกหลายแคว้น แต่ละแคว้นอยู่ห่างไกลแหล่งการค้า ไม่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ มีภูมิประเทศทุรกันดาร ยากแก่การเดินทาง และคนพื้นเมืองก็หัวแข็ง ต้องการปกครองตนเอง อังกฤษและรัสเซียซึ่งเป็น คู่แข่งกัน จึงกำหนดอาณาเขตรอบแคว้นเหล่านั้นเป็นเขตปลอด (cordon sanitaire) และยกเมืองสำคัญในแคว้นหนึ่งว่า เป็นเมืองหลวงของรัฐเอกราช สมมติขึ้น

ประเทศไทยแตกต่างจากอาฟฆานิสถานหลายประการ คือ ประเทศไทยมีรัฐบาลกลางที่ปกครองอาณาจักรได้ทั่วถึง แม้จะปล่อยให้ดินแดนที่ห่างไกลออกไปเป็นอิสระแก่ตัวบ้างก็ตาม อีกทั้งลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก็ติดต่อกับโลกภายนอกได้สะดวก ทั้งมีคุณค่าทางเศรษฐกิจสำหรับนักล่าอาณานิคมชาวยุโรปกว่าอาฟฆานิสถานมากมายนัก

ที่กล่าวเช่นนั้นไม่ใช่เป็นการปฏิเสธความเชื่อถือว่า ประเทศไทยสามารถรักษาเอกราชไว้ได้ เพราะการแข่งขันชิงดีระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสเสียโดยสิ้นเชิง แต่ผู้เขียนมีความเห็นว่า ขณะที่ประเทศไทยเผชิญหน้ากับมหาอำนาจทั้งสองนั้น น่าจะถูมหาอำนาจฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดยึดครอง หรือถูกแบ่งกันระหว่างมหาอำนาจทั้ง

สองเสียแล้ว การที่ไทยรักษาเอกราชไว้ได้เป็นเพราะไทยสามารถสร้างระบบการ เมืองและการบริหารที่มีประสิทธิภาพ รวมทั้งมีความสามารถในการดำเนินงานทาง การทูต กองทัพไทยไม่สามารถต้านทานการโจมตีของกองทัพอังกฤษหรือฝรั่งเศสได้ ก็จริง แต่ถึงอังกฤษหรือฝรั่งเศสจะชนะ ก็ชนะด้วยราคาแพง บางทีสิ่งที่สำคัญ กว่านั้นคือ เหตุการณ์ภายในประเทศไทยสงบเรียบร้อย ชาวยุโรปสามารถคบกับไทย ประโยชน์โดยทำการค้าขาย ทำป่าไม้และทำเหมืองแร่ไว้โดยสะดวกไม่ต้องเกรง อันตราย สาเหตุที่จะนำมาเป็นข้ออ้างแก่จักรวรรดิจึงมีน้อย แม้จะไม่หมดช่อง ทางเสียทีเดียวก็ตาม

ควรสังเกตด้วยว่า นโยบายล่าอาณานิคมของมหาอำนาจนั้นได้รับการคัดค้านภายในประเทศของตนด้วย ตามประวัติศาสตร์การล่าอาณานิคมของอังกฤษใน เอเชียปรากฏเสมอ ๆ ว่า มีการขัดแย้งกันตลอดมาระหว่างรัฐบาลซึ่งไม่ต้องการ ขยายดินแดนต่อไปกับเจ้าหน้าที่ในอาณานิคม ผู้ยืนยันจะใช้นโยบายรุกรานมาก ยิ่งขึ้น ในการพยายามโน้มน้าวให้รัฐบาลสนับสนุนการขยายอำนาจโดยใช้กำลัง ทหารนั้นจำเป็นอยู่เองที่จะต้องสร้างสถานการณ์ให้เกิดโทษะ และพร้อมกันนั้น ก็ชี้ช่องให้เห็นว่า เพียงแต่ความพยายามที่จะรักษาสถานการณ์จะนำไปสู่ความยุ่ง ยากร้ายแรงยิ่งขึ้นเท่านั้นเอง

การยึดถือนโยบายเช่นนั้นนั่นเองที่ทำให้อังกฤษเตือนไทยใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ไม่ให้กระทำการใด ๆ ที่ฝรั่งเศสจะอ้างเป็นสาเหตุทำการรุกราน ประเทศใดบ้างจะ ไม่พยายามต่อต้านการที่เรือรบต่างชาติรุกกล้าเข้ามาในน่านน้ำของตน แต่พอไทย ยิงเรือรบที่ลวงกล้าเข้ามาในแม่น้ำเจ้าพระยา ฝรั่งเศสก็ฉวยโอกาสอ้างเป็นสาเหตุ เรียกเรื่องค่าเสียหาย ให้หลงโทษเจ้าหน้าที่ผู้ทำผิด และให้ยกดินแดนอันมีอาณา บริเวณกว้างใหญ่ไพศาลให้อีก ทั้ง ๆ ที่เผชิญกับอันตรายเช่นนั้น เสนาบดี

กระทรวงการต่างประเทศของไทยก็ยังมีจิตใจเยือกเย็น จนสามารถแสดงความยินดีกับผู้บังคับการเรือฝรั่งเศสว่า มีความชำนาญและอาจหาญ ทั้งสถานการณ์ที่ร้ายแรงเช่นนั้นก็ยังไม่ทำให้ฝูงชนก่อความวุ่นวาย แสดงความโกรธแค้น และก่อกวนด้วยทำอันตรายต่อคนและทรัพย์สินของฝรั่งเศสในประเทศไทยทั้ง ๆ ที่น่าจะเป็นอย่างนั้นอย่างยิ่ง

เราควรพิจารณาการดำเนินงานของรัฐบาลในแง่อื่น ๆ ประกอบเพื่อพิสูจน์สมมติฐานที่ว่า การที่ไทยรักษาเอกราชไว้ได้เกิดจากความสามารถทางการเมืองและการบริหารของไทยเท่าๆกับเกิดจากการด่วงคูลแห่งอำนาจระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส ผู้เขียนจะพิจารณาปัญหาการสืบราชสันตติวงศ์เป็นประการแรก แล้วจะพิจารณาพัฒนาการทางการค้ากับต่างประเทศเป็นประการต่อไป

การสืบราชสันตติวงศ์

ทั้งไทยและพม่ามีกฎหมายเถียรบาลในการสืบราชสันตติวงศ์อย่างเดียวกัน คือให้พระราชโอรสหรือพระอนุชาของพระเจ้าแผ่นดินครองราชย์สืบต่อเมื่อพระเจ้าแผ่นดินสวรรคต อันจัดว่าไม่เหมือนกับกฎหมายเถียรบาลของอังกฤษและประเทศตะวันตกอื่น ๆ ที่ให้พระราชโอรสองค์ใหญ่สืบราชสมบัติ บางครั้งก็ให้พระราชโอรสองค์รอง ๆ ลงมาหรือให้พระอนุชาครองราชย์สืบต่อก็มี ทั้งสองระบบนี้มีผลเสียแตกต่างกัน กล่าวคือระบบที่ให้พระราชโอรสองค์ใหญ่สืบราชสมบัตินั้นอาจมีความเสียหายหลายประการเกิดขึ้น หากพระราชโอรสองค์ใหญ่ไม่ทรงมีความสามารถในการปกครอง ถึงจะมีพระอนุชาที่มีความสามารถก็ไม่อาจจะช่วยราชสำนักให้ปกครองไปได้ตลอดรอดฝั่ง

ถ้าไม่มีกฏมนเทียรบาลเช่นนั้น ก็ทำให้มีโอกาสเลือกเจ้าชายพระองค์
ใดพระองค์หนึ่งผู้ทรงมีความสามารถที่สุดขึ้นครองราชสมบัติ แต่ระบบนี้ก็มีผลเสีย
คืออาจเป็นสาเหตุให้มีการแย่งชิงราชบัลลังก์กันในหมู่ผู้มีสิทธิที่จะได้รับ และอาจ
เกิดสงครามราชวงศ์ขึ้น ผู้ปราชัยจะประสบความพินาศ ราชวงศ์อาจสูญเสียดิน
ที่มีความสามารถไปมาก และผู้ที่ได้ครองราชย์ก็จะทรงกังวลพระทัยจนปล่อยให้
ความกลัวแก่แค้นอยู่เหนือนโยบายอื่นใดทั้งปวง กฏมนเทียรบาลทั้งของไทยและ
พม่ามีทางจะให้เกิดความเสียหายข้อนี้ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า *กลางพุทธศตวรรษ
ที่ ๒๕ ความยุ่งยากเหล่านี้เกิดขึ้นแก่ราชบัลลังก์พม่าอย่างยิ่งยวด ส่วนราช
สำนักไทยมีความราบรื่นด้วยดี* ผู้เขียนไม่สามารถจะอธิบายความแตกต่างให้ลึกซึ้ง
พิสดารในที่นี้ได้ จึงขอหยิบยกมากล่าวเพื่อแสดงข้อเท็จจริงเท่านั้น ถ้าจะพยายาม
ให้อรรถาธิบายมากกว่านี้ ก็จำเป็นต้องวิเคราะห์วัฒนธรรมและพื้นฐานของจิตวิทยา
อย่างลึกซึ้ง ซึ่งไม่อาจกระทำได้ในที่นี้

ขอให้พิจารณาเหตุการณ์ก่อนและหลังรัชสมัยของพระเจ้ามินดงและ พระ-
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งได้กล่าวข้างต้นบ้างแล้ว เป็นที่น่าแปลกกว่า
พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์เสด็จถวัลย์ราชสมบัติสืบต่อจากพระเชษฐาต่างพระ-
ราชชนนี และทรงมีพระราชโอรสสืบต่อราชสมบัติจากพระองค์ *ผิดกันตรงที่การ
สืบราชสมบัติในพม่าเป็นไปด้วยความรุนแรง ส่วนในประเทศไทยเป็นไปด้วย
ความสงบ*

พระเจ้าป้ากัน พระเชษฐาต่างพระราชชนนีของพระเจ้ามินดงทรงครอง
ราชสมบัติระหว่างที่เกิดสงครามกับอังกฤษครั้งที่สอง เมื่อวิกฤตการณ์ถึงขีดสูงสุด
ในกลางเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๕ และฐานะของพม่าอยู่ในสภาพหมดหวัง เจ้า
ชายมินดงได้เสด็จไปที่เมืองชเวโบซึ่งเป็นเมืองดั้งเดิมของปฐมกษัตริย์ราชวงศ์นี้ และ
ทรงก่อการปฏิวัติขึ้น ความแตกแยกได้เกิดขึ้นในเมืองหลวง (เมืองอมรปุระ) ด้วยโดย
เฉพาเมื่อพระเจ้าป้ากันทรงมีพระบัญชาให้ประหารชีวิตแม่ทัพผู้ยอมแพ้อังกฤษ

พร้อมทั้งครอบครัว ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๖ เสนาบดีคนสำคัญ ๆ หลายคนให้การสนับสนุนแก่เจ้าชายมินดง พระองค์จึงเสด็จเข้าสู่เมืองหลวงด้วยชัยชนะท่ามกลางความปีติยินดีของประชาชน พระเจ้ามินดงทรงมีพระอุปนิสัยเมตตากรุณาต่อศัตรูจึงทรงไว้ชีวิตพระเชษฐา^(๔๖) ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องผิดปกติจากที่เป็นมาในประวัติศาสตร์พม่า

พระเจ้ามินดงทรงมุ่งหวังจะปูพื้นฐานให้มีการสืบสันตติวงศ์อย่างสงบหลังจากพระองค์เสด็จสวรรคต จึงได้ทรงตั้งตำแหน่งอุปราชขึ้น ทั้งไทยและพม่ามีตำแหน่งอุปราชเหมือนกัน พม่าเรียกว่าเอียนเซมิน ไทยเรียกว่าอุปราชหรือวังหน้า ในประเทศไทยนั้นตำแหน่งวังหน้ามีความสำคัญมากจนชาวยุโรปมักจะเรียกติดปากว่า **พระเจ้าแผ่นดินองค์ที่สอง** พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสถาปนาพระเจ้าน้องยาเธอไว้ในตำแหน่งอุปราช ซึ่งมีพระราชอิสริยยศเทียบเท่าพระเจ้าแผ่นดินอุปราชพระองค์นี้ทรงนิยมตะวันตก และรับสั่งภาษาอังกฤษได้ดีกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสียอีก พระองค์จึงได้ทรงอาศัยความช่วยเหลือและคำแนะนำจากอุปราชเป็นอันมาก

พระเจ้ามินดงสถาปนาพระอนุชาพระองค์หนึ่งเป็นเอียนเซมิน ตามปกติเอียนเซมินทรงเป็นประธานราชสภาพม่าหรือหลุดตอ^(๔๗) ใน พ.ศ. ๒๔๐๙ พระราชโอรสพระเจ้ามินดงสองพระองค์ทรงบุกรุกเข้าไปในหลุดตอซึ่งเอียนเซมินทรงเป็นประธานอยู่ และสังหารเอียนเซมินสิ้นพระชนม์ พวกกบฏฆ่าบวัวร์ของเอียนเซมินเสียเป็นอันมาก ทั้งพยายามจับพระเจ้ามินดงด้วย พระเจ้ามินดงทรงหลบภัยอยู่ในพระราชวังของพระองค์โดยทรงยอมถูกล้อมอยู่ตลอดคืน แต่กองทัพยังคงจรรู้กักตื้อต่อพระเจ้ามินดงอยู่ ในวันรุ่งขึ้นพวกกบฏจึงถูกปราบราบคาบ แต่พระเจ้ามินดงทรงปรวิติตเกี่ยวกับเรื่องนี้มากจนไม่สถาปนาผู้ใดเป็นเอียนเซมินอีกเลย ดังนั้นเมื่อพระองค์เสด็จสวรรคต จึงไม่มีผู้ใดสืบต่อราชบัลลังก์โดยอัตโนมัติดังที่ทรงมุ่งหวังไว้แต่เดิม ^(๔๘)

ขณะประจวบเหมาะจะสวรรคตในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๒๑ พระเจ้ามินดงทรงระบุพระนามพระราชโอรสที่โปรดปรานพระองค์หนึ่งคือ เจ้าชายยองยาน (Nyaungyan) ให้เป็นผู้สืบราชสมบัติ กฎมณเฑียรบาลทั้งของไทยและพม่ามีอยู่ว่า ผู้ที่จะสืบราชสมบัติควรเป็นราชโอรสอันประสูติแต่พระอัครมเหสี ไม่ใช่พระโอรสที่ประสูติแต่เจ้าจอม แต่กฎมณเฑียรบาลนี้ไม่ใช่จะยึดหยุ่นไม่ได้ บังเอิญพระมารดาของเจ้าชายยองยานไม่ได้เป็น พระอัครมเหสี ส่วนพระอัครมเหสีก็บังเอิญไม่มีราชโอรส นอกจากมีพระธิดาสองพระองค์ พระนางอภิเชษฐสมรสพระธิดาพระองค์หนึ่งพระนามว่า ศุภยาลัตกับเจ้าชายหนุ่มพระองค์หนึ่งคือเจ้าชายทีบอผู้เป็นพระราชโอรสชั้นรอง ๆ ไม่มีชื่อเสียงอะไรนัก อัครมหาเสนาบดีหรือกษัตริย์ มิงกีผู้เป็นกำลังสำคัญในนโยบายปฏิรูปของพระเจ้ามินดงตกลงใจสนับสนุนเจ้าชายทีบอให้ได้ราชสมบัติด้วยหวังว่า เจ้าชายทีบอจะทรงเป็นเพียงเครื่องมือของหลุดตอ และหลุดตอสามารถลดอำนาจของระบอบราชาธิปไตยลงได้

ในสภาพการณ์เช่นนี้จึงปรากฏว่า เมื่อพระเจ้ามินดงผู้ใกล้เสด็จสวรรคตตรัสเรียกหาเจ้าชายยองยานให้เข้าเฝ้า เพื่อทรงแต่งตั้งให้เป็นผู้สืบราชสมบัติ พระองค์ก็ทรงประจักษ์ว่า พระอัครมเหสีทรงยึดอำนาจในพระราชวังไว้ในนามของเจ้าหญิงศุภยาลัตและเจ้าชายทีบอเสียแล้ว เจ้าชายยองยานพร้อมด้วยพระอนุชาพระองค์หนึ่งผู้ได้รับเสนอให้รับราชสมบัติเหมือนกัน จึงขอลี้ภัยไปอยู่กับข้าหลวงอังกฤษ แล้วเสด็จหนีออกนอกประเทศไปอยู่ที่อินเดีย และประทับอยู่ที่นั่นจนตลอดพระชนม์ชีพ (๔๙)

ไม่ช้าก็ปรากฏว่า พระเจ้าทีบอผู้อ่อนแอมิใช่ถูกหลุดตอและกษัตริย์ มิงกีควบคุมเพียงฝ่ายเดียว แต่ถูกพระราชินีของพระองค์ผู้กระหายอำนาจและผู้ร่วมใจของพระนางคือสมุหราชมณเฑียรควบคุมด้วย เมื่อคนเหล่านั้นสามารถกุมอำนาจไว้

ในมือแข็งพอแล้ว จึงจับกุมเจ้านายโนพระราชวงศ์หลายร้อยพระองค์ ในวันที่ ๑๘
กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๒ ได้ประหารชีวิตเสีย ๓๒ พระองค์รวมทั้งพระอนุชา
ของพระเจ้าที่บอ ๘ พระองค์ด้วย ต่อมาได้ประหารชีวิตเพิ่มอีกประมาณ ๘๐ พระองค์
หรือกว่านั้นรวมทั้งพระสหายเมื่อเยาว์วัยของพระเจ้าที่บอผู้เคยทูลเตือนให้พระองค์
ระวังพระราชินีและพระสัสสุของพระองค์ อันที่จริงพระเจ้าที่บอทรงมีพระลักษณะ
ส่อว่าเป็นบัณฑิต และโดยปกติมีพระทัยเมตตากรุณา เมื่อทรงประสบกับความ
อัปยศอดสูเช่นนั้น จึงทรงหาทางออกด้วยการเสวยน้ำจันทน์ เจ้าหน้าที่อังกฤษใน
กรุงมณฑลพิจารณาการประหารชีวิตคนเป็นผักเป็นปลาเช่นนั้น และตัดสินใจเข้า
แทรกแซงในพระนามของเจ้าชายยองยาน กินหฺวุ่น มิงกยี้ยังคงอยู่ในตำแหน่ง แต่
หมดอิทธิพลลงมาก การแย่งชิงราชสมบัติขณะที่ประเทศอยู่ในภาวะคับขัน และถูก
ล้อมกรอบเช่นนั้นได้ทำให้ราชาธิปไตยของพม่าอ่อนอำนาจลงจนไม่สามารถจะแก้
ปัญหาความสัมพันธ์อันเสื่อมทรามระหว่างอังกฤษกับพม่าได้ จนท้ายที่สุดก็ต้อง
ประสบกับหายนะใน พ.ศ. ๒๔๒๘

การสืบราชสมบัติของไทยต่อจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อยและมีความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ ขณะที่การสืบราช
สมบัติของพม่าต่อจากพระเจ้ามินดงนำไปสู่หายนะ เพราะในประเทศไทยพระ
มหากษัตริย์ผู้ทรงพระปรีชาสามารถยิ่งใหญ่ทรงมีรัชทายาทสืบราชสมบัติเป็น
พระมหากษัตริย์ผู้ทรงมีพระปรีชาสามารถยิ่งใหญ่กว่าขึ้นไปอีก ส่วนในพม่า
พระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระปรีชาสามารถยิ่งใหญ่ ทรงมีรัชทายาทสืบราชบัลลังก์
เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงไร้ความสามารถอย่างที่สุด

การสืบราชสมบัติต่อจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีความสำเร็จหรือไม่เพียงใดไม่มีทางจะพยากรณ์ได้ในปลายรัชสมัยของพระองค์ ตามปกติวังหน้าของไทยไม่ค่อยมีพระชนม์ชีพยั่งยืนจนได้เป็นพระมหากษัตริย์ และในครั้งนั้นก็ปรากฏว่าไม่มีวังหน้าพระองค์ใหม่จะสืบราชสมบัติต่อจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๑ พระอาการประชวรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรุดหนักลง พระองค์ทรงเรียกพระอนุชาสองพระองค์และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหกลาโหมให้เข้าเฝ้า ทรงขอให้ทั้งสามท่านรับผิดชอบร่วมกันเพื่อดำเนินการกิจของบ้านเมือง สองวันต่อมาพระองค์ทรงมีพระราชหัตถเลขาให้เจ้าหน้าที่นำไปอ่านในที่ประชุมพระราชวงศ์และเสนาบดี ซึ่งมีความว่า

“ เป็นพระราชประสงค์แห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า ผู้ที่จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินสืบพระบรมราชวงศ์ไปภายหน้านั้น ให้ปรึกษากันเลือกบุคคลที่สมควรจะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอก็ตาม พระเจ้าลูกยาเธอหรือพระเจ้าหลานเธอก็ตาม เมื่อปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า พระองค์ใดมีพระปรีชาสามารถควรจะรักษาแผ่นดินได้ ก็จงยกย่องพระองค์นั้นขึ้น จะได้ทำนุบำรุงแผ่นดินให้พระราชวงศ์ดำรงสืบ นักราชการและอาณาประชาราษฎร์อยู่เย็นเป็นสุขต่อไป อย่าได้หันเหินเอาความว่าจะชอบพระราชหฤทัยเป็นประมาดเลย เอาแต่ความดีความเจริญของบ้านเมืองเป็นประมาดเถิด ” (๕๐)

ขณะนั้นเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ผู้ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ที่ประสูติจากพระอัครมเหสี และทรงเป็นที่โปรดปรานของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระชนมายุ ๑๕ พรรษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำริจะให้เจ้าฟ้าชายเป็นผู้สืบราชสมบัติ ทั้งชาวต่างประเทศในประเทศไทยผู้ถือคตินิยมว่าพระราชโอรสองค์ใหญ่ควรเป็นผู้สืบราชสมบัติก็รับรองว่า เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงเป็นรัชทายาทโดยถูกต้อง แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรงว่า

เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์จะไม่ทรงสามารถป้องกันพระองค์ให้พ้นจากผู้ทีคิดแย่งชิงราชสมบัติได้ จึงไม่ทรงเต็มพระทัยให้เป็นผู้สืบราชสมบัติ พระองค์ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่า พระองค์ไม่ทรงมีพระราชประสงค์ให้เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เป็นพระเจ้าแผ่นดินโดยทรงรับสั่งว่า ยังไม่เจริญพรรษาพอที่จะรับภารกิจทั้งปวง และทรงเกรงจะเกิดอันตราย

ต่อมาเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และกราบทูลว่า ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มีความเห็นพ้องต้องกันว่า เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ควรเป็นผู้สืบราชบัลลังก์ และได้ตระเตรียมทุกอย่างเพื่อถวายความปลอดภัยแก่พระองค์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทักท้วงว่า “ลูกข้ายังเป็นเด็กเล็กอยู่ จะว่าการแผ่นดินแผ่นดินทรายเป็นไรได้ จะทำการไปไม่ตลอดนั้นซิ เจ้านายที่เป็นผู้ใหญ่ผู้น้อยที่มีสติปัญญาที่มีอยู่เป็นอันมาก ให้เลือกเอาเด็ก ลูกข้ายังเด็กอยู่ อย่าให้มีภัยแก่ลูกข้าเลย”

ความคิดเห็นของชาวต่างประเทศออกจะมีอิทธิพลในเรื่องนี้ เพราะเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กราบถวายบังคมทูลพระกรุณาว่า

“ถ้าไม่ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ขึ้นรับสืบราชสมบัติ กลัวจะมีเหตุไปข้างหน้า คัวยนานาประเทศได้นิยมนับถือมาช้านานประการหนึ่ง เอมเปอเรอฝรั่งเศสก็ผูกไมตรีถวายพระราชสาส์น และพระแสงองค์ใหญ่องค์เล็กเข้ามาผูกพันเป็นชั้น ๆ ไว้แล้ว จะไม่ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป การราชหน้าก็จะไม่ปกติเรียบร้อยได้ อนึ่งทุกวันนี้พระนามก็โด่งดังปรากฏอยู่ในยุโรปเป็นต้นถือ คิดเห็นด้วยเกล้าดังนี้ ฯ

เมื่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กราบทูลดังนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงรับสั่งว่า “อย่างนี้แก่ตามใจเจ้าเถิดซิ” (๕๒) ต่อมารับสั่งเพิ่มอีกว่า “ไหน ๆ ลูกข้าก็ได้เป็นลูกเขยเจ้าแล้ว ข้าขอฝากลูกข้ากับเจ้าด้วย การที่เจ้าคิดนี้ ข้าก็มีความยินดีแล้ว แต่ช่วยกันรักษาไว้ให้ดี อย่าให้มีเหตุการณ์ขึ้นได้ การเปลี่ยนแผ่นดินใหม่มักเกิดรบราฆ่าฟันกัน ถ้าเกิดขึ้นดังนั้น ก็จะอายุเขา” แล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้เชิญที่บพระเครื่องมาจัดพระธำมรงค์กับพระประคำเครื่องแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแล้วมอบให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นำไปถวายสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนนินิตประชานาถ ณ พระตำหนักสวนกุหลาบ (๕๓)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้บริหารประเทศในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๑๖ ในระยะเวลา ๕ ปีนี้สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ได้เจริญรอยนโยบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับการคุ้มครองอย่างดี และทรงมีโอกาสเสด็จประพาสต่างประเทศ เวลล่าให้ความเห็นไว้ว่า ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้บำเพ็ญคุณงามความดียิ่งใหญ่ที่สุดที่ได้เชิดชูพระราชวงศ์ให้ดำรงคงอยู่โดยจัดให้เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ได้ราชสมบัติ แต่เวลล่าได้กล่าวต่อไปว่า ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้พยายามยึดเวลาเป็นผู้สำเร็จราชการออกไปโดยควบคุมพระมหากษัตริย์ผู้ยังทรงพระเยาว์ ไว้อย่างใกล้ชิด อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติแล้ว ได้ปฏิบัติพระองค์ด้วยพระปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพเสริมสร้างพระบารมีด้วยวิธีการอันเหมาะสมจนเกิดความมั่นคงแห่งราชบัลลังก์ในท้ายที่สุด

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยรับสั่งในพระบรมราโชวาท พระราชทานเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศในเวลาต่อมาว่า ในเวลาที่พระราชบิดาเสด็จสวรรคตพระองค์เองประชวรหนักจนแทบจะไม่มีพระชนม์ชีพรอดมาได้ “เปรียบเหมือนคนที่ศีรษะขาดแล้ว จับเอาแต่ร่างกายขึ้นตั้งไว้ในที่สมมตักษัตริย์” (๕๔)

ประวัติศาสตร์พม่าจะเปลี่ยนแปลงไปในรูปใด หากกินहु่น มิงยีได้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เมื่อผลัดแผ่นดินจากพระเจ้ามินดงเป็นพระราชโอรสผู้ทรงพระปรีชาสามารถสักองค์หนึ่ง สมมติว่าเป็นเจ้าชายของยาง เหตุผลจะเป็นอย่างไรก็ตาม มีข้อเท็จจริงอยู่ว่า ในระยะเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อนี้ไทยตระหนักถึงอันตรายจากการแทรกแซงของต่างประเทศ จึงสามารถเปลี่ยนรัชกาลที่มีปัญหาอยู่บ้างได้สำเร็จอย่างน่าชื่นชม ส่วนพม่าทั้ง ๆ ที่เผชิญหน้ากับเหตุการณ์ร้ายแรงอย่างเดียวกันหรืออาจร้ายแรงกว่าด้วยซ้ำ กลับไม่สามารถเปลี่ยนรัชกาลได้อย่างเป็นผลดี

หากมีใครคิดว่า เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ไทยและประวัติศาสตร์พม่าตอนนี้เป็นข้อยกเว้น ผู้เขียนใคร่ขอชี้แจงว่า เป็นเหตุการณ์ธรรมดาหาใช่ข้อยกเว้นไม่ ความข้อนี้อาจจะพิสูจน์ให้เห็นได้โดยค้นคว้าสืบร่องรอยไปถึงต้นราชวงศ์ทั้งของพระเจ้ามินดงและของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระเจ้าอลองพญาผู้สถาปนาราชวงศ์สุดท้ายของพม่าทรงเป็นปู่ทวดของพระเจ้ามินดง (ประมาณ พ.ศ. ๒๒๙๕ - ๒๓๐๓) ได้ปราบดาภิเษกโดยการปราบปรามกษัตริย์สองพระองค์คือ กษัตริย์มอญองค์สุดท้ายที่พะโคและกษัตริย์พม่าองค์สุดท้ายแห่งราชวงศ์คองอู ทวดของพระเจ้ามินดงคือพระเจ้าโบคตอพญาได้ทรงยึดราชบัลลังก์จากพระเจ้าชเวธาด้วยวิธีการรุนแรงใน พ.ศ. ๒๓๒๔ พระราชบิดาของพระเจ้ามินดงคือพระเจ้าธราวดีได้ครองราชสมบัติใน พ.ศ. ๒๓๗๗ หลังจากได้ทรงกำจัดพระราชวงศ์ที่พระองค์ทรงระแวง พระเจ้าปากัน พระเชษฐาของพระเจ้ามินดงก็ทรงปฏิบัติอย่างเดียวกันจนได้ครองราชย์ใน พ.ศ. ๒๓๘๙

ฮอลได้เล่าเรื่องการขึ้นครองราชสมบัติของพระเจ้าโบตอพญาไว้ดังต่อไปนี้

“เหตุการณ์เริ่มต้นด้วยการนองเลือด พระเจ้าโบตอพญาทรงกวาดล้างผู้ที่ทรงระแวงว่า เป็นศัตรูในราชวงศ์จนหมดสิ้น แต่พระอนุชาพระองค์หนึ่งหลบหนีการประหารชีวิตไปได้ และสืงสมผู้คนจะโค่นล้มพระองค์ จึงทำให้เกิดการนองเลือดครั้งที่สอง คือ พวกกบฏพร้อมทั้งครอบครัวและบริวารถูกประหารชีวิตหมดทุกคน ต่อมาในปีเดียวกันคือ พ.ศ. ๒๓๒๕ ได้มีผู้คิดแย่งชิงราชสมบัติพร้อมด้วยบริวาร ๒๐๐ คน ปีนกำแพงเข้าปล้นวัง แต่ต้องพ่ายแพ้ ทั้งคณะถูกทหารรักษาวังฆ่าตายหมด ผู้คนในหมู่บ้านที่คนเหล่านั้นไปชุมนุมวางแผนคิดกบฏถูกลงโทษทั้งหมู่บ้านโดยทำลายล้างทุกอย่างทั้งคน สัตว์เลี้ยง ต้นไม้และข้าวกล้า เหลือคนเพียงไม่กี่คนที่ถูกลงโทษโดยให้เป็นทาสเฝ้าพระเจดีย์”(๕๕)

พระเจ้าบากย็อดผู้สืบราชสมบัติต่อจากพระเจ้าโบตอพญาเป็นพระราชนัดดาของพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๒ แต่ไม่ได้ทรงประหารชีวิตพระอนุชาของพระองค์ ใน พ.ศ. ๒๓๘๐ ขณะเมื่อพระเจ้าบากย็อดว่าราชการบ้านเมืองไม่ได้ เพราะเสียดพระจริต พระอนุชาพระองค์หนึ่งคือเจ้าชายธราวดีได้เสด็จไปที่เมืองชเวโบ และทรงสืงสมผู้คนทำการยึดอำนาจ พระเจ้าธราวดีทรงสั่งให้ประหารชีวิตเสนาบดีห้าคน ทรงให้ทรมานพระชายาและพระธิดาของพระอนุชาของพระราชินี ผู้เคยเป็นบุคคลสำคัญในราชสำนักระหว่างที่พระเจ้าบากย็อดยังทรงอยู่ในราชสมบัติ แคตึกกล่าวว่า เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นตัวอย่างของการจลาจลแบบเก่า ดังนี้

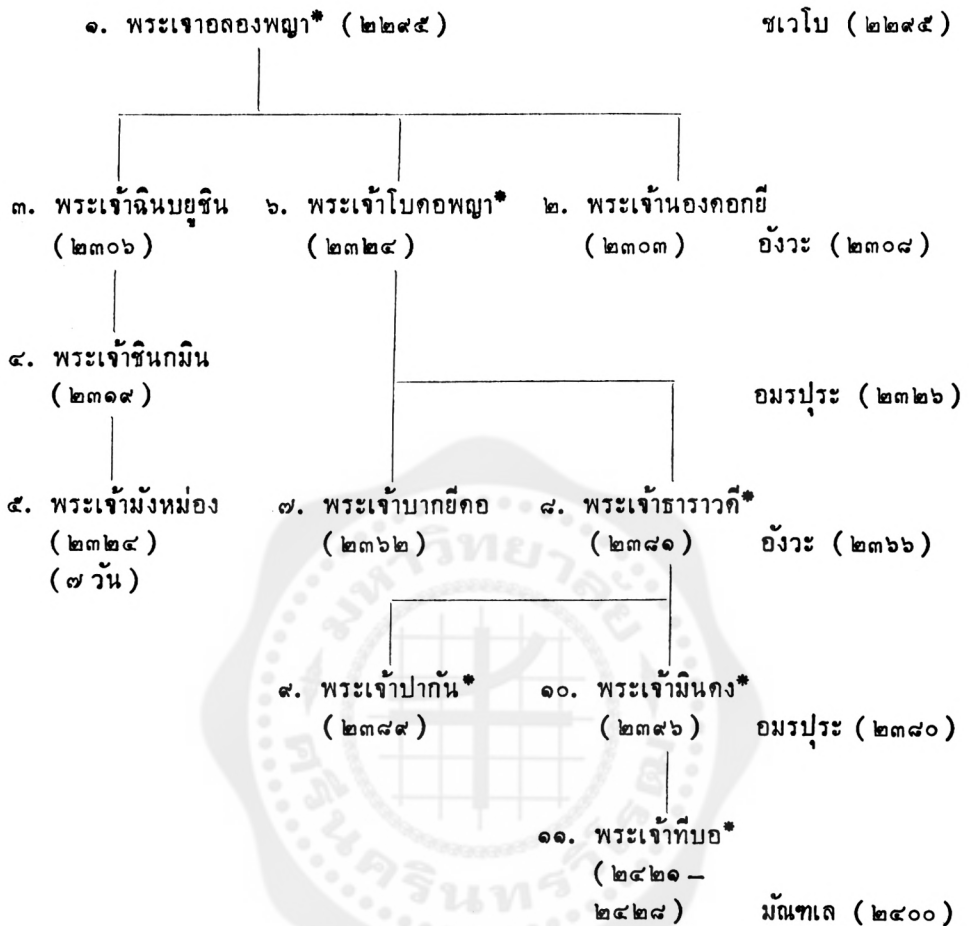
“ณ เมืองชเวโบ เจ้าชายธราวดีได้ทรงตั้งกองบัญชาการที่เข้มแข็ง สามารถขับไล่กองทัพที่พระเจ้าบากย็อดส่งไปปราบได้ พวกกบฏประกอบด้วยคนที่เป็นศัตรูกับราชสำนัก กองทัพที่ตั้งขึ้นเองและพวกโจร พวกกบฏใช้วิธีไสยศาสตร์โดยจ้าง

พราหมณ์และโหราประกอบพิธี มีการก่อความเดือดร้อนวุ่นวายทั่วไป อันเป็นการแสดงถึงความอ่อนแอของรัฐบาล ท้ายที่สุดกองทัพภิกษุก็ยกกำลังเข้าโจมตี กองทัพรัฐบาลที่ขวัญเสียมีโหรซึ่งตั้งมั่นอยู่ที่เมืองหลวง พร้อมกับก่อวุ่นให้เกิดความไม่พอใจขึ้นทั่วไปในกองทัพรัฐบาล ในที่สุดกองทัพรัฐบาลแพ้ แม้บ่อมในพระราชวังอันศักดิ์สิทธิ์ก็ต้องยอมจำนนต่อเจ้าชายธราวดี ข้าราชการและผู้กินเมืองเก่าๆ ถูกถอดจากตำแหน่ง แล้วแต่งตั้งผู้ที่สนับสนุนเจ้าชายธราวดีตลอดจนหัวหน้าโจรให้รับตำแหน่งแทน”(๕๖)

แคตีกกล่าวว่า อิทธิพลของอังกฤษได้ช่วยป้องกันไม่ให้เกิดการประหารชีวิต พระราชวงศ์ที่ทำลายอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่

พระเจ้าธราวดีก็ทรงเป็นเช่นเดียวกับพระเจ้าเชษฐา คือ มีท่าทีว่าจะเสียพระจริต เวลาที่กวีจะทรงยบยั้งพระสติสัมปชัญญะไม่อยู่ แล้วทรงทำทารุณกรรมต่างๆ อย่างน่าสยดสยอง ใน พ.ศ. ๒๓๘๘ พระราชาโอรสของพระองค์ร่วมกันควบคุมพระองค์ไว้ แล้วก็แย่งชิงอำนาจรบราฆ่าฟันกันเอง ในที่สุดเจ้าชายปากันมินชนะ พระองค์ทรงประหารชีวิตพระราชวงศ์ที่ทรงระแวงว่า จะเป็นอันตรายพร้อมทั้งพระชายาโอรสธิดาทั้งหมด ฮอลกล่าวว่า “พระองค์ทรงทารุณโหดร้ายยิ่งกว่าพระเจ้าทิบอและพระนางศุภยาลัตที่ทำให้คนอังกฤษในสมัยต่อมาสะอึกใจเสียอีก”(๕๗)

แม้พระเจ้ามินดงเองถึงจะได้ชื่อว่า มีพระเมตตายิ่งกว่ากษัตริย์องค์ก่อนๆ ก็ขึ้นครองราชสมบัติโดยการยึดอำนาจจากพระเจ้าเชษฐา ฉะนั้น จึงสรุปได้ว่าพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์อลองพญา ๕ พระองค์ใน ๖ พระองค์สุดท้ายขึ้นครองราชสมบัติด้วยการยึดอำนาจ สามพระองค์ได้ทรงทำลายศัตรูคู่แข่งกันอย่างทารุณสยดสยององค์ที่ไม่ทรงทำเช่นนั้น เพราะการแทรกแซงของอังกฤษ แต่พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์ก่อนๆ บางองค์ขึ้นครองราชสมบัติด้วยความสงบเรียบร้อยจากองค์ก่อนสวรรคตตั้งแผนภูมิต่อไป

ราชวงศ์อลองพญา (๒๒๙๕ - ๒๔๒๘) พระมหากษัตริย์ที่หมายไว้ด้วยดอกจันทน์แสดงว่า ได้แย่งอำนาจจากพระมหากษัตริย์องค์ก่อนด้วยวิธีการอันรุนแรง การย้ายเมืองหลวงไป ๆ มา ๆ ระหว่างเมืองต่าง ๆ ในลุ่มแม่น้ำอิรวดีตอนบนแสดงไว้เบื้องขวา

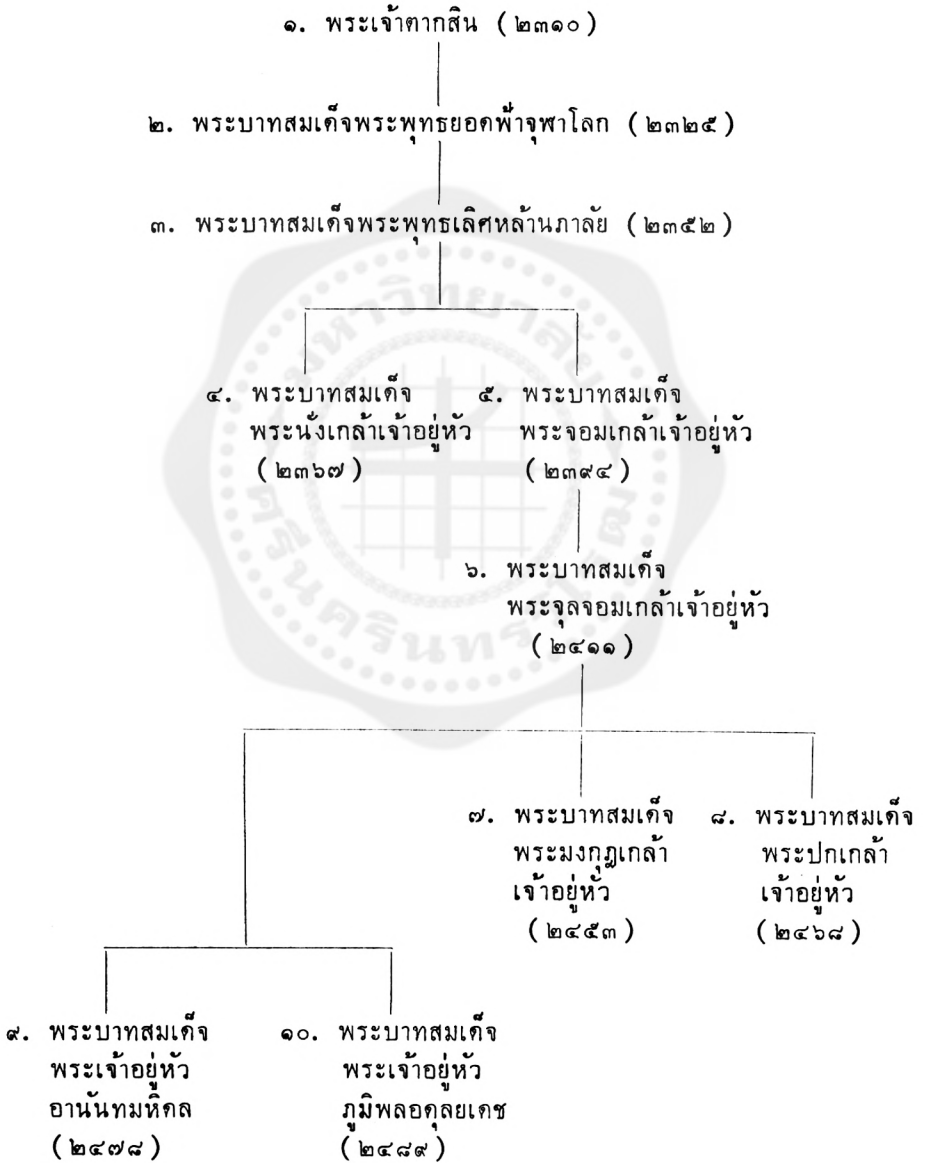
ตรงกันข้ามกับพม่าการสืบราชสมบัติในราชวงศ์จักรีของไทยไม่เคยมีการแย่งราชสมบัติ นอกจากเจ้าพระยาจักรีผู้สถาปนาราชวงศ์จักรียึดอำนาจจากพระเจ้าตากสิน พระเจ้าตากสินเป็นผู้รวบรวมราชอาณาจักรไทยที่แตกแยกเป็นแคว้นเล็กแคว้นน้อยหลังจากการเสียกรุงแก่พม่าสมัยพระเจ้าฉินบยูชินใน พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้วปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เจ้าพระยาจักรีเป็นนายทหารที่สำคัญที่สุดของพระองค์ ใน พ.ศ. ๒๓๒๔ พระเจ้าตากสินทรงเสียพระจริต เพราะ

เหตุนี้จึงทรงทำการกตัญญูต่าง ๆ นานา (๕๘) ขณะนั้นเจ้าพระยาจักรีเรียกกองทัพไปปราบกบฏเขมร ทางเมืองไทยก็ได้เกิดกบฏขึ้นในกรุงเก่า พวกกบฏจับพระเจ้าตากสินควบคุมไว้ หัวหน้ากบฏต้องการจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินเสียเอง แต่ต้องพ่ายแพ้แก่ผู้ที่จงรักภักดีต่อเจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาจักรีจึงรีบเดินทางกลับกรุงเทพฯ ท่านได้รับการต้อนรับในฐานะเป็นผู้ช่วยกู้บ้านเมืองไว้ และได้ปราบดาภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า พระรามาธิบดีที่ ๑ ๖๖๖ ได้เล่าเหตุการณ์ตอนนั้นไว้ดังนี้

“การที่พระเจ้าตากสินยังทรงพระชนม์อยู่ เป็นสิ่งที่น่าตะขิดตะขวงใจ อย่างที่สุด พระองค์ทรงไว้ความสามารถจะปกครองประเทศ แต่ยังมีผู้จงรักภักดีต่อพระองค์อยู่ในส่วนต่างๆ ของประเทศ อาจมีผู้ฉวยโอกาสยักราชบัลลังก์คืนให้แก่พระองค์อีก เขมรก็ยังเป็นกบฏอยู่ พม่าก็กำลังจะรุกรานเข้ามา บรรดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จึงพร้อมใจกันขอให้เจ้าพระยาจักรีสำเร็จโทษพระเจ้าตากสินเสียเพื่อรักษาความสงบภายในประเทศ ในที่สุดเจ้าพระยาจักรีรับข้อเสนอนั้น แล้วพระเจ้าตากสินก็ถูกสำเร็จโทษ” (๕๙)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๒๓๔๖ พระราชโอรสของพระองค์ก็เถลิงถวัลย์ราชสมบัติด้วยความสงบทรงพระนามว่า พระรามาธิบดีที่ ๒ เมื่อพระรามาธิบดีที่ ๒ เสด็จสวรรคต มีปัญหาเกี่ยวกับการสืบราชสมบัติบางประการ ตามปกติเจ้าฟ้ามงกุฎผู้มีพระชนมายุ ๒๐ พรรษา และทรงเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ที่ประสูติจากพระอัครมเหสี ควรจะได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ แต่ขณะนั้นผนวชอยู่ เสนาบดีจึงถวายราชสมบัติแก่พระราชโอรสองค์ใหญ่ที่ประสูติจากพระชายารอง เพราะราชโอรสพระองค์นี้เคยทรงรับพระราชภารกิจสำคัญ ๆ ต่างพระเนตรพระกรรณมาเป็นเวลาหลายปี และทรงพระชนมายุ ๓๗ พรรษาแล้ว พระองค์ได้ราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์โดยไม่มีผู้ใดคัดค้าน เจ้าฟ้ามงกุฎจึงทรงตัดสินพระทัยไม่คัดค้าน และทรงดำรงอยู่ในสมณเพศจนกระทั่งพระเชษฐาเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๒๓๕๔ พระองค์จึงลาผนวชเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติต่อมา (๖๐)

จนกระทั่งถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ไม่เคยมีการแย่งชิงราชบัลลังก์กันเลย สำหรับการสืบราชสันตติวงศ์ของพระมหากษัตริย์ไทยจะเห็นได้จากแผนภูมิข้างล่าง

ระยะเวลาครองราชย์ เมืองหลวง และการศึกอำนาจ

ในที่นี้จะได้เปรียบเทียบระยะเวลาครองราชย์โดยเฉลี่ยของพระมหากษัตริย์พม่าและไทย ราชวงศ์อลองพญาปกครองพม่าตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๙๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๒๘ เป็นระยะเวลา ๑๓๓ ปี มีพระมหากษัตริย์ ๑๑ พระองค์ โดยเฉลี่ยครองราชย์พระองค์ละ ๑๒ ปี พระมหากษัตริย์ไทยสมัยกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ ครองราชย์จาก พ.ศ. ๒๓๑๐ ถึงเวลาที่เขียนหนังสือนี้เป็นเวลา ๑๙๖ ปี มีพระมหากษัตริย์ ๑๐ พระองค์ โดยเฉลี่ยครองราชย์พระองค์ละ ๑๙ ปีครึ่ง ถ้านับเพียง ๕ รัชกาลจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจนถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (จาก พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๕๓ เป็นเวลา ๑๒๘ ปี) ครองราชย์โดยเฉลี่ยองค์ละ ๒๕ ปีครึ่ง การที่พระมหากษัตริย์ครองราชย์นาน ๆ นับว่าเป็นผลดี เพราะการผลัดเปลี่ยนแผ่นดินแต่ละครั้งมักเกิดปัญหา การครองราชย์นาน ๆ จึงทำให้มีความมั่นคง และลดความขัดแย้งในการสืบราชสมบัติลงได้ **อย่างไรก็ดี ในระยะเวลาที่มหาอำนาจตะวันตกล่าเมืองขึ้น ซึ่งต้องการกวาดต้อนใจชนิกที่กำหนดขบวนการของประเทศ พระมหากษัตริย์ไทยครองราชย์โดยเฉลี่ยเป็นรองเท่าของพม่า**

สิ่งที่เป็นตรรกะนี้ชี้ให้เห็นความมั่นคงอีกประการหนึ่งคือที่ตั้งของเมืองหลวง พระเจ้าตากสินทรงสถาปนารุงธนบุรีเป็นเมืองหลวง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงย้ายเมืองหลวงมายังฝั่งกรุงเทพฯ ซึ่งคงเป็นเมืองหลวงมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ พระมหากษัตริย์พม่าทรงย้ายเมืองหลวงจากเมืองหนึ่งไปยังอีกเมืองหนึ่งหลายครั้ง ครั้งแรกทรงสร้างเมืองชเวโบเป็นเมืองหลวงเมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๕ แล้วย้ายไปเมืองอังวะ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๘ ย้ายไปเมืองอมรปุระเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๖ ย้ายกลับมาเมืองอังวะเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๖ ย้ายกลับไปเมืองอมรปุระเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๐ แล้วจึงย้ายไปเมืองมณฑลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐^(๖๑) ฉะนั้นในระยะเวลา ๑๓๓ ปี

พม่าจึงมีเมืองหลวงถึง ๔ เมือง และย้ายกลับไปกลับมา ๕ ครั้ง คิดโดยเฉลี่ยแล้ว มีการย้ายเมืองหลวงทุก ๆ ๒๖ ปีครั้ง การย้ายเมืองหลวงนั้นไม่เพียงแต่ต้องใช้ค่าใช้จ่ายสูง หากยังทำให้เสียกระบวนการปกครองและการบริหารที่มียู่อเป็นปกติอีกด้วย ฉะนั้นเมื่อมองในแง่นี้ จะเห็นว่าระยะเวลาที่กล่าวไทยออกจะได้เปรียบพม่า

การผลิตแผ่นดินจากพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งไปยังอีกพระองค์หนึ่ง มักจะเกิดความสับสนในการปกครองเสมอ ในแง่นี้พม่าประสบความสำเร็จมากกว่าไทยตั้งแต่ได้ประมวณไว้ว่า

“ถึงการผลิตแผ่นดินจะไม่มีเหตุการณ์ร้ายแรง แต่มีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งการปกครองที่สำคัญ ๆ ในเมืองหลวงและหัวเมืองเอกตลอดจนตำแหน่งกินเมืองต่าง ๆ ดังนั้นจึงต้องมีความอลเวงในการปกครองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ วิกฤตการณ์ย่อมนำมาซึ่งอนาธิปไตย ซึ่งในภาวะอย่างนั้นหน่วยปกครองอันเดียวที่พอจะควบคุมไพร่บ้านพลเมืองไว้ได้บ้างก็คือ เจ้าเมืองตามหัวเมืองเล็กๆ ผู้รับตำแหน่งโดยการสืบสกุล” (๖๒)

สิ่งที่ทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างประเทศไทยซึ่งเป็นเอกราชกับประเทศพม่าภายใต้การปกครองของอังกฤษ และระหว่างประเทศพม่าหลังจากได้รับเอกราชกับประเทศไทยในยุคปัจจุบันนี้อยู่อย่างไรนั้นย่อมมีองค์ประกอบอื่นๆ อีกมากมายจนทำให้การเปรียบเทียบมีคุณค่าในวงจำกัด แต่มีสิ่งที่น่าสนใจที่ ตั้งแต่พม่าได้รับเอกราชเป็นต้นมา ประวัติศาสตร์พม่าก็จะเต็มไปด้วยความรุนแรงอยู่เสมอ ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ ขณะที่การเจรจาโอนอำนาจการปกครองให้พม่าใกล้จะเสร็จสมบูรณ์นั้น คนร้ายซึ่งเป็นลูกน้องของอุซอได้บุกเข้าไปในทำเนียบที่คณะรัฐมนตรีใหม่ของพม่ากำลังประชุมอยู่ และได้สังหารนักการเมืองคนสำคัญของพม่าเสียหลายคน อุซอผู้เคยถูกลอบทำร้ายเหมือนกันมีแรงจูงใจที่สั่งให้ปฏิบัติการเช่นนั้นจากความทะเยอทะยาน ความโกรธและความพยาบาท ในที่สุดเขาก็ถูกจับดำเนินคดีในฐานะฆ่าคนตาย และถูกแขวนคอในเวลาต่อมา^(๖๓)

พอได้รับเอกราชไม่นาน รัฐบาลพม่าก็พบว่า ต้องประสบกับความยุ่งยากมากมาย เพราะมีการจลาจลเกิดขึ้นรอบด้าน กบฏเกิดขึ้นในแคว้นอารกันซึ่งเคยต่อต้านการปกครองของพม่ามาตั้งแต่สมัยก่อน จนทำให้เกิดสงครามครั้งแรกระหว่างอังกฤษกับพม่าในครั้งนั้น หลังจากอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษมานานกว่า ศตวรรษชาวอารกันรุ่นหลังไม่ยอมให้พม่ากลับไปปกครองอีก ในขณะเดียวกัน พวกกะเหรี่ยงก็เริ่มก่อการกบฏระยะยาวหนักมือยิ่งขึ้นโดยเรียกร่องสิทธิพิเศษต่าง ๆ พวกคอมมิวนิสต์สองกลุ่ม คือ คอมมิวนิสต์ตรงแดงและคอมมิวนิสต์ตรงขวาก็ก่อการกบฏในที่ต่าง ๆ ด้วย

ต่อมาพรรคสันนิบาตเสรีต่อต้านฟาสซิสต์ (Anti Fascist People's Freedom League) ที่ปกครองประเทศอยู่ก็ประกาศว่า สมาชิกของตัวเองแตกแยกกันเป็นพวกเป็นเหล่า ในต้นปี พ.ศ. ๒๕๐๑ เอกภาพของพรรคนั้นก็สลายตัวสงครามกลางเมืองอย่างกว้างขวางที่ดึงเอากำลังทหารฝ่ายต่าง ๆ ที่ซิงดีซิงเด็นกันเข้ามาสู้รบกันนั้น แทบจะปราบไม่ลง แต่ท้ายที่สุดก็มีการแก้สถานการณ์ไว้ได้ในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ โดยการจัดตั้งรัฐบาลทหารด้วยข้ออ้างภาวะฉุกเฉิน^(๖๔)

ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๓ พรรคสันนิบาตเสรีต่อต้านฟาสซิสต์มือสะอาด ของอนุชนะการเลือกตั้งที่รัฐบาลทหารจัดขึ้น นายพลเนวินได้คืบอำนาจการปกครองให้อนุ แต่รัฐบาลพลเรือนก็อยู่ได้ไม่นาน ถึงเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ นายพลเนวินก็ยึดอำนาจอีก และตั้งสภาปฏิวัติแห่งชาติในความควบคุมของทหารขึ้นให้เป็นศูนย์รวมอำนาจทางการเมืองของประเทศ

“ หนึ่งศตวรรษหลังจากพระเจ้ามินตงทรงพยายามนำการปกครองของพม่าเข้าสู่ยุคใหม่ พม่ากลับดอยหลังกลับไปสู่ระบบการปกครองที่พระองค์ทรงมีพระประสงค์จะเลิกล้ม ความต้องการของผู้มีอำนาจถือเป็นสิ่งสูงสุดอีกครั้งหนึ่ง อำนาจในการปกครองตกอยู่ในกำมือ **นายพล นักบริหาร (Military Officer – Cum-bureaucrats)** สถาปนาวิถีไม่สนใจวิธีการประชาธิปไตยอันมีตัวบทกฎหมาย เช่น ธรรมนูญที่อังกฤษสืบทอดมาสร้างมาด้วยความลำบาก และพรรคสันนิบาตเสรีต่อต้านฟาสซิสต์ต่อสู้เพื่อเสริมต่อหลังจากได้รับเอกราช สถาปนาวิถีถือว่า สภานิติบัญญัติ ราชการพลเรือน การเลือกตั้ง และพรรคฝ่ายค้านเป็นอุปสรรคของการพัฒนาประเทศ ตั้งแต่ยึดอำนาจเป็นต้นมาสถาปนาวิถีปกครองประเทศโดยออกกฎหมายเอง และดำเนินการทุกอย่างแบบเผด็จการ อย่างไรก็ตามสถาปนาวิถีก็มีอำนาจทางการเมืองมากอย่างน่าพิศวง ”(๖๕)

ประวัติศาสตร์ไทยยุคเดียวกันนี้ ได้บันทึกเหตุการณ์รุนแรงในประเทศไทยไว้เหมือนกัน ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ คณะปฏิวัติได้เลิกล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่คงให้มีราชาธิปไตยในฐานะเป็นสถาบัน และด้วยเหตุนี้พระมหากษัตริย์ไทยจึงทรงเป็นที่เทิดทูนสักการะ และทรงเป็นที่เคารพรักอย่างจริงใจของประชาชนชาวไทยอย่างไม่เคยปรากฏในกาลก่อน ผลของการปฏิวัติครั้งนั้นทำให้มีการยึดอำนาจการปกครองกันต่อมาอีกหลายครั้ง(๖๖) แต่ส่วนมากเหตุการณ์เหล่านั้นเกิดขึ้นโดยไม่เสียเลือดเนื้อ นักการเมืองที่เสียอำนาจถูกปล่อยให้ออกนอกประเทศไป ที่ถูกฆ่ามีบ้างเพียงไม่กี่คน

แม้จะมีนายทหารคุมตำแหน่งสำคัญในคณะรัฐบาลไทยเพิ่มขึ้น แต่นายทหารเหล่านั้นก็พอใจที่จะใช้วิธีบริหารแบบอลุ่มอล่วย ไม่ได้บริหารตามแบบทหารหรือคดียุติธรรมประชาชนมากเกินไป

ตลอดยุคใหม่ นโยบายต่างประเทศของไทยดำเนินไปอย่างมีเหลี่ยมคูน และประสบความสำเร็จด้วยดีในการรักษาเอกราชของประเทศอย่างเดียวกับพระบรมราชโบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในช่วงเวลาที่มีอันตรายเป็นใหญ่คุกคามอธิปไตยของบ้านเมือง วิกฤตการณ์ร้ายแรงที่สุดเกิดขึ้นในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง และเมื่อยุติสงครามใหม่ๆ รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามเห็นว่า ไม่สามารถหลีกเลี่ยงการยึดครองได้ จึงยอมให้ญี่ปุ่นเข้าประเทศในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ และทนอยู่ในความอารักขาของญี่ปุ่นตลอดสงคราม อย่างไรก็ตาม ไรก็ตามก็ตีการบริหารกิจการภายในประเทศ รัฐบาลดำเนินการเองโดยตลอด เมื่อญี่ปุ่นมีที่ท่าว่าจะแพ้สงคราม กระบวนการเสรีไทยก็เกิดขึ้น และได้เคลื่อนไหวเตรียมการที่จะต่อต้านญี่ปุ่นโดยการรบบแบบกองโจร แต่เนื่องจากสัมพันธมิตรชนะญี่ปุ่นได้อย่างฉับพลันเสียก่อน จึงหมดความจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติการทางทหารในประเทศไทย

เมื่อเห็นว่าญี่ปุ่นจะต้องแพ้สงครามแน่ จอมพล ป. พิบูลสงครามก็ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๗ เป็นการเปิดทางให้รัฐบาลที่ *ไม่ได้ร่วมมือกับญี่ปุ่น* หาทางเจรจากับสัมพันธมิตรให้เกิดผลดีกับไทยต่อไป และพร้อมกันนั้นก็สามารถหลีกเลี่ยงพันธกรณีที่ได้ประกาศสงครามร่วมกับฝ่ายอักษะ ผลของการปฏิบัติดังกล่าวทำให้ประเทศไทยเป็นเพียงประเทศเดียวในเอเชียอาคเนย์ที่สามารถหลีกเลี่ยงผลร้ายแรงของสงครามได้ ทั้งสามารถเปลี่ยนมาเป็นพันธมิตรของฝ่ายตะวันตกได้อย่างราบรื่น และเป็นสมาชิกชั้นนำในสนธิสัญญาป้องกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ชาวต่างประเทศวิพากษ์วิจารณ์ผู้นำไทยว่า มีความคิดคาดการณ์ และมีความประพฤติดังไรก็ตามที่ ย่อมเป็นความจริงว่าไทยได้ประสบความสำเร็จในเป้าหมายสำคัญของตน คือสามารถรักษาความสงบและความเป็นระเบียบภายในประเทศไว้ได้ในระยะที่มีความผันผวนระหว่างประเทศ อีกทั้งสามารถรักษาความเป็นเอกราชให้พ้นจากการยึดครองของจักรวรรดินิยม ในแง่นี้ความสำเร็จของไทยก็คงอยู่ในระดับสูงกว่าของพม่าอย่างมากมาย

การดำเนินงานทางเศรษฐกิจ

ไทยและพม่าได้บรรลุถึงพัฒนาการทางเศรษฐกิจในระดับสูงเท่ากัน หรือไม่ผู้เขียนขอไม่กล่าวถึงโดยละเอียดเพราะหนังสือเล่มนี้ว่าด้วยพัฒนาการทางการเมืองและการบริหารมากกว่าพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคม ยิ่งกว่านั้นในหนังสือเรื่อง “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๓” (๖๗) เจมส์ ซี. อินแกรมก็ได้วิเคราะห์ความเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศไทยไว้อย่างละเอียด จนแทบไม่จำเป็นจะต้องกล่าวซ้ำอีก นอกจากขอให้สนใจดูองค์ประกอบที่ดีเป็นตรรกะนี้ทำนาย และดูสหสัมพันธ์บางประการ การเปรียบเทียบพัฒนาการทางเศรษฐกิจระหว่างไทยกับพม่าดูออกจะไม่ใช่สำคัญ เพราะภายใต้การปกครองของอังกฤษ อังกฤษได้เน้นเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจ (หรือการเอาเปรียบ) เป็นเรื่องสำคัญ ฉะนั้นจึงจะตัดสินความสามารถของพม่าเองว่า มีมากน้อยเพียงไรได้ถึง พ.ศ. ๒๔๒๘ เท่านั้น

การพัฒนาเศรษฐกิจส่วนที่สำคัญที่สุดของไทยคือการผลิตข้าวได้เพิ่มขึ้น ใน สมัยที่ไทยทำสนธิสัญญากับเซอร์จอห์น บาวริง (พ.ศ. ๒๓๙๘) ไทยส่งข้าวเป็น สินค้าออกน้อยกว่า ๑ ล้านหาบต่อปี^(๖๘) (๑ หาบเท่ากับ ๖๐.๔๘ กิโลกรัม) การ ส่งข้าวออกแต่ละปีเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนถึง ๘ ล้านหาบภายในเวลา ๕๐ ปี แล้วเพิ่ม ขึ้นอีกอย่างรวดเร็วจนถึง ๒๕ ล้านหาบเศษในช่วง ๓๐ ปีต่อมา ในระหว่างสงคราม โลกครั้งที่ ๒ การส่งข้าวออกลดลงมาก แต่กลับเพิ่มขึ้นถึง ๒๖ ล้านหาบใน พ.ศ. ๒๔๙๔ ตัวเลขเหล่านี้มีความสำคัญเพียงใดจะเห็นได้จากข้อความที่อินแกรมกล่าวว่า “ในระยะเวลาที่กล่าวการทำนาเป็นอาชีพสำคัญของประชาชนประมาณร้อยละ ๘๐-๙๐ และข้าวเป็นสินค้าออกสำคัญประมาณ ร้อยละ ๖๐-๗๐ ของสินค้าออก ทั้งหมด การที่ปริมาณข้าวที่ส่งออกเพิ่มขึ้นจากสมัยที่ทำสนธิสัญญากับเซอร์จอห์น บาวริงถึง ๒๕ เท่าตัวในขณะที่ประชากรเพิ่มขึ้นเพียงเท่าตัว แสดงว่ามีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างขนานใหญ่ในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๘ ไม่มี กิจกรรมเศรษฐกิจโดยที่คนไทยจะทำมากไปกว่าการทำนา และไม่มีกิจกรรม เศรษฐกิจใดที่จะเกี่ยวข้องกับประชากรจำนวนมากมาเท่าทำนา^(๖๙)

สมมติว่า อัตราการบริโภคข้าวภายในประเทศยังคงเดิมโดยประมาณ ข้าว ที่ส่งออกจะต้องเป็นข้าวที่ผลิตได้เพิ่มขึ้นโดยสัมพันธ์กับการเพิ่มของประชากร ส่วน ใหญ่ผลผลิตข้าวที่เพิ่มขึ้นเกิดมาจากการขยายที่ทำนา โดยยังคงใช้วิธีทำนาแบบเก่า อินแกรมประมาณว่า พื้นที่ทำนาใน พ.ศ. ๒๓๙๓ มี ๕.๘ ล้านไร่ ใน พ.ศ. ๒๔๔๘ พื้นที่ทำนาเพิ่มขึ้นเป็น ๙.๒ ล้านไร่ พ.ศ. ๒๔๗๓ เพิ่มขึ้นเป็น ๒๐ ล้านไร่ พ.ศ. ๒๔๙๐ เพิ่มขึ้นเป็น ๓๐ ล้านไร่ และ พ.ศ. ๒๔๙๓ เพิ่มขึ้นเป็น ๓๔.๖ ล้านไร่^(๗๐)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เถิดเอา พ.ศ. ๒๔๐๐ เป็นประมาณ) ไม่มีตัวเลขของปริมาณข้าวที่ผลิตได้ ตัวเลขของผลผลิตในระยะต่อมาแสดงว่า ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ลดลงจาก ๔.๘๘ หารบใน พ.ศ. ๒๔๔๙ - ๒๔๕๒ เหลือ ๔.๕๐ หารบใน พ.ศ. ๒๔๖๔ - ๒๔๖๗ เหลือ ๓.๙๑ หารบใน พ.ศ. ๒๔๗๓ - ๒๔๗๗ และเหลือ ๓.๑๓ หารบใน พ.ศ. ๒๔๘๓ - ๒๔๘๘ คือ ในระหว่างสงครามหลังสงครามเป็นต้นมาการผลิตข้าวได้เพิ่มขึ้นประมาณ ๓.๖ หารบต่อไร่ นี้แสดงว่า **ได้มีการปรับปรุงเทคนิคทางเกษตรขั้นบ้าง แต่การที่ผลผลิตในระยะยาวลดลง แสดงว่า ปริมาณพื้นที่ทำนาเพิ่มขึ้นก็จริง แต่ความอุดมสมบูรณ์ของที่นาลดลง ส่วนใหญ่เป็นเพราะไม่มีน้ำเพียงพอ** (๗๑)

ในการส่งข้าวเป็นสินค้าออกเพิ่มขึ้นนี้พอจะตั้งข้อสังเกตได้บางประการ ผลผลิตข้าวที่เพิ่มขึ้นเป็นฝีมือของคนไทยล้วน ๆ แต่ชาวต่างประเทศเป็นผู้ดำเนินการในด้านการค้าและอุตสาหกรรม กล่าวคือคนจีนเป็นผู้ค้าข้าวภายในประเทศ และเป็นเจ้าของโรงสี ส่วนชาวยุโรปเป็นผู้ส่งข้าวเป็นสินค้าออก แต่ปัจจุบันนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือ คนไทยเริ่มทำการค้าข้าวเองโดยอาศัยสหกรณ์และโรงสีของรัฐบาล บริษัทของคนจีนเป็นผู้ส่งข้าวออกต่างประเทศ ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่า **ความเปลี่ยนแปลงลักษณะเศรษฐกิจของไทยเกิดจากเกษตรกรรมที่ใช้วิถีเก่าของคนไทยส่วนใหญ่ ส่วนการค้าและอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร และมีอิทธิพลบังคับให้มีการเปลี่ยนจากการทำเพื่อเลี้ยงชีพมาเป็นทำนาเพื่อการค้านั้น** **ดำเนินการโดยชาวต่างประเทศที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย**

ข้าวเป็นสินค้าออกประมาณครึ่งหนึ่งของสินค้าออกทั้งหมดของไทย แต่อัตราส่วนนั้นขึ้น ๆ ลง ๆ เป็นปี ๆ ไป สินค้าออกอย่างอื่นส่วนมากได้แก่ดีบุก ไม้สัก และยาง อินแกรมตั้งข้อสังเกตว่า “สินค้าสำคัญ ๔ อย่างนี้เป็นสินค้าออกประมาณร้อยละ ๘๐ - ๙๐ ของสินค้าออกทั้งหมดมาเป็นเวลาหลายสิบปี” (๗๒) ในที่นี้

จะไม่กล่าวถึงการขึ้น ๆ ลง ๆ ในการผลิตสินค้าชนิดอื่นตลอดจนการส่งเป็นสินค้าออก เพราะสินค้าเหล่านั้นดำเนินการโดยคนกลาง และแรงงานของชาวต่างประเทศเช่น บริษัทของชาวยุโรปและบริษัทของคนจีน ส่วนยางซึ่งไม่เคยเป็นสินค้าออกสำคัญมาก่อน แต่กลายเป็นสินค้าออกสำคัญในศตวรรษนี้เป็นสินค้าที่ส่วนใหญ่คนไทยเป็นผู้ผลิต โดยเฉพาะคนที่ไม่มีนาหรือมีนาเล็กน้อย

สภาพเศรษฐกิจดังกล่าวมานี้แตกต่างจากสภาพก่อนไทยเซ็นสัญญากับเซอร์จอห์น บาวริงมาก ตารางตัวเลขแสดงปริมาณสินค้าออกของไทยในปี ๒๓๙๓ ที่อินแกรมประมวลไว้ ชี้ให้เห็นว่า จากราคาสินค้าออก ๕.๖ ล้านบาทนั้นเพียง ๐.๑๕ ล้านมาจากข้าว ๐.๒๕ มาจากดีบุก ๐.๔๕ มาจากไม้ แต่ไม่ใช่ไม้สัก สินค้าหลักสมัยนั้นได้แก่น้ำตาล (๐.๗ ล้าน) หนังสัตว์ เขาสัตว์ (๐.๕ ล้าน) ฝ้ายและสินค้าผลิตจากฝ้าย (๐.๖๕ ล้าน) (๗๓)

เนื่องจากการส่งวัตถุดิบสำคัญเป็นสินค้าออกขยายตัวมากขึ้น การผลิตสินค้าสำเร็จรูปภายในประเทศโดยเฉพาะการทอผ้าฝ้ายและผ้าไหมด้วยมือก็เสื่อมลง เพราะมีสิ่งทอและผลิตภัณฑ์อย่างอื่นเข้ามา แต่จะไม่กล่าวรายละเอียดในที่นี้ (๗๔)

ประเด็นสำคัญที่จะต้องกล่าวในที่นี้ก็คือว่า เศรษฐกิจของไทยถูกแปลงเป็นการค้าขึ้นมาก แต่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานใด ๆ ในวิถีชีวิตของคนไทย ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจนั้นเกิดจากการส่งวัตถุดิบที่มีปริมาณจำกัดเป็นสินค้าออก ข้าวซึ่งเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดนั้นชาวนาไทยเป็นผู้ผลิตด้วยการทำนาตามแบบเก่า ผลผลิตที่ได้เพิ่มขึ้นเกิดจากการขยายที่ทำนาออกไปเป็นส่วนใหญ่ สินค้าออกอื่น ๆ โดยมากชาวต่างประเทศทั้งชาวจีนและชาวยุโรปเป็นผู้ถือการค้าข้าวและการสีข้าวก็ผูกขาดโดยคนค้างคาวเหมือนกัน

การส่งออกเพิ่มขึ้นทำให้สามารถซื้อสินค้าสำเร็จรูปเข้าประเทศได้
สินค้าเหล่านี้มีราคาถูกหรือมีคุณภาพดี หรือทั้งราคาถูกทั้งมีคุณภาพดี เมื่อเปรียบ
เทียบกับสินค้าประเภทเดียวกันที่ผลิตได้ภายในประเทศ **ผลก็คือทำให้หดถดถอย
และการฝีมือแบบเก่าเสื่อมลง**

กล่าวโดยกว้าง ๆ ความเจริญแบบนี้ทำให้การดำเนินการทางเศรษฐกิจมี
ระดับสูงขึ้น แต่ยังไม่มิตัวเลขแสดงผลผลิตประชาชาติ หรือยังไม่มีมาตรการวัด
ปริมาณผลผลิตโดยตรง จึงอาจกล่าวได้อย่างตรงไปตรงมาว่า **เศรษฐกิจของไทย
ขยายตัวออกและเป็นการค้ามากขึ้น แต่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานใด ๆ
อินแกรมกล่าวว่า**

“ในการศึกษาเรื่องนี้เราได้พบความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของประเทศ
ไทยนานาประการในระยะ ๑๐ ปีที่แล้วมา **แต่ไม่พบความก้าวหน้าในความ
หมายที่ว่ารายได้เฉลี่ยแต่ละคนเพิ่มขึ้น และไม่พบว่ามีการพัฒนาในความหมาย
ที่ว่ามีการใช้เงินทุนได้ส่วนสัมพันธ์กับแรงงานและใช้เทคนิคใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นมาก
นัก** ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ มีการใช้เงินแพร่หลาย มีการผลิตสินค้าเป็น
อย่าง ๆ เพิ่มขึ้น และมีการแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับตลาดโลกและ
การแบ่งแรงงานกันผลิตในระหว่างเชื้อชาติต่าง ๆ ในประเทศ” (๗๕)

ความสำเร็จของไทย

ในที่นี้ควรจะสังเกตเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างความเปลี่ยนแปลงทาง
เศรษฐกิจและนโยบายของรัฐบาล สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทาง
เศรษฐกิจนั้นมีที่มาจากภายนอก ความกดดันของพ่อค้าชาวยุโรปและความกดดัน
ทางการเมืองบังคับให้ไทยเปิดประตูการค้าเสรี และยกเลิกการผูกขาดการค้าของ
พระเจ้าแผ่นดิน อันเคยมีบทบาทสำคัญยิ่งในโครงสร้างของสังคมแบบเก่า

เช่นเดียวกับพม่าประเทศไทยจะไม่ยอมเปลี่ยนแปลงก็ได้ แต่ผลของการปฏิเสธรุ่นนั้นคงจะทำให้ไทยถูกยึดเป็นอาณานิคมอย่างไม่ต้องสงสัย หากไทยถูกยึดเป็นอาณานิคมแล้ว ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นคงจะบรรดาโดยชาวยุโรป หากโดยรัฐบาลไทยไม่ **ฉะนั้น ถ้าจะวัดสมรรถภาพของไทยกันละก็ จะต้องคำนึงถึงการที่ไทยสามารถหยั่งรู้ถึงความจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงจนความสามารถที่จะเปลี่ยนแปลง (เท่าที่จำเป็น) เพื่อให้สามารถต่อต้านความบีบคั้นจากภายนอกและเพื่อค้ำารรักษาสถาบันของชาติไว้ให้ได้**

การส่งข้าวเป็นสินค้าออกเพิ่มขึ้นเป็นผลของนโยบายกั้นฉนวนเจียบแหลมที่ชนชั้นปกครองของไทยใช้แก้ปัญหาทั้งภายในและภายนอก ปัญหาเหล่านี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักอย่างชัดแจ้ง กล่าวคือทรงเห็นว่าผลประโยชน์ของผู้บริโภคและผู้ผลิตอาจจะขัดแย้งกัน เมื่อส่งข้าวเป็นสินค้าออกเพิ่มขึ้น ในประกาศให้เลิกการห้ามส่งข้าวเป็นสินค้าออก พ.ศ. ๒๓๙๘ พระองค์รับสั่งว่า **การห้ามส่งข้าวออกต่างประเทศเป็นประโยชน์แก่ผู้บริโภคที่ไม่ได้ทำนา เพราะซื้อข้าวได้ในราคาถูก แต่ผู้ผลิตมีความรู้สึกตรงกันข้าม คือ ผู้ผลิตจะเดือดร้อนมากเมื่อข้าวราคาถูกในปีที่เก็บเกี่ยวได้ผลดี จนขอวานาต้องหยุดทำนา และยินดีคืนที่ดินส่วนหนึ่งให้แก่รัฐบาล เพราะเหตุนี้เองรัฐบาลจึงสูญเสียรายได้จากภาษีที่ดิน นอกจากนั้นเมื่อถึงคราวทำนาไม่ได้ผล ข้าวแทบไม่พอเลี้ยงคนในประเทศ และราคาข้าวสูงขึ้นมาก การห้ามส่งข้าวออกต่างประเทศจึงป้องกันความเดือดร้อนในปีที่ทำนาไม่ได้ผลไม่ได้ตามที่ตั้งใจ ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นแจ้งในความขัดแย้งผลประโยชน์ของผู้ผลิตและผู้บริโภคภายในบ้านเมือง พระองค์จึงตัดสินพระทัยในท้ายที่สุดว่า การอนุญาตให้ส่งข้าวออกนอกจะทำให้เกิดผลดีแก่ปวงชน ทั้งรัฐบาลก็มีรายได้เพิ่มขึ้นด้วย(๗๖)**

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งเสริมให้ส่งข้าวเป็นสินค้าออกไม่เพียงแต่เป็นการสนองความต้องการของพ่อค้าต่างประเทศ และเป็นการวางพื้นฐานสำหรับหารายได้เข้ารัฐเพิ่มขึ้นซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นในการปฏิรูปการปกครองเท่านั้น แต่ยังเป็นการสนองความต้องการของผู้ผลิตและผู้บริโภคข้าวภายในประเทศด้วย

อินแกรมได้กล่าวถึงมาตรการต่าง ๆ ที่รัฐบาลไทยใช้เพื่อจูงใจให้ชาวนาทำนาเพิ่มขึ้นอย่างละเอียด มาตรการเหล่านั้นรวมถึงการยกเว้นการเก็บภาษีที่ดินทำนาที่บุกเบิกใหม่ด้วย

ใน พ.ศ. ๒๔๐๐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศว่า “จะไม่เก็บภาษีที่ดินที่บุกเบิกเพื่อใช้ทำนาเป็นปีแรก” และใน ๒ – ๓ ปีต่อมา ก็จะเก็บภาษีแต่เพียงอย่างต่ำ อย่างไรก็ตามก็เพื่อความ เป็นธรรมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชี้ให้เห็นว่า ราคาข้าวสูงขึ้นเพราะส่งข้าวเป็นสินค้าออก ซึ่งเป็นประโยชน์แก่พ่อค้าและชาวนา แต่ไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้บริโภครวม เพื่อจะให้ เป็นประโยชน์แก่ทุกฝ่ายโดยทั่วถึงพระองค์จึงทรงส่งเสริมให้ขยายเนื้อที่ทำนาเพิ่มขึ้น ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงปฏิบัติตามนโยบายนี้ อย่างแข็งขัน (๗๗)

ถ้าพื้นที่ทำนาเพิ่มขึ้น จำนวนชาวนาก็จะต้องเพิ่มขึ้นด้วย เพราะชาวนาใช้วิธีทำนาแบบเก่าไม่เปลี่ยนแปลง ดังนั้นจึงมีการลดหย่อนการเกณฑ์คนทำงาน หลวงอันเป็นประเพณีมาแต่เดิมลงเสียใน พ.ศ. ๒๓๙๓ โดยเปลี่ยนจากการเกณฑ์แรงงานเป็นการเสียเงินแทนได้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศว่า เมื่อแรงงานมีค่าเป็นเงิน ก็ไม่ควรเกณฑ์คนทำงานโดยไม่ได้เงิน ด้วยความคิดข้อนี้จึงเท่ากับว่าพระองค์ทรงตีกระหน่ำระบบเกณฑ์ไพร่มาทำงานหลวงให้เสื่อมสิ้นไป เมื่อชาวนาได้รับการยกเว้นการเกณฑ์แรงงานซึ่งมักจะตรงกับฤดูทำนา ชาวนาย่อมได้ใช้เวลาทำนาอย่างเต็มที่ยิ่งขึ้น

ระบบการเกณฑ์คนทำงานค่อย ๆ เสื่อมลง แต่ไม่ได้หมดไปในทันที จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ จึงมีการใช้ระบบเสียค่ารัฐูปการแทนการเกณฑ์แรงงาน และต่อมาได้ยกเลิกเงินรัฐูปการเสียทั้งสิ้นใน พ.ศ. ๒๔๕๑ อินแกรมกล่าวว่า “การยกเลิกระบบการเกณฑ์คนทำงานหลวงทำให้คนมีเวลาว่างมากขึ้น ซึ่งเขามีโอกาสไปรับจ้างหรือใช้เวลาทำนาอย่างเต็มที่”^(๗๘) ประชากรส่วนหนึ่งมีฐานะเป็นทาสซึ่งถูกบังคับให้ทำนาให้นาย ทาสเหล่านี้ส่วนมากไม่ต้องถูกเกณฑ์ทำงานหลวงหรือต้องเสียภาษี จึงทรงมีพระราชดำริว่า การปลดปล่อยทาสจะทำให้จำนวนชาวนาเพิ่มขึ้น และรัฐบาลก็จะเก็บภาษีเพิ่มขึ้นได้ด้วย

พระองค์ทรงหวังว่า การค้ากับมหาอำนาจตะวันตกมากขึ้นจะลดความเดือดร้อนของคนจนลงได้โดยไม่ต้องขายตัวเองลงเป็นทาส แต่ไม่มีการยกเลิกสถาบันทาส จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงประกาศใน พ.ศ. ๒๔๑๗ ว่า ผู้ที่เกิดมาเป็นทาสภายหลังจากวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ จะได้เป็นไทเมื่ออายุครบ ๒๑ ปี และคนที่เกิดมาเป็นไทจะยอมตัวถูกขายเป็นทาสได้ก็ต่อเมื่อตกลงใจเองเมื่อมีอายุครบ ๑๕ ปีแล้ว โดยวิธีนี้นายทาสไม่ได้เสียทาสของตนไปในทันที การปลดปล่อยทาสเพิ่มขึ้นทุกปีตามวิธีการค่อยเป็นค่อยไป ถ้าจะมีการคัดค้านให้แย้งอย่างใดจากฝ่ายนาย ทาสก็ยอมสะดวกที่จะจัดการให้บังเกิดผลดี

ต่อมาได้มีประกาศใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ว่า ผู้ใดขายตัวเองหรือยอมให้ผู้อื่นขายตัวเองเป็นทาสผู้นั้นย่อมทำผิดกฎหมาย และได้มีประกาศฉบับสุดท้ายใน พ.ศ. ๒๔๔๘ ให้ยกเลิกระบบทาสโดยสิ้นเชิง การปฏิบัติตามกฎหมายโดยสมบูรณ์ไม่ได้สำเร็จในทันทีทันใด แต่ระบบทาสค่อย ๆ หมดไปที่ละน้อยโดยรัฐบาลไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย และไม่มี ความยุ่งยากทางสังคมอะไรนัก โดยนัยนี้ คนเป็นอันมากได้รับการปลดปล่อยจากการเป็นทาส และสามารถทำนาของตนเองได้ ขณะเดียวกันเมื่อนายทาสเก่าไม่อาจจะอาศัยแรงทาสได้ต่อไป ก็จำต้องทำนาเอง^(๗๙)

การที่รัฐบาลใช้มาตรการเหล่านี้ส่งเสริมการทำนา และส่งข้าวเป็นสินค้าออกเพิ่มขึ้นโดยเสียค่าใช้จ่ายเพียงเล็กน้อยนับเป็นสิ่งสำคัญมาก แต่มาตรการในการปรับปรุงคุณภาพที่ดินและวิธีทำนาไม่ได้มีในครั้งนั้นจนกระทั่งสมัยต่อมา

การปรับปรุงด้านแรกคือชลประทาน ในสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๒๔๕๓ มีการปรับปรุงชลประทานเพียงเล็กน้อย คือ มีการขุดคลองหลายสายเพื่อระบายน้ำที่ท่วมบริเวณที่ลุ่มในฤดูฝน ใน พ.ศ. ๒๔๔๖ วิศวกรชาวฮอลันดา ผู้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้ากรมขุดคลองซึ่งตั้งขึ้นใหม่ได้เสนอให้สร้างเขื่อนใหญ่และงานชลประทานอื่นๆ ที่สืบเนื่องกับเขื่อนอันจัดว่าเป็นการชลประทานที่แท้จริง เพื่อเพิ่มพื้นที่ทำนาให้มากขึ้น แต่รัฐบาลไม่เต็มใจทำตามโครงการนั้น เพราะเสียค่าใช้จ่ายมาก ภายหลังที่รู้สึกคับอกคับใจมาหลายปี วิศวกรฮอลันดาก็ลาออก และกรมการขุดคลองก็เลยถูกยุบไปด้วย^(๙๐) ต่อมาอีกหลายปีจึงได้ตั้งกรมชลประทานขึ้น ซึ่งกลายเป็นกรมที่มีความสำคัญและดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพที่สุดกรมหนึ่ง ในระบอบราชการไทยความเจริญก้าวหน้าในด้านชลประทานนี้ความช่วยเหลือจากต่างประเทศมีบทบาทสำคัญอยู่มาก แต่มีข้อเท็จจริงอยู่ว่า รัฐบาลไทยมีนโยบายส่งเสริมการขยายพื้นที่ทำนาโดยใช้ทุนน้อยๆ มาเป็นเวลานานก่อนจะมีการตั้งกรมชลประทานให้รับผิดชอบต่องานด้านนี้อย่างจริงจัง

การช่วยเหลือชาวนาโดยตรงในรูปตั้งสถานีทดลองและปรับปรุงการทำนา ยังไม่ได้ลงมือกระทำจนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๗๗ เมื่อมีการตั้งแผนกข้าวขึ้นในกรมเกษตรธิการใน พ.ศ. ๒๔๘๑ แผนกข้าวได้ขยายงานขึ้นเป็นกอง กองการข้าวเริ่มงานไปได้บ้างเล็กน้อยก็ได้รับการส่งเสริมอย่างจริงจังในระยะหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่ออเมริกันช่วยเหลือทางวิชาการในด้านเกษตร กองนี้จึงมีการขยายงานตั้งขึ้นเป็นกรมการข้าวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ รัฐบาลได้วางโครงการปรับปรุงการทำนาอย่างจริงจังตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

สำหรับสินค้าออกอย่างอื่นที่เพิ่มมากขึ้น หลังจากทำสนธิสัญญากับมหาอำนาจตะวันตกนั้นรัฐบาลไทยได้ส่งเสริมหรืออำนวยความสะดวกให้คนไทยดำเนินงานเพียงเล็กน้อย คงปล่อยให้ชาวต่างประเทศริเริ่มและรับผิดชอบเป็นส่วนใหญ่ ในตอนแรก ๆ รัฐบาลเพียงแต่เก็บค่าภาคหลวง ป้องกันการพิพาท ป้องกันความยุ่งยากที่ต่างประเทศจะอ้างเป็นสาเหตุเข้าทำการแทรกแซงทางทหารหรือทางการทูต อนุรักษ์ทรัพยากรนั้น ๆ และป้องกันการหมุนเงิน เก่งกำไรอันจะทำให้รัฐบาลเสียชื่อเสียงหรือทำให้ราคาสินค้าตกต่ำ เพราะผลิตมากเกินไป

ได้มีการตั้งกรมโลหกิจขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๔ เพื่อควบคุมการผลิตบุก อินแกรมกล่าวว่า “ รัฐบาลได้ปฏิบัติต่อบริษัทเหมืองแร่ต่างประเทศอย่างเห็นอกเห็นใจ และผลตอบแทนที่รัฐบาลได้รับก็คือค่าภาคหลวง ”(๘๑)

การป่าไม้ก็เช่นเดียวกันตอนแรก ๆ บริษัทของชาวยุโรปเป็นผู้ทำ แต่มักเกิดพิพาทกับเจ้าเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะในภาคเหนือซึ่งบริษัทได้รับสัมปทานป่าไม้ ใน พ.ศ. ๒๔๓๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเชิญนักการป่าไม้ชาวอังกฤษซึ่งทำงานอยู่ในองค์การป่าไม้แห่งอินเดียมาประเทศไทย นักการป่าไม้ผู้นี้ได้ตั้งกรมป่าไม้ขึ้นโดยใช้เจ้าหน้าที่ชาวยุโรปทำงาน และได้ฝึกหัดคนไทยไปพร้อม ๆ กันด้วย คนไทยหลายคนได้ไปเรียนวิชาการป่าไม้ที่โรงเรียนป่าไม้อินเดีย ณ เมืองเตราดัน ได้มีประกาศของทางราชการห้ามทำป่าไม้นอกจากจะมีสัญญาออกกระเบียบบจำกัดเวลาหมุนเวียนตัดไม้ กำหนดให้มีมาตรการอนุรักษ์ป่า และมีการควบคุมอย่างเข้มงวดให้เสียค่าภาคหลวง เมื่อใดสัญญาค่าเช่าทำป่าหมดลง การต่อสัญญาใหม่ก็มักจะเพิ่มกฎข้อบังคับอันเคร่งครัดเข้าไปด้วย(๘๒)

การป่าไม้ก็เช่นเดียวกับเหมืองแร่ คือ อนุญาตให้ชาวต่างประเทศเป็นผู้ประกอบการโดยรัฐบาลไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย และไม่ได้เปลี่ยนวิถีชีวิตของคนไทยมากนัก นับเป็นการหารายได้เข้ารัฐ และสนองความต้องการของมหาอำนาจต่างประเทศไปพร้อม ๆ กัน กล่าวโดยสรุป **ระบอบราชาธิปไตยของไทยได้ประสบผลสำเร็จในการดำรงรักษาระบอบการปกครองของตน ขณะเดียวกันก็สามารถสนองความต้องการของมหาอำนาจยุโรป ซึ่งหมายถึงการตัดทอนโอกาสที่มหาอำนาจจะถือเป็นข้ออ้างเข้าแทรกแซงแผ่จักรวรรดิของตนได้** ถึงจะจำกัดได้ไม่หมดสิ้นก็ถือว่าลดลงไปได้มาก

ความล้มเหลวของพม่า

เราจะเห็นความสำเร็จของไทยในด้านต่าง ๆ เหล่านี้ได้ชัดขึ้นถ้าเปรียบเทียบกับพม่าในการแก้ปัญหาอย่างเดียวกัน ในสมัยแรก ๆ เมืองท่าของพม่าที่ปากแม่น้ำอิรวดีและสาละวินเป็นศูนย์กลางการค้าระหว่างประเทศที่เจริญรุ่งเรือง แต่ในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ทางกรุงอังวะได้ปล่อยปลະละเลย เพราะอังกฤษได้ใช้กำลังทหารยึดครองพม่าได้ และพม่าเองก็ทำสงครามกับไทยอยู่เสมอ เมืองท่าต่าง ๆ เหล่านี้จึงเสื่อมลง คงเหลือไว้แต่เพียงร่องรอยแห่งความยิ่งใหญ่ในอดีต

แคตตีกล่าวว่่า “ รัฐบาลพม่าห้ามส่งข้าวจากร่างกุ้งออกนอกประเทศ เพื่อเป็นการประกันว่า จะมีข้าวเพียงพอและราคาถูกในบริเวณเมืองหลวง”^(๘๓) แต่ราคาข้าวในพม่าเหนือก็ยังคงสูงอยู่ ในขณะเดียวกันสภาพเศรษฐกิจในพม่าได้ซบเซาลง แคตตีกล่าวต่อไปว่่า “ การเปลี่ยนแปลงนโยบายการค้าโดยยอมให้ส่งข้าวที่เหลือกินในร่างกุ้งออกนอกประเทศทางทะเลโดยเสรีอย่างที่อังกฤษกระทำหลัง พ.ศ. ๒๓๙๓ จะทำให้สภาพการค้าทั่วประเทศเปลี่ยนไปอย่างแน่นอน การพัฒนาเกษตรกรรมในพม่าได้ในระยะเวลาต่อมาจึงให้ชาวนาและกรรมกรในพม่าเหนือหลังไหลลงมา”^(๘๔)

หลังสงครามครั้งแรกระหว่างพม่ากับอังกฤษรัฐบาลพม่าจำต้องปราบกบฏ
มอญและกบฏกะเหรี่ยงซึ่งกระจายอยู่ทั่วไปในพม่าได้ สงครามกลางเมืองนี้ทำให้
มัวแต่ฆ่าฟันกันเองจนแทบจะเกิดทุกฝักฝัก พม่าซึ่งเป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์ด้วย
ข้าวจึงต้องซื้อข้าวจากอินเดียมาบรรเทาทุกข์ เมื่ออังกฤษยึดครองพม่าได้ใน พ.ศ.
๒๓๙๕ ดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ตอนปากน้ำตกอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ
อังกฤษได้ปรับปรุงการทำงานเป็นขั้น ๆ จนสามารถส่งข้าวเป็นสินค้าออกได้มาก
กว่าไทยในระยะเวลาเดียวกัน

เมื่อพม่าสูญเสียแหล่งทำนาที่อุดมสมบูรณ์ไปแล้ว ก็พยายามส่งเสริมการ
ทำนาในบริเวณลุ่มน้ำอิรวดีตอนกลาง^(๘๕) ถึงพระเจ้ามินดงจะทรงส่งเสริมให้
ทำนาเพิ่มขึ้น ราคาข้าวในพม่าเหนือก็ยังคงสูงอยู่ และไม่สามารถจะแข่งขันกับการ
ขยายพื้นที่ทำนาอย่างรวดเร็วในพม่าใต้ได้ ทั้งไม่สามารถจะแข่งขันกับไทยในการ
เร่งการผลิตข้าว และส่งข้าวออกต่างประเทศเพื่อเพิ่มพูนรายได้ไว้เป็นปัจจัยในการ
ปฏิรูปบ้านเมืองให้ทันสมัยได้

พม่ามีป่าไม้สักมากมาย ผู้นำพม่าน่าจะฉวยโอกาสสร้างสัมพันธภาพอันดี
กับชาวยุโรปผู้ทำป่าไม้ เพื่อหารายได้จากค่าภาคหลวง แต่การณ์หาได้เป็นดังนั้น
ไม่ ความสัมพันธ์ระหว่างพม่ากับอังกฤษถึงจุดแตกหักใน พ.ศ. ๒๔๒๘ ก็ด้วยเรื่อง
ป่าไม้นี้เองกล่าวคือ ในเดือนสิงหาคมปีนั้นสภาหลุดต่อได้ส่งบริษัทบอมเบย์
เบอร์มาเทรดดิ้งเป็นเงิน ๒.๓ ล้านรูปี โดยกล่าวหาว่านำไม้ขอนสักในเขตสัมปทาน
ออกเกินกว่าที่เสียค่าภาคหลวงไว้ ในวันที่ ๒๐ กันยายน เมื่อบริษัทไม่ยอมเสียค่า
ปรับ พม่าก็กักแพซุงที่ล่องมาตามแม่น้ำ อังกฤษยื่นคำขาดให้ปล่อยแพซุงในวันที่
๒๒ ตุลาคมปีเดียวกัน

แม้กรณีพิพาทเรื่องการกักแพชุงจะมีได้เป็นสาเหตุแห่งสงครามครั้งที่ ๓ แต่
ก็จัดว่า เป็นการตั้งเค้าแห่งความหมางใจกัน ทั้งเป็นสัญญาณชี้ว่า ราชาธิปไตย
พม่าไม่สามารถสร้างระบบบริหารที่มีประสิทธิภาพพอที่จะยับยั้งการนำไม้ออก
อย่างผิดกฎหมายก่อนที่จะมีปริมาณมากเกินไป หรือเมื่อพบว่าบริษัทนำไม้ออก
ผิดกฎหมายจริง ก็น่าจะยอมรับความจริงว่า พม่าเองอยู่ในฐานะเคราะห์ร้าย
และควรหลีกเลี่ยงการทำหายอังกฤษเสียหากคิดจะรักษาเอกราชของตนไว้

สำหรับประเทศที่อ่อนแอแม้จะรู้ว่าตัวเองเป็นฝ่ายถูก ก็ยากจะบังคับให้
มหาอำนาจซึ่งเป็นฝ่ายผิดยอมจำนนได้ และเมื่อเห็นว่าตัวเองไม่มีทางจะสู้เขา
ได้ ก็ควรหาทางประนีประนอมเสีย แทนที่จะตั้งตั้งกระทำการซึ่งคล้ายกับเป็น
การฆ่าตัวตาย อาจมีข้อโต้แย้งว่า ไทยมองเห็นอันตรายเช่นนั้นอย่างชัดเจน
เพราะได้เห็นประเทศเพื่อนบ้านของตนต้องสยบอยู่แทบเท้าของผู้พิชิตชาวยุโรป
ก็อาจมีข้อแก้ว่า พม่าเองได้เคยประสบเหตุร้ายมาแล้วถึง ๒ ครั้งในสงครามครั้งที่ ๑
และครั้งที่ ๒ จึงน่าจะตื่นตัว และสำนึกดีว่าจักรวรรดินิยมอังกฤษจะจัดการอย่างไร
กับสวัสดิภาพของบ้านเมืองพม่า

ถ้าพระเจ้ามินดงยังทรงพระชนม์อยู่ กรณีบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้ง
คงจะไม่ลงรูปนี้ ถึงพระองค์จะเสด็จสวรรคตแล้ว กิงหวุ่น มิงกยี รัฐบุรุษคน
สำคัญในรัชสมัยของพระองค์ก็ได้พยายามประนีประนอมกับอังกฤษโดยเสนอให้สภา
หลุดตลอดค่าปรับลงน้อยกว่า ๑ ใน ๑๐ ของค่าปรับเดิม แต่ฐานะของกิงหวุ่น
มิงกยีต่ำต้อยกว่าเดิม ความพยายามของเขาจึงไร้ผล อีกประการหนึ่งเขาเสนอ
ความคิดเช่นนั้น แต่พระเจ้าแผ่นดินอย่างพระเจ้าที่บอไม่ใช่พระบาทสมเด็จพระเจ้า
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เขาจึงต้องผิดหวัง การที่พม่าประสบความล้มเหลวไม่ได้
อยู่ที่ว่า พระเจ้าที่บอทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดิน แต่อยู่ที่ว่า สนชั้นนำของพม่าไม่
สามารถหาผู้ใดที่มีความสามารถพอมาเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อจากพระเจ้ามินดง
หรืออย่างน้อยก็ให้มีอะไรมาชดเชยกษัตริย์ผู้อ่อนแอได้บ้าง

ถ้าเรายอมรับว่า ความหย่อนของพม่าเป็นของธรรมดาที่เกิดขึ้นได้เมื่อระบบการปกครองแบบเก่าที่อ่อนแอ ต้องเผชิญกับมหาอำนาจอุตสาหกรรมที่เข้มแข็งเกรียงไกรกว่า เราจะต้องทิ้งในความสามารถอย่างเหลือล้นของระบอบราชาธิปไตยของไทย เพราะไทยก็ต้องเผชิญกับการท้าทายอย่างเดียวกับพม่า แต่ก็ยังสามารถรักษาตัวให้รอดปากเหยี่ยวปากกามาได้โดยการรู้จักยอมเสียบ้างในบางเรื่อง ทั้งสามารถทำตนเข้าสู่โลกปัจจุบันในฐานะประเทศเอกราชที่ช่วยตัวเองได้ทางเศรษฐกิจ และมีระบบการปกครองอันเหมาะสมตลอดมา

ในขั้นไม่ได้มุ่งหมายจะสืบสาวเข้าไปถึงเหตุผลที่ช่วยคลี่คลายความแตกต่างในการดำเนินนโยบายระหว่างไทยกับพม่า แน่نونไทยและพม่ามีแบบวัฒนธรรมอันแยกย่อยที่ต่างกันอย่างสิ้นเชิง การศึกษาค้นคว้าอยู่เป็นอันมาก บุคลิกลักษณะและนิสัยใจคอของบุคคลชั้นนำของไทยและพม่าอาจจะแตกต่างกันจนทำให้การผลัดแผ่นดินในเมืองไทยเป็นไปด้วยความสงบ ตรงข้ามการผลัดแผ่นดินพม่าเป็นไปด้วยความรุนแรง

ลักษณะอื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวกับวัฒนธรรมที่ควรพิจารณาก็คือประเทศพม่าตั้งอยู่ใกล้กับจักรวรรดิอินเดีย ส่วนไทยตั้งอยู่ห่างออกมา ถ้ามาทางเรือก็ต้องอ้อมคาบสมุทรมลายูก่อน อีกทั้งไทยไม่มีเมืองท่าที่จะต้องและเมื่อเดินเรือไปตะวันออกไกล ด้วยเหตุดังกล่าวนี้พม่าจึงตกอยู่ในฐานะถูกกีดกันจากภายนอกมากกว่าไทย ยิ่งกว่านั้นอังกฤษและฝรั่งเศสต้องการหาเส้นทางจากอาณานิคมของตนไปยังภาคตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศจีน ทั้งสองชาติจึงทุ่มความสนใจไปที่ลุ่มแม่น้ำอิรวดีและลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งหมายถึงพม่าและอินโดจีน ส่วนแม่น้ำเจ้าพระยาของไทยไม่ใช่เส้นทางจะไปถึงประเทศจีนได้

บางทีสิ่งที่สำคัญกว่านั้น คือ ประชาชนในเมืองชั้นของไทยปรับตัวเข้ากับวิถีชีวิตของไทยได้มากกว่าประชาชนในเมืองชั้นของพม่า ในพม่านั้นทั้งหมดอยู่ในที่ราบลุ่มและพวกไทยใหญ่ตลอดจนชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ ในที่ราบสูงต่าง

พยายามแยกตัว ไม่ได้เชื่อฟังพม่า แม้จะถูกพม่าปราบแล้วปราบอีก ทั้งนี้ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงชาวอารกันและชาวฮัสสัม ฉะนั้น ปัญหาท้าทายที่เผชิญหน้ารัฐบุรุษพม่าในการพยายามควบคุมเมืองขึ้นเหล่านั้นจึงหนักหน่วงกว่าปัญหาอย่างเดียวกันที่เผชิญหน้ารัฐบุรุษไทย

ในประการสุดท้าย เมื่อคำนึงถึงความอยู่ไม่สุขของผู้นำพม่าที่ทุ่มเทรืพลเพื่อทำสงครามกับไทย แต่ขณะเดียวกันพระมหากษัตริย์ไทยในราชวงศ์จักรีทรงดำเนินนโยบายเพียงแต่รักษาดัชนีให้เปลี่ยงปลัด้วยแล้ว เราจะเห็นว่า พม่าได้ทำลายตัวเองด้วยการใช้ทรัพยากรและกำลังคนให้หมดไปในความพยายามที่จะพิชิตสิ่งที่ไกลเกินเอื้อม.

พระราชหัตถเลขาฯ

ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่ทรงมีไปถึงราชทูต ณ กรุงปารีส

ลงวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๑๐

“เรื่องนี้นั้นได้ปรึกษาหารือกับเขานี้ นับตั้งแต่เกิดเรื่องยุ่ง ๆ เกี่ยวกับเรื่องเมืองเขมร มาบัดนี้ก็ชักจะลุกลามใหญ่โตมาถึงเมืองพะตะบองและเสียมราฐของเรา เป็นการยากที่เราจะทำนายได้ว่า จะมีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นในเบื้องหน้า แต่ฉันเข้าใจว่า คงต้องมีอะไรเกิดขึ้นอย่างแน่นอน เพราะเจ้ามอญซีเออร์ ออบาเรต์ก็คงจะต้องดำเนินคดีเตียน และว่ากล่าวเราด้วยเหตุที่ไม่รู้ความจริงสิ่งใดเลย ตามความคิดเห็นของฉันคิดว่า ควรจะแจ้งให้ออบาเรต์รู้ความจริง และข้อที่ปฏิบัติในกรุงปารีส ให้เขารู้โดยทางจดหมายจะดีกว่า ฉะนั้นถ้าท่านราชทูตเห็นด้วยเช่นนั้นแล้ว ก็ขอให้จัดทำสำเนาบันทึกกรายงานเหตุต่าง ๆ เพื่อจัดส่งไปออบาเรต์ด้วย

“ออบาเรต์เองเวลานี้ก็จนปัญญา เพราะไม่รู้อะไรหรือเรื่องราวอย่างใด และฟังก็ไม่รู้ จะไปค้นหาหรือได้รับความจริงเกี่ยวกับเรื่องนี้จากที่ใด พอได้ระยะเวลาสัก ๒-๓ วันเขาก็ต้องจดหมายมาสักท่อนหนึ่งเท่านั้น..... จดหมายของออบาเรต์ที่ส่งมาให้ทำให้ฉันรู้ว่า เวลานี้ยังมีรา กรันดิเยอมีความสงสัยว่า พวกที่ก่อการ

ร้ายในเขมรคงจะได้รับอาวุธและกระสุนดินดำจากเมืองบัตตะบอง เสียมราฐ ใจตก และสมโบก ที่เป็นดังนี้ ตามที่คิดไว้ก็เพราะพวกฝรั่งเศสต้องการจะใส่ความว่าร้ายสยาม หากว่าช่วยก่อนการความยุ่งยากดังนี้ให้เกิดขึ้น เห็นจะพอกันที ไม่เอาแล้ว กับพวกฝรั่งเศส

“ส่วนอังกฤษก็เหมือนกัน แต่เนื่องด้วยเวลานี้ยังไม่มีเหตุอะไรเพียงพอที่จะทำการใด ๆ ได้กับสยาม มันก็ยังคงเงิบเฉยตุท่าที่อยู๋ หรือมีจะนั้นก็คงจะรู้สึก ละอายใจระมัง เพราะการกระทำใด ๆ ของอังกฤษก็ได้รับการตำหนิติเตียน คงจะไม่สู้ได้ง่าย ๆ เสียกระมัง ทั้งยังได้เอาดินแดนสยามไปเพื่อหวังผลประโยชน์ต่าง ๆ ดังเช่นกรณีเชียงใหม่ เคาท์และรัฐอื่น ๆ และทายไม่ผิดว่า มันต้องการดินแดน ถิ่นอื่น ๆ อีก ไม่ว่าจะมียุทธประโยชน์ มีทรัพย์สินในดินสินในน้ำในแหล่งใด แต่ก่อนนี้เมื่อยังไม่มีประเทศใดมายุ่งเกี่ยวกับสยาม อังกฤษก็ไม่รุ่มรวยแต่อย่างใด มาเดี๋ยวนี้เมื่อมารู้ว่ากำลังมีเหตุคับขันและยุ่งยากเกิดขึ้น เพราะเหตุที่ออบาเรต์ได้มาก่อไว้ เช่นนี้ ท่านราชทูตก็คงเห็นประจักษ์แจ่มแจ้งดีว่า เขากำลังจะทำอะไรกับเราบ้าง

เมื่อเดือนแปด ปี่จตรงกับวันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๕ หลังจากที่ฝรั่งเศสได้เข้ามามีอำนาจอิทธิพลเหนือดินแดนเขมรแล้ว หนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสฉบับหนึ่งในเมืองสิงคโปร์ได้ลงบทความเกี่ยวกับเรื่องฝรั่งเศสว่า เดียวนี้ฝรั่งเศสได้เข้ามาลวงล้าดินแดนเขมรแล้ว เชื่อว่าฝรั่งเศสก็คงจะมีเรื่องบาดหมางกับกรุงสยาม อีกด้วยเรื่องดินแดนและอาณาเขตติดต่อกัน ถ้าหากว่ามีเรื่องผิดพ้องหมองใจเกิดขึ้นระหว่างสองประเทศแล้ว เชื่อว่าฝรั่งเศสคงจะสามารถเอาชนะ และเข้าไปครอบครองดินแดนเหล่านี้ได้อย่างง่ายดาย และคงจะไปจดถึงดินแดนกอลอนี่ของอังกฤษในพม่า และคงจะเอาเชียงใหม่ลงไปถึงรัฐเคาท์ซึ่งอยู่ใกล้กับปีนัง เหตุฉะนั้นอังกฤษก็ไม่

ควรจะนั่งนอนใจอยู่ต่อไป ควรจะระมัดระวังสิ่งโคปรุและมะละกาให้ดี ทั้งควรจะได้เพิ่มอำนาจให้แก่ข้าหลวงอังกฤษประจำอยู่ในรัฐเหล่านี้ให้มีมากขึ้น...” ฉันยังไม่แน่ใจว่า มิสเตอร์รีด (Mr. Reid) คงจะเขียนบทความอันนี้เองหรืออาจจะเป็นคนอื่นก็ยังไม่รู้แน่ชัด

“นับตั้งแต่ปีคุณ คือ ปี พ.ศ. ๒๔๐๖ เป็นต้นมาข้าหลวงใหญ่แห่งเบงกอลได้ขอร้องให้กรุงสยามส่งเจ้าหน้าที่ไปปักปันอาณาเขตที่ชายแดนติดต่อกับพม่าเป็นประจำทุกปี และในปีนั้นก็ได้แจ้งขอร้องมาอีก แต่เป็นการเร่งด่วนเสียเหลือเกิน การที่อังกฤษทำเช่นนั้นก็แบ่งแยกอาณาเขตให้เห็นเสียชัดเจน เพราะเกรงว่าอาจจะมีข้อพิพาทพ้องหมองใจเกิดขึ้นได้ในอนาคต ถ้าหากฝรั่งเศสจะมาผนวกรวมเอาดินแดนเหล่านี้แล้ว ก็จะต้องเกิดพ้องหมองกันขึ้น ระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสก็เคยมีสัมพันธอันดีมาแต่เนิ่นนาน ดังนั้นอังกฤษจึงมารบเร้าให้เราตกลงในเรื่องปัญหาดินแดนเหล่านี้เสียก่อนที่เหตุการณ์จะเกิดขึ้นได้ในอนาคต อย่างไรก็ตามอังกฤษและฝรั่งเศสก็ได้ทำสิ่งใดให้กระทบกระเทือนต่อกัน และได้ปฏิบัติต่อกันอย่างฉันท์มิตรและเพื่อนมนุษย์ ไม่เหมือนกันกับที่พวกเขาได้ทำพวกเราเหมือนคนป่าคนเถื่อน คงมิใช่เป็นมนุษย์เหมือนพวกมันนั้นแล ทั้งยังคงคิดแต่ว่าเป็นสัตว์สำหรับพวกมันจะแทะแล่เนื้อทิ้งหลอกล่อให้แรงดั่งโคกระบือ ทั้งเรายังไม่รู้ว่าจะยังมีเล่ห์กระเท่ห์เพทุบายที่จะแบ่งแยกพระราชอาณาเขตสยามของเรากันอย่างไรร ฉันได้เขียนจดหมายแสดงความคิดของฉันไปให้พระพิเทศพานิชย์ฟังแล้ว เขาก็เห็นด้วยกับฉัน

เมื่อเดือนแปด ปีฉลู คือ ในราวเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๘ จนมาถึงบัดนี้ นับตั้งแต่กรุงลอบาเรตต์ได้มาทำโตและคุยโวเมื่อปีที่แล้วนี้ ได้กลายเป็นข่าวเล่าลือกันใหญ่ เพราะเซอร์จอห์น เบาริงได้เขียนจดหมายมาอ้อนวอนฉัน ขอให้แต่งตั้งให้ตัวเขาเป็นราชทูตสยามเพื่อไปทำสนธิสัญญากับประเทศต่าง ๆ ในยุโรป

เซอร์จอห์น เบาริงได้คุยอดมว่า ตัวเขาเองนี่แหละที่มีส่วนทำให้สยามเป็นที่รู้จักแก่บรรดาประเทศต่าง ๆ และยังมีภาระที่ควรจะทำต่อไป เพื่อต้องการเห็นบ้านเมืองสยามเจริญก้าวหน้าเหมือนกับบ้านเมืองอื่น ๆ ฉะนั้นเขาจึงขอรับอาสาที่จะเป็นราชทูตสยามไปทำสัญญากับประเทศต่าง ๆ ในยุโรป นายเบาริงได้กล่าวต่อไปอีกว่าถึงแม้ร่างกายของเขาจะย่างเข้าสู่วัยชราแล้วก็ตาม เขาก็พอที่จะใช้ความชำนาญความสามารถและสติปัญญาของเขาให้เป็นประโยชน์แก่กรุงสยามได้ และควรจะให้เขามีโอกาสได้รู้ว่า เราจะต้องการให้เขาช่วยเหลืออย่างไรหรือไม่ด้วย ซึ่งเขาจะได้พยายามเตรียมตัว และทำให้ดีที่สุดเท่าที่เขาสามารถจะทำได้ให้แก่กรุงสยามในโอกาสต่อไป

จดหมายของเซอร์จอห์น เบาริงได้มาถึงกรุงสยามเมื่อเดือน ๑๐ ปีฉลุตรงกับวันที่ ๗ เดือนกันยายน แต่ก็มีได้คิดหรือจะรับรองยินยอมตามนั้น เพราะฉันคิดว่าเซอร์จอห์น เบาริงเป็นเพียงแต่สหายที่รักและนับถือและสุภาพต่อเรา แต่ก็คิดว่าเขาไม่มีความสำคัญอะไรกับฉันเท่าไรนัก และก็พอดีพระอนุชาเขากำลังไม่สบายขณะที่ฉันรับจดหมายของเซอร์จอห์น เบาริง ดังนั้นจึงมิได้ตอบไปถึงเขายี่ดียวนัก เพียงแต่เขียนไปว่าขอบใจที่ได้รับหนังสือของเขา

เซอร์จอห์น เบาริงคงจะเห็นว่า เกือบปีแล้วที่สยามเราไม่เอาใจใส่หรือสนใจในข้อเสนอ เขาจึงให้มิสเตอร์ น็อกส์เขียนหนังสือมาวิงวอนให้เจ้าพระยากลาโหมได้แต่งตั้งเซอร์จอห์น เบาริงไปยังกรุงปารีส ท่านเจ้าพระยากลาโหมก็ได้กราบทูลแนะนำฉันเช่นนั้น ขอให้แต่งตั้งเซอร์จอห์น เบาริงเป็นราชทูตสยามผู้มีอำนาจเต็ม และให้มีอำนาจในการเจรจาตกลงเกี่ยวกับปัญหาสุรา ฉันก็เลยส่งจดหมายไปถึงเซอร์จอห์น เบาริงตามคำแนะนำเช่นนั้น ซึ่งมิสเตอร์ น็อกส์เป็นผู้เสนอ

จากเหตุการณ์นับแต่วันนั้นเองเหตุการณ์ที่มิสเตอร์น็อกส์ได้ก่อกวนก็ยิ่งก่อให้เกิดไม่เป็นที่ไว้วางใจแก่เรา ครั้งแรกทำให้ฉันคิดว่ามิสเตอร์น็อกส์คงต้องการเงินอย่างเดียว แต่เดี๋ยวนี้เพราะเหตุการณ์ในปัจจุบันที่มีขึ้นอยู่กับฝรั่งเศสนั้นเรารู้ว่า มิสเตอร์น็อกส์คงมีความหมองหมางกับสยามอย่างมาก ซึ่งฉันได้คาดไว้อย่างไม่ผิด ในใจความจดหมายของเขา (มิสเตอร์น็อกส์) ที่มีถึงสมุหพระกลาโหม คงจะทำให้เขา (พระยากลาโหม) เข้าใจแจ่มแจ้งดีแล้ว

ฉันเห็นด้วยกับ ฯ พณ ฯ ราชทูตที่เดี๋ยวนี้สยามเราไม่ไว้วางใจในตัวมิสเตอร์น็อกส์เสียแล้ว นับตั้งแต่ได้เปลี่ยนใจส่งคนของเราไปเป็นราชทูต ความสงสัยและความหวาดหวั่นที่มีอยู่ก็มิได้ผิดไปจากความนึกคิดเลย ซึ่งท่านราชทูตก็ได้รายงานมาว่า พวกชาวอังกฤษพากันมีความปีติยินดียิ่งที่ได้ทราบข่าวว่า กรุงสยามจะได้แต่งตั้งเซอร์จอห์น เบาริง อดีตกงสุลอังกฤษเป็นราชทูตสยามไปยังกรุงปารีส ข่าวเรื่องนี้หนังสือพิมพ์ฝรั่งก็ลงกันอีกเมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๔๐๙

อย่างไรก็ตามเซอร์จอห์น เบาริงก็ได้เขียนจดหมายมาขอรับรองฉันเป็นครั้งที่ ๒ และก็ให้ความมั่นใจอยู่อีกนั่นแหละ บอกว่า ถ้าตัวเองแก่เฒ่ามาก เขาก็จะให้ลูกชายของเขาชื่อ Edger Bowring ผู้ซึ่งกำลังจะไปเป็นหัวหน้าคณะผู้แทนจัดงานแสดงสินค้าของบริติช ณ ที่กรุงปารีสจัดการเจรจาแทนเขาก็ได้ มิสเตอร์ ดี เค เมสัน (D.K. Mason) ซึ่งเป็นกงสุลสยามประจำลอนดอนในขณะนั้นว่า Lord Stanley รู้สึกดีใจ ถ้าหากว่า Sir John Bowring จะได้รับการแต่งตั้ง ท่านราชทูตคงจะรู้ดีแล้วชื่อว่า เราได้รับการชื่นชมอย่างใดจากการที่ Mr. Knox & Mr. Alaboster ซึ่งเป็นล่ามประจำสถานกงสุลอังกฤษในสยามได้คัดค้าน และประท้วงเราอย่างไรบ้างหลังจากที่เขาได้รู้ว่า ฉันตัดสินใจจะส่งราชทูตที่เป็นคนสยามไปยังราชสำนักกรุงฝรั่งเศส

ท่านราชทูตจะรู้สึกได้หรือไม่ว่า เมื่อท่านไปถึงเมืองสิงคโปร์ ท่านก็ได้
ส่งข่าวมาว่า กงสุลสยามประจำฝรั่งเศสก็จะต้องปฏิบัติตามคำสั่งของท่าน Sir
John Bowring แต่ผู้เดียว มิสเตอร์วีตได้ส่งข่าวมาจากสิงคโปร์ว่า พวกท่านราชทูต
นี้แหละจะได้รับความลำบากลำบาก ไม่ว่าเรื่องอะไรทั้งสิ้นนับตั้งแต่ไปถึงกรุงปารีส
และพวกท่านก็จะต้องขอร้องความช่วยเหลือจากเขาด้วย และจงอย่าเชื่อคำโอ้อวด
ของเขาเลย เพราะพวกชาวฝรั่งเศสเขาคอยจะเล่นงานเราอยู่ทุกขณะ

การณ์ทั้งนี้ที่ต้องส่งเซอร์จอห์น เบาริงไปก็เพื่อให้ประจักษ์ว่า สยามนี้ยัง
ต้องวิ่งเต้นพึ่งพาอาศัยอังกฤษอยู่ และในกาลต่อไปสยามก็จะได้มีความเกรงกลัวเขา
บ้างเป็นธรรมดา ถ้าเขาจะขู่เราขึ้นมา ถึงแม้เราจะส่งเซอร์จอห์น เบาริงไปทำงาน
สำเร็จผลก็ตาม ฝรั่งเศสก็คงไม่พอใจ โดยเขาต้องกล่าวหาว่า เราไปจ้างงานคนอื่น
ให้มาข่มขู่ตะคอกเขาเป็นแน่ และถ้าเซอร์จอห์น เบาริงเกิดไปทำห้าแต้มหรือสู่มสี่
สู่มห้าเข้าแล้ว เขาก็ต้องว่าสยามทำอีก ดังที่ท่านราชทูตก็ได้ลงนามในสัญญาพร้อม
กับท่านพระยากลาโหม ฝรั่งเศสก็จะยิ่งเพิ่มความเคียดแค้นเกลียดชัง และหาเวลา
ที่จะทำตอบกับสยามบ้าง และสยามก็ต้องดิ้นรนไปหาที่พึ่งพิง เหมือนกับฮินดู
สะตานและพม่า ดังเห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ เราก็คงรู้ ๆ กันอยู่แล้วว่า เมื่อพม่า
กลายเป็นโคโลนีของอังกฤษแล้ว ก็ได้รับสัญญาว่าจะช่วยหนุนบารุง และไม่ให้มี
เหตุการณ์อย่างใดยุ่งยากเกิดขึ้นแก่พม่าอีกเลย นับตั้งแต่ชาวนั้นแพร่มาถึงกรุงสยาม
ก็เลยยิ่งทำให้มิสเตอร์น็อกส์เกิดความเอือมระอาเป็นอย่างยิ่ง (เอือมระอาคือตื่นเต้น
กระวนกระวาย)

ตามข่าวที่มิสเตอร์ดี เค เมสันว่า ถ้าหากกรุงสยามได้ตั้งให้เซอร์จอห์น เบาริง
เป็นราชทูตแล้ว ไม่ใช่แต่ว่าท่านลอร์ดสะแตนเลย์จะดีใจแล้วหรือมิสเตอร์น็อกส์
จะเป็นผู้สนับสนุนแล้ว เชื่อว่าต้องเป็นความคิดอ่านของรัฐบาลอังกฤษ เป็นโอกาส
ที่จะให้อังกฤษเอสยามเป็นรัฐในอารักขาเสียอีก เพราะว่าเขาคงเห็นว่าไหน ๆ
ฝรั่งเศสก็เอาไปแล้วครั้งหนึ่ง คราวนี้เป็นคราวของอังกฤษบ้าง เหมือนอย่างที่ฝรั่งเศส
เอาดินแดนของเขมรที่ติดกับแดนสยามไปแล้ว

ถ้าจะว่ากันไปแล้ว พวกฝรั่งเศสช่างเห่อเหิมล้าพองในชาติของตนเสียจริง เพราะเขาคิดว่า เอ็มเปอเรอร์ของเขานឹងจะสืบเชื้อสายมาจากพวกเสื่อหรือรูงูเห่า ที่เต็มไปด้วยยอสรพิษร้ายก็มีรู้ ดูช่างตะกรุมตะกรามแผ่อำนาจในโอหังของตน แต่ ก็ทำให้สามารถหาเหยื่อได้มากเหมือนกัน คือ โคลोनีนอันกว้างใหญ่ไพศาลนั่นเอง บางทีเขาก็แผ่อำนาจไปที่โน้นที่นี้ เหมือนดังเช่นเมืองพม่าและอะนัมก็เลยหมดหวังเสียอีก

เมื่อครั้ง Montigny ก็ได้เคยมาเกลี้ยกล่อมชักชวนชาวสยามที่นี้ให้ขึ้นกับ ฝรั่งเศสโดยนำเอาเรื่องร้ายต่าง ๆ ที่จะมีกับอังกฤษต่าง ๆ มาชี้แจงให้เห็น เขาคงคิดว่า ถ้าได้นำสิ่งโกหกปกคลุมหรือสิ่งแยบยลมาล่อใจให้ฟังแล้ว ก็คงจะสำเร็จ และ ก็ได้ใช้เวลาเนิ่นนานพอสมควร แต่ไม่เป็นผล เพราะอย่าลืมนะว่า ชาวสยามนั้น มิใช่เป็นลาโง่ที่จะหลอกลวงไปเป็นเหยื่อได้ง่ายเหมือนเช่นเขมรหรือกบฏ หรือเหมือน ดั่งอะนัมที่ถูกหลอกจูงจุมุกไปเป็นโคลोनีนของเขา เพราะว่าเอ็มเปอเรอร์ได้ให้บาทหลวงลูกศิษย์แห่งพระเยซูไปเที่ยวแจกกลิ่นหอมเช่นนั้น อะนัมที่กลายเป็นโคลोनีน เขาก็เพราะเปรียบเหมือนเป็นคนใบ้ หูหนวกและตื้อตึง ดังเช่นกรุงสยามในรัชสมัย ที่แล้ว ผลที่สุดความตื้อตันของอะนัมก็ต้องถึงซึ่งกาลอวสาน คือ ตกเป็นเมืองขึ้น ของเขานั่นเอง

เดี๋ยวนี้ฝรั่งเศสก็คงจะรู้แล้วว่า จะปฏิบัติหรือดำเนินนโยบายอย่างสันติกับ กรุงสยามนั้นคงจะไม่สำเร็จเสียแล้ว มีอยู่อย่างเดียวเท่านั้นเขาจะต้องใช้กำลังเข้า รุกราน แต่ฉันก็ยังไม่เชื่อหรือว่า มันจะเป็นนโยบายของกงสุลออบาเวร์ตก็ดี หรือ จะเป็นนโยบายของฝรั่งเศสก็ดี เพราะนาย Montigny ก็ดี มองซิออร์อริเตียร์หรือ ลอร์ทแคล เรนตันก็ดี ก็ได้เขียนมาให้ฉันทราบ ว่า องค์เอ็มเปอเรอร์นี้ไม่มี พระราชประสงค์ที่จะรุกรานหรือทำร้ายสยามแต่อย่างใด เพราะองค์จักรพรรดิรู้ว่า เพราะผู้แทนแห่งกรุงฝรั่งเศสเป็นผู้ทำความยุ่งยากเอง

แม้กระนั้นก็ตามเราจะไปเชื่อคนอังกฤษก็ไม่ควร ทั้งแนวความคิดของ
มิสเตอร์น็อคส์ อันมีมิสเตอร์รีดก็เห็นด้วย ทั้งมิสเตอร์เมสันก็สนับสนุน ยิ่งกว่านั้น
มิสเตอร์เบาริงก็เป็นผู้รับสั่งอ้างอิงอีก สิ่งที่ดีที่สุดก็คือเราควรตรงไปยังฝรั่งเศส
เพื่อเจรจาตกลงเองตามความสามารถของเขาจะดีกว่า ท่านอาจจะถูกกักกันไม่ให้เข้า
เฝ้าพระเจ้าเอมเปอเรอร์ หรืออาจจำเป็นต้องยอมตามความคิดเห็นหรือข้อเสนอ
ของออบาเรต์ก็ตาม ให้ท่านพร้อมที่จะเสียสละ เพื่อให้เรื่องอันขมขื่นได้ยุติเสร็จสิ้น
ลงเสียที

อย่างไรก็ดี ถ้าเขายังยืนกรานที่จะให้ออบาเรต์คงอยู่ในกรุงเทพฯ ต่อไป
แล้ว ก็คงจะเป็นเรื่องที่ผมจะอดกลั้นต่อไปไม่ได้ และถ้าหากราชทูตไม่สามารถที่
จะหาทางให้ออบาเรต์ไปเสียให้พ้นจากกรุงสยามแล้ว ก็ให้ท่านราชทูตมุ่งตรงไปยัง
บริเตน จงไปขอความช่วยเหลือจากท่านลอร์ดทั้งคนเก่าและคนปัจจุบัน ผู้ซึ่งเป็น
เสนาบดีผู้รับผิดชอบ หรือจะขอความช่วยเหลือจากท่านเซอร์จอห์น เบาริงต่อไป
ก็จะดี เพราะที่ฉันก็ได้ตัดสินใจไว้เช่นนั้นแล้ว

นับแต่ขึ้นไป เราก็จะต้องถูกฝรั่งเศสมันด้า และกล่าวร้ายใส่เราต่อไป
ก็เพราะด้วยเหตุที่เราไม่ยอมเป็นข้าขามันเหมือนดังเช่นเขมรนั่นเอง ฉะนั้น เราจำ
จะต้องตัดสินใจทำอย่างใดอย่างหนึ่ง การณ์เช่นนั้นก็เหมือนว่าเราจะว่ายน้ำออกไป
ผูกมิตรกับเจ้าสัตว์ร้ายจระเข้ดี หรือเราจะว่ายน้ำออกไปในทะเลติดสอยห้อยตามไป
กับปลาวาฬหรือว่าไร แต่ว่าเราควรจะได้เก็บตัวของเรายู่ในบ้านในเรือนดีกว่า
แต่ก็รู้ว่าบางทีเราก็อาจจะต้องพบกับอำนาจ และอิทธิพลที่เคยมีอยู่เหนือเรามา
เก่าก่อน...”

เชิงอรรถ

๑. ตอนนี้นำไปประดิษฐ์หนังสือของ Robert Heine-Geldern เรื่อง “Conceptions of State and Kingship in Southeast Asia,” (Cornell University, Southeast Asia Program, Data paper no. 18, 1956)
๒. ประวัติราชวงศ์โดยพิสดารของประเทศไทยและพม่ามีอยู่ในหนังสือของ W.A.R. Wood เรื่อง “A History of Siam”, (Bangkok, 1924); หนังสือของ John F. Candes เรื่อง “A History of Modern Burma”, (Ithaca: Cornell University Press, 1958); และหนังสือของ D.G.E. Hall เรื่อง “A History of South-East Asia”, (New York: St. Martins, 1956)
๓. จากหนังสือของ Hall หน้า ๕๗๙ และจากหนังสือของ David A. Wilson เรื่อง “Politics in Thailand”, (Ithaca: Cornell University Press, 1962) หน้า ๔ ซึ่งคัดจากหนังสือของ Sir John Bowring เรื่อง “The Kingdom and People of Siam”, (London: Parker & Son, 1857) เล่ม ๒ หน้า ๒๒๗
๔. จากหนังสือของ Cady หน้า ๑๐
๕. จากหนังสือของ Walter F. Vella เรื่อง “The Impact of the West on Government in Thailand”, (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1955) หน้า ๓๒๕

เวลล่าเขียนไว้ว่า “เบี้ยหวัดของหลวงไม่ได้ถือเป็นเงินเดือน แต่เป็นเงินที่พระราชทานตามพระราชอัธยาศัย” เวลส์เขียนอธิบายระบบการคลังแบบเก่าไว้ว่า “ชาวนาผู้เก็บภาษีจ้างคนเก็บภาษีของตนเอง แม้คนที่รับจ้างเก็บภาษีจะอยู่ในความควบคุมของเจ้าหน้าที่รัฐบาลโดยนิตินัย แต่คนเหล่านั้นก็

มักจะเก็บภาษีเกินอัตราที่กำหนดไว้ ในทำนองเดียวกัน เจ้าหน้าที่ผู้เก็บภาษี แม้จะไม่ต้องส่งเงินตามที่กำหนดเหมือนชาวนาผู้เก็บภาษี ก็แสวงหาผลประโยชน์เพื่อตัวเองพอ ๆ กัน เจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่ของกรมต่าง ๆ ก็ยังมีโอกาสที่จะหาความร่ำรวยเพราะไม่มีอะไรต้องทำตามระบบงบประมาณ....กล่าวสั้น ๆ การฉ้อราษฎร์บังหลวงที่เรารู้จักทุกชนิดทำกันมากเป็นที่นิยมในหมู่ข้าราชการทุกระดับผู้มีหน้าที่ส่งส่วยสาอากรถวายพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเป็นผลให้เงินสำหรับใช้จ่ายของรัฐบาลตามกฎหมายเหลือเพียงจำนวนน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับที่ถูกยกออกไป” จากหนังสือของ H.G. Quaritch Wales เรื่อง “ Ancient Siamese Government and Administration”, (London: Bernard Quaritch, 1934), หน้า ๒๒๔

๖. จากหนังสือของ Hall หน้า ๕๘๑ ซึ่งมีใจความว่า “ในสมัยที่มีบริษัทใหญ่ ๆ ซึ่งได้รับเอกสิทธิ์ในพุทธศตวรรษที่ ๒๓—๒๔ ชนชั้นปกครองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความประสงค์ให้พ่อค้าชาวต่างประเทศแต่ละกลุ่ม รวมทั้งพ่อค้าชาวจีนด้วยอยู่ในการปกครองของหัวหน้าพ่อค้ากลุ่มของตน เพื่อชนชั้นปกครองจะจัดการเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพ่อค้าเหล่านั้นโดยติดต่อกับหัวหน้าของเขาโดยตรง
๗. เวลล่าได้สรุปผลของการปฏิรูปทางศาลไว้ในหนังสือที่อ้างอิงแล้วข้างต้น หน้า ๓๔๗—๓๔๘
๘. จากหนังสือของ Hall หน้า ๕๓๘ - ๕๓๙ และโปรดดูหนังสือของ Maung Maung เรื่อง “Burma in the Family of Nations” (Djambatan and Amsterdam, 1958), หน้า ๑๐๑
๙. จากหนังสือของ Cady หน้า ๑๐๑

๑๐. เจ้าฟ้ามงกุฎกำลังผนวชอยู่เมื่อสมเด็จพระราชาธิบดีจัสวรรคต และพระเชษฐาของพระองค์เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๗ พระองค์ทรงตัดสินพระทัยอยู่ในสมณเพศจนทรงได้รับสมณศักดิ์สูง แล้วลาผนวชขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ จากหนังสือของ Abbot L. Moffat เรื่อง “Mongkut: The King of Siam”, (Ithaca: Cornell University Press, 1961), หน้า ๙-๒๒. และจากหนังสือของ A.B. Griswold เรื่อง “King Mongkut of Siam”, (New York: Asia Society, 1961) หน้า ๑๒
๑๑. จากหนังสือของ Cady, หน้า ๘๘-๘๙
๑๒. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๑๐๓
๑๓. Hall เขียนไว้ (ในหนังสือเล่มเดียวกันหน้า ๔๔๔) ว่า “ในพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ไทยพ้นตัวจากการรุกรานของพม่าจนเข้มแข็งพอจะฟื้นฟูอิทธิพลเดิมเพื่อปกครองแหลมมลายูทั้งหมด ”
๑๔. จากหนังสือเล่มเดียวกันหน้า ๔๔๖
๑๕. จากหนังสือของ Maung Maung ที่อ้างอิงข้างต้นหน้า ๓๔
๑๖. จากหนังสือของ Hall หน้า ๕๑๙-๕๒๐
๑๗. จากหนังสือเล่มเดียวกันหน้า ๓๖๖
๑๘. จากหนังสือของ Maung Maung หน้า ๑๕๘ และจากหนังสือของ Gorg F. Martens เรื่อง “Nouveau Recueil de Traités”, เล่ม VI ตอน ๒ (Göttingen: Dieterich, 1828), หน้า ๘๙๔-๘๙๘
๑๙. จากหนังสือของ Hall หน้า ๓๙๙
๒๐. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๔๔๘
๒๑. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๕๒๕-๕๒๖

๒๒. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๕๒๗-๕๒๙ และจากหนังสือของ Cady หน้า ๘๖-๘๘
๒๓. จากหนังสือของ Hall หน้า ๔๐๑
๒๔. จากหนังสือของ Moffat หน้า ๔๓
๒๕. จากหนังสือเล่มเดียวกันหน้า ๔๔
๒๖. จากหนังสือเล่มเดียวกัน
๒๗. ใน พ.ศ. ๒๔๒๖ แพย์รพิมพ์หนังสือเรื่อง “History of Burma” (London) Henry Yule พิมพ์หนังสือเรื่อง “A Narrative of the Mission Sent by the Governor - General of Inida to the Court of Ava in 1855”, (London, 1858) มีเรื่องราวเกี่ยวกับคณะทูตนี้ โปรดดูหนังสือของ Hall หน้า ๕๓๑-๕๓๒ ด้วย
๒๘. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๕๓๘-๕๔๑
๒๙. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งโรงงานกระดาษหลวงขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๐๓ ผลิตเหรียญเงินแบบ ๆ ใช้แทนเงินบาทรูปร่างคล้ายลูกปัด และแทนเบี้ยซึ่งใช้กันมาแต่ก่อน จากหนังสือของ Moffat หน้า ๒๕-๒๖ พระเจ้ามินดงโปรดให้ใช้เงินเหรียญเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ จากหนังสือของ Cady หน้า ๑๐๒ และโปรดดูหนังสือของ Hall หน้า ๕๘๓ ด้วย
๓๐. จากหนังสือของ J.S. Furnivall เรื่อง “Colonial Policy and Practice”, (New York: New York University Press, 1956), หน้า ๖๔-๖๕
๓๑. จากหนังสือของ Cady หน้า ๑๐๒
๓๒. จากหนังสือเล่มเดียวกัน และโปรดดูหนังสือของ Ma Mya Sein เรื่อง “Burma”, (London: Oxford University Press, 1944), หน้า ๑๐-๑๒ และ หน้า ๒๗

๓๓. จากหนังสือของ Cady หน้า ๑๑๕ บรรดาศักดิ์ที่พระราชทานแก่ข้าราชการชั้นสูงสุดในระบบการปกครองของพม่าและไทยแสดงให้เห็นทราบตำแหน่งตามระบบสมมติเทวราช ซึ่งอธิบายไว้โดยละเอียดในหนังสือของ Fred W. Riggs บทที่ ๒ เรื่อง “Thailand” ตำแหน่งของไทยที่ตรงกับ อัศวินหุ่่น หุ่่นกยี้ และหุ่่นตอกของพม่า คือ อัศวินมหาเสนาบดีเสนาบดี และมนตรี
๓๔. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๑๑๕-๑๑๖
๓๕. จากหนังสือของ Moffat หน้า ๑๐๕
๓๖. พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นวิไชยชาญ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๑ คุรุสภา ๒๕๐๖ หน้า ๔๘, ๔๙, ๕๑
๓๗. จากหนังสือของ Hall หน้า ๔๕๒
๓๘. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๕๖๒-๕๖๓
๓๙. พระราชหัตถเลขาถึงราชทูต ณ กรุงปารีส ๔ มีนาคม ๒๔๑๐
๔๐. พระราชหัตถเลขานับเดียวกัน
๔๑. พระราชหัตถเลขานับเดียวกัน
๔๒. จากหนังสือของ Hall หน้า ๖๐๔
๔๓. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๖๐๗
๔๔. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๖๐๘
๔๕. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๖๐๙
๔๖. จากหนังสือของ Cady หน้า ๘๘-๘๙
๔๗. เป็นที่น่าประหลาดใจว่า ตำแหน่งนี้เปรียบเทียบกับได้กับตำแหน่งรองประธานาธิบดีอเมริกา ที่เป็นประธานวุฒิสภาโดยตำแหน่ง
๔๘. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๑๐๒-๑๐๓
๔๙. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๑๑๑

๕๐. สมเด็จพระยาติราชานุภาพ, ความทรงจำ. สำนักพิมพ์สังคมศาสตร์,
๒๕๐๕, หน้า ๑๑๓
๕๑. ประชุมจดหมายเหตุเรื่องสุริยุปราคาในรัชกาลที่ ๔ และเรื่องรัชกาลที่ ๔
ประจวบและสวรรคต พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงศรีสังกาส
มกราคม ๒๕๐๐ หน้า ๖๐
๕๒. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้าเดียวกัน
๕๓. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้าเดียวกัน
๕๔. พระบรมราชาธิราช ฉบับที่ ๒ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาประเสริฐสุภกิจ
มีนาคม ๒๔๙๕ หน้า ๑๖
๕๕. จากหนังสือของ Hall หน้า ๕๐๒
๕๖. จากหนังสือของ Cady หน้า ๒๓
๕๗. จากหนังสือของ Hall หน้า ๕๒๕ และโปรดดูหนังสือของ Cady หน้า ๘๐ ด้วย
๕๘. พระเจ้าตากสินเข้าพระทัยว่า พระองค์ทรงเป็นพระโสดาบัน จึงทรงบังคับ
พระภิกษุให้ถวายความเคารพแต่พระองค์ พระภิกษุบางรูปยอมถวายความ
เคารพด้วยความกลัว แต่บางรูปไม่ยอมถวายความเคารพ พระภิกษุที่ไม่
ยอมถวายความเคารพกว่า ๕๐๐ รูปถูกโบยอย่างทารุณ พระเดระชั้นผู้ใหญ่
ถูกลอตจากสมณศักดิ์และถูกจำคุก..... พระเจ้าตากสินทรงระแวงทุก ๆ คนว่า
ทำการค้าผิตกฏหมาย เมื่อพระองค์ทรงเชื่อคำสาบานของบุคคลเพียงผู้เดียวว่า
เป็นหลักฐานจะจับผิตคน ไม่ช้าก็มีพวกสอดแนมเกิดขึ้น คนพวกนั้นมีความ
เกลียดชังผู้ใด ก็เพ็ดทูลให้บริบทพัยสินของผู้นั้น ผู้เคราะห์ร้ายไม่เพียงแต่
ถูกริบบริบทพัย แต่มักถูกโบยจนตายด้วย การเผาคนทั้งเป็นเป็นเหตุการดเปกติ

ธรรมดา แม้พระชายาของพระเจ้าตากสินองค์หนึ่งก็ถูกจับเผาไฟทั้งเป็นด้วย
ข้อกล่าวหา (เท็จ) ว่าลักพระราชทรัพย์จากห้องพระคลัง ทั่วทุกแห่งหนได้
ยินแต่เสียงคร่ำครวญของผู้เคราะห์ร้ายที่บริสุทธิ์ ร้องระงมเพราะทารุณกรรม
อย่างไรเหตุผลของคนวิกลจริต ” จากหนังสือของ Wood หน้า ๒๖๙-๒๗๐

๕๙. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๒๗๒
๖๐. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๒๗๗ โปรดดูหนังสือของ Hall หน้า ๓๙๙ ด้วย
๖๑. ถ้อยคำราชตามหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๗๓๓
๖๒. จากหนังสือของ Cady หน้า ๒๒
๖๓. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๕๕๗-๕๕๙
๖๔. จากหนังสือ John F. Cady เรื่อง “Supplement to A History of Modern Burma”, (Ithaca: Cornell University Press, n.d.) หน้า ๑
๖๕. จาก John H. Badgley เรื่อง “Burma: The Nexus of Socialism and Two Political Traditions”, ในวารสาร Asian Survey ฉบับที่ ๓ (กุมภาพันธ์ ๑๙๖๓) หน้า ๙๐
๖๖. โปรดดูการวิเคราะห์เหตุการณ์เหล่านี้อย่างละเอียดในหนังสือของ Fred W. Riggs เรื่อง “Thailand” บทที่ ๖
๖๗. (Standford: Standford University Press, 1955)
๖๘. หนึ่งทาบเท่ากับ ๑๓๒ ปอนด์ หรือ ๖๐ กิโลกรัม สมัยก่อนถือว่า หนึ่งทาบเท่ากับ ๑๓๓ ๑/๓ ปอนด์ หนึ่งเมตริกตันเท่ากับ ๑๖.๖๗ ทาบ ข้อมูลเหล่านี้ได้จากหนังสือของ James C. Ingram เรื่อง “Economic Change in Thailand Since 1850”, (Standford: Standford University Press, 1955), หน้า ๓๘

๖๙. จากหนังสือเล่มเดียวกันหน้า ๓๗ และ ๔๐

๗๐. จากหนังสือเล่มเดียวกันหน้า ๔๔

๗๑. พื้นที่ทำนาที่ดีที่สุดอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนกลาง เมื่อบุกเบิกทำนาในบริเวณนี้จนหมดพื้นที่แล้ว จึงต้องหาพื้นที่ทำนาใหม่ในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในตอนแรกทำนากันเพื่อบริโภคภายในประเทศเฉพาะในพื้นที่ ๆ เท่านั้น ผลผลิตจึงมีระดับสูง แต่เมื่อทำนากันในที่ดินรอบนอก ผลผลิตก็ลดลง ด้วยเหตุนี้ ใน พ.ศ. ๒๔๗๔-๒๔๗๗ ผลผลิตต่อไร่เท่ากับ ๔.๒๔ หาบในภาคกลาง แต่ในภาคอื่นเท่ากับ ๔.๙๐ หาบ ใน พ.ศ. ๒๔๙๑-๒๔๙๓ ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ในภาคกลางเท่ากับ ๓.๙๐ หาบ ในภาคอื่นเท่ากับ ๒.๘๘ หาบ อินแกรมสรุปไว้อย่างรอบคอบว่า “ การที่ผลผลิตต่อไร่ลดลงอย่างเห็นชัดนั้นเป็นไปตามสมมติฐานที่ว่า การทำนาในพื้นที่ที่มีปริมาณมากโดยใช้วิธีเก่าไม่เปลี่ยนแปลงทำให้ผลผลิตลดลง และสมมติฐานว่า การขยายพื้นที่ทำนามากขึ้นทำให้การปลูกข้าวได้คุณภาพต่ำ ” จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๔๘-๔๙

๗๒. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๕๓

๗๓. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๒๒

๗๔. โปรดดูหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๑๑๓-๑๓๒ เพื่อจะเห็นการวิเคราะห์ที่สมบูรณ์

๗๕. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๒๑๖

๗๖. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๗๕

๗๗. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๗๖-๗๙

๗๘. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๖๐

๗๙. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๖๑-๖๓
๘๐. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๗๙-๘๕
๘๑. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๑๐๘-๑๐๙
๘๒. จากของ Reginald Le May หนังสือ "An Asian Arcady: The Land and Peoples of Northern Siam". (Cambridge, England : W. Heffer & Sons, 1926), หน้า ๖๐
เลข ๓๕ ซึ่งให้เห็นบทบาทสำคัญของกรมป่าไม้ที่สนับสนุนการปกครองระบอบราชาธิปไตยของไทยในจังหวัดภาคเหนือ ซึ่งเจ้าหน้าที่สืบตระกูลจากกษัตริย์ในเมืองต่าง ๆ ครอบครองอยู่
๘๓. จากหนังสือของ Cady หน้า ๔๗
๘๔. จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๔๘
๘๕. หลัง พ.ศ. ๒๓๙๕ " การส่งข้าวจากร่างกุ้งออกสู่ตลาดต่างประเทศโดยเสรีมีแนวโน้มทำให้ราคาข้าวในพม่าเหนือสูงขึ้น ทั้งยังทำให้มีการค้าข้าวซึ่งเป็นผลผลิตจากการขยายที่ทำนาในพม่าได้ในตลาดต่างประเทศ ซึ่งเป็นประโยชน์แก่บริเวณที่ราบลุ่มปากน้ำอย่างที่ไม่เคยมีมาแต่ก่อน จากหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๙๕

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับบางประเทศ

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี
ระหว่าง
ประเทศอังกฤษกับประเทศสยาม

(หนังสือสัญญานี้ฉบับนี้ถ่ายมาจากสมุดข่อย ซึ่งอแลกซ์แซนด์ค็อกลอกมาจากหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ได้รับความเอื้อเฟื้อจากหอสมุดแห่งชาติ ท้าววาสกรี จังหวัดพระนคร)

หนังสือสัญญา

ทางพระราชไมตรี

ประเทศอังกฤษ แลประเทศสยาม

๑ ศุภมัศัตถุ จุลศักราช ๑๒๑๗ ปีเถาะ สัปตศก ความเจริญงามจงมีแก่บ้านเมืองเทิด

๑ ครั้งนี้มีทูตอังกฤษมาแต่พระนางซึ่งเปนใหญ่ เปนเจ้าราชอาณาจักรอันผสมกันคือ ทวีปบริเตนใหญ่ แลทวีปไอยยิแลนแลที่อื่น ๆ อันขึ้นแก่ราชอาณาจักรนั้น เข้ามาขอทำสัญญาทางพระราชไมตรี แลการค้าขายกับกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยา จึงพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล

สุทนต์มคิเทพยพงษวงษชาติศวรกระษัตริยวราชัตยราชนิกโรตม จาคูร์นัตบรรมมหา
จักรพรรดิราชสังกาษ บรมธรรมิกมหาราชาราชบรรมนารดบพิตร พระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว แลพระบาทสมเด็จพระบวเรนทราเมศวรมหิศเรศรังสัน มหันตวรเดโช
ไชยมโหฬารคุณอดุศลยเดชสรรพเทเวศรานูรักษบวรจุพจักรพรรดิราชสังกาษบวร
ธรรมิกราชบพิตรพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว สองพระองค์ทรงเหนชอบกับราชดำริท
พระนางเปนเจ้าเปนใหญ่ในทวีปปริตเตียนใหญ่แลไอยยิแลน ร่วมพระราช
ประสงคทำหนังสือสัญญาทางไมตรี กับพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษเมืองปริตเตนอิริ
ลานด์ เพื่อจะให้มมีผลประโยชน์แก่ราชอาณาจักรอยู่ได้บังคับไทยแลคนอยู่ในบังคับอังกฤษ
จัดแจงการทำมาหากินค้าขายให้มีประโยชน์เรียบร้อย เพราะเหตุฉะนั้นจึงได้ตั้ง
พระไทยจะทำหนังสือสัญญาไมตรีการค้าขายจึงได้ตั้งเสนาบดีให้มีอำนาจทั้งสอง
ฝ่าย ๆ พระเจ้าแผ่นดินเมืองปฤชตันไอยยิแลน ตั้งเชอโยนโบวริงเปนขุนนางลูกขุน
ผู้ใหญ่ ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระบรมนารดบพิตรพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ พร้อมกันกับความคิดพระราชวงษา
นวงษ แลข้าทูลลอองธุลีพระบาททั้งปวง มอบความพระราชดำริทแลพระราช
ประสงค ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาราชสนิท มาประชุมแทนพระราช
วงษานวงษ แล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระยาบรมมหาปยุรวงษ
วรุตมพงษ นายกสยามตลกโลกานุปาลนนารด สกลราชวราณาจักราธิเบนทร
บรมนทรมหาราชานุกูลสรรพกิจมูลมเหศวรเชฐฐามาตยาธิบตี ตริสรณรัตนธาตา
อดุศลยเดชานุกาพบพิตร ซึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้มีอาญาสิทธิบังคับ
บัญชาได้สิทธิ์ขาดทั่วทั้งพระราชอาณาจักร กับสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชย
ญาติินรเนตรนารดราชสุริยวงษ สกลพงษปดิษฐามุขมาตยาธิบตีไตรยสรณศรีรัตน
ธาตา สกลมหารัชชาธิเบนทรบรมนทรมหาราชวโรประการ มโหฬารเดชานุกาพ
บพิตรซึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีอำนาจบังคับบัญชาทั่วทั้งพระนคร กับเจ้า

พระยาศรีสุริยวงษสมันตพงษ์พิสุทธมหาบุรุษรัตโนดม ผู้ว่าที่สมุหพระกลาโหม ผู้สำเร็จราชการบังคับบัญชาหัวเมืองชายทะเลปากใต้ฝ่ายตะวันตก กับเจ้าพระยาผู้ช่วยสำเร็จราชการกรมท่าเป็นผู้สำเร็จราชการบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายตะวันออกทั้ง ๕ เป็นประธาน ฝ่ายเสนาบดีไทยก็ได้ส่งพระราชลัญจกร ฝ่ายขุนนางอังกฤษได้ส่งหนังสือเจ้าวิกตอเรีย ซึ่งให้เข้ามาทำหนังสือสัญญากับไทย เหนือถูกต้องพร้อมกัน ทั้งสองฝ่ายได้ตกลงกันตามข้อสัญญาที่เขียนไว้สืบต่อไปข้างหน้า ๖๖

๑ ข้อ ๑ ว่า ตั้งแต่นั้นไปพระเจ้าแผ่นดินกรุงบริติชอินเดียนกับพระเจ้าแผ่นดินที่จะสืบวงษ์ต่อไปข้างหน้า กับด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ทั้งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินไทยที่จะสืบพระราชอิศริยยศต่อไปข้างหน้า ให้มีไมตรีรักษารักกันราบคาบไปชั่วฟ้าแลดิน แต่บัดนั้นคนที่อยู่ในบังคับอังกฤษซึ่งเข้ามาอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร เสนาบดีฝ่ายไทยก็จะช่วยบำรุงรักษาให้อยู่เป็นสุขสบายให้ได้ค้าขายโดยสะดวก มิให้ผู้หนึ่งผู้ใดฝ่ายไทยคุมเหงเบียดเบียน แต่บัดนั้นคนที่อยู่ในบังคับไทยที่จะไปอยู่ในแดนอังกฤษ ขุนนางอังกฤษก็จะช่วยบำรุงรักษาให้อยู่เป็นสุขสบายให้ได้ค้าขายโดยสะดวก มิให้ผู้หนึ่งผู้ใดฝ่ายอังกฤษคุมเหงเบียดเบียน ๖๖

๑ ข้อ ๒ ว่า แต่บัดนั้นการงานของคนที่อยู่ในบังคับอังกฤษ ซึ่งเข้ามาอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร ก็ต้องฟังบังคับบัญชาของกงสุลที่เข้ามาตั้งอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร กงสุลจะได้ทำตามหนังสือสัญญานี้ แลข้อหนังสือสัญญาเก่าที่มีได้ยกเสียจนทุกประการแล้วจะได้บังคับบัญชาคนในบังคับอังกฤษให้ทำตามด้วย แลกงสุลจะรักษากฎหมายการค้าขาย แลกฎหมายที่จะห้ามปรามมิให้คนที่อยู่ในบังคับอังกฤษ

ทำผิดล่วงเกินกฎหมายของอังกฤษกับไทย ที่มีอยู่แล้วและจะมีต่อไปภายหน้า ถ้าคน
อยู่ในบังคับอังกฤษ จะเกิดวิวาทกันขึ้นกับคนอยู่ในบังคับไทย กงสุลกับเจ้าพนักงาน
ฝ่ายไทยจะปะทะคารวะตัดสิน คนอยู่ในบังคับอังกฤษทำผิด กงสุลจะทำโทษตาม
กฎหมายอังกฤษ คนอยู่ในบังคับไทยทำผิด ไทยจะทำโทษตามกฎหมายเมือง
ไทย ถ้าคนอยู่ในบังคับไทยเป็นความกันเองกงสุลไม่เอาเป็นธุระ คนอยู่ใน
บังคับอังกฤษเป็นความกันเอง ไทยก็ไม่เอาเป็นธุระ แลไทยกับอังกฤษยอมกันว่า
กงสุลซึ่งจะเข้ามาตั้งอยู่ ณ กรุงเทพมหานครนั้นยังไม่ตั้ง ต่อเมื่อทำหนังสือสัญญา
ตกลงลงชื่อกันแล้ว กำปั่นอังกฤษเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเทพมหานคร ใช้ธงอังกฤษมี
หนังสือสำหรับลำเป็นสำคัญครบ ๑๐ ลำ หนังสือสัญญาประทับตราเข้ามาถึงเปลี่ยน
กันแล้ว กงสุลจึงตั้งได้ ๖๖

๑๐ ข้อ ๓ ว่า คนซึ่งอยู่ในบังคับไทยจะไปเป็นลูกจ้างอยู่กับคนอยู่ในบังคับ
อังกฤษ ถ้าคนไทยที่มีได้เป็นลูกจ้างก็ดีทำผิดกฎหมายเมืองไทยจะหนีไปเอาไสรย
อยู่กับคนอยู่ในบังคับอังกฤษซึ่งอยู่ในกรุงฯ ถ้ามีพยานว่าทำผิดหนีไปอยู่กับคนใน
บังคับอังกฤษจริง กงสุลจะจับตัวส่งให้แก่เจ้าพนักงานฝ่ายไทย ถ้าคนอยู่ในบังคับ
อังกฤษที่เข้ามาตั้งบ้านเรือน แลเข้ามาเอาไสรยค้าขายอยู่ในกรุงฯ ทำผิดหนีไปอยู่
กับคนในบังคับไทย ถ้ามีพยานว่าทำผิดหนีไปอยู่กับคนในบังคับไทยจริง
กงสุลจะขอเอาตัว เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะจับตัวส่งให้ ถ้าพวกจีนคนไรว่าเป็นคน
อยู่ในบังคับอังกฤษ ไม่มีสำคัญสิ่งไรเป็นพยานว่าเป็นคนอยู่ในบังคับอังกฤษ กงสุล
ก็ไม่รับเอาเป็นธุระ ๖๖

๑ ข้อ ๔ ว่า คนอยู่ในบังคับอังกฤษจะมาค้าขายตามหัวเมืองชายทะเล ซึ่งขึ้นแก่กรุงเทพฯ ก็ค้าขายได้โดยสะดวก แต่จะเอาไพร่ขายได้ที่เดียวก็แต่ในกรุงเทพฯ ตามในจังหวัดซึ่งกำหนดไว้ในหนังสือสัญญา ประการหนึ่งคนอยู่ในบังคับอังกฤษจะมาเช่าที่ปลูกโรงปลูกเรือนปลูกตึก และจะซื้อเรือนซื้อโรงซื้อตึกพันกำแพงออกไปในกำหนด ๒๐๐ เส้น คือสี่ไมล์อังกฤษ เข้าได้แต่จะซื้อที่ซื้อไม่ได้ ถ้าอยู่ถึง ๑๐ ปีแล้วจึงจะซื้อได้ ถ้าอยู่ยังไม่ถึง ๑๐ ปี ท่านเสนาบดีจะโปรดให้ซื้อก็ซื้อได้ และที่นอกกำหนดสองร้อยเส้นนั้นคนอยู่ในบังคับอังกฤษ จะซื้อจะเช่าที่เรือนที่สวนที่ไร่ที่นาตั้งแต่กำแพงเมืองออกไป เดินด้วยกำลังเรือแจวเรือพายทาง ๒๔ ชั่วโมง จะซื้อจะเช่าเมื่อไรก็ซื้อได้เช่าได้ แต่เมื่อคนอยู่ในบังคับอังกฤษจะซื้อที่ซื้อเรือน จะต้องบอกกงสุล ๆ จะได้บอกเจ้าพนักงานฝ่ายไทย เจ้าพนักงานกับกงสุลเห็นว่าคนที่ซื้อที่นั้น เป็นคนจะทำมาหากินโดยจริง เจ้าพนักงานกับกงสุลจะช่วยว่ากล่าวให้ซื้อตามราคาสมควรแล้วจะได้ดูแลบักที่วัดที่ ทำหนังสือประทับตราเจ้าพนักงานให้ไว้เป็นสำคัญ แล้วจะได้ฝากฝังเจ้าเมืองกรมการให้ช่วยดูแลทำนุบำรุงด้วย แลให้ผู้ที่ไปอยู่นั้นฟังบังคับบัญชาเจ้าเมืองกรมการตามยุติธรรม ค่าธรรมเนียมที่ทำไร่ทำสวนราษฎรบ้านนั้นเมืองนั้น ต้องเสียหย่างไรก็ให้เสียตามชาวบ้านนั้นชาวเมืองนั้น ถ้าในกำหนดสามปีแล้วผู้ที่ซื้อที่ไม่มีทุนรอนฤฯ แชเชียนเสียมิได้ตั้งการปลูกสร้าง เสนาบดีจะคืนเงินค่าที่ให้จะตัดสินคืนเอาที่นั้นเสีย ๖๖

๑ ข้อ ๕ ว่า คนอยู่ในบังคับอังกฤษที่เข้ามาจะเอาไพร่ขายอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร ต้องไปบอกแก่กงสุลให้จัดซื้อไว้ ถ้าคนเหล่านี้จะออกไปทะเล ฤฯจะไปเที่ยวกินกำหนดทาง ๒๔ ชั่วโมงตามสัญญาไว้ ที่จะให้คนในบังคับอังกฤษอยู่ กงสุลจะไปขอหนังสือเบิกปล่อยเจ้าพนักงานฝ่ายไทยให้ไป ถ้าคนในบังคับอังกฤษจะกลับออกไปจากกรุงเทพฯ ถ้าขุนนางเจ้าพนักงานฝ่ายไทยบอกแก่กงสุล ว่ามีเหตุควรจะห้ามมิให้

ออกไป กงสุลก็จะมิให้ออกไป ถ้าคนอยู่ในบังคับอังกฤษไปเที่ยวในระหว่างทาง ๒๔ ชั่วโมง กงสุลจะเขียนเป็นหนังสือไทยให้ไป ว่าคนนั้นชื่ออย่างนั้นรูปร่างอย่างนั้น มีฐานะอย่างนั้นแล้ว จะต้องให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยประทับตราหนังสือให้ไปเป็นสำคัญด้วย เจ้าพนักงานฝ่ายไทยดูหนังสือแล้วให้คืนหนังสือให้ปล่อยตัวไปโดยเร็ว ถ้าไม่มีหนังสือกงสุลประทับตราเจ้าพนักงานฝ่ายไทยไปสำหรับตัว สงสัยว่าเป็นคนหนีก็ให้ยึดเอาตัวไว้ แล้วให้มาบอกความแก่กงสุลให้รู้ ๖๖๖

๑ ข้อ ๖ ว่า คนซึ่งอยู่ในบังคับอังกฤษจะเข้ามาเที่ยวและเข้ามาอาศัยอยู่ ณ กรุง ฯ จะถือศาสนาใดก็ได้ ไทยก็ไม่ห้ามปราม เมื่อจะสร้างวัดขึ้นจะทำได้ก็แต่ในที่เสนาบดีจะโปรดให้ ถ้าคนอยู่ในบังคับอังกฤษซึ่งจะเข้ามาอยู่ ณ กรุง ฯ จะจ้างคนซึ่งอยู่ในใต้บังคับไทยมาเป็นลูกจ้าง เสนาบดีฝ่ายไทยจะไม่ห้ามปราม ถ้าคนที่มีมูลนายจะมารับจ้างอยู่กับคนอยู่ในบังคับอังกฤษมูลนายไม่รู้ มูลนายจะมาเอาตัวไปก็เอาไปได้ ถ้าคนในบังคับอังกฤษไปจ้างคนในใต้บังคับไทยเป็นลูกจ้าง ไม่ได้ทำสัญญากับมูลนายเขาภายหลังถ้าเกี่ยวข้องสิ่งหนึ่งสิ่งใด เสนาบดีฝ่ายไทยไม่ชำระให้ ๖๖๖

๑ ข้อ ๗ ว่า กำปั่นรบจะเข้ามาทอดน้ำด่านเมืองสมุทปราการเข้ามาทอดได้แต่จะขึ้นมา ณ กรุง ฯ ไม่ได้ เมื่อกำปั่นรบขีรุดจะต้องเข้าอยู่ เสนาบดีเจ้าเมืองกรมการเห็นว่าขีรุดจริงจะยอมให้เอามาเข้าอยู่ ถ้าจะมีขุนนางถือหนังสือพระเจ้าแผ่นดินกรุงบริเตนให้มาด้วยกำปั่นรบเข้ามา ณ กรุง ฯ จะให้ขึ้นมาแต่ลำเดียวต้องให้ขึ้นมาทอดอยู่ใต้บ้อมบ้องบ่ามิตร บ้อมบ้องบ่าจหนักอย่าให้ขึ้นมาพันบ้อมเว้นไว้แต่เสนาบดีจะโปรดให้ขึ้นมาพันบ้อมจึงขึ้นมาได้ ถ้าไม่มีเรือรบอังกฤษอยู่ในกรุง ฯ คนอยู่ในบังคับอังกฤษจะวิวาทกันขึ้นกงสุลจะประงับ ไทยจะให้ทหารไปช่วยกงสุลระงับภอระงับได้ ๖๖๖

๑๐ ข้อ ๘ ว่า คำธรรมเนียมปากเรือที่เคยเรียกแต่ลูกค้าอังกฤษตามสัญญาเก่า ซึ่งทำไว้ในคฤขตศักราช ๑๘๒๖ ปีนั้น จะยอมเลิกเสียตั้งแต่หนังสือสัญญาที่ใช้ได้ พ้นนั้นไปจะต้องเสียแต่ภาษีสิ่งของขาเข้าขาออก สินค้าขาเข้าจะต้องเสียภาษี ๑๐๐ ละสาม จะเสียเป็นของฤจะเสียเป็นเงินคิตราคาตามราคาท้องน้ำ สุดแต่ใจเจ้า ของจะเสีย ถ้าของเสียภาษี ๑๐๐ ละสามแล้ว ของจำหน่ายไม่ได้จะเหลือกลับออกไป มากน้อยเท่าใด ต้องคิดภาษีของสิ่งที่เหลือคืนให้แก่เจ้าของให้ครบ ถ้าราคาสิ่งของ ไม่ตกลงกันต้องไปบอกกงสุล ๆ จะเรียกพ่อค้าคนหนึ่งฤสองคน เจ้าพนักงานฝ่าย ไทยก็จะเรียกพ่อค้าคนหนึ่งฤสองคนช่วยตีราคาภอสมควร ถ้าลูกค้าอยู่ในบังคับ อังกฤษจะบันทุกเอาฝิ่นเข้ามา ณ กรุง ฯ ไม่ต้องเสียภาษี แต่ต้องขายฝิ่นให้แก่เจ้าภาษี ถ้าเจ้าภาษีไม่ซื้อเอาฝิ่นไว้ ให้บันทุกกลับออกไปไม่ต้องเสียอะไร ถ้าลูกค้าอยู่ใน บังคับอังกฤษเอาฝิ่นไปลักลอบขายทำผิดสัญญาข้อนี้ให้รับเอาฝิ่นเสียให้สิ้น แลของ ที่เป็นสินค้าจะบันทุกออกไปนั้น ตั้งแต่ของสิ่งนั้นเกิดมาจนได้เป็นสินค้าบันทุก กำบ้นออกไป ให้เสียภาษีแต่ชั้นเดียว ของสิ่งใดที่เป็นสินค้าในกรุง ฯ จะเรียกเป็น สมภักษร ฤเรียกเป็นภาษีป่าภาษีในกรุง ฯ ภาษีปากเรืออย่างไรก็ให้เอาแต่ชั้น เดียว ภาษีสินค้าในกรุง ฯ ทุกสิ่งจะเรียกภาษีในกรุง ฯ ฤจะเรียกภาษีปากเรือ หน่ย่างไร ได้กำหนดแจ้งในพิคตติต่อยู่กับหนังสือสัญญาแล้ว ได้ยอมกันเป็นชัดแล้ว ว่าของสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่ต้องเสียภาษีข้างโนแล้ว เมื่อลงเรือไม่ต้องเสีย พวกลูกค้าอยู่ใน บังคับอังกฤษจะซื้อสินค้ายอมให้ซื้อแต่ผู้ทำผู้ปลุกแลของที่เขาขายนั้น ถ้าผู้ใดผู้หนึ่ง จะซื้อยอมให้ขาย มิให้ผู้ใดผู้หนึ่งขัดขวางห้ามปรามภาษีที่กำหนดในพิคตสัญญาใน สินค้าที่บันทุกเรือไทยเรือจีนที่เคยเสียแล้ว ฝ่ายไทยจะยอมลดภาษีให้เรือไทยเรือ จีนแลชาติอื่น ๆ ก็ยอมลดให้ลูกค้าซึ่งอยู่ในบังคับอังกฤษเหมือนกัน ลูกค้าอยู่ใน บังคับอังกฤษจะเข้ามาต่อเรือ ณ กรุง ฯ เสนาบดียอมให้แล้วก็ต่อได้ แลเข้าปลาเกลือ ของสามสิ่งนี้ที่ในกรุง ฯ ไม่บริบูรณ์มีหมายประกาศห้ามไม่ให้ออกไปก็ได้ เงินทอง แลของสำหรับตัวเข้าออกไม่ต้องเสียภาษี

๒๖๕

๑ ข้อ ๙ ว่า ความในกฎหมายซึ่งติดในสัญญาฉบับนี้ กงสุลกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยพร้อมกันจะต้องรักษา และจะต้องบังคับให้คนทั้งปวงกระทำตามกฎหมาย เจ้าพนักงานฝ่ายไทยกับกงสุลจะคิดจัดแจงเพิ่มเติมกฎหมาย หวังจะรักษาหนังสือสัญญาให้เจริญก็ทำได้ เงินที่ปรับใหม่แลของที่ริบเพราะทำผิดสัญญานี้ ต้องส่งเป็นของในแผ่นดินก่อน เมื่อกงสุลจะเข้ามาตั้งอยู่ ณ กรุงฯ เจ้าของเรือแลกับต้นนายเรือจะว่าด้วยการค้าขายกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยก็ได้ ๖๖

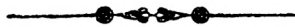
๑ ข้อ ๑๐ ว่า ถ้าฝ่ายไทยยอมให้สิ่งใด ๆ แก่ชาติอื่น ๆ นอกจากหนังสือสัญญานี้ ก็จะต้องยอมให้อังกฤษแลคนในบังคับอังกฤษเหมือนกัน ๖๖

๑ ข้อ ๑๑ ว่า เมื่อพ้น ๑๐ ปีตั้งแต่ประทับตราเปลี่ยนหนังสือสัญญานี้แล้ว ถ้าฝ่ายไทยฝ่ายอังกฤษ จะขอเปลี่ยนข้อใด ๆ ในหนังสือสัญญานี้ แลข้อใด ๆ ในหนังสือสัญญาเก่า ซึ่งทำไว้ในคฤศตศักราช ๑๘๒๖ ปีซึ่งมิได้ยกเลิกเสีย นั้น แลข้อใด ๆ ในกฎหมายค้าขายแลพิภักตภาษีที่ติดอยู่กับหนังสือสัญญานี้ แลกฎหมายที่จะทำต่อไปภายหน้า เมื่อได้บอกให้รู้ก่อนปีหนึ่งแล้ว จะตั้งขุนนางฝ่ายไทยฝ่ายอังกฤษเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมได้ ตามแต่เห็นควรเห็นชอบด้วยกันทั้งสองฝ่าย ๖๖

๑ ข้อ ๑๒ ว่า หนังสือสัญญานี้ทำไว้เป็นอักษรไทยฉบับหนึ่ง เป็นอักษรอังกฤษฉบับหนึ่ง ข้อความต้องกันเมื่อหนังสือสัญญาประทับตราเข้ามาเปลี่ยนกันแล้วใช้ได้เมื่อ ณ วันที่ ๖ เดือนเอปริลคฤศตศักราช ๑๘๕๖ ปี คิตเปนไทย ณ วันอาทิตย์เดือนห้าขึ้นค่ำหนึ่งจุลศักราช ๑๒๑๘ ปีมีโรงอัฐศก ผู้สำเร็จราชการฝ่ายไทยฝ่ายอังกฤษทำหนังสือสัญญานี้ เขียนเป็น ๔ ฉบับลงชื่อประทับตราด้วยกันทั้งสองฝ่ายทำไว้ในกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยา ณ วันพุธเดือนหกขึ้นสองค่ำปีเถาะ สัปตศก ๖๖

๑ ลงชื่อประทับตราเซอยอนโบวริง ราชทูตอังกฤษ ๖๖

๑ ลงชื่อประทับตราท่านผู้สำเร็จราชการฝ่ายไทยห้าดวง ๖๖

๑ กฎหมายหย่างพ่อค้าอังกฤษซึ่งมาค้าขายในกรุงฯ ต้องใช้ ๖๖

๑ ข้อ ๑ ว่า กับต้นนายกำปั่นซึ่งจะเข้ามาค้าขาย ณ กรุงฯ เมื่อเข้ามาถึงนอกสนั่นดอน จะทอดสมอใช้คนเข้ามาบอกแก่เจ้าพนักงาน ฤฯจะเอากำปั่นเลยเข้ามาเมืองสมุทปราการก็ได้ตามใจ แล้วจะต้องมาบอกเจ้าพนักงานที่ด่านเมืองสมุทปราการว่าเรือมาแต่เมืองใด มีลูกเรือกี่คนมีปืนกี่บอกทอดสมอที่เมืองสมุทปราการแล้ว ต้องมอบปืนใหญ่แลดินดำแก่ขุนนางเจ้าพนักงานฝ่ายไทยที่เมืองสมุทปราการแล้ว ต้องมีขุนนางกรมการฝ่ายไทยกำกับเรือขึ้นมาจนถึงกรุงฯ ๖๖

๑ ข้อ ๒ ว่า ถ้ากำปั่นเลยเกินด่านเมืองสมุทปราการขึ้นมา มิได้เอาปืนแลดินดำขึ้นไว้ที่เมืองสมุทปราการตามกฎหมายนี้ ต้องเอากำปั่นกลับลงไปเอาปืนแลดินดำขึ้นไว้เสียที่เมืองสมุทปราการแล้ว ต้องปรับไหมเงินแปดร้อยบาทด้วยไม่ฟังกฎหมายนี้ ถ้าเอาปืนใหญ่แลดินดำขึ้นไว้ที่เมืองสมุทปราการแล้ว ต้องปล่อยเรือให้ขึ้นมาค้าขายที่กรุงฯ ๖๖

๑ ข้อ ๓ ว่า ถ้ากำปั่นลูกค้าอยู่ในบังคับอังกฤษขึ้นมาทอดสมอที่กรุงแล้ว ถ้าไม่ได้เป็นวันอาทิตย์ กัปตันนายกำปั่นต้องเอาหนังสือสำหรับล่า แลบาญชีสิ่งของซึ่งมีเข้ามาในลำกำปั่น ต้องมอบให้แก่กงสุลใน ๒๔ ชั่วโมง กงสุลจะได้เอาบาญชีไปให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยที่ได้เรียกภาษี แล้วเจ้าพนักงานคนนั้นต้องให้หนังสือสำหรับเบิกตรวจในเวลานั้น ถ้ากัปตันนายเรือมิได้ส่งหนังสือแลบาญชีสิ่งของใน ๒๔ ชั่วโมงนั้น ฤๅส่งบาญชีไม่ครบจำนวนสิ่งของในลำเรือจะต้องปรับไหมเงิน ๔๐๐ บาท แต่ว่ายอมให้กัปตันนายเรือแก้บาญชีสิ่งของที่หลงลืมในระหว่าง ๒๔ ชั่วโมง ตั้งแต่ได้ส่งหนังสือถึงกงสุลนั้นไม่ปรับไหมเงิน ๖๖

๑ ข้อ ๔ ว่า ถ้ากำปั่นอังกฤษเปิดตรวจขนสินค้าก่อนยังไม่ได้หนังสือเปิดตรวจแลลักลอบขายสิ่งของในกรุง ฯ ก็ดี นอกสันดอนก็ดีจะต้องปรับไหมเงิน ๘๐๐ บาท แลสิ่งของที่ลักขายนั้นต้องริบเอาให้หมด ๖๖

๑ ข้อ ๕ ว่า เมื่อกำปั่นอังกฤษขนของออกแล้ว บันทุกของที่ออกไปเสร็จแล้ว เสียภาษีให้เสร็จแล้ว ได้ให้บาญชีแก่กงสุลครบสิ่งของแล้ว ถ้ามิได้เกี่ยวข้องกับสิ่งใด ๆ ต้องมีเบ็กล่องอักษรไทยส่งให้กงสุล ๆ คืนหนังสือสำหรับล่าให้กัปตันนายเรือ บ่อยเรือให้ล่องไปเมืองสมุทปราการ ต้องมีเจ้าพนักงานกำกับเรือลงไปจนถึงเมืองสมุทปราการ ถ้าเจ้าพนักงานที่เมืองสมุทปราการไปตรวจดูที่กำปั่นแล้ว ปีนแลเดินดำที่เอาขึ้นไว้ส่งให้กัปตันนายเรือไป ๖๖

๑ ข้อ ๖ ว่า ฝ่ายราชทูตอังกฤษซึ่งเข้ามาทำหนังสือสัญญาครั้งนั้น ราชทูตหาารู้จักภาษาไทยไม่ เสนาบดีฝ่ายไทยยอมให้เอาหนังสืออักษรอังกฤษในหนังสือสัญญาไมตรีแลกฎหมาย แลคำษา แลพิกัตซึ่งติดอยู่กับหนังสือสัญญานั้นเปนแน่ ๖๖

๑ ลงชื่อประทับตราชื่อยอนโบวริง ราชทูตอังกฤษ

๖๖

๑ ลงชื่อประทับตราท่านผู้สำเร็จราชการฝ่ายไทยหัวดวง

๖๖

๑ พิกัดภาชนะนอกแลในที่จะเรียกเอาตามหนังสือสัญญา

๖๖

๑ ข้อ ๑ เป็นพิกัดสินค้าภาษีชั้นในไม่ต้องเสียเลย เสียแต่เมื่อบันทุกลงเรือเสียหย่างนี้

๖๖

ที่ ๑ งาช้าง	หาบละ ๑๐ บาท	ที่ ๑๓ หางนกยูง	ร้อยละ ๑๐ บาท
ที่ ๒ ริง	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๑๔ กระจุกโศกกระบือ	หาบละ ๓ ไพ
ที่ ๓ นรมาด	หาบละ ๕๐ บาท	ที่ ๑๕ หนังแรด	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๔ กระจวาน	หาบละ ๑๔ บาท	ที่ ๑๖ หนังเฒ่า	หาบละ สลึง
ที่ ๕ เร่ว	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๑๗ ออกเต่า	หาบละ ๑ บาท
ที่ ๖ หอยแมงภู่	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๑๘ กระจดองตมบน้ำ	หาบละ ๑ บาท
ที่ ๗ ชนนกระทุง	หาบละ ๑๐ สลึง	ที่ ๑๙ ปลิงทะเล	หาบละ ๓ บาท
ที่ ๘ หมากแห้ง	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๒๐ กระจเกาะปลา	หาบละ ๓ บาท
ที่ ๙ กรักซี่	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๒๑ รั้งนกชน	สิบเอาสอง
ที่ ๑๐ หูปลาขาว	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๒๒ บีกนกกะเตน	ร้อยละ ๖ บาท
ที่ ๑๑ หูปลาดำ	หาบละ ๓ บาท	ที่ ๒๓ สีเสียด	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๑๒ ผลกระเบา	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๒๔ เป็จี้	หาบละ ๒ สลึง

ที่ ๒๕ พุงหลายหาบละ	๒	สลึง	ที่ ๓๙ หนังข้าง	หาบละ	สลึง
ที่ ๒๖ กายาน	หาบละ	๔ บาท	ที่ ๔๐ หนังสื่อ	ผืนละ	สลึง
ที่ ๒๗ เปลือกหางไหลหาบละ	๒	สลึง	ที่ ๔๑ เกล็ดลิ้ม	หาบละ	๔ บาท
ที่ ๒๘ เนื้อไม้	หาบละ	๒ บาท	ที่ ๔๒ ครั้ง	หาบละ	๕ สลึง
ที่ ๒๙ หนังกะเบน	หาบละ	๓ บาท	ที่ ๔๓ ป่านใบ	หาบละ	๖ สลึง
ที่ ๓๐ เขากวางแก่	หาบละ	สลึง	ที่ ๔๔ ปลาแห้ง	หาบละ	๖ สลึง
ที่ ๓๑ เขากวางอ่อนสิบเอา	หนึ่ง		ที่ ๔๕ ปลาใบไม้	หาบละ	๑ บาท
ที่ ๓๒ หนังกวาง	ร้อยละ	๘ บาท	ที่ ๔๖ ผาง	หาบละสองสลึงเฟื้อง	
ที่ ๓๓ หนังทราย	ร้อยละ	๓ บาท	ที่ ๔๗ เนื้อเคมแห้ง	หาบละ	๒ บาท
ที่ ๓๔ เอนเนื้อ	หาบละ	๔ บาท	ที่ ๔๘ เปลือกโปลง	หาบละ	สลึง
ที่ ๓๕ หนังโคกระบือหาบละ	๑	บาท	ที่ ๔๙ ไม้แดง	หาบละ	๒ สลึง
ที่ ๓๖ กระดุกข้าง	หาบละ	๑ บาท	ที่ ๕๐ ไม้ดำ	หาบละ	๕ สลึง
ที่ ๓๗ กระดุกเสื่อ	หาบละ	๕ บาท	ที่ ๕๑ เข้าสาร	เกวียนละ	๔ บาท
ที่ ๓๘ เขากกระบือ	หาบละ	สลึง			๖๖

๖ ข้อ ๒ เป็นของที่เสียภาษีชั้นในตามพิกัดนี้ ภาษีนั้นจะเรียกมากขึ้น
ไปไม่ได้เมื่อบันทุกกำปั่นไปไม่ต้องเสีย

ที่ ๕๒ น้ำตาลทรายขาวหาบละ	๒	สลึง	ที่ ๖๐ งาเมล็ด	๑๒	เอาหนึ่ง
ที่ ๕๓ น้ำตาลทรายแดงหาบละสลึงหนึ่ง			ที่ ๖๑ ไหมลาว	๑๒	เอาหนึ่ง
ที่ ๕๔ ผ้ายเม็ดผ้ายบด	สิบลดหนึ่ง		ที่ ๖๒ ชีฟง	๑๕	เอาหนึ่ง
ที่ ๕๕ พริกไทย	หาบละ	๑ บาท	ที่ ๖๓ ไซเนื้อ	หาบละ	๑ บาท
ที่ ๕๖ ปลาทุ	หมื่นละ	๑ บาท	ที่ ๖๔ เกลือ	เกวียนละ	๖ บาท
ที่ ๕๗ ถั่วทุกหย่าง	๑๒	เอาหนึ่ง	ที่ ๖๕ ยาสูบ	พันละ	๖ สลึง
ที่ ๕๘ กุ้งแห้ง	๑๒	เอาหนึ่ง			๖๖

๑ ข้อ ๓ แต่บันดาสิ่งของทั้งปวง นอกจากพิภคที่เขียนไว้ในหนังสือที่เสียกัน
อยู่ในบ้านในเมืองเท่าไรให้เรียกยื่นอยู่แต่เท่านั้น อย่าให้เรียกเพิ่มทวีขึ้นไป แล้ว
อย่าให้เรียกภาษีเป็น ๒ ชั้น เมื่อลงบันทุกเรือไม่ต้องเสียภาษีอีก ภาวะ

๑ ลงชื่อประทับตราเซอยอนโบวริง ราชทูตอังกฤษ ภาวะ

๑ ลงชื่อประทับตราท่านผู้สำเร็จราชการฝ่ายไทยหัวดวง ภาวะ

๑ ไซข้อสัญญาฮาริกปากบีมีโรง อัฐศก ศักราช ๑๒๑๘ ภาวะ

๑ หนังสือแสดงความยินยอมกัน พร้อมในระหว่างพระเจ้าน้องยาเธอกรม
หลวงวงษาธิราชสนิท แลพวกท่านเสนาบดี คือขุนนางผู้ใหญ่ในเมืองไทยว่า
แทนส่วนข้างท่านสองพระองค์นั้น คือพระเจ้าแผ่นดินสยามพระองค์เอก แลพระเจ้า
ประเทศสยามพระองค์ที่สอง แลมิศยาริสมีทปากอิกแกวรี ในส่วนผู้ครองขององค
พระนางเจ้ากรุงบริเตนใหญ่ มิศปากถือหนังสือสัญญาทางไมตรีแลการค้าขาย ที่
ประทับตราหลวงฝ่ายอังกฤษแล้วในฉบับที่ทำไว้ในวันที่ ๑๘ ของเดือนเอปเรียล
คฤศตศักราช ๑๘๕๕ ปี โดยพระนามสมเด็จพระนางราชินีพระเจ้ากรุงบริเตน
ใหญ่แลไอยิแลน กับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามพระองค์เอก แลสมเด็จพระเจ้า
ประเทศสยามพระองค์ที่สอง เมื่อมิศปากเข้ามาถึงกรุงเทพฯ แล้วแจ้งความว่า
เลอรดกลาเรนคอนผู้สำเร็จราชการนา ๆ ประเทศของสมเด็จพระนางราชินีพระเจ้า
แผ่นดินบริเตนใหญ่ส่งเข้ามาว่า ขอให้ท่านเสนาบดีกรุงไทยยอมให้แน่ชัดแจ้ง
ข้อความ ในหนังสือสัญญาเดิมซึ่งอนอแรบเบออิสต์อินเดียกุมบั้นนี้ กับพระเจ้า
แผ่นดินกรุงเทพฯ สำหรับก่อนสองพระองค์ คือพระเจ้าแผ่นดินสยามพระองค์เอก
แลพระเจ้าประเทศสยามพระองค์ที่สองได้ทำไว้เมื่อคฤศตศักราช ๑๘๒๖ ปีนั้น เปน
ปีจออัฐศก ว่าข้อไหนบ้างหนังสือสัญญาใหม่ครั้งนี้ล้างหนังสือสัญญาเก่า ภาวะ

๑ หนึ่งขอให้ยอมเหนด้วยอธิบายบางอัน ที่ดูเป้นต้องการจะหมายกำล้ง
ลวงนำแลเพิ่มเติมแก่เอกเทศบางส่วนของความในหนังสือสัญญาใหม่ บัดนี้ฝ่าย
พระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์ได้ทรงตั้งพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาราชสนิท
แลท่านเสนาบดีผู้ใหญ่ทั้ง ๔ ที่มีชื่ออยู่ในท้ายหนังสือนี้ มาปฤชาชี้แจงแลเรียบ
เรียงกับมิศปากด้วยเรื่องความทั้งนั้น ท่านเสนาบดีพวกนั้นได้ตามรับสั่ง ได้ภพบุด
จาปฤชากับมิศปาก เพื่อความประสงค์หลายครั้งหลายเวลา แลได้คิดอ่านกันว่า
ด้วยเนื้อความที่มิศปากนำมาชี้แจงข้อความเอาใจใส่ท่านเสนาบดี แล้วจึงได้
สันนิฐานตกลงกันว่าดังนี้ เหนเป้นสมควรเพื่อกประโยชน์จะป้องกันวิวาทแลลวงเกิน
ที่จะมีในภายหน้า ข้อความในหนังสือสัญญาเก่า ข้อใดที่หนังสือสัญญาใหม่ล้ง ให้
ว่าออกเป้นจำพวกเสียให้ชัด แลหนังสือสัญญาใหม่ที่ข้อใดไม่สอดตามัวอยู่ ก็จะต้อง
ว่าอธิบายเสียให้เต็มบริบูรณ์ เหตุดังนี้ท่านเสนาบดีก็ยอมเป้นอันสุดลง ๑๒ ข้อ ๖

๑ เรื่องข้อ ๑ ว่าด้วยหนังสือสัญญาเก่าที่ทำไว้ในคฤชตศักราช ๑๘๒๖ ปี ๖

๑ ข้อ ๑ ว่า ท่านเสนาบดียอมว่าหนังสือสัญญาเก่า ข้อ ๑ ข้อ ๒ ข้อ ๓
ข้อ ๘ ข้อ ๑๑ ข้อ ๑๒ ข้อ ๑๓ ข้อ ๑๔ คงไว้ตามเดิม แต่ความในข้อ ๖ ฝ่ายไทย
ขอเหลือไว้ว่า ถ้าลูกค้าไทยแลลูกค้าอังกฤษก็ดี ชื้อขายไม่สืบสวนให้แน่นอนว่าคนดี
คนชั่ว คนในบังคับไทยคนในบังคับอังกฤษ ชื้อขายปะคนชั่วภาเอาของหนีไป
เจ้าเมืองกรมการฝ่ายไทยฝ่ายอังกฤษ จะสืบสวนเอาตัวมาชำระให้โดยสุจริต ถ้า
ไม่ได้ตัวผู้หนีไปฝ่ายเจ้าเมืองกรมการไทยฝ่ายเจ้าเมืองกรมการอังกฤษ ถ้ามีเงินมี

ของจะใช้ให้ก็ได้ ถ้าไม่มีเงินไม่มีของให้แลมิได้ตัวลูกนี้ ก็เพราะลูกค้าทำผิดเองจะ
เอาใช้แต่ผู้ครองบ้านครองเมืองไม่ได้ กับความในข้อ ๑๐ ฝ่ายมิศปากขอให้คงไว้ว่า
ลูกค้าชาวเอเชียมิใช่มอญมิใช่พม่าแลบุตรหลานชาวยุโรป อยู่ในเมืองมฤท เมือง
ทวาย เมืองตนาว เมืองเย ซึ่งขึ้นแก่อังกฤษจะเข้ามาค้าขายณ เมืองไทย อังกฤษ
จะมีหนังสือเข้ามาเป็นสำคัญ ให้ได้ค้าขายทางบกทางน้ำโดยสะดวก มิศปากขอแก้
เข้าว่าให้ลูกค้าทั้งปวงไม่เว้นใคร ซึ่งเป็นคนในได้บังคับอังกฤษจะเข้ามาค้าขายได้
เหมือนกัน ท่านเสนาบดีฝ่ายไทยยอมให้ลูกค้าอังกฤษเมืองมฤท เมืองทวาย เมือง
ตนาว เมืองเย เมืองมอญแลเมืองอื่น ๆ ซึ่งขึ้นแก่อังกฤษ เข้ามาค้าขายในเมืองซึ่งขึ้น
แก่เมืองไทยโดยทางน้ำทางบกได้ แต่ให้อังกฤษมีหนังสือเบิกกล่องสำหรับตัวเข้ามาเป็น
สำคัญแต่หนังสือเบิกกล่องสำหรับตัวนั้นต้องทำใหม่ทุกที แลข้อสัญญาค้าขาย ๖ ข้อที่
ติดกับสัญญาเก่า นั้น หนังสือสัญญาใหม่ล้างเสียหมด เว้นแต่ระยะในข้อที่ ๑ แลที่ ๔
คือฝ่ายไทยขอเหลือเอาไว้ความในข้อที่ ๑ ว่าเมื่อลูกค้าในได้บังคับอังกฤษจะเอาปืน
กระสุนดินดำเข้ามาขาย ห้ามมิให้ขายแก่ลูกค้าในกรุงฯ ให้ขายแต่ในหลวงดำ
ในหลวงไม่ต้องการ ก็ให้ลูกค้าบันทุกเอาปืนกระสุนดินดำกลับออกไป แลความใน
สัญญาเก่าข้อ ๔ ว่าเรือลำเดียวไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียม ฝ่ายไทยจะขอล้างเสีย ด้วย
แต่ก่อนเรือใหญ่เสียค่าธรรมเนียมวาละ ๑๗๐๐ บาท เจ้าพนักงานได้ค่าธรรมเนียม
อยู่ในนั้นแล้ว ครั้นนี้ยกค่าธรรมเนียมปากเรือเสียแล้ว ไทยจะขอเอาค่าธรรมเนียมเรือ
ลำเดียว บันทุกของไปส่งถึงทะเลเพียงละแปดบาทสองสลึง ตามอย่างเรือลำเดียวลูกค้า
เมืองไทย ความข้อนี้มิศปากว่าจะไปบอกแก่ทูตของเฮอมายิสตีควินวิกตอเรียที่เข้า
มา ณ กรุงเทพฯ ก่อน

ภาวะ

เรื่องข้อ ๒ ว่าด้วยกงสุลอังกฤษจะ
บังคับการงานของคนในใต้บังคับอังกฤษแต่ผู้เดียว

๑ ข้อ ๒ คือความในหนังสือสัญญาใหม่ที่ข้อไม่ขัด มีคปากขอไขความออกไปให้ชัดเจนว่า ในหนังสือสัญญาใหม่ข้อที่ ๒ ว่า คนในใต้บังคับอังกฤษเกิดวิวาทกันกับคนในใต้บังคับไทย กงสุลอังกฤษกับเจ้าพนักงานไทยจะพร้อมกันฟังแลตัดสิน ถ้าอังกฤษทำผิดจะต้องทำโทษ กงสุลอังกฤษจะทำโทษตามกฎหมายอังกฤษ ถ้าคนในใต้บังคับไทยทำผิดเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะทำโทษตามกฎหมายไทย ถ้าคนในใต้บังคับไทยต่อคนในใต้บังคับไทยเป็นความกันเอง กงสุลอังกฤษไม่เอาเป็นธุระ ถ้าคนในใต้บังคับอังกฤษเป็นความกันเอง เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะไม่ตามไต่ถามว่าใครเลย ความข้อนี้มีอธิบายออกไปอีกว่า คนอยู่ในใต้บังคับไทยวิวาทกันเอง กงสุลไม่เอาเป็นธุระนั้นก็ชอบแล้ว ด้วยเป็นบ้านเมืองของไทย แต่อังกฤษต่ออังกฤษวิวาทกันในบ้านในเมืองไทย ถ้าวิวาทกันตัดเชือดแทงฟันให้เป็นแผล แลทำหยา่งอื่นเป็นโทษใหญ่ในภายในตัวประเพณีบ้านเมืองไทยห้าม ถ้าอังกฤษต่ออังกฤษวิวาทกันหยา่งนี้ ฝ่ายไทยจะไปบอกกงสุล ๆ จะต้องเอาตัวอังกฤษที่วิวาทกันนั้นมาชำระทำโทษ ถ้าเป็นแต่วิวาทกันด้วยเหตุอื่น ๆ ไทยก็ไม่เอาเป็นธุระ ๖๖

๑ มาตรา ๑ มหันตโทษทั้งปวง คนในใต้บังคับอังกฤษเป็นความกันเองก็ดี ฤๅคนในใต้บังคับอังกฤษ เป็นจำเลยของคนในใต้บังคับไทยกงสุลอังกฤษจะชำระฝ่ายเดียว ถ้าคนในใต้บังคับไทยเป็นความกันเองก็ดี ฤๅคนในใต้บังคับไทยเป็นจำเลยของคนในใต้บังคับอังกฤษ ด้วยความทั้งปวงที่เป็นมหันตโทษ เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะชำระฝ่ายเดียว

๑ มาตรา ๒ ถ้าเป็นความมโนสาเร่ฤๅความเล็กน้อย ถ้าคนไนไต้บังคับอังกฤษเป็นความกันเอง ฤๅคนไนไต้บังคับอังกฤษ เป็นจำเลยของคนไนไต้บังคับไทยกงสุลอังกฤษจะชำระฝ่ายเดียว ถ้าคนไนไต้บังคับไทยเป็นความกันเอง ฤๅคนไนไต้บังคับไทย เป็นจำเลยของคนไนไต้บังคับอังกฤษ เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะชำระฝ่ายเดียว ภาะ

๑ มาตรา ๓ ว่าในความทั้งปวงนี้ ที่ข้างหนึ่งเป็นไทยข้างหนึ่งเป็นอังกฤษ ที่อังกฤษกับไทยเป็นความกัน ถ้าฝ่ายกงสุลอังกฤษชำระคนไนไต้บังคับไทยเกี่ยวข้อง เจ้าพนักงานฝ่ายไทยไปฟังความก็ได้ ถ้าเจ้าพนักงานฝ่ายไทยชำระคนไนไต้บังคับอังกฤษเกี่ยวข้อง กงสุลอังกฤษไปฟังความก็ได้ ถ้ากงสุลอังกฤษหยากรู้ความ เจ้าพนักงานฝ่ายไทย ต้องคัดข้อความที่ชำระให้กงสุลอังกฤษรู้ ถ้าความชำระยังไม่แล้วกงสุลอังกฤษหยากรู้เรื่องความที่ชำระต่อไป เจ้าพนักงานฝ่ายไทยชำระได้ความประการใด ให้บอกกงสุลอังกฤษให้รู้ว่าความจะแล้ว ถ้ากงสุลอังกฤษชำระความคนไนไต้บังคับไทยเกี่ยวข้อง เจ้าพนักงานฝ่ายไทยหยากรู้ความ กงสุลอังกฤษต้องคัดข้อความที่ชำระนั้น ให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยรู้ ถ้าความชำระกันยังไม่แล้ว เจ้าพนักงานฝ่ายไทยหยากรู้เรื่องความที่ชำระนั้นต่อไป กงสุลอังกฤษชำระได้ความประการใด ให้บอกเจ้าพนักงานฝ่ายไทยให้รู้ว่าความจะแล้ว ภาะ

๑ มาตรา ๔ ว่าถึงว่าไทยจะว่ากล่าวแทรกแทรกได้ ในความอังกฤษตั้งว่าแล้วนี้ ในความโทษผิดใหญ่จะให้ลงโทษแก่ผู้ผิด ถ้าคนไนไต้บังคับอังกฤษตัวคนแลที่บ้านที่เรือนที่ดิน ทรัพย์สินของเรือกำปั่นแลของสิ่งใด ๆ ของคนไนไต้บังคับอังกฤษ ฝ่ายไทยแลคนไนไต้บังคับไทย ไม่ทำอันตรายแลเก็บริบเอาไป ถ้ามีผู้

ทำขึ้นเช่นนั้น เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะชำระทำโทษ ฝ่ายอังกฤษแลคนไนใต้บังคับอังกฤษ ห้ามไม่ให้ทำอันตรายแก่ตัวคน แลเก็บริบเอาทรัพย์สินของที่บ้านที่เรือนที่ดินของคนอยู่ในบังคับไทยเหมือนกัน ถ้ามีผู้ทำขึ้นเช่นนั้นกงสุลจะชำระทำโทษ ภาวะ

เรื่องข้อ ๓ ว่าด้วยคนไนใต้บังคับอังกฤษ
จะให้ทรัพย์สินรฎกแก่ผู้หนึ่งผู้ใดก็ได้ตามใจของเขา

๑ ข้อ ๓ มีความในหนังสือสัญญาข้อ ๔ ว่า คนไนใต้บังคับอังกฤษข้อที่เรือนที่สวนที่นาได้ ความข้อนี้ขอไขความออกไปว่า ถ้าคนอยู่ในบังคับอังกฤษ ข้อที่เรือนที่สวนที่นาไว้จะขายให้แก่ผู้ใดก็ขายได้ตามใจเขา ถ้าคนไนใต้บังคับอังกฤษตายในกรุงไทย คนที่ตายมีเรือนแลที่เรือนที่สวนที่นา แลสิ่งของใด ๆ พี่น้องญาติคนที่มีกฎหมายอังกฤษ ควรจะได้มรดกเอาที่เรือนที่สวนที่นา แลสิ่งของ ๆ คนที่ตายนั้นได้ กงสุลอังกฤษฤคนซึ่งกงสุลอังกฤษจัดแจงรับมรดกไว้ให้แก่คนที่ควรจะได้มรดกก่อนก็ได้ ถ้าคนที่ตายมีลูกนี้เป็นคนไนใต้บังคับไทยก็ดี กงสุลอังกฤษจะทวงเอาคืน ถ้าคนที่ตายเป็นนี้กงสุลอังกฤษจะเอาของ ๆ คนที่ตายใช้ให้จำนี้ตามมีของมากแลน้อย.

เรื่องข้อ ๔ ว่าด้วยหนังสือเบิกกล่อง แลเรียกค่าธรรมเนียมแต่คนไนใต้บังคับอังกฤษ

๑ ข้อ ๔ ความในหนังสือสัญญา ข้อ ๔ ว่าคนไนใต้บังคับอังกฤษข้อที่ดินที่สวนต้องเสียค่าธรรมเนียมเหมือนคนไนใต้บังคับไทย ตามพิกัตที่ติดในท้ายตามพิกัตหนังสือนี้

๑ ความในสัญญาข้อ ๔ มี ว่าคนไนใต้บังคับอังกฤษต้องเสียภาษีเข้าขาออกตามพิกัตที่ติดท้ายหนังสือสัญญา ภาวะ

๑ ความ ๒ ข้อนี้ไม่ขัดข้อไขความออกไปว่า ค่าที่แลภาษีฯเข้าฯออกที่ไว้ไว้แต่ก่อน กับค่าธรรมเนียมอื่น ๆ ที่ท่านเสนาบดีฝ่ายกรุงฯ กับกงสุลอังกฤษจะยอมกันตั้งไว้ก็อันนั้นเรียกเอาได้ นอกจากนี้คนในบังคับอังกฤษไม่ต้องเสียค่าอะไรอีก ๖

๑ เรื่องข้อ ๕ ว่าด้วยหนังสือเบ็กล่องตัวคนแลเรือ ๖

๑ ข้อ ๕ ว่า หนังสือเบ็กล่องซึ่งลูกค้าอังกฤษเข้ามาเอาไปขาย ณ กรุงฯ จะไปนอก ๒๔ ชั่วโมง ฤ็เรือใหญ่แลเรือลำเลียงบนทุกสินค้าเต็มแล้วจะออกไปมีศปากขอให้ได้ใน ๒๔ ชั่วโมง อย่าให้ล่องไปหลายวันหลายคืน ๖

๑ ความข้อนี้ฝ่ายไทยว่า ถ้ามีการขัดขวางควรจะห้ามเรือไว้ ฝ่ายไทยจะไปบอกกงสุลอังกฤษให้งดเรือไว้ก่อน ถ้าไม่มีการขัดขวางจะให้เบ็กล่องใน ๒๔ ชั่วโมง แต่หนังสือเบ็กล่องสำหรับตัวคนเข้าคนออก ในทางนอก ๒๔ ชั่วโมงนั้นก็ไม่ต้องเสียสิ่งใด ๖

๑ เรื่องข้อ ๖ ว่าด้วยประกาศห้ามเข้าปลาเกลือ กับว่าด้วยภาษีฯเข้าเปลือก ๖

๑ ข้อ ๖ ความในหนังสือสัญญาข้อ ๘ มีว่าเข้าปลาเกลือ ของสามสิ่งนี้ในกรุงไม่บริบูรณ์ มีหมายประกาศห้ามไม่ให้ออกไปก็ได้ ความข้อนี้มีศปากขอไขความออกไปว่าจะหมายประกาศห้าม เข้าแลสิ่งของที่ในหนังสือสัญญายกไว้นั้นขอให้บอกกงสุลให้รู้ความแต่เดือนหนึ่งก่อนจึงห้ามกันขาดได้ ถ้าลูกค้าได้ขอเข้าไว้ต่อเจ้าพนักงานฯ ยอมให้ไว้เท่าไร ต้องยอมให้ตามที่ว่ากันกว่าจะครบ แต่ภาษี

เข้าเปลือกนั้นขอเสียให้เกียนละ ๒ บาท ความซ้อ้นฝ้ายไทยว่าถ้ามีการศึกสงคราม
ฤคนประทุษฐร้ยต่อแผ่นดินก็ดี จะต้องห้ามมิให้ลูกค้าซ้อขายเข้าในเวลานั้น
ด้วยเข้าเปนกำลังของไพร่พล ถ้าเปนแต่เกิดเหตุอันใดอันหนึ่ง คือฝนแล้งฤน้ำ
น้อยน้ำมาก เหนว่าเข้าจะแพงราคาขึ้นไป ก็จะไม่บอกให้กงสุลรู้ก่อนหมายประกาศ
เตือนหนึ่ง ถ้าลูกค้าได้ขอเข้าต่อเจ้าพนักงาน จำนวนเข้าเท่าไรเจ้าพนักงานยอม
ให้แล้ว ถึงเวลาห้ามก็จะต้องให้ ๆ ครอบตามขอไว้ ถ้าลูกค้าซ้อเอาเองไม่ขอต่อเจ้า
พนักงาน ถึงเวลากำหนดห้ามเมื่อไรถึงซ้อไว้แล้วก็เอาเข้าไปไม่ได้ ถ้าสิ้นเหตุที่
ห้ามแล้วต้องเปิดให้ลูกค้าซ้อออกไปได้ แลภาษีเข้าเปลือกขอเสียให้เกียนละ ๒ บาท
นั้น ฝ้ายไทยก็ยอม ๖๖๖

๑ เรื่องซ้อ ๗ ว่าด้วยเงินเหรียญเงินก้อนแลทองก้อนทองใบ ๖๖๖

๑ ซ้อ ๗ ความในหนังสือสัญญาซ้อ ๘ มีว่าเงินทองสำหรับตัวเข้า สำหรับตัว
ออกไม่ต้องเสียภาษีร้อยละสาม มิศปากขอไขความออกไป ว่าเงินเหรียญเงินก้อน
ทองก้อนทองใบนั้น ถ้าลูกค้าบันทุกมาไม่ต้องเสียภาษีร้อยละสาม ถ้าเงินถ้าทองทำ
เป็นรูปประพรณต่าง ๆ ถ้ากำไหลเงินกำไหลทองก็ดีต้องเสียภาษีร้อยละสาม แล
เพชรพลอยของสิ่งอื่นทั้งสิ้น ต้องเสียภาษีร้อยละสามทุกสิ่ง ฝ้ายไทยก็ยอมว่าชอบ
ดีแล้ว ๖๖๖

๑ เรื่องซ้อ ๘ ว่าด้วยโรงเก็บภาษี ๖๖๖

๑ ซ้อ ๘ ว่าความในหนังสือสัญญา ซ้อ ๘ ว่าด้วยเรื่องเก็บภาษีนั้น มิศปาก
ขอต่อท่านเสนาบดีว่า ให้ตั้งโรงสำหรับเรียกภาษีแลตรวจของเข้าตรวจของออก
โรงภาษีต้องตั้งอยู่ในบังคับขุนนางผู้ใหญ่ฝ้ายไทย ให้ตั้งโรงเก็บภาษีตามกฎหมาย
ที่ติดกับหนังสือนี้ ๖๖๖

๑ เรื่องข้อ ๙ ว่าด้วยการตั้งภาษีสินค้าใหม่ที่ยังไม่เคยเรียก ภาะ

๑ ข้อ ๙ ว่า ฝ่ายไทยขอว่าการในบ้านเมืองของไทยการสิ่งไรที่ยังไม่มีภาษีไทยเห็นว่าจะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง ควรจะตั้งเรียกเอาภาษีได้ ไทยจะตั้งภาษีขึ้นใหม่ก็ได้ ฝ่ายมิศปากก็ยอมแต่ให้เรียกเอาภอสมควร อย่าให้มากนักเรียกแต่ชั้นเดียว

๑ เรื่องข้อ ๑๐ ว่าด้วยกำหนดเขตแดน ๔ ไมล์อังกฤษ ภาะ

๑ ข้อ ๑๐ ในหนังสือสัญญาข้อ ๔ ว่า คนอยู่ในไต่บังคับอังกฤษจะมาค้าขายตามหัวเมืองชายทะเล ซึ่งขึ้นแก่กรุงเทพ ฯ ก็ขายได้โดยสะดวก แต่จะเอาไศรยอยู่ได้ที่เดียวก็แต่ในกรุงเทพ ฯ ตามจังหวัดซึ่งกำหนดไว้ในหนังสือสัญญา ประการหนึ่งคนอยู่ในไต่บังคับอังกฤษ จะมาเช่าที่ปลูกโรงปลูกเรือนปลูกตึก และซื้อโรงซื้อเรือนซื้อตึก พันกำแพงออกไปในกำหนด ๒๐๐ เส้นคือ ๔ ไมล์อังกฤษ เข้าได้แต่จะซื้อที่ซื้อไม่ได้ ถ้าอยู่ถึง ๑๐ ปีแล้วจึงจะซื้อได้ ถ้าอยู่ยังไม่ถึง ๑๐ ปีท่านเสนาบดีจะโปรดให้ซื้อก็ซื้อได้ แล ๔ ไมล์อังกฤษนั้นข้างทิศเหนือทิศใต้ทิศตะวันออกทิศตะวันตก แลปากแม่น้ำไต่กรุง ฯ เจ้าพนักงานฝ่ายไทยกับขุนนางฝ่ายอังกฤษได้ไปวัดที่แล้ว ท่านเสนาบดีฝ่ายไทยกับมิศปากได้ปรึกษาตกลงกันแล้ว ได้ไปตูปักเสาหินไว้เป็นสำคัญ ภาะ

๑ ข้างเหนือปักเสาหินไว้เหนือวัดเขมาภิรตารามเส้นหนึ่ง ข้างตะวันออกถึงบางนะบีท่าพระเจดีย์เข้ามา ๖ เส้น ๗ วา ข้างใต้ ๆ บ้านบางปะแก้วสิบหกเส้น ข้าง

ตวันตกบ่กเสาทินไว้ปลายคลองบ้านบางพรหมข้างตวันออกเฉียงใต้ ผึ่งแม่น้ำข้างซ้าย
ใต้บางกอกลงไปใต้บ่กเสาทินไว้ที่ใต้บ้านบางมะนาวลงไป ๓ เส้น ผึ่งข้างขวาบ่ก
ไว้ที่ใต้บ้านบางลำภูเลื่อนห่างประมาณเส้นหนึ่ง ภาวะ

๑ เรื่องข้อ ๑๑ ว่าด้วยกำหนดเขตแดนทาง ๒๔ ชั่วโมง ภาวะ

๑ ข้อ ๑๑ ในหนังสือสัญญาข้อ ๔ ว่าที่นอกกำหนด ๒๐๐ เส้นนั้น คนอยู่
ในบังคับอังกฤษจะซื้อจะเช่าที่เรือนที่สวนที่ไร่ที่นา ตั้งแต่กำแพงเมืองออกไปเดิน
ด้วยกำลังเรือแจวเรือพายทาง ๒๔ ชั่วโมง จะซื้อจะเช่าเมื่อไรก็ซื้อได้เช่าได้ ท่าน
เสนาบดีกรุง ๆ กับมิศปากได้ปรึกษาด้วยเรื่องความนี้แล ได้ตกลงกันว่าเขตแดน
ทาง ๒๔ ชั่วโมงให้เป็นตามนี้ ภาวะ

๑ ข้อ ๑ ข้างเหนือตั้งแต่ปากคลองบางพุทรา ที่ติดแม่น้ำเจ้าพระยาถึงกำแพง
เก่าเมืองลพบุรี ตั้งแต่เมืองลพบุรีตรงไปถึงท่าพระงามที่แม่น้ำเมืองสระบุรี ภาวะ

๑ ข้อ ๒ ข้างตวันออกตั้งแต่ท่าพระงาม ตรงไปถึงบางกนกที่คลองซุกกับ
แม่น้ำบางปะกงติดกัน ตั้งแต่บางกนกตามลำแม่น้ำบางปะกง แล้วตั้งแต่ปากน้ำ
บางปะกงถึงเกาะศรีมหาราชา แลเกาะศรีขันธ์ ถ้ายังไม่ครบ ๒๔ ชั่วโมงก็ต้อง
เดินบกขึ้นไปอีกจนครบ ๒๔ ชั่วโมงถึงที่กำหนดไว้ ภาวะ

๑ ข้อ ๓ ข้างใต้ทิศตวันออกถึงเกาะศรีมหาราชาแลเกาะศรีขันธ์ ข้างตวันตกถึง
กำแพงเมืองเพชรบุรี ภาวะ

๑ ข้อ ๔ ตั้งแต่กำแพงเมืองเพชรบุรีมาถึงปากน้ำแม่กลองนั้น เดินบกขึ้นไปอีกจนครบ ๒๔ ชั่วโมงถึงที่กำหนดไว้ ตั้งแต่ปากน้ำแม่กลองถึงกำแพงเมืองราชบุรี ตั้งแต่กำแพงเมืองราชบุรี ตรงไปถึงเมืองสุพรรณบุรี ตั้งแต่เมืองสุพรรณบุรีตรงไปปากคลองบางพุทราที่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา ๖๖

๑ เรื่อง ๑๒ ว่าด้วยจะเอาหนังสือสัญญาเข้าในหนังสือสัญญาทางไมตรี ๖๖

๑ ข้อ ๑๒ ว่า ถ้าขอขอนโบวริงหยากจะใคร่เอาข้อสัญญานี้ใส่ในหนังสือสัญญาที่ขอขอนโบวริงทำไว้ในวันที่ ๑๘ ของเดือนเอเปรียลคฤชตศักราช ๑๘๕๕ ปี ท่านเสนาบดีฝ่ายไทยยกยอม ท่านเสนาบดีฝ่ายไทยกับมิชซาริสปากอิตแกวร์ทำหนังสือนี้ไว้เป็น ๒ ฉบับ ลงชื่อประทับตราไว้เป็นสำคัญ ณ กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร มหินทรายุทธยาในวันที่ ๑๓ ของเดือนเม คฤชตศักราช ๑๘๕๖ ปี ข้างไทยเป็นเดือนวิชาคือเดือนหกวันอังคารขึ้นเก้าค่ำ ปีมโรงนักษัตร อัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ ปี เป็นปีที่ ๑๙ ในแผ่นดินแห่งเชอบริตแตนนิกมายิสดี เป็นปีที่ ๖ ในราชสมบัติแห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๖๖

๑ ลงชื่อประทับตราฮารีสมิซเตอะปาก ๖๖

๑ ลงชื่อประทับตราท่านผู้สำเร็จราชการฝ่ายไทยห้าดวง ๖๖

๑ พิกัดอากรแลสมภักษร ๖๖

๑ ข้อ ๑ แลพิกัดต้นผลไม้แปดหย่างซึ่งมีในน้ำโนนตสวนของราษฎรนั้น ให้ราษฎรเจ้าของสวนเสียแก่นายระวางตามพิกัดนี้ ๖๖

๑) หมากเอกสูง ๓ วา ๔ วาขึ้นไป เรียกต้นละ ๑๓๕ เบี้ย ๑) หมากโทสูง ๕ วา ๖ วาขึ้นไปเรียกต้นละ ๑๒๕ เบี้ย ๑) หมากตรีสูง ๗ วา ๘ วาขึ้นไปเรียกต้นละ ๑๑๕ เบี้ย ๑) หมากผกาขายออกดอกประปรายเรียกต้นละ ๑๒๕ เบี้ย ๑) หมากเล็กตั้งปล้องสูงแต่ศอก ๑ ขึ้นไป ถ้าลูกไม่มีเรียกต้นละ ๕๐ เบี้ย ๑) ๖

๑) มพร้าวทุก ๆ หย่างตั้งปล้องตั้งแต่ศอก ๑ ขึ้นไป เรียก ๓ ต้นเป็นเงินสี่

๑) พลุค้างทองกลางสูงห้าศอกหกศอกขึ้นไป เรียกต้นละ ๒๐๐ เบี้ย ๑) ๖

๑) มม่วงวัดแต่โคนต้นขึ้นไปสูง ๓ ศอก ใหญ่รอบ ๓ กำขึ้นไปเรียกต้นละเพียง

๑) มะปรางวัดแต่โคนต้นขึ้นไปสูง ๓ ศอก ใหญ่รอบ ๓ กำขึ้นไปเรียกต้นละเพียง

๑) มังคุด ลางสาต วัดแต่โคนต้นขึ้นไปสูงศอกคืบใหญ่รอบ ๒ กำขึ้นไปเรียกต้นละเพียง

๑) ทูเรียน วัดแต่โคนต้นขึ้นไปสูง ๓ ศอกใหญ่รอบ ๓ กำขึ้นไป เรียกต้นละบาท

๑) ต้นไม้เหล่านี้เมื่อทำบาญชียเดินสวนเมื่อไร เรียกเอาเงินตั้งแต่ปีนั้นมาเสมอทุกปี จนกระทั่งเดินสวนใหม่ถึงต้นจะตายก็ต้องเสีย ถ้าจะปลูกต้นใหม่ซึ่งว่ามานี้ลง ถ้ายังไม่ถึงคราวเดินสวนก็ไม่ต้องเสีย ต่อถึงคราวเดินสวนทำบาญชียใหม่ต้นไม้ที่ตายก็หักเสีย ที่ขึ้นใหม่ก็บวกเงินขึ้นตามต้นไม้เดิม ถ้าต้นไม้ปลูกลงในที่สวน ถ้ายังเล็กใหญ่รอบไม่ได้ขนาด ยังไม่เรียกราคาค่าต้นไม้

๑) ข้อ ๒ แลผลไม้ที่ปลูกในสวนที่มีร่องอีก ๘ สิ่งนั้น เจ้าพนักงานไปตรวจทุกปี ถ้ามีจำนวนต้นเท่าไร เรียกเอาเท่านั้น ๑) ๖

๑ ช่มเขี้ยวหวาน ช่มเปลือกบาง ช่มเทพศ ช่มแก้ว ช่มโอ วัดแต่โคน
ต้นใหญ่รอบ ๓ นิ้วขึ้นไป เรียก ๑๐ ต้นเฟื้อง ๑ ช่มต่างๆนอกกว่านี้ วัดแต่
โคนต้นใหญ่รอบ ๓ นิ้วขึ้นไป เรียก ๑๕ ต้นเฟื้อง ๑ ขนุน วัดแต่โคนต้นขึ้นไป
สูง ๒ ศอกใหญ่ รอบ ๓ กำขึ้นไป เรียก ๑๐ ต้นเฟื้อง ๑ สาเก วัดแต่โคนต้น
ขึ้นไปสูง ๒ ศอกใหญ่ รอบ ๓ กำขึ้นไป เรียก ๑๕ ต้นเฟื้อง ๑ มะไฟ วัดแต่
โคนต้นขึ้นไปสูง ๒ ศอกใหญ่ รอบ ๒ กำขึ้นไป เรียก ๑๒ ต้นเฟื้อง ๑ ผรั่ง
วัดแต่โคนต้นขึ้นไปสูงคือ ๑ ใหญ่ รอบกำ ๑ ขึ้นไป เรียก ๑๒ ต้นเฟื้อง ๑ สท้อน
วัดแต่โคนต้นขึ้นไปสูง ๒ ศอกใหญ่ รอบ ๓ กำขึ้นไป เรียก ๕ ต้นเฟื้อง ๑ เงาะ
วัดแต่โคนต้นขึ้นไปสูง ๒ ศอกใหญ่ รอบ ๒ กำขึ้นไป เรียก ๕ ต้นเฟื้อง ๑ สัพรศ
๑๐๐๐ กอเปนเงินสลึงเฟื้อง

๑ ข้อ ๓ ของปลูกขึ้นเป็นต้นได้ผลคราวเดียวเหมือนต้นเข้าเปลือก ให้เรียก
เอาเป็นค่าที่เหมือนนาราคาไร่ละสลึงเฟื้อง แต่ของที่ปลูกปีเดียวใช้ไปได้ปีหนึ่งสอง
ปีแลใช้ไปได้นาน ปลูกในที่แผ่นดินก็ดี ในชนิดสวนที่มีร่องก็ดี ให้เรียกเป็นค่าที่ ขาะ

๑ คือมะม่วงต้นละเฟื้อง มะขาม ๒ ต้นเฟื้อง น้อยหน้า ๒๐ ต้นเฟื้อง กล้วย
๕๐ กอเฟื้อง พลุ ๑๒ ค้างเฟื้อง พริกไท ๑๒ ค้างเฟื้อง ขาะ

๑ ข้อ ๔ แลสมภักษรที่ราษฎรปลูก ในที่แผ่นดินที่ไรไม่มีร่อง เคยเรียก
ตามพิภคตสิ่งของนั้น ขาะ

๑ ลงชื่อประทับตรา ฮารีศ มิสเตอร์ปะปาก ขาะ

๑ ลงชื่อประทับตราท่านผู้สำเร็จราชการฝ่ายไทยห้าดวง ขาะ

๑ กฎหมายเรื่องเก็บภาษีท่านเสนาบดียอมไว้ ๖๖

๑ ข้อ ๑ ว่า จะต้องปลุกโรงภาษีให้ใกล้ท่าเรือจอดเรือสมควร แลเจ้าพนักงานผู้เก็บภาษีต้องไปคอยอยู่ที่โรงภาษีตั้งแต่ ๓ โมงเข้าไปจนบ่าย ๓ โมง ลูกค้าไปหาเมื่อไรก็ให้พบในระหว่างเวลากำหนดไว้ ถ้ามีการจะเอาของขึ้นของลง เจ้าพนักงานต้องไปกำกับอยู่ตั้งแต่สว่างจนมืด ๖๖

๑ ข้อ ๒ ว่า เจ้าพนักงานผู้น้อยที่ไปเก็บภาษีด้วยนั้น จะลงไปกำกับอยู่ในเรือลูกค้าอังกฤษคน ๑ ๆ หลายคนก็ได้ จะอยู่บนเรือก็ได้จะจอดเรือเคียงอยู่ก็ได้ ถ้าเรือทอดอยู่นอกสันดอนจะต้องล่ำเสียงสีก้าเข้ามา เจ้าพนักงานจะไปกำกับอยู่ที่เรือใหญ่ก็ได้ กำกับอยู่ที่เรือล่ำเสียงก็ได้ จะโดยสารเข้าออกก็ได้ตามใจของไทยแต่อย่าให้ช้า

๑ ข้อ ๓ ว่า สีนค้ำขึ้นขึ้นจากเรือ แลขนสินค้ำมาแต่บนบกลงบันทุกเรือต้องทำตั้งแต่วันขึ้นจนตก แลแล้วเรือต่อเรือจะถ่ายของขึ้นของลงก็ต้องทำ ในระหว่างเวลานั้นเหมือนกัน ๖๖

๑ ข้อ ๔ ว่า สีนค้ำทุกหย่างขึ้นขึ้นจากเรือก็ดี ขนลงบันทุกก็ดีลูกค้าได้มาเรียกเจ้าพนักงานให้ไปดูแล้ว เจ้าพนักงานที่เก็บภาษีต้องไปตรวจตราให้ลูกค้าได้ขนสินค้ำขึ้นสินค้ำลงในระหว่าง ๑๒ ชั่วโมง แต่กลางวันลูกค้าจะไปบอกให้มาตรวจตราของหย่างไร สุดแต่กงสุลอังกฤษกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยที่เก็บภาษีจะปรึกษากัน

๑ ข้อ ๕ ว่า ลูกค้ำอังกฤษจะเสียภาษีให้เจ้าพนักงานเงินบาทก็ได้ เงินต่างประเทศคือเงินกอนก็ได้ คือทองกอนก็ได้ ถ้าเป็นเงินต่างประเทศสุดแต่เจ้าพนักงานฝ่ายไทยกับกงสุลอังกฤษ จะคิดอานกันตามเนื้อเงินสูงเงินต่ำ ผู้ที่จะไปเก็บภาษีแลรับเงินภาษีนั้น ตามแต่ไทยจะบังคับให้ผู้ใดไปก็ได้ ว่าจะ

๑ ข้อ ๖ ว่า หนังสือเบิกลองเรือใหญ่ที่มีได้ต้องล้าเสียงเสียภาษีขาเข้าขาออกแลค่าเผาเงินซังละสองสลึงกับค่าฎีกาหกสลึง ให้เสร็จแล้วไม่ต้องเสียสิ่งไรอีก

หนังสือสัญญา

ทางพระราชไมตรี

ประเทศฝรั่งเศส แลประเทศสยาม

๑ คุงหมักตุ จุลศักราช ๑๒๑๘ ปีมะโรง นักษัตร อัฐศก ความเจริญงามจงมีแก่
บ้านเมืองยิ่งขึ้นไปกว่าแต่ก่อนเทอญ ด้วยชามายิศดีนาโปเลอนที่สามอัมเปรอด
ฝรั่งเศสกับพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล สมมุติเทพยพงษ์วงชาติศวร
กระษัตริย์ วรชัตยราชเนกโรตมจาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศบรมธรรมิก
มหาราชาริราช บรมนารถบพิตรพระจอมเกล้าเจ้าหัว แลพระบาทสมเด็จพระปว
เรนทราเมศวรมหิศวเรศวรังสัน มหันตวรเดโชไชยมโหฬารคุณ อุดุลยเดชสรรพเท

เวศรานุกรักษ์ บวรจุฬจักรพรรดิราชสังกาศบวรธรรมิกราชาธิราชบวรนารถพิตร
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งสองพระองค์ ณ กรุงเทพมหานครมรัตนโกสินทรมหิน
ทรายุทธยา ยอมกันทำหนังสือสัญญาด้วยมีพระราชประสงค์จะให้ทางไมตรีรักษ
ใคร่กันมั่นคงเพื่อจะให้ผลประโยชน์แก่ราษฎรทั้งสองฝ่าย จัดแจงการไปมาค้าขาย
ทำมาหากินให้มีกำไรเรียบร้อยทั้งสองฝ่าย เพราะเหตุฉะนั้นจึงได้ตั้งเสนาบดีที่มี
อำนาจทั้งสองฝ่าย ฝ่ายชามายิศตินาโปเลอนที่สามอัมเปรอเดฝรั่งเศส ได้ตั้งมอซี
เออซาเลอลุยสนิกอลามาซิมิเลียนเดอมองตีงี ซึ่งเป็นขุนนางในจำพวกเลเลียงเดอะ
โนระ เป็นราชทูตว่าการแทน ชามายิศตินาโปเลอนที่สามอัมเปรอเดฝรั่งเศส
ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระ
พระปวเรนทราเมศวรมหิศวเรศพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ได้ตั้งให้
พระเจ้านองยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทแทนพระราชวงษานุวงษ ๑ สมเด็จ
เจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ นรเนตรนารถราชสุริยวงษสกุลพงษปติษฐามุข
มาตยาธิบดี ไตรยสรณศรีรัตนธาดาสกุลมหารัชชาติเบเนทรปรเมนทรมหาราชวโร
ประการมโหฬารเดชาณุภาพพิตร ผู้สำเร็จราชการทั้งพระนคร ๑ เจ้าพระยาศรี
สุริยวงษสมันตพงษ์พิสุทธมหาบุรุษรัตโนดม ที่สมุหพระกลาโหมผู้สำเร็จราชการ
เมืองปากใต้ทั้งปวง ๑ เจ้าพระยาวรวงษาธิราชบดีที่พระคลัง ผู้สำเร็จราชการ
เมืองตวันออก ๑ เจ้าพระยายมราชชาติเสนาถนรินทรมหินทรราชบดีศรีวิไชย
ราชมหัยศวีบริรักษ์ภูมีพิทักษ์โลกาภรณ์ทฤทธิธรรนครบาล เป็นเจ้าพนักงาน
ฝ่ายกรมเมือง ทั้ง ๕ เป็นประธาน ฝ่ายเสนาบดีไทยก็ได้ส่งพระราชหัตถเลขา
ทรงประทับพระราชลัญจกร ฝ่ายขุนนางทูตฝรั่งเศสก็ได้ส่งหนังสือ ชามายิศตินา
โปเลอนที่สามอัมเปรอเดฝรั่งเศส ซึ่งให้เข้ามาทำหนังสือสัญญากับไทย เหนือ
ต้องพร้อมกันทั้งสองฝ่ายได้ตกลงกันตามข้อสัญญาที่เขียนไว้ต่อไปข้างนั้น ภาวะ

๑ ข้อ ๑ ว่าตั้งแต่บัดนี้ ซามายีคีตินาโปเลออนที่สามอัมเปรอเดฝรั่งเศส กับ พระเจ้าแผ่นดินเมืองฝรั่งเศสที่จะสืบวงษแลราชอิศริยยศต่อไปภายหน้า กับด้วยพระ บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้ง ๒ พระองค์ ทั้งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามที่จะสืบพระราชวงษแลพระราชอิศริยยศ ต่อไปภายหน้า ให้มีไมตรีรักษใคร่กันราบคาบไปภายหน้าไม่รู้สิ้นสุด คนในประเทศ ฝรั่งเศส แลคนในประเทศสยามจะรักษใคร่กันทั้งสองฝ่าย ทุกแห่งทุกตำบลทุกคน แต่บัดนี้คนฝรั่งเศสที่จะเข้ามาอยู่ในประเทศสยาม ท่านเสนาบดีฝ่ายไทยจะช่วย บำรุงรักษาคนแลเข้าของตามธรรมเนียม กฎหมายฝ่ายประเทศสยาม ให้อยู่เป็น สุขสบาย ท่านเสนาบดีฝ่ายไทยเอาธุระรักษาคนประเทศอื่นซึ่งอยู่ในกรุงเทพ ฯ แห่งใด ให้มีผลประโยชน์โดยยิ่งหย่างไร ก็ให้เอาธุระรักษาคนประเทศฝรั่งเศส เหมือนกัน ถ้าคนในประเทศสยามไปอยู่ในประเทศฝรั่งเศสชุนนางในประเทศ ฝรั่งเศส จะช่วยบำรุงรักษาคนแลเข้าของตามธรรมเนียมกฎหมายประเทศฝรั่งเศส ให้อยู่เป็นสุขสบาย แลชุนนางประเทศฝรั่งเศสเอาธุระรักษาคนประเทศอื่นซึ่งอยู่ใน ประเทศฝรั่งเศสแห่งใดให้มีผลประโยชน์โดยยิ่งหย่างไร ก็ให้เอาธุระรักษาคนประ เทศสยามเหมือนกัน ฝ่ายฝรั่งเศสยอมรับจะให้เรือรบฝรั่งเศสเอาธุระช่วยเรือลูกค้า ฝ่ายไทยในท้องทะเล แล้วยอมให้กงสุลฝรั่งเศสที่ตั้งอยู่เมืองต่าง ๆ ประเทศเอาธุระใน การเรือในการคนในฝ่ายไทย ซึ่งไปค้าขายในประเทศเมืองเหล่านั้น ที่มีกงสุล ฝรั่งเศสตั้งอยู่ กงสุลฝรั่งเศสจะเอาธุระลูกค้าฝ่ายไทยเหมือนกันกับลูกค้าชาติ ฝรั่งเศส

๖๖

๑ ข้อ ๒ ว่า ฝ่ายไทยจะยอมให้ชาติฝรั่งเศสตั้งกงสุล ถ้ากงสุลไม่อยู่จะยอม ให้มีผู้ว่าการแทนกงสุลเข้ามาตั้งอยู่ในกรุงเทพ ฯ กงสุลก็ผู้ว่าการแทนกงสุลก็ ต้องรักษาให้คนฝรั่งเศสได้ค้าขายโดยสะดวก จะได้บังคับให้คนฝรั่งเศสทำตาม

หนังสือสัญญานี้ ถ้าคนฝ่ายไทยฝ่ายฝรั่งเศสมีความเกี่ยวข้องกัน เจ้าพนักงานฝ่ายไทยกับกงสุลฝ่ายฝรั่งเศส จะช่วยกันว่ากล่าวระงับรักษาให้ถูกต้องตามข้อสัญญาทุกสิ่งทุกประการ กงสุลฝรั่งเศสนั้นจะมีอำนาจบังคับการได้ ต่อเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามพระราชทานนามสัญญาบัตรให้เป็นกงสุล ว่าการฝรั่งเศสในประเทศสยามจึงจะบังคับการได้ ถ้าท่านเสนาบดีกรุงเทพมหานคร ยอมให้กงสุลชาติใด ๆ มีอำนาจผลประโยชน์ประการใด ก็ต้องยอมให้กงสุลฝรั่งเศสมีอำนาจผลประโยชน์อย่างเดียวกัน แล้วจะยอมให้กงสุลแลผู้ว่าการแทนกงสุลฝรั่งเศส ตั้งเสาชิงช้ากงสุลฝรั่งเศสในที่สำหรับกงสุลอยู่แลกงสุลฝรั่งเศสจะตั้งได้ต่อเมื่อได้หนังสือสัญญานี้ ได้ปิดตราสำหรับแผ่นดินฝรั่งเศสเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ เปลี่ยนหนังสือสัญญาที่ปิดตราสำหรับแผ่นดินสยามเสร็จแล้ว จึงจะตั้งกงสุลได้ ถ้ากงสุลผู้ว่าการแทนกงสุลตายก็ดี มีธุระไปไม่อยู่ก็ดี คนฝรั่งเศสจะไปว่ากับกงสุลประเทศยุโรปชาติอื่น ๆ ที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพ ฯ ซึ่งเป็นไมตรีกับฝรั่งเศส ให้ว่าการแทนก็ได้ ถ้ากงสุลประเทศยุโรปอื่น ๆ ไม่มีผู้จะเอาธุระ คนฝรั่งเศสจะมาหาเจ้าพนักงานฝ่ายไทย เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะต้องเอาธุระคนฝ่ายฝรั่งเศสให้สำเร็จผลประโยชน์ตามหนังสือสัญญานี้ ว่าจะ

๑ ข้อ ๓ ว่า บันดาคนฝรั่งเศสจะเข้ามาเที่ยวแลจะเข้ามาอาศัย อยู่ในพระราชอาณาเขตประเทศสยาม จะถือศาสนาของตัวฝ่ายไทยจะไม่เบียดเบียนห้ามปราม ถ้าจะสร้างวัดขึ้นจะทำได้ก็แต่ในที่ท่านเสนาบดีฝ่ายไทย กับกงสุลฝ่ายฝรั่งเศสปกุษา กำหนดยอมตกลงกันให้ทำจึงจะทำได้ แลบาทหลวงฝรั่งเศสที่เข้ามาอยู่กรุงเทพ ฯ ก่อน ๆ ก็ที่บาทหลวงที่จะเข้ามาอยู่ใหม่ก็ดี จะไปเที่ยวสั่งสอนศาสนาในประเทศสยามก็ได้ จะสร้างวัดขึ้นจะทำได้ก็แต่ในที่ท่านเสนาบดีฝ่ายไทยกับกงสุลฝ่ายฝรั่งเศสปกุษา กำหนดยอมตกลงกันให้ทำจึงทำได้ แลบาทหลวงฝรั่งเศส จะสร้างตึกแลเรือนโรงอยู่ก็ดี ปลูกโรงสอนหนังสือเด็ก ๆ ก็ได้ โรงรักษาคนไข้ก็ได้ ในประเทศสยามก็ทำได้

แต่ต้องประพฤติตามกฎหมายไทย ถ้าบาทหลวงจะไปเที่ยวตามหัวเมืองก็ได้ แต่จะต้องขอหนังสือเจ้าพนักงานฝ่ายไทย แลหนังสือกงสุลฝรั่งเศสไปด้วยเป็นสำคัญ ถ้ากงสุลฝรั่งเศสไม่อยู่จะขอหนังสือเอมิศตอปุศฝรั่งเศสไปแทนหนังสือกงสุลฝรั่งเศสก็ได้

๑ ข้อ ๔ ว่า แต่บันดาคนฝรั่งเศส ซึ่งจะเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศสยาม ก็ต้องบอกชื่อให้กงสุลจดหมายไว้ให้รู้ ถ้าคนฝรั่งเศสเป็นความเกี่ยวข้องกับคนในประเทศสยาม คนฝรั่งเศสจะฟ้องคนในประเทศสยาม ก็ให้คนฝรั่งเศสทำเรื่องราวไปปรึกษากงสุลฝรั่งเศสก่อน เมื่อกงสุลฝรั่งเศสเห็นเรื่องความสมควรจะว่ากล่าวได้ ก็ให้กงสุลภาตว์แลนำเรื่องราวมายื่นกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทย เจ้าพนักงานฝ่ายไทย จึงจะรับว่าให้ ถ้าคนในประเทศสยามเป็นความเกี่ยวข้องกับคนในบังคับฝรั่งเศส คนในประเทศสยามจะฟ้องคนในบังคับฝรั่งเศส ก็ให้คนในประเทศสยามทำเรื่องราวไปปรึกษากับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยก่อน เมื่อเจ้าพนักงานฝ่ายไทยเห็นเรื่องความสมควรจะว่ากล่าวได้ ก็ให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทย ภาตว์แลนำเรื่องราวมายื่นกับกงสุลฝรั่งเศส กงสุลฝรั่งเศสจึงจะรับว่าให้

๑ ข้อ ๕ ว่า คนชาติฝรั่งเศสจะไปเที่ยวค้าขายในประเทศสยามได้โดยสะดวก จะซื้อขายสินค้ากับเจ้าของไม่ต้องซื้อต่อเจ้าพนักงานต่อเจ้าภาษี ไม่ให้มีผู้ขัดขวางห้ามปราม คนฝรั่งเศสเข้ามาอาศัยอยู่ได้แต่ที่ใกล้กรุงเทพฯ ในจังหวัดหนทาง ๒๔ ชั่วโมงเข้ามาโดยกำลังเรือแจวเรือภายในทุกเมื่อทุกเวลา จะปลูกตึกปลูกเรือนปลูกโรงก็ได้ จะซื้อจะเช่าจะขายที่เรือสวนไร่นาก็ได้ ถ้าจะซื้อที่ใกล้กำแพงเมืองวัดแต่กำแพงเมืองออกไป ๒๐๐ เส้น จะซื้อได้ก็แต่ที่ท่าถนนนาบตีฝ่ายไทย ยอมให้ซื้อกับคนฝรั่งเศสเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ๑ ครอบ ๑๐ ปีซึ่งซื้อได้ ถ้าฝรั่งเศสจะ

ซื้อที่บ้านที่เรือนที่สวนที่ไร่ที่นาให้ไปบอกกับกงสุลฝรั่งเศส ๆ ต้องมาบอกกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทย กงสุลกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะช่วยว่ากล่าวให้ซื้อตามราคาสมควร แล้วจะได้ดูแลบักที่วัดที่ทำหนังสือปิดตราเจ้าพนักงานฝ่ายไทยไว้เป็นสำคัญ แลคนฝรั่งเศสที่ไปซื้อที่อยู่นั้น จะต้องทำตามกฎหมายหย่างธรรมเนียมฝ่ายไทย ค่าธรรมเนียมที่ทำไร่ทำสวน ราษฎรฝ่ายไทยบ้านนั้นเมืองนั้นต้องเสียหย่างไรก็ต้องเสียเหมือนกัน ถ้าผู้ซื้อที่ไว้นั้นคิดตั้งแต่ซื้อที่ไว้ครบ ๓ ปีแล้ว ไม่ได้ปลูกสร้างสิ่งใด เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะคืนเอาที่นั้นเสีย จะคิดเอาเงินค่าที่คืนให้ตามราคาซื้อไว้

๑ ข้อ ๖ ว่า พวกฝรั่งเศสในเมืองไทย เมื่อจะต้องการมีล้ามแลคนใช้สำหรับภายในเรือก็ดี ทำการต่าง ๆ ก็ดีจะเลือกจ้างได้ ในพวกไทยซึ่งว่างการของนายอุทยานยอมให้รับจ้าง ก็มีได้รับการจ้างของผู้อื่นก่อน แลเมื่อไทยได้รับการของฝรั่งเศสเสร็จแล้ว เจ้าพนักงานจะช่วยกำชับให้ถือตามซึ่งได้สัญญากัน เมื่อคนไทยรับใช้ฝรั่งเศสอยู่เว้นไว้แต่ราชการนอกนั้นมิให้ผู้หนึ่งผู้ใด มาเบียดเบียพเขาได้เหมือนหนึ่งคนฝรั่งเศสเอง ถ้าแล้วไทยนั้นมากกระทำผิดต่อกฎหมาย กงสุลฝรั่งเศสจะส่งตัวให้แก่เจ้าพนักงาน

ฯะ

๑ ข้อ ๗ ว่า คนฝรั่งเศสที่เข้ามาอยู่ในประเทศสยาม จะกลับออกไปก็ได้ ไม่มีผู้ใดขัดขวาง เว้นแต่เจ้าพนักงานฝ่ายไทยไปชี้แจงบอกกับกงสุลฝรั่งเศส ว่าคนฝรั่งเศสคนนี้มีข้อขัดขวางยังไม่ควรจะให้ออกไป กงสุลฝรั่งเศสก็จะมิให้ออกไป ถ้าแลคนฝรั่งเศสจะไปเที่ยวเดินทาง ๒๔ ชั่วโมงที่กำหนดไว้ในหนังสือสัญญา จะต้องให้กงสุลไปขอหนังสือต่อเจ้าพนักงานฝ่ายไทยไป ถ้าคนฝรั่งเศสมีวิชาจะขอไปดุสิ่งของต่าง ๆ แลแลต้นไม้แลสัตว์ต่าง ๆ ก็ให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยช่วยสงเคราะห์ให้

สำเร็จความปรารถนาของพวกนั้น จะได้มีผลประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ถ้าจะไปซุกแหว่
ถลุงแร่เอามาเป็นอาณาประโยชน์ ต้องบอกเจ้าพนักงานฝ่ายไทยให้รู้ก่อน เจ้าพนักงาน
งานฝ่ายไทยยอมจึงทำได้ ถ้าคนฝรั่งเศสจะไปเที่ยวในทาง ๒๔ ชั่วโมงเข้ามาก็ได้
แต่จะต้องถือหนังสือของกงสุลฝรั่งเศสเป็นอักษรไทยว่า คนนั้นชื่อหย่างนั้นรูปพรรณ
หย่างนั้นมีตำหนิหย่างนั้น จะไปธุระหย่างนั้น ๆ จะต้องปิดตราเจ้าพนักงานฝ่ายไทย
ไปเป็นสำคัญด้วย ถ้าไม่มีหนังสือสำหรับตัวไปเป็นที่สงสัยว่าเป็นคนหนี ก็ให้
เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจับตัวไว้ แล้วจะต้องเอาตัวมาส่งกับกงสุลโดยอ้าไสยทางไมตรี
ในเวลานั้น

๑ ข้อ ๘ ว่า คนฝรั่งเศสที่เข้ามาอยู่ในประเทศสยามก่อน ๆ ก็ดี ที่จะเข้ามา
อยู่ใหม่ก็ดี จะมีการเกี่ยวข้องเป็นความกับคนฝ่ายไทย คนฝรั่งเศสจะบอกกับกงสุล ๆ
คิดอ่าน แล้วจะว่ากล่าวปดอบโยนเปรียบเทียบให้ยอมแล้วกันโดยดีทั้งสองฝ่าย
ถ้าคนฝ่ายไทยจะมีการเกี่ยวข้องเป็นความกันกับคนฝรั่งเศส ก็ให้คนฝ่ายไทยมา
บอกกับกงสุลฝรั่งเศส ๆ จะว่ากล่าวปดอบโยนเปรียบเทียบให้ยอมแล้วกันโดยดีทั้งสอง
ฝ่าย ถ้าทั้งสองฝ่ายไม่ตกลงยอมกัน กงสุลฝรั่งเศสจะภาต้วไปหาเจ้าพนักงานฝ่ายไทย
เจ้าพนักงานฝ่ายไทยกับกงสุลฝรั่งเศสจะว่ากล่าวตัดสินให้โดยซื่อโดยตรง ถ้าคน
ฝ่ายไทยเป็นความกันเองก็ดี ฤ็าเป็นความกับคนชาติอื่น ๆ ก็ดี กงสุลฝรั่งเศสก็
ไม่เอาเป็นธุระ ถ้าคนฝรั่งเศสวิวาทกันเองก็ดี ฤ็าคนฝรั่งเศสวิวาทกับคนประเทศ
ยุโรปอื่น ๆ ก็ดี เจ้าพนักงานฝ่ายไทยก็ไม่เอาเป็นธุระ เว้นแต่คนฝรั่งเศสวิวาท
กันเอง ฤ็าคนฝรั่งเศสวิวาทกับคนประเทศยุโรปอื่น ๆ เป็นการใหญ่ถึงยิงปืนฆ่าฟัน
กันตาย กฎหมายในประเทศสยามว่าเลมิตเมืองท่านมีความผิด กงสุลจะต้องว่าโทษ
ผู้ที่กระทำให้ผิดให้สมควร กงสุลฝรั่งเศสกับกับตันเรือฝรั่งเศส จะต้องบังคับคนในลำกำ

บั้นฝรั่งเศส ฝ่ายไทยจะไม่เอาเป็นธุระ ถ้าเรือรบฝรั่งเศสไม่มีอยู่ที่กรุงเทพฯ ๓ กงสุล
มีคนอยู่น้อย ฝรั่งเศสต่อฝรั่งเศสวิวาทกันขึ้น กงสุลจะไปขอเจ้าพนักงานฝ่ายไทย
ให้ไปช่วยระงับ เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะให้คนไปช่วยระงับคนที่วิวาทกันนั้นกว่า
จะเรียบร้อยดี ๓๖

๑ ข้อ ๙ ว่า ถ้าคนฝรั่งเศสเข้ามาอยู่ในประเทศสยามทำผิดต่อไทย เจ้าพนักงาน
ฝ่ายไทย จะจับเอาตัวผู้ที่ทำผิดไปส่งให้กงสุลฝรั่งเศส ๆ ต้องทำโทษให้ตาม
กฎหมายฝรั่งเศส ถ้าคนฝ่ายไทยไปทำผิดต่อคนฝรั่งเศส กงสุลฝรั่งเศสจะมาบอกกับ
เจ้าพนักงานฝ่ายไทย เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะจับคนฝ่ายไทยผู้กระทำความผิดมาทำโทษ
ให้ตามกฎหมายประเทศสยาม ๓๖

๑ ข้อ ๑๐ ว่า ถ้าเรือลูกำเมืองฝรั่งเศสจะเข้ามาค้าขายตามทะเลในเขตแดน
ประเทศสยาม ภบปะสลัดส์ตรูเข้าปล้นตีเรือลูกำชาติฝรั่งเศส ท่านเสนาบดีแลผู้
สำเร็จราชการหัวเมืองฝ่ายไทย จะให้ทหารแลเรือรบออกช่วยเหลือตามเรือสลัดให้เต็ม
อำนาจฝ่ายไทยที่จะทำได้ ถ้าจับตัวสลัดได้แล้ว ขุนนางฝ่ายไทยจะทำโทษตาม
กฎหมายฝ่ายไทย สีนค้ำของคนชาติฝรั่งเศสที่สลัดเอาไปนั้น จะภบที่แห่งใดก็ดี
ฤจะได้อ่านน้อยเท่าใดก็ดี จะเสียเท่าไรจะตีเท่าไรให้มอบให้กับกงสุลฝรั่งเศส ๆ
จะได้คืนให้กับเจ้าของ ถ้าฝ่ายไทยตามจับสลัดแลผู้ร้าย แลสินค้ำของคนชาติฝรั่งเศส
ด้วยเต็มใจเต็มอำนาจไม่ได้แล้ว เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะมาบอกชี้แจงให้กงสุลรู้แล้ว
ก็ไม่ต้องใช้ของ ถ้าผู้ร้ายมัลกของ ๆ คนชาติฝรั่งเศสที่อยู่ในประเทศสยาม เจ้า
พนักงานฝ่ายไทยก็จะช่วยสืบเสาะติดตามให้เต็มกำลังอำนาจฝ่ายไทย ถ้าติดตามเต็ม
อำนาจไม่ได้แล้ว เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะมาบอกชี้แจงให้กงสุลรู้แล้ว ก็ไม่ต้อง
ใช้ของ ๓๖

๑ ข้อ ๑๑ ว่า ถ้าลูกเรือในกำปั่นรบ แลเรือลูกค้าฝรั่งเศสหลบหนีไป กงสุลฝรั่งเศสแลกับตันนายเรือฝรั่งเศส จะมาบอกกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทย เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะเอาธุระช่วยติดตามให้เต็มอำนาจ จับตัวได้แล้วจะเอาตัวไปมอบให้กับกงสุล ถ้ากงสุลไม่อยู่จะเอาตัวมอบให้กับตันนายเรือฝรั่งเศส ถ้าคนฝ่ายไทยทำผิดด้วยกฎหมายฝ่ายไทย หนีไปอยู่ในบ้านเรือนคนฝรั่งเศสก็ดี ในกำปั่นฝรั่งเศสก็ดี เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะไปชี้แจงบอกกับกงสุล ๆ จะจับเอาตัวส่งให้กับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยโดยเร็ว กงสุลฝรั่งเศสกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะไม่เข้ากับคนหลบหนี ား

๑ ข้อ ๑๒ ว่า ถ้าคนฝรั่งเศสที่เข้ามาตั้งค้าขายอยู่ในประเทศสยาม กู้เงินคนฝ่ายไทยไปก็ดี ฤฯซื้อเชื่อสินค้าคนฝ่ายไทยก็ดี แลมีเหตุขาดทุนด้วยการต่าง ๆ ไม่มีเงินจะใช้ให้กับคนฝ่ายไทยที่เป็นเจ้านี้ กงสุลจะเอาของ ๆ คนที่เป็นลูกนี้ตามมีมากน้อยเท่าใด แบ่งใช้ให้กับเจ้านี้ตามกฎหมายฝรั่งเศส เมื่อเจ้านี้แลเจ้าพนักงานฝ่ายไทยไปบอกกับกงสุล กงสุลจะเอาธุระเจ้านี้ ช่วยสืบเอาของ ๆ ลูกนี้ที่มีอยู่แต่ก่อน ๆ ที่เมืองนี้ก็ดี ที่เมืองอื่น ๆ ก็ดี ในเวลาที่วันชำระมาแบ่งให้เจ้านี้เสร็จแล้ว ลูกนี้มันจะไปทำมาหาได้มีกำไรขึ้นด้วยสิ่งอื่น ๆ ภายหลังวันชำระ เจ้านี้เดิมจะกลับไปทวงเอาอีกไม่ได้ ား

๑ ข้อ ๑๓ ว่า ถ้าคนฝ่ายไทยเป็นหนีคนฝรั่งเศสหลบหนีไป เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะช่วยติดตามให้เต็มอำนาจ ถ้าคนฝรั่งเศสเป็นหนีคนฝ่ายไทย เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะไปบอกกงสุล ๆ จะชำระให้ ား

๑ ข้อ ๑๔ ว่า ถ้าคนฝรั่งเศสจะเข้ามาตายในประเทศสยาม ถ้าคนฝ่ายไทยตายในประเทศฝรั่งเศสก็ดี เจ้าพนักงานฝ่ายไทยฝ่ายฝรั่งเศสจะเอาของ ๆ คนที่ตายให้กับคนฝ่ายไทยฝ่ายฝรั่งเศสที่ควรจะได้มรดก ถ้าไม่มีผู้จะรับมรดกต้องเอาของ ๆ คนที่ตายมอบให้กงสุล แลเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทย ား

๑ ข้อ ๑๕ ว่า เรือรบฝรั่งเศสจะเข้ามาทอดอู่ได้แต่เพียงนำด่านเมืองสมุทรปราการ ถ้าจะขึ้นมาถึงกรุงเทพฯ ให้บอกท่านเสนาบดีฝ่ายไทยให้รู้ก่อน ท่านเสนาบดีฝ่ายไทยยอมให้ขึ้นมาจอดอู่ที่ไหนก็ขึ้นมาจอดได้ ว่าจะ

๑ ข้อ ๑๖ ว่า ถ้าเรือรบฝรั่งเศสก็ดี เรือลูกค้าฝรั่งเศสก็ดี ชำรุดควรจะเข้าอู่ ชุนนางในเรือรบฝรั่งเศสจะต้องบอกกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทย เจ้าพนักงานฝ่ายไทยเห็นว่าเรือชำรุดจริง ควรจะขึ้นมาเข้าอู่ที่กรุงเทพฯ ก็จะทำให้ขึ้นมาซ่อมแปลงเข้าอู่ที่กรุงเทพฯ ถ้าเรือลูกค้าฝรั่งเศสมีเหตุต้องพยุห ฤ็เรือเกยหาดเกยหินเสียที่แห่งใดในประเทศสยาม ผู้สำเร็จราชการเมืองนั้นรัฐช่าว ก็จะไปช่วยเก็บของรับคนแล้วจะให้คนไปบอกกับกงสุลที่อยู่ใกล้ กงสุลกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะช่วยสมเคราะห์เก็บของที่ควรจะเก็บได้ให้กับเจ้าของ ให้ได้กลับไปบ้านเมือง ว่าจะ

๑ ข้อ ๑๗ ว่า ถ้าเรือลูกค้าชาติฝรั่งเศสจะเข้ามาค้าขายในประเทศสยาม ได้เสียค่าภาษีสินค้าเข้าขาออก ตามกฎหมายซึ่งมีอยู่ในหนังสือสัญญาต่อไปข้างหน้า ในฉบับนี้แล้ว จะไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียม แลค่าธรรมเนียมค่าทอดสมออีก ถ้าท่านเสนาบดีฝ่ายไทยจะให้เรือลูกค้าประเทศอื่น ๆ ก็ดี มีผลประโยชน์ประการใด ก็จะต้องให้เรือลูกค้าชาติฝรั่งเศสมีผลประโยชน์เหมือนกัน ว่าจะ

๑ ข้อ ๑๘ ว่า เรือลูกค้าชาติฝรั่งเศสจะบันทุกสินค้าเข้ามาขายในประเทศสยาม สินค้าขาเข้าต้องเสียภาษีร้อยละสามทุกสิ่ง จะเสียเงินก็ได้จะเสียให้เปนของก็ได้สุดแต่ใจเจ้าของจะเสีย ถ้าราคาสิ่งของไม่ตกลงกัน ลูกค้าฝรั่งเศสต้องบอกกับกงสุล ๆ กับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะเรียกพ่อค้าคนหนึ่งฤ็สองคนมาทั้งสองฝ่าย ให้ช่วยตีราคาพอสมควร สินค้าที่ลูกค้าฝรั่งเศสได้เสียภาษีร้อยละสามแล้ว จะไปรวม

ขายแห่งเดียว ฤจะแบ่งขายให้ลูกค้าไป ไม่ต้องเสียภาษีอีก ถ้าของเสียภาษีร้อยละ สามแล้ว ของจำหน่ายไม่ได้จะเหลือกลับออกไปมากน้อยเท่าใด ต้องคิดภาษีสิ่งของ ที่เหลือคืนให้กับเจ้าของให้ครบ ถ้าสินค้ามันทุกเข้ามาไม่ได้ขึ้นขึ้นจากรือแลออก ขายก็ไม่ต้องเสียภาษี ๖๖

๑ ข้อ ๑๙ ว่า สินค้าในประเทศสยามเมื่อมันทุกลงเรือก็ดี ที่ยังไม่ได้มันทุก ลงเรือก็ดี จะต้องเสียภาษีมากน้อยเท่าใด ตามซึ่งได้กำหนดไว้ในหนังสือพิกัตที่ได้ ปิดตราไว้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย แต่มันคาสินค้าเหล่านั้นจะต้องเสียภาษีชั้นเดียว ถ้า เสียภาษีเมื่อมันทุกลงเรือไปต่างประเทศแล้ว ก็ไม่ต้องเสียภาษีในประเทศสยามแล ค่าธรรมเนียมอื่น ๆ อีก ถ้าเสียภาษีในประเทศสยามแล้ว เมื่อมันทุกลงเรือก็ไม่ ต้องเสียภาษีแลค่าธรรมเนียมอื่น ๆ อีก

๑ ข้อ ๒๐ ว่า ภาษีสินค้าที่ได้กำหนดไว้ในหนังสือสัญญา อย่าให้มากทวีขึ้น ไป เมื่อลูกค้าฝรั่งเศสจะเสียภาษีสินค้าเมื่อเขาเข้ามา แลเมื่อมันทุกออกไปจาก ประเทศสยามเสร็จแล้ว จะขายสินค้าที่มันทุกเข้ามาแต่ต่างประเทศก็ได้ จะมันทุก สินค้าในประเทศสยามออกไปก็ได้ เว้นไว้แต่สินค้าที่ฝ่ายไทย ห้ามไม่ให้มันทุก เข้ามาขายเมื่อทำหนังสือสัญญาแล้วก็ขายไม่ได้ แต่ เข้า ปลา เกลือ เมื่อท่านเสนา- บดีฝ่ายไทยเห็นว่าจะขัดสน จะห้ามไม่ให้ลูกค้ามันทุกออกไปก็ได้ แต่ให้บอกกับ ลูกค้าฝรั่งเศสให้รู้ก่อนวันห้ามเดือนหนึ่ง แต่เข้าของลูกค้าฝรั่งเศสที่ได้ซื้อไว้แล้วแต่ ก่อนหมายประกาศห้าม เมื่อมีหมายประกาศห้ามวันใด กงสุลจะมาบอกกับเจ้าพนักงาน ให้รู้ว่าลูกค้าคนนั้น ได้ซื้อเข้าไว้แล้วเท่านั้น ๆ เข้าในจำนวนนั้น ลูกค้าจะ มันทุกออกไปนอกประเทศก็ได้ เงินทองผ้าผ่อนเข้าของเสบียงอาหารของกินเครื่องใช้ สำหรับตัวไม่ต้องเสียภาษี ถ้าฝ่ายไทยลดภาษีค่าธรรมเนียมให้ฝ่ายไทยก็ดี แลลูกค้า ชาติดอื่น ๆ ก็ดี มากน้อยเท่าใดก็ต้องลดให้ลูกค้าฝรั่งเศสเหมือนกัน ๖๖

๑ ข้อ ๒๑ ว่า กงสุลฝรั่งเศสจะต้องบังคับให้กับตันแลลูกค้าฝรั่งเศส ทำตาม กฎหมายที่ติดอยู่กับหนังสือสัญญาซึ่งปิดตราไว้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย เจ้าพนักงานฝ่าย ไทยจะต้องช่วยให้ลูกค้าฝ่ายไทย ถือตามกฎหมายที่ติดอยู่กับหนังสือสัญญานี้เหมือนกัน กงสุลฝรั่งเศสกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะคิดจัดแจงเพิ่มเติมกฎหมาย หวังจะ รักษาหนังสือสัญญาให้เจริญทั้งสองฝ่ายก็ทำได้ เงินที่ปรับโทษแลของที่ริบลูกค้า เพราะทำผิดสัญญานี้ จะต้องส่งเปนของสำหรับแผ่นดินในประเทศไทย

๑ ข้อ ๒๒ ว่า เมื่อพ้น ๑๒ ปี นับแต่หนังสือสัญญาปิดตราสำหรับแผ่นดิน เข้ามาเปลี่ยนกันแล้ว ถ้าฝ่ายไทยฝ่ายฝรั่งเศส จะยอมเปลี่ยนข้อใด ๆ ในหนังสือ สัญญานี้แลข้อใด ๆ ในกฎหมายค้าขาย แลพิกัตภาษที่ติดอยู่กับหนังสือสัญญานี้ แล กฎหมายที่จะทำต่อไปภายหน้า เมื่อได้บอกให้รู้ก่อนปีหนึ่งแล้ว จะตั้งขุนนางฝ่ายไทย ฝ่ายฝรั่งเศสเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมได้ ตามแต่เห็นควรด้วยกันทั้งสองฝ่าย

๑ ข้อ ๒๓ ว่า หนังสือสัญญานี้ได้เขียนเปนอักษรไทยอักษรฝรั่งเศส ข้อ ความอย่างเดียวกันเอาเปนแน่ได้ทั้งอักษรไทยอักษรฝรั่งเศส กฎหมายแลพิกัตสินค้า ได้เขียนเปนอักษรไทยฝรั่งเศสอย่างเดียวกัน เอาเปนแน่ได้ทั้งอักษรไทยอักษร ฝรั่งเศส

๑ ข้อ ๒๔ ว่า หนังสือสัญญานี้ต้องออกไปปิดตราสำหรับแผ่นดินเมืองฝรั่งเศส เข้ามาเปลี่ยนกันกับหนังสือสัญญาที่ปิดตราสำหรับแผ่นดินสยาม กำหนดปีหนึ่งนับ แต่วันลงชื่อปิดตราหนังสือสัญญา ถ้าก่อนยังไม่ครบปีปิดตราสำหรับแผ่นดินแล้วก็ เปลี่ยนกันได้ เมื่อใดหนังสือสัญญาเข้ามาเปลี่ยนกันแล้ว หนังสือสัญญานี้จึงมีอำนาจ ใช้ได้ ฝ่ายไทยแลศฝ่ายฝรั่งเศสจะต้องถือตามหนังสือสัญญานี้ทั้งสองฝ่าย เหตุฉะนั้น ผู้มีอำนาจทั้งสองฝ่ายได้ทำหนังสือสัญญานี้เขียนเปนอักษรไทยสามฉบับ อักษร

ฝรั่งเศส ๓ ฉบับข้อความถูกต้องกัน ได้ลงชื่อปิดตราไว้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ทำไว้ ณ กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยาณ วันศุกร์เดือนเก้าขึ้นสิบสี่ค่ำ ปีมะโรง รัชชัตร์ อัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ ปี ภาษาฝรั่งเศสเป็นวันระยะตีที่ ๑๕ เดือนออกเกตซ์ คฤชตศักราช ๑๘๕๖ ปี เป็นปีที่ ๖ ในราชสมบัติแห่งพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๖๖

{ตราครั่ง} มองตัง {ตราพระณรายทรงนาค} {ตราพระจันทรมลทล}
 กรมหลวงวงษาธิราชสนิท สมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ
 {ตราพระคชศรี} {ตราบัวแก้ว} {ตรายมซึ่งสิงห}
 เจ้าพระยาศรีสุริวงษ เจ้าพระยารวิวงษ เจ้าพระยายมราช
 สมุหพระกลาโหม มหาโกษาธิบดี

๑ กฎหมายสำหรับพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งจะเข้ามาค้าขายในประเทศสยาม ๖๖

๑ ข้อ ๑ ว่า กัปตันนายเรือพ่อค้าฝรั่งเศสมาค้าขายในประเทศสยามเมื่อเข้ามาถึงนอกสันดอนก็ดี ฤจะเข้ามาถึงปากน้ำเมืองสมุทปราการก็ดี จะต้องมาบอกเจ้าพนักงานที่ด่านเมืองสมุทปราการว่า เรือมาแต่ประเทศนั้น ๆ มีลูกเรือกี่คนมีปืนกี่บอกจะต้องทอดสมออยู่ที่หน้าด่านเมืองสมุทปราการ แล้วจะต้องเอาปืนใหญ่กระสุนดินดำลงบันทุกเรือเจ้าพนักงาน มอบให้กับขุนนางเจ้าพนักงานฝ่ายไทยที่เมืองสมุทปราการ แล้วต้องมีขุนนางกรมการฝ่ายไทยคนหนึ่งฤสองคนกำกับเรือขึ้นมาจากจนถึงกรุงเทพ ฯ ๖๖

๑ ข้อ ๒ ว่า ถ้าเรือฝรั่งเศสมิได้เอาปืนแลกระสุนดินดำขึ้นไว้ที่เมืองสมุท
ปราการตามกฎหมายนี้ ต้องเอาเรือกลับลงไปเอาปืนแลกระสุนดินดำขึ้นไว้เสียที่เมือง
สมุทปราการ แล้วต้องปรับไหมเงิน ๘๐๐ บาทด้วยไม่ฟังกฎหมายนี้ ถ้าเอาปืน
กระสุนดินดำขึ้นไว้แล้ว เสียเงินค่าปรับไหมแล้ว เรือจะเลยขึ้นมา ณ กรุงเทพ
มหานครก็ได้ ภาวะ

๑ ข้อ ๓ ว่า ถ้าลูกค้าชาติฝรั่งเศสขึ้นมาทอดสมอที่กรุงเทพฯ แล้ว ถ้าไม่ได้
เปนวันอาทิตย์เปนวันบุญใหญ่ของฝรั่งเศส กับต้นนายเรือฝรั่งเศสต้องเอาหนังสือ
สำหรับลำ แลใบอนุญาตซึ่งมีมาในลำเรือฝรั่งเศส มอบให้กับกงสุลฝรั่งเศสใน
๒๔ ชั่วโมง ถ้ามิได้ส่งหนังสือแลใบอนุญาตซึ่งมีมาใน ๒๔ ชั่วโมง ฤๅส่งใบอนุญาตไม่
ครบจำนวนสิ่งของในลำเรือ ต้องปรับไหมเงิน ๔๐๐ บาท แต่ว่ายอมให้กับต้น
นายเรือฝรั่งเศสแก้ใบอนุญาตซึ่งมีมาใน ๒๔ ชั่วโมง ตั้งแต่ได้ส่งหนังสือ
กงสุลฝรั่งเศสนั้นไม่ต้องปรับไหมเอาเงิน ถ้ากงสุลฝรั่งเศสได้หนังสือสำหรับลำ แล
ใบอนุญาตซึ่งมีมาในลำเรือเสร็จแล้ว กงสุลฝรั่งเศสจะเขียนใบอนุญาตให้กับเจ้าพนักงาน
ฝ่ายไทยที่ได้เรียกภาชีว่าเรือจุก่อน ๆ มีของสิ่งนั้นเท่านั้น ๆ เจ้าพนักงานฝ่ายไทย
ต้องให้หนังสือเปิดตรวจแล้วจะได้เรียกภาชีตามพิกัด ถ้ากับต้นนายเรือฝรั่งเศสชนของ
ขึ้นก่อนยังไม่ได้หมายเปิดตรวจเจ้าพนักงาน ฤๅลักขายของที่ทะเลที่แม่น้ำก็ดี
จะต้องปรับไหมเงิน ๘๐๐ บาท ของที่ลักขายจับได้นั้นต้องริบเอาเปนของสำหรับ
แผ่นดินในประเทศสยาม

๑ ข้อ ๔ ว่า ถ้าเรือลูกค้าฝรั่งเศสชนของออกแล้ว บันทุกของที่จะออกไปเสีย
ภาชีให้เสร็จแล้ว ได้ทำใบอนุญาตจำนวนสิ่งของให้กงสุลครบจำนวนแล้ว กงสุลต้อง
ขอหนังสือเบิกส่งต่อเจ้าพนักงานฝ่ายไทย เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะให้หนังสือเบิก

ล่องกับกงสุล ถ้าไม่มีการเกี่ยวข้องกับสิ่งใดกงสุลจะคืนหนังสือสำหรับลำให้กับต้นนายเรือ
ฝรั่งเศสปล่อยเรือให้ล่องไป ต้องมีเจ้าพนักงานฝ่ายไทยกำกับเรือลงไปจนถึงเมือง
สมุทปราการ ถ้าเจ้าพนักงานที่เมืองสมุทปราการ ไปตรวจดูที่กำปั่นเสร็จแล้ว
ปีนแลกระสุนดินดำที่เอาขึ้นไว้ส่งให้กับต้นนายเรือฝรั่งเศสไป เจ้าพนักงานที่เมือง
สมุทปราการจะต้องมีเครื่องแต่งตัวเป็นสำคัญ ให้รู้ว่าเป็นคนพนักงานที่ด่านเมือง
จะลงไปกำกับอยู่ที่เรือลูกค้าฝรั่งเศส ลงไปได้แต่คนหนึ่งฤสองคนจะไปมากไม่ได้
เว้นไว้แต่เมื่อจะลงไปรับของนั้นจะไปหลายคนก็ได้ ภาวะ

๑ พิกัดภาษีนอกแลใน ที่จะเรียกเอาตามหนังสือสัญญานี้ ภาวะ

๑ ข้อ ๑ ว่า เป็นพิกัดสินค้าภาษีชั้นในไม่ต้องเสียเลย เสียแต่เมื่อบันทุกลง
เรือเสียภาษีหย่างนี้ ภาวะ

ที่ ๑ งาช้าง	หาบละ ๑๐ บาท	ที่ ๑๓ หางนกยูง	ร้อยละ ๑๐ บาท
ที่ ๒ รัง	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๑๔ กระจุกโคกกระบือ	หาบละ ๓ ไพ
ที่ ๓ นรมาด	หาบละ ๕๐ บาท	ที่ ๑๕ หนังแรด	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๔ กระวาน	หาบละ ๑๔ บาท	ที่ ๑๖ หนังเฒ่า	หาบละ สลึง
ที่ ๕ เร่ว	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๑๗ ออกเต่า	หาบละ ๑ บาท
ที่ ๖ หอยแมงภู่	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๑๘ กระดองตภาพน้ำ	หาบละ ๑ บาท
ที่ ๗ ชนนกกระทง	หาบละ ๑๐ สลึง	ที่ ๑๙ ปลิงทะเล	หาบละ ๓ บาท
ที่ ๘ หมากแห้ง	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๒๐ กระจ่างปลา	หาบละ ๓ บาท
ที่ ๙ กรักชี	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๒๑ รั้งนกชน	สิบเอาสอง
ที่ ๑๐ หูปลาขาว	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๒๒ บักนกกะเตน	ร้อยละ ๖ บาท
ที่ ๑๑ หูปลาดำ	หาบละ ๓ บาท	ที่ ๒๓ สีเสียด	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๑๒ ผลกระเบา	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๒๔ เป็จี้	หาบละ ๒ สลึง

ที่ ๒๕ พงทลาย	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๓๙ หนังข้าง	หาบละ สลึง
ที่ ๒๖ กายาน	หาบละ ๔ บาท	ที่ ๔๐ หนังสือ	ผืนละ สลึง
ที่ ๒๗ เปลือกทางไหล	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๔๑ เกล็ดลิ้ม	หาบละ ๔ บาท
ที่ ๒๘ เนื้อไม้	หาบละ ๒ บาท	ที่ ๔๒ คริ่ง	หาบละ ๕ สลึง
ที่ ๒๙ หนังกระเบน	หาบละ ๓ บาท	ที่ ๔๓ ป่านโย	หาบละ ๖ สลึง
ที่ ๓๐ เขากวางแก่	หาบละ สลึง	ที่ ๔๔ ปลาแห้ง	หาบละ ๖ สลึง
ที่ ๓๑ เขากวางอ่อน	สิบเอาหนึ่ง	ที่ ๔๕ ปลาใบไม้	หาบละ ๑ บาท
ที่ ๓๒ หนังสกวาง	ร้อยละ ๘ บาท	ที่ ๔๖ ผาง	หาบละสองสลึงเฟื้อง
ที่ ๓๓ หนังสกราย	ร้อยละ ๓ บาท	ที่ ๔๗ เนื้อเคมแห้ง	หาบละ ๒ บาท
ที่ ๓๔ เอนเนื้อ	หาบละ ๔ บาท	ที่ ๔๘ เปลือกโปลง	หาบละ สลึง
ที่ ๓๕ หนังสโคกระบือ	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๔๙ ไม้แดง	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๓๖ กระดุกช้าง	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๕๐ ไม้ดำ	หาบละ ๕ สลึง
ที่ ๓๗ กระดุกเสือ	หาบละ ๕ บาท	ที่ ๕๑ เข้าสาร	เกวียนละ ๔ บาท
ที่ ๓๘ เขากกระบือ	หาบละ สลึง	ที่ ๕๒ เข้าเปลือก	เกวียนละ ๒ บาท

๑ ข้อ ๒ ว่า เป็นของที่เสียภาษีชั้นในตามพิกัดนี้ ภาษีนั้นจะเรียกมากขึ้น
ไปไม่ได้ ถึงจะบันทุกำบั้นไปไม่ต้องเสีย ๖๖

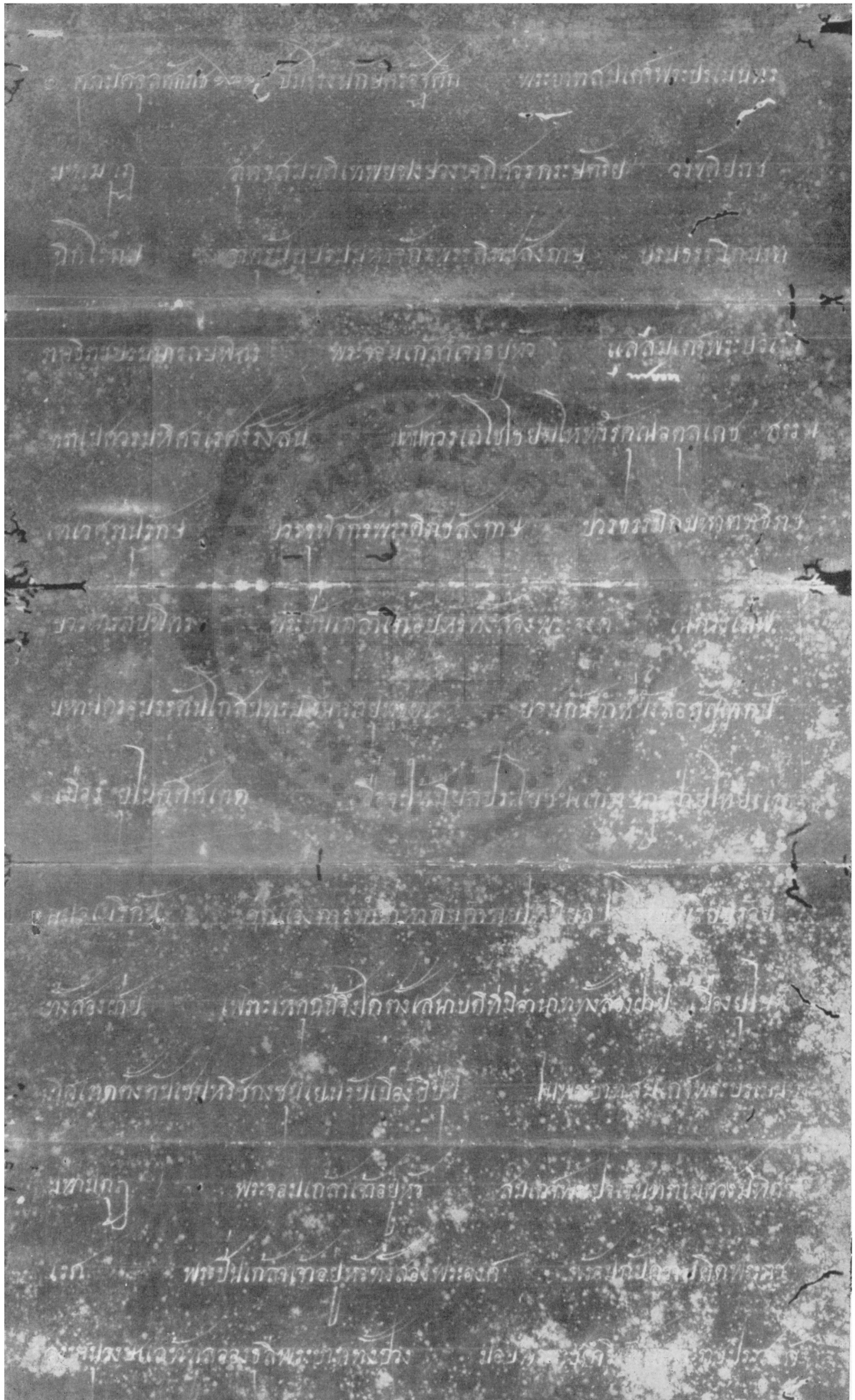
ที่ ๕๓ น้ำตาลทรายขาว	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๕๖ พริกไทย	หาบละ ๑ บาท
ที่ ๕๔ น้ำตาลทรายแดง	หาบละ สลึง	ที่ ๕๗ ปลาทุ	หมื่นละ ๑ บาท
ที่ ๕๕ ฝ้ายเม็ดฝ้ายบด	สิบลดหนึ่ง	ที่ ๕๘ ถั่วทุกหย่าง	๑๒ เอาหนึ่ง

ที่ ๕๙ กุ้งแห้ง	๑๒	เฮาหนึ่ง	ที่ ๖๓ ไช้เนื้อ	หาบละ	๑	บาท
ที่ ๖๐ งาเมล็ด	๑๒	เฮา	หนึ่ง	ที่ ๖๔ เกล็ด	เกวียนละ	๖
ที่ ๖๑ ไหมลาว	๑๒	เฮา	หนึ่ง	ที่ ๖๕ ยาสูบ	พันละ	๖
ที่ ๖๒ ชีพั้ง	๑๕	เฮา	หนึ่ง			๖
						๖

๑ ข้อ ๓ ว่า แต่บันดาสิ่งของทั้งปวงนอกจากพิกัดที่เขียนไว้ในหนังสือที่เสียกันอยู่ในบ้านตนเมืองเท่าไร ให้เรียกยื่นอยู่แต่เท่านั้น อย่าให้เรียกเพิ่มทวีขึ้นไป แล้วอย่าให้เรียกภาษีเป็นสองชั้น เมื่อบันทุกลงเรือไม่ต้องเสียภาษีอีก ๖๖

๑ ข้อ ๔ ว่า ปีนแลกระสุนดินดำ อูวูธต่าง ๆ จำเภาะแต่จะขายได้กับเจ้าพนักงานฝ่ายไทย ๖๗ เจ้าพนักงานฝ่ายไทยยอมให้ขายกับคนอื่น ๆ ก็ขายได้ ๖๘

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี
ระหว่าง
ประเทศสหรัฐอเมริกากับประเทศสยาม

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี
ระหว่าง
ประเทศสหรัฐอเมริกากับประเทศสยาม

(หนังสือสัญญานี้ฉบับนี้ถ่ายมาจากสมุดข่อย ซึ่งอัครราชทูตคัดลอกมาจากหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ได้รับความเอื้อเฟื้อจากหอสมุดแห่งชาติ ท้าวาสุกกรี จังหวัดพระนคร)

หนังสือสัญญา

ทางพระราชไมตรี

ประเทศอเมริกัน แลประเทศสยาม

๑ ศุภมัศดุจลศักราช ๑๒๑๘ ปีมีโรงนักษัตรรัฐศก ความเจริญงามงมีแก่
บ้านเมืองยิ่งขึ้นไปกว่าแต่ก่อนเทอดน ๓๖

๑ ด้วยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลสุทธสมมติเทพยพงษวงษา
ดิศวรกระษัตริย์ วรชติยราชนิกโรตมจาตุรันตบรมหาจักรพรรดิราชสังกาษ บรม

ธรรมิกมหาราชาธิบดีราชบรมนารถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว แลสมเด็จพระ
บรมเทวราชาเมศวร์มหิตศวรศรีรังสรรค์มหันตวรเดโชไชยมิโหฬารคุณอดุลย์เดชสรรพ
เทเวศรานุรักษ์ บวรจุลจักรพรรดิราชสังกาศบวรธรรมิกมหาราชบรมนารถบพิตร
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ณ กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์มหิน
ทรายุทธยา ยอมกันทำหนังสือสัญญา แก่ปรีไซเด็นต์ ยูไนติคเตศ เพื่อจะให้
มีผลประโยชน์แก่ราษฎรฝ่ายไทยแลคนอเมริกันที่ทำการทำมาหากินค้าขาย ให้
มีผลประโยชน์เรียบร้อยทั้งสองฝ่าย เพราะเหตุนี้จึงได้ตั้งเสนาบดีที่มีอำนาจทั้งสอง
ฝ่าย เมืองยูไนติคเตศตั้งตอนเซนฮาริชกงสุลเยนรัลเมืองยิปุ่น ในพระบาทสมเด็จพระ
พระปรเมนทรมหาภูมิฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมเทวราชาเมศวร์
มหิตศวรฯ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ พร้อมกับความคิดพระราชวงษา
นวงษ แลข้าทูลอองธุลีพระบาททั้งปวง มอบพระราชดำริห์แลพระราชประสงค์ ให้
พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิทแทนพระราชวงษานวงษ ๑ สมเด็จพระ
เจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ นเรนทรนารถราชสุริยวงษสกุลพงษ์ปติษฐา มุข
มายุธาธิบดีไทรยสรณศรีรัตนธาดาสกุลมหารัชชาติเบนท์ ปรมนทรมหาราชวโร
ประการมโหฬารเตชานุภาพบพิตร ผู้สำเร็จราชการทั้งพระนคร ๑ เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงษ สมันตพงษ์สุทนต์มหาบุรุษรัตนโณดม ที่สมุหพระกระลาโหม ผู้สำเร็จ
ราชการเมืองปากใต้ทั้งปวง ๑ เจ้าพระยารวิวงษมหาโกษาธิบดีที่พระคลัง ผู้สำเร็จ
ราชการเมืองตวันออก ๑ เจ้าพระยายมราชชาติเสนาถนกรินทร์ มหินทรธิบดีศรี
วิไชยราชมหัยศวริย์ ปรีรักษภูมิพิทักษ์โลกาทร ทัดที่ฤทธิชนครบาลเปนเจ้าพนักงาน
งานฝ่ายกรมเมือง ฝ่ายเมืองอเมริกา ตั้งให้ตอนเซนฮาริชกงสุลเยนรัลเมืองยิปุ่นเปน
ผู้ว่าการฝ่ายอเมริกา ฝ่ายเสนาบดีไทยก็ได้ส่งพระราชหัตถเลขาประทับพระราช
ลัญจกร ฝ่ายขุนนางอเมริกันก็ได้ส่งหนังสือปรีไซเด็นต์ ซึ่งให้เข้ามาทำหนังสือ
สัญญาแก่ไทยเหนถูกต้องพร้อมกันทั้งสองฝ่าย ได้ตกลงกันตามข้อสัญญา ที่เขียนไว้
ต่อไปข้างล่าง

ฯ

๑ ข้อ ๑ ว่า ตั้งแต่นั้นไปเมืองยูโนติคซเตต กับในพระบาทสมเด็จพระ
ปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร
บรมโกศ พระบิณเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ทั้งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินใน
สยาม ที่จะสืบพระราชพระราชนิเวศน์ไปภายหน้า ให้มีไมตรีรักษใคร่กันราบคาบ
อยู่เป็นนิตย์ แต่บัดนี้คนชาติอเมริกันซึ่งเข้ามาอยู่ ณ กรุงเพทฯ เสนาบดีฝ่ายไทย
ก็จะช่วยบำรุงรักษาให้ได้อยู่เป็นสุขสบายให้ได้ค้าขายโดยสะดวก มิให้ผู้นั่งผู้ใดฝ่าย
ไทยข่มเหงเบียดเบียน แต่คนฝ่ายไทยที่จะไปค้าขาย แลไปอาไศรยอยู่ในเขตแดน
อเมริกันนั้นไม่มี ฝ่ายอเมริกันยอมให้เรือรบอเมริกันเอาธนะช่วยเรือลูกค้าฝ่ายไทยใน
ท้องทะเล ภอสมควรที่จะช่วยได้ แลยอมให้กงสุลอเมริกันที่ตั้งอยู่เมืองต่าง ๆ ประเทศ
เอาธนะช่วยในการเรือการคนในฝ่ายไทย ที่จะไปค้าขายในประเทศที่กงสุลอเมริกัน
ตั้งอยู่ เว้นไว้แต่การที่กฎหมายเมืองนั้นห้ามไม่ให้ช่วยก็ช่วยไม่ได้ ภาวะ

๑ ข้อ ๒ ว่า แต่บัดนี้การงานของคนชาติอเมริกันซึ่งเข้ามาอยู่ ณ กรุงเพทฯ
ก็ต้องฟังบังคับบัญชากงสุลอเมริกันซึ่งเข้ามาอยู่ ณ กรุงเพทฯ กงสุลอเมริกันจะได้ทำ
ตามหนังสือสัญญา และข้อหนังสือสัญญาเก่าซึ่งเอตแมนรอเบิตทำไว้ในคฤศกักราช
๑๘๓๓ ปี ที่มีได้ยกเลิกทุกประการ แลจะได้บังคับบัญชาคนชาติอเมริกัน ให้ทำ
ตามด้วย แลกงสุลอเมริกันจะรับรักษากฎหมายการค้าขาย แลกฎหมายที่จะห้าม
ปราม มิให้ชาติอเมริกันทำผิดล่วงเกินกฎหมายของชาติอเมริกันกับไทย ที่มีอยู่แล้ว
แลจะมีต่อไปภายหน้า ถ้าชาติอเมริกันจะเกิดวิวาทกันขึ้นกับคนอยู่ในใต้บังคับไทย
กงสุลอเมริกันกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะพร้อมกันฟังแลตัดสิน ถ้าคนชาติอเมริกัน
ทำผิดจะต้องทำโทษ กงสุลอเมริกันจะทำโทษตามกฎหมายอเมริกัน ถ้าคนในใต้
บังคับไทยทำผิด เจ้าพนักงานไทยจะทำโทษตามกฎหมายไทย ถ้าคนในใต้บังคับ
ไทยเป็นความกันเอง กงสุลอเมริกันจะไม่เอาเป็นธุระ ถ้าคนชาติอเมริกันเป็นความ
กันเอง เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะไม่เอาเป็นธุระเหมือนกัน ภาวะ

๑ ข้อ ๓ ว่า คนซึ่งอยู่ในบังคับไทยจะไปเป็นลูกจ้างอยู่ด้วยชาวอเมริกันก็ดี คนอยู่ในบังคับไทยที่มีได้เป็นลูกจ้างก็ดี ทำผิดกฎหมายเมืองไทย จะหนีไปเอาไศรยอยู่ด้วยชาวอเมริกันซึ่งอยู่ในกรุงเทพฯ ถ้ามีพยานว่าทำผิดหนีไปอยู่ด้วยชาวอเมริกันจริง กงสุลจะจับตัวส่งให้แก่เจ้าพนักงานฝ่ายไทย ถ้าชาวอเมริกันที่เข้ามาตั้งบ้านเรือน แลเข้ามาเอาไศรยอยู่ในกรุงเทพฯ ทำผิดหนีไปอยู่ด้วยคนในใต้บังคับไทย กงสุลอเมริกันจะขอเอาตัว ถ้ามีพยานว่าทำผิดหนีไปอยู่ด้วยคนในใต้บังคับไทยจริง เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะจับเอาตัวส่งให้ ๖๖

๑ ข้อ ๔ ว่า ชาวอเมริกันจะเข้ามาค้าขายตามหัวเมืองชายทะเล ซึ่งขึ้นกับกรุงเทพฯ ก็ค้าขายได้โดยสะดวก แต่จะเอาไศรยอยู่ได้ก็แต่ในกรุงเทพฯ ตามในจังหวัดซึ่งกำหนดไว้ในหนังสือสัญญา ประการหนึ่งชาวอเมริกันจะเข้ามาเช่าที่ปลูกโรงปลูกเรือนปลูกตึก และจะซื้อโรงซื้อเรือนซื้อตึก พันกำแพงออกไปในกำหนด ๒๐๐ เส้น คือสี่ไมล์อังกฤษ ชาวอเมริกันเช่าได้แต่จะซื้อที่ซื้อไม่ได้ ถ้าอยู่ถึง ๑๐ ปีแล้วจึงจะซื้อได้ ถ้าอยู่ยังไม่ถึง ๑๐ ปีท่านเสนาบดีจะโปรดให้ซื้อจึงจะซื้อได้ และที่นอกกำหนด ๒๐๐ เส้น คือสี่ไมล์อังกฤษ ชาวอเมริกันจะซื้อจะเช่าที่เรือนที่สวนที่ไร่ที่นาตั้งแต่กำแพงเมืองออกไป เดินด้วยกำลังเรือแจวเรือพายทาง ๒๔ ชั่วโมง จะซื้อจะเช่าเมื่อไรก็ซื้อได้เช่าได้ แต่เมื่อชาวอเมริกันจะซื้อที่ซื้อเรือน จะต้องบอกกงสุลอเมริกัน ๆ จะได้บอกเจ้าพนักงานฝ่ายไทย เจ้าพนักงานกับกงสุลเห็นว่าคนที่ซื้อที่นั้น เป็นคนทำมาหากินโดยจริง เจ้าพนักงานกับกงสุลจะช่วยว่ากล่าวให้ซื้อให้เช่าตามราคาสมควร แล้วจะได้ดูแลปักที่วัดที่ทำหนังสือประทับตราเจ้าพนักงานให้ไว้เป็นสำคัญแล้วจะได้ฝากฝังเจ้าเมืองกรมการ ให้ช่วยดูแลทำนุบำรุงด้วย แลให้ผู้ที่ไปอยู่นั้นฟังบังคับบัญชาเจ้าเมืองกรมการตามยุติธรรม ค่าธรรมเนียมที่ทำอะไรทำสวน ราษฎรบ้านนั้นเมืองนั้นต้องเสียอย่างไร ก็ให้เสียตามชาวบ้านนั้นชาวเมืองนั้น ถ้าในกำหนดสามปีแล้ว ผู้ที่ซื้อที่ไม่มีทุนรอนฤฯ แชะเชื่อนเสียมิได้ตั้งการปลูกสร้าง ท่านเสนาบดีจะคืนเงินค่าที่ให้ จะตัดสินคืนเอาที่นั้นเสีย ๖๖

๑ ข้อ ๕ ว่า ชาตืออเมริกันที่จะเข้ามาเอาไศรยอยู่ ณ กรุงเทพ ฯ ต้องไปบอกแก่กงสุลให้จดชื่อไว้ ถ้าคนเหล่านี้จะออกไปทะเล ฤจะไปเที่ยวเกินกำหนดทาง ๒๔ ชั่วโมง ตามสัญญาไว้ที่จะให้คนชาตืออเมริกันอยู่ กงสุลจะไปขอหนังสือเบิกกล่องเจ้าพนักงานฝ่ายไทยให้ไป ถ้าชาตืออเมริกันจะกลับออกไปจากกรุงเทพ ฯ ถ้าเจ้าพนักงานฝ่ายไทยบอกแก่กงสุลว่ามีเหตุควรจะห้ามมิให้ออกไป กงสุลอเมริกันก็จะมิให้ออกไป ถ้าชาตืออเมริกันจะไปเที่ยวในระหว่างทาง ๒๔ ชั่วโมง กงสุลอเมริกันจะเขียนเปนหนังสือไทยให้ไป ว่าคนนั้นชื่ออย่างนั้นรูปร่างอย่างนั้น มีฐานะอย่างนั้น แล้วจะต้องให้เจ้าพนักงานประทับตราหนังสือให้ไปเปนสำคัญ ด้วยด้านทางแลเจ้าพนักงานอื่น ๆ ฝ่ายไทยดูหนังสือแล้ว ให้คืนหนังสือให้ปล่อยตัวไปโดยเร็ว ถ้าไม่มีหนังสือกงสุลอเมริกัน ประทับตราเจ้าพนักงานฝ่ายไทยไปเปนสำคัญ ก็เปนที่สงสัยไสยว่าเปนคนหนีขอลี้ภัยตัวไว้ แล้วให้บอกกงสุลอเมริกันให้รู้ ภาวะ

๑ ข้อ ๖ ว่า ชาตืออเมริกันจะเข้ามาเที่ยวแลจะเข้ามาเอาไศรยอยู่ ณ กรุงเทพ ฯ จะถือศาสนาของตัว ไทยก็ไม่ห้ามปราม เมื่อจะสร้างวัดขึ้นจะทำได้ก็แต่ในที่ท่านเสนาบดีจะโปรดให้ ถ้าชาตืออเมริกันซึ่งจะเข้ามาอยู่ ณ กรุงเทพ ฯ จะจ้างคนซึ่งอยู่ในใต้บังคับไทยมาเปนลูกจ้าง ท่านเสนาบดีฝ่ายไทยจะไม่ห้ามปราม ถ้าคนที่มิขุนนาย จะมารับจ้างอยู่ด้วยชาตืออเมริกันมิขุนนายไม่รู้ มิขุนนายจะมาเอาตัวก็เอาไปได้ ถ้าชาตืออเมริกันไปจ้างคนในใต้บังคับไทยเปนลูกจ้าง ไม่ได้ทำสัญญาแก่มิขุนนายเขาภายหลังถ้าเกี่ยวข้องสิ่งหนึ่งสิ่งใดเสนาบดีฝ่ายไทยไม่ชำระให้ ภาวะ

๑ ข้อ ๗ ว่า เรือรบอเมริกันจะเข้ามาทอดหน้าด่านเมืองสมุทปราการเข้ามาทอดได้ แต่จะขึ้นมา ณ กรุงเทพ ฯ ไม่ได้ เมื่อเรือรบขำรุตจะต้องเข้าอยู่ ท่านเสนาบดีเจ้าเมืองกรมการเห็นว่าขำรุตจริง จะยอมให้เอามาเข้าอยู่ ถ้าจะมีขุนนางถือหนังสือ

ปรีไซเดนต์อเมริกัน ให้มาด้วยเรือรบเข้ามา ณ กรุงเทพฯ ฯ จะให้ขึ้นมาแต่ลำเดียว ต้องให้ขึ้นมาทอดอยู่ได้บ้อมบ้อมบ้างจามิตรบ้อมบีบัจฉนิก อย่าให้ขึ้นมาพันบ้อม วันไว้แต่ท่านเสนาบดีจะโปรตให้ขึ้นมาพันบ้อมจึงขึ้นมาได้ ถ้าไม่มีเรือรบอเมริกัน อยู่ในกรุงเทพฯ ฯ ชาตืออเมริกันจะวิวาทกันขึ้น กงสุลอเมริกันจะไประงับ ไทยจะให้ทหารไปช่วยกงสุลระงับภอจะระงับได้ ภาวะ

๑๐ ข้อ ๘ ว่า ค่าธรรมเนียมปากเรือที่เคยเรียกจากลูกค้าอเมริกัน ตามสัญญา ซึ่งทำไว้ในคฤศักราช ๑๘๓๓ ปีนั้นจะยอมเลิกเสีย ตั้งแต่หนังสือสัญญานี้ใช้ได้พัน นั้นไปจะต้องเสียแต่ภาษีสิ่งของขาเข้าขาออกสินค้าขาเข้าจะต้องเสียภาษีร้อยละสาม จะเสียเงินของฤจะเสียเงิน คิตราคาตามท้องน้ำสุดแต่ใจเจ้าของจะเสีย ถ้าของ เสียภาษีร้อยละสามแล้วของจำหน่ายไม่ได้ จะเหลือกลับออกไปมากน้อยเท่าใด ต้อง คิดภาษีสิ่งของที่เหลือคืนให้แก่เจ้าของให้ครบ ถ้าราคาสิ่งของไม่ตกลงกัน ต้องไป บอกรกงสุลอเมริกัน ฯ จะเรียกพ่อค้าคนหนึ่งฤสองคน เจ้าพนักงานก็จะเรียกพ่อค้า คนหนึ่งฤสองคน ช่วยตีราคาพอสมควร ถ้าลูกค้าพวกอเมริกัน จะบันทุกเอาฝิ่น เข้ามา ณ กรุงเทพฯ ฯ ไม่ต้องเสียภาษี แต่ต้องขายฝิ่นให้แก่เจ้าภาษี ถ้าเจ้าภาษีไม่ ชื้อเอาฝิ่นไว้ ให้บันทุกฝิ่นกลับออกไปไม่ต้องเสียอะไร ถ้าลูกค้าพวกอเมริกันเอาฝิ่น ไปลักลอบขาย ทำผิดจากสัญญาข้อนี้ให้ริบเอาฝิ่นเสียให้สิ้น แลของที่เปนสินค้า จะบันทุกออกไปนั้น ตั้งแต่ของสิ่งนั้นเกิดมาจนได้เปนสินค้าบันทุกเรือออกไป ให้ เสียภาษีแต่ชั้นเดียว ของสิ่งไรที่เปนสินค้าในกรุงเทพฯ ฯ จะเรียกเปนสมภักษร ฤ เปนภาษีป่า ภาษีในกรุง ฯ ภาษีปากเรืออย่างไรก็ให้เอาแต่ชั้นเดียว ภาษีสินค้า ในกรุงเทพฯ ฯ ทุกสิ่งจะเรียกภาษีในกรุงเทพฯ ฯ ฤจะเรียกภาษีปากเรืออย่างไร ได้ กำหนดแจ้งในพิคส์ที่ติดอยู่กับหนังสือสัญญาแล้ว ได้ยอมกันเปนชัดแล้ว ว่าของ สิ่งหนึ่งสิ่งใดที่ต้องเสียภาษีข้างในแล้ว เมื่อลงเรือไม่ต้องเสีย พวกลูกค้าชาตืออเมริกัน

จะซื้อสินค้ายอมให้ซื้อจากผู้ทำผู้ปลูก แลของที่เขายายนั้น ถ้าผู้ใดผู้หนึ่งจะซื้อยอมให้ขาย มิให้ผู้ใดผู้หนึ่งขัดขวางห้ามปราม ภาษีที่กำหนดในพิภักส์สัญญานี้ สินค้าที่บันทุกเรือไทยเรือจีนที่เคยเสียแล้ว ฝ่ายไทยยอมจะลดภาษีให้เรือไทยเรือจีนแลชาติอื่น ๆ ก็จะไม่ยอมลดให้ลูกค้าชาติอเมริกันเหมือนกัน ลูกค้าชาติอเมริกันจะเข้ามาต่อเรือ ณ กรุงเทพ ฯ ท่านเสนาบดียอมให้ต่อแล้วก็ได้ แลเข้าปลาเกลือของสามสิ่งนี้ที่ในกรุงเทพ ฯ ไม่บริบูรณ์มีกฎหมายประกาศห้ามไม่ให้ออกไปก็ได้ แต่ว่าเมื่อจะมีหมายประกาศนั้นต้องกำหนดไว้ ๓๐ วันก่อน ถ้ามีการศึกสงครามเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะห้ามมิให้บันทุกเข้าออกไปต่างประเทศในวันนั้นก็ได้ เงินทองแลของสำหรับตัวไม่ต้องเสียภาษี

ฯ

๑ ข้อ ๙ ว่า ความในกฎหมายซึ่งติดในสัญญานี้ กงสุลอเมริกันกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทย พร้อมกันจะต้องรักษา แลจะต้องบังคับให้คนทั้งปวงกระทำตามกฎหมาย เจ้าพนักงานฝ่ายไทยกับกงสุลอเมริกันจะคิดเพิ่มเติมกฎหมาย หวังจะรักษาหนังสือสัญญาให้เจริญก็ทำได้ เงินที่ปรับไหมแลของที่ริบเพราะทำผิดสัญญาต้องส่งเปนของในแผ่นดิน

ฯ

๑ ข้อ ๑๐ ว่า ถ้าฝ่ายไทยยอมให้สิ่งใด ๆ แก่ชาติอื่น ๆ นอกจากหนังสือสัญญา ก็จะต้องให้แก่ชาติอเมริกันเหมือนกัน

ฯ

๑ ข้อ ๑๑ ว่า เมื่อพ้น ๑๐ ปี ตั้งแต่ประทับตราเปลี่ยนหนังสือสัญญานี้แล้ว ฝ่ายไทยฝ่ายอเมริกันจะขอเปลี่ยนข้อใด ๆ ในหนังสือสัญญานี้ แลข้อใด ๆ ในหนังสือสัญญาเก่าที่ทำไว้ ในคฤศักราช ๑๘๓๓ ปี ซึ่งมีได้ยกเสียแล้ว แลข้อใด ๆ

ในกฎหมายค้าขายแลพิศภาษีที่ติดอยู่ในหนังสือสัญญาฯ แลกฎหมายที่จะทำต่อไป
ภายหน้า เมื่อได้บอกให้รู้ก่อนปีหนึ่งแล้ว จะตั้งขุนนางฝ่ายไทยฝ่ายอเมริกัน เปลี่ยน
แปลงเพิ่มเติมได้ตามแต่เห็นควรด้วยกันทั้งสองฝ่าย ๖๖

๑ ข้อ ๑๒ ว่า หนังสือสัญญาฯ ทำไว้เป็นอักษรไทยอักษรอเมริกันฉบับหนึ่ง
ข้อความต้อกัน หนังสือสัญญาฯ ในนี้ใช้ได้ตั้งแต่นั้นไป แล้วหนังสือสัญญาฯ จะต้อง
ออกไปประทับตรากลับมาเปลี่ยนกันในเมืองกรุงเทพฯ ในระหว่าง ๑๘ เดือนตั้งแต่ทำไว้
ผู้สำเร็จราชการฝ่ายไทยฝ่ายอเมริกันทำหนังสือสัญญาฯ เขียนเป็น ๓ ฉบับลงชื่อ
ประทับตราด้วยกันทั้งสองฝ่าย ทำไว้ในกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรา
ยุทธยา ณ วันพฤหัสบดี แรมสิบค่ำเดือนวิสาขคือเดือนหกปีมะโรงนักษัตรอัฐศก
จุลศักราช ๑๒๑๘ ปี ภาษายุโรปเป็นวันยี่สิบเก้าในเดือนเม คฤศศักราช ๑๘๕๖ ปี
เป็นปีที่หกในราชสมบัติแห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๖๗

๑ ลงชื่อประทับตราตอนเช่นฮาวีซทูตอเมริกัน: ๖๘

๑ ลงชื่อประทับตราท่านผู้สำเร็จราชการฝ่ายไทยหัวดวง ๖๘

๑ กฎหมายอย่างลูกค้าอเมริกัน ซึ่งมาค้าขายในเมืองกรุงเทพฯ ต้องใช้ ๖๘

๑ ข้อ ๑ ว่า กบัตันนายเรือซึ่งจะเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเทพฯ เมื่อเข้ามาถึง
นอกสันดอน จะทอดสมอไว้คนเข้ามาบอกแก่เจ้าพนักงาน ฤจะเอาเรือเลยเข้ามา
เมืองสมุทรปราการก็ได้ตามใจ แล้วจะต้องมาบอกเจ้าพนักงานที่ด่านเมืองสมุทร-
ปราการ ว่าเรือมาแต่เมืองใด มีลูกเรือกี่คนมีปืนกี่บอก ทอดสมอที่เมืองสมุทรปราการ
แล้วต้องมอบปืนใหญ่แลดินดำ แก่ขุนนางเจ้าพนักงานที่เมืองสมุทรปราการฝ่ายไทย
แล้ว ต้องมีขุนนางกรมการฝ่ายไทยกำกับเรือขึ้นมาจากจนถึงกรุงเทพฯ ๖๙

๑ ข้อ ๒ ว่า ถ้าเรือเลยเกินด้านเมืองสมุทรปราการขึ้นมา มิได้เอาปืนแลดินดำขึ้นไว้ที่เมืองสมุทรปราการตามกฎหมายนี้ ต้องเอาเรือกลับลงไป เอาปืนแลดินดำขึ้นไว้เสียที่เมืองสมุทรปราการแล้ว ต้องปรับไหมเงินแปดร้อยบาทด้วยไม่ฟังกฎหมายนี้ ถ้าเอาปืนใหญ่แลดินดำ ขึ้นไว้ที่เมืองสมุทรปราการแล้ว ต้องปล่อยเรือให้ขึ้นมาค้าขายที่กรุงเทพฯ ฯ ๖๖

๑ ข้อ ๓ ว่า ถ้าเรือลูกค้าอเมริกันขึ้นมาทอดสมอที่กรุงเทพฯ ฯ แล้ว ถ้าไม่ได้เปนวันอาทิตย์ กัปตันนายเรือต้องเอาหนังสือสำหรับลำ แลใบอนุญาตสิ่งของซึ่งมีเข้ามาในลำเรือ ต้องมอบให้แก่กงสุลอเมริกันใน ๒๔ ชั่วโมง กงสุลอเมริกันจะได้เอาใบอนุญาตไปให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยที่ได้เรียกภาษี แล้วเจ้าพนักงานคนนั้น ต้องให้หนังสือสำหรับเปิดระวางในเวลาหนึ่ง ถ้ากัปตันนายเรือ มิได้ส่งหนังสือแลใบอนุญาตสิ่งของใน ๒๔ ชั่วโมง ฤๅส่งใบอนุญาตไม่ครบจำนวนรสิ่งของในลำเรือ จะต้องปรับไหม ๔๐๐ บาทแต่ว่ายอมให้กัปตันนายเรือ แก่ใบอนุญาตสิ่งของที่หลงลืมในระหว่าง ๒๔ ชั่วโมง ตั้งแต่ได้ส่งหนังสือถึงกงสุลอเมริกันนั้น ไม่ปรับไหมเอาเงิน ๖๖

๑ ข้อ ๔ ว่า ถ้าเรืออเมริกันเปิดระวางขนสินค้าก่อนยังมิได้หนังสือเปิดระวางแลลักลอบขายสิ่งของในกรุงเทพฯ ฯ กิติ นอกสันตอนกิติ จะต้องปรับไหมเงิน ๘๐๐ บาท แลสิ่งของที่ลักขายนั้นต้องริบเอาให้หมด ๖๖

๑ ข้อ ๕ ว่า เมื่อเรืออเมริกันขนของออกแล้วบันทุกของที่ออกไปเสร็จแล้ว เสียภาษีให้เสร็จแล้ว ได้ให้ใบอนุญาตแก่กงสุลอเมริกันครบสิ่งของแล้ว ถ้ามิได้เกี่ยวข้องกับสิ่งใด ๆ ต้องมีเบ็กล่องอักษรไทยส่งให้กงสุลอเมริกัน ๆ คั้นหนังสือสำหรับลำให้กัปตัน

นายเรือปล่อยให้ล่องไปเมืองสมุทรปราการ ต้องมีเจ้าพนักงานกำกับเรือลงไป จนถึงเมืองสมุทรปราการ ถ้าเจ้าพนักงานที่เมืองสมุทรปราการ ไปตรวจดูที่กำปั่นแล้ว ปืนแลดินดำที่เอาขึ้นไว้ ส่งให้กำปั่นนายเรือไป ๖๖

๑ ข้อ ๖ ว่า ฝ่ายทูตอเมริกัน ซึ่งเข้ามาทำหนังสือสัญญาครั้งนี้ ทูตหาญักภาษาไทยไม่ เสนาบดีฝ่ายไทยยอมให้เอาหนังสืออักษรอังกฤษในหนังสือสัญญาไมตรี แลกกฎหมาย แลกค้าขาย แลกพิศซึ่งติดอยู่กับหนังสือสัญญาเป็นแน่ ๖๗

๑ ลงชื่อประทับตราตอนเซนฮาริชทูตอเมริกัน ๖๘

๑ ลงชื่อประทับตราท่านผู้สำเร็จราชการฝ่ายไทยห้าดวง ๖๙

๑ พิกัดภาษีนอกแลในที่จะเรียกเอาตามหนังสือสัญญานี้ ๖๙ ๑

๑ ข้อ ๑ เป็นพิศสินค้ำภาษีชั้นในไม่ต้องเสียเลย เสียแต่เมื่อบันทุกลงเรือเสียอย่างนี้ ๖๙

ที่ ๑ งาช้าง	หาบละ ๑๐ บาท	ที่ ๗ ชนนกระทุง	หาบละ ๑๐ สลึง
ที่ ๒ รัง	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๘ หมากแห้ง	หาบละ ๑ บาท
ที่ ๓ นรมาด	หาบละ ๕๐ บาท	ที่ ๙ กรักซี่	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๔ กระวาน	หาบละ ๑๔ บาท	ที่ ๑๐ หูปลาขาว	หาบละ ๖ บาท
ที่ ๕ เร่ว	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๑๑ หูปลาดำ	หาบละ ๓ บาท
ที่ ๖ หอยแมงภู่	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๑๒ ผลกระเบา	หาบละ ๒ สลึง

ที่ ๑๓ หางนกยูง ร้อยละ ๑๐ บาท	ที่ ๓๓ หนังสือทราย ร้อยละ ๓ บาท
ที่ ๑๔ กระจุกโคกระบือหาบละ ๓ ไพ	ที่ ๓๔ เอนเนื้อ หาบละ ๔ บาท
ที่ ๑๕ หนังสือแรด หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๓๕ หนังสือโคกระบือหาบละ ๑ บาท
ที่ ๑๖ หนังสือเนา หาบละ สลึง	ที่ ๓๖ กระจุกช้าง หาบละ ๑ บาท
ที่ ๑๗ ออกเต่า หาบละ ๑ บาท	ที่ ๓๗ กระจุกเสือ หาบละ ๕ บาท
ที่ ๑๘ กระจุกตมกาน้ำหาบละ ๑ บาท	ที่ ๓๘ เขาคกระบือ หาบละ สลึง
ที่ ๑๙ ปลิงทะเล หาบละ ๓ บาท	ที่ ๓๙ หนังสือช้าง หาบละ สลึง
ที่ ๒๐ กระจุกปลาหาบละ ๓ บาท	ที่ ๔๐ หนังสือเสือ ผีนละ สลึง
ที่ ๒๑ รั้งนกชน สิบเอาสอง	ที่ ๔๑ เกล็ดดีม หาบละ ๔ บาท
ที่ ๒๒ ปีกนกกะเตน ร้อยละ ๖ บาท	ที่ ๔๒ ครั่ง หาบละ ๕ สลึง
ที่ ๒๓ สีเสียด หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๔๓ ป่านใบ หาบละ ๖ สลึง
ที่ ๒๔ เบจี้ หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๔๔ ปลาแห้ง หาบละ ๖ สลึง
ที่ ๒๕ พุงหลายหาบละ ๒ สลึง	ที่ ๔๕ ปลาใบไม้ หาบละ ๑ บาท
ที่ ๒๖ กำยาน หาบละ ๔ บาท	ที่ ๔๖ ผาง หาบละสองสลึงเฟื้อง
ที่ ๒๗ เปลือกหางไหลหาบละ ๒ สลึง	ที่ ๔๗ เนื้อเคมแห้ง หาบละ ๒ บาท
ที่ ๒๘ เนื้อไม้ หาบละ ๒ บาท	ที่ ๔๘ เปลือกโปลง หาบละ สลึง
ที่ ๒๙ หนังสือเบน หาบละ ๓ บาท	ที่ ๔๙ ไม้แดง หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๓๐ เขากวางแก่ หาบละ สลึง	ที่ ๕๐ ไม้ดำ หาบละ ๕ สลึง
ที่ ๓๑ เขากวางอ่อน สิบเอาหนึ่ง	ที่ ๕๑ เข้าสาร เกวียนละ ๔ บาท
ที่ ๓๒ หนังสือกวาง ร้อยละ ๘ บาท	ที่ ๕๒ ข้าวเปลือก เกวียนละ ๒ บาท

๑ ข้อ ๒ เป็นของที่เสียภาษีชั้นในตามพิกัดนี้ ภาษีนั้นจะเรียกมากขึ้นไปไม่ได้ ถึงจะได้บันทุกกำปั่นไปไม่ต้องเสีย

ที่ ๕๓ นาตาลทรายขาวหาบละ ๒ สลึง	ที่ ๖๐ งาเมล็ด	๑๒ เอหาหนึ่ง
ที่ ๕๔ นาตาลทรายแดงหาบละสลึงหนึ่ง	ที่ ๖๑ ไหมลาว	๑๒ เอหาหนึ่ง
ที่ ๕๕ ผ้ายเม็ดผ้ายบด สิบลดหนึ่ง	ที่ ๖๒ ชีผึ้ง	๑๕ เอหาหนึ่ง
ที่ ๕๖ พริกไทย หาบละ ๑ บาท	ที่ ๖๓ ไขเนื้อ	หาบละ ๑ บาท
ที่ ๕๗ ปลาทุ หมันละ ๑ บาท	ที่ ๖๔ เกลือ	เกวียนละ ๖ บาท
ที่ ๕๘ ถั่วทุกอย่าง ๑๒ เอหาหนึ่ง	ที่ ๖๕ ยาสูบ	พันละ ๖ สลึง
ที่ ๕๙ กุ้งแห้ง ๑๒ เอหาหนึ่ง		ฯะ

๓ ข้อ ๓ แต่บันดาสั่งของทั้งปวงนอกจากพิศุที่เขียนไว้ ในหนังสือที่เสียกัน
 อยู่ในบ้านในเมืองเท่าไร ให้เรียกยื่นอยู่แต่เท่านั้น อย่าให้เรียกเพิ่มทวีขึ้นไป แล้ว
 อย่าให้เรียกภาษีเป็น ๒ ชั้น เมื่อลงบันทุกเรือไม่ต้องเสียภาษีอีก ๖

๓ ลงชื่อประทับตราตอนเซนฮาริชทูตอเมริกัน ๖

๓ ลงชื่อประทับตราท่านผู้สำเร็จราชการฝ่ายไทยหัวดวง ๖

หนังสือสัญญา

ทางพระราชไมตรี

ประเทศนินเซอแลนต์ และประเทศสยาม

๑) ศุภมัศัตจุลศักราช ๑๒๒๒ ปีวอกนักษัตรโทศก ความเจริญงามจงมีแก่บ้านเมืองให้ยิ่งขึ้นไปกว่าแต่ก่อนเทอดู ๖๖๕
สมเด็จพระเจ้าวิลเลิมที่สามผู้เปนเจ้าแผ่นดินนินเซอแลนต์ อันเปนราชวงษออเรนจ์ นเนสซอ แลเมืองลักเซมเปอคะ แลมีเมืองขึ้นมีชื่ออื่น ๆ อีกหลายเมืองแลพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลสุทนต์มฤตทิเทพยพงษ์วงษชาติศวรรกระษัตริย์ ๖๕๕

ราชินิกโรตมจาตุรนต์บรมหาจักรพรรดิราชสังกาษ บรมธรรมิกมหาราชาธิราช
บรมนารถบพิตรพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แลพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร
มหาจักรพรรดิราชสังกาษบรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทั้งสองพระองค์ ณ กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยา ด้วยปราณา
จะจัดแจงทางพระราชไมตรีที่เคยมีมาแต่ก่อนล่วงไป ๒๐๐ ปีแล้วนั้นให้ตีสันที่ยิ่งขึ้น
ให้การค้าขายของลูกค้าทั้งสองฝ่ายคล่องสะดวกกว่าแต่ก่อน เพราะฉะนั้นจึงพร้อมพระ
ราชหฤทัยทำหนังสือสัญญาการพระราชไมตรี แลการค้าขายไปมาในทางทะเลจะได้
พึงอาศรัยหนังสือสัญญาให้มีผลประโยชน์ทั้งสองฝ่าย เพราะเหตุฉนั้น จึงได้ตั้งผู้มี
อำนาจทั้งสองฝ่าย สมเด็จพระเจ้าวิลเลียมที่สามผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินนิเชอแลนด์ได้
ตั้งให้โยนเฮนเรตองเกอร์เกอร์เจียตขุนนางฝ่ายการกฎหมายในกรุงนิเชอแลนด์ แล้ว
มียศสลักสำคัญของรูเซียมา ควรจะเชื่อถือว่าขุนนางในประเทศนิเชอแลนด์เคยเป็น
ราชทูตไปในประเทศต่างๆ ด้วยเป็นผู้มีอำนาจ ปดุกษาทำหนังสือสัญญาในพระผู้
ครองนิเชอแลนด์ ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
สมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ พร้อม
ด้วยความคิดข้าราชการทั้งปวง มอบพระราชดำริให้พระราชประสงค์ให้พระเจ้าน้อง
ยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทมาประชุมแทนพระราชวงษานุวงศ์ ให้เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงษสมันตพงษ์พิสุทธมหาบุรุษยรัตโนดมว่าที่สมุหพระกลาโหม ผู้สำเร็จราช
การบังคับบัญชาหัวเมืองปากใต้ฝั่งทะเลฝ่ายตะวันตก เจ้าพระยาวรวงษาธิราช
ที่พระคลัง ผู้สำเร็จราชการบังคับบัญชาหัวเมืองฝั่งทะเลฝ่ายตะวันออก เจ้าพระยา
ยมราชชาติเสนาถวิลวินทรมหินทรราชพิบัติศรีวิไชยราชมหัยศวริยปริยรัชผู้มีพิทักษ์
โลกาการทันทุทธิธรนครบาลเป็นผู้สำเร็จราชการฝ่ายกรมเมือง พระยารวงษาพิพัทธ์
จางวางมหาดเล็ก พระยาโชฎีกกราชเสรฐีเจ้ากรมในกรมท่าซ้าย เป็นหกด้วยกันไป

ปรากฏว่าทำสัญญาเป็นรัฐระฝ่ายกรุงสยาม ฝ่ายโยนเฮนเรตองเกอร์เกอเซียต ก็ได้ส่งหนังสือที่มีลายราชหัตถ์พระเจ้าแผ่นดินนิเซอแลนด์ประทับราชลัญจกรสำหรับแผ่นดินนิเซอแลนด์เป็นสำคัญ ซึ่งให้อำนาจอเข้ามาทำหนังสือสัญญาด้วยประเทศสยามให้แก่ท่านผู้รับสั่งฝ่ายสยามคุด แล้วท่านผู้รับสั่งฝ่ายสยามทั้ง ๖ นั้น ก็ได้ส่งหนังสือที่จากพระราชหัตถ์เลขาสำแดงความพระราชทานอำนาจ แล้วทรงประทับพระราชลัญจกร ส่งให้โยนเฮนเรตองเกอร์เกอเซียตคุดกันแล้วทั้งสองฝ่ายเหนงกุดต้องพร้อมกันทั้งสองฉบับ ได้ตกลงกันตามข้อสัญญาที่เขียนไว้ต่อไปข้างหน้า ว่าจะ

๑ ข้อ ๑ ว่า ตั้งแต่นั้นไป พระเจ้าแผ่นดินนิเซอแลนด์แลพระเจ้าแผ่นดินนิเซอแลนด์ที่จะสืบวงษแลราชอิศริยยศต่อไปภายหน้า กับพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระบรมเรนทรามาศร์มทิสเรศร์พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามที่จะสืบพระวงษ แลพระราชอิศริยยศต่อไปภายหน้า จะได้มีไมตรีรักษใครกันสงบเรียบร้อยเป็นเนื่องนิตย์ไม่มีที่สู้ต แลราชฎรทั้งสองฝ่ายไม่วั้นผู้ใดตำบลใด ก็จะมีถ้อยเป็นไมตรีรักษใครกันสงบเรียบร้อยเหมือนกัน คนที่อยู่ในประเทศนิเซอแลนด์ ถ้าจะมาอยู่ในประเทศสยาม ฤถ้าพวกประเทศสยามจะเข้าไปอยู่ในประเทศนิเซอแลนด์ ก็ให้ได้อยู่โดยดีปรกติทั้งตัวคนแลทรัพย์สินของทั้งปวงตามกฎหมายที่ตั้งไว้ จะให้พวกพลเมืองทั้งสองฝ่ายไปมาค้าขาย เดินเรือเข้าออกโดยสะดวกในเมืองทั้งสองฝ่ายทั่วทุกตำบลไม่มีที่เว้น บันดาที่ยอมให้พวกเมืองที่เป็นไมตรีสนิทอื่น ๆ ไปมาค้าขายกันในบัดนี้ แลต่อไปภายหน้ามีผลประโยชน์ยิ่งดีขึ้นอย่างไร ก็จะให้ชาวประเทศนิเซอแลนด์แลชาวประเทศสยามได้มีผลประโยชน์ยิ่งดีขึ้นเหมือนกัน ถ้าเรือรบประเทศนิเซอแลนด์ไปกบปะเรือชาวประเทศสยาม ถ้าเรือรบประเทศสยามไปกบปะเรือชาวประเทศนิเซอแลนด์ในท้องทะเลมีเหตุประการใด ๆ เรือรบชาวประเทศนิเซอแลนด์ แลเรือ

รบชาวประเทศสยามจะช่วยภอสมครวที่จะช่วยได้ ตามกฎหมายที่อังกฤษเรียกว่า วินเตอเนะซัลเอลลอร์วี่ กฎหมายไทยที่เรียกว่ายุติธรรม แลกงสุลนิเชอแลนต์ที่ตั้งอยู่ในประเทศต่าง ๆ แลกงสุลฝ่ายสยาม ที่ตั้งอยู่ในประเทศต่าง ๆ จะเอาธุระช่วยในการเรือ แลการคนของประเทศทั้งสองฝ่ายที่ไปมาค้าขายในประเทศที่กงสุลนิเชอแลนต์ แลกงสุลฝ่ายสยามตั้งอยู่เหมือนกับคนชาวประเทศนิเชอแลนต์แลคนชาวประเทศสยามเหมือนกันทั้งสองฝ่าย วันไว้แต่การที่กฎหมายเมืองนั้นห้ามไม่ให้ช่วยก็ช่วยไม่ได้ ๖๖

๑๒ ข้อ ๒ ว่า ประเทศสยามกับประเทศนิเชอแลนต์ ได้ตกลงกันยอมให้ตั้งกงสุล ๑๒ ผู้ว่าที่แทนกงสุลในประเทศสยาม แลในประเทศนิเชอแลนต์ แลให้นับถือกงสุลทั้งสองฝ่าย เหมือนหนึ่งกงสุลเมืองอื่น ๆ ที่เป็นไมตรีสนิท แต่ตั้งกงสุลผู้ว่าที่แทนกงสุลที่อังกฤษเรียกว่า กงสุลเอเชนต์เมืองนั้น ๆ ก็ดี จะมีอำนาจบังคับการกงสุลได้ต่อเมื่อผู้ครองทั้งสองฝ่าย ตั้งยอมรับให้เป็นกงสุลจึงว่าการกงสุลได้ กงสุลแลผู้ว่าที่แทนกงสุลจะว่าการก่อนผู้ครองทั้งสองฝ่ายให้อำนาจนั้นไม่ได้ ฝ่ายประเทศสยามยอมให้กงสุลนิเชอแลนต์ แลผู้ว่าที่แทนกงสุลนิเชอแลนต์ชักธงสำหรับกงสุลได้ในที่อยู่ของเขาในประเทศสยามเหมือนกงสุลประเทศอื่น ๆ แต่ในประเทศนิเชอแลนต์อย่างธรรมเนียมสำหรับเมือง ห้ามไม่ให้กงสุลประเทศอื่น ๆ ชักธงสำหรับกงสุลในประเทศนิเชอแลนต์ ถ้าในประเทศนิเชอแลนต์ยอมให้กงสุลประเทศใดชักธงสำหรับกงสุลขึ้นในประเทศนิเชอแลนต์ได้เมื่อใด ก็จะทำยอมให้กงสุลฝ่ายประเทศสยามชักธงสำหรับกงสุลประเทศสยามได้เหมือนกัน อนึ่งให้กงสุลนิเชอแลนต์ผู้ว่าที่แทนกงสุลซึ่งอยู่ในประเทศสยามรักษายังบังคับว่ากล่าวคนชาวประเทศนิเชอแลนต์ซึ่งเข้ามาอยู่แล้ว แลจะเข้ามาอยู่ใหม่ต่อไปภายหน้าแล้วกงสุลผู้นั้นต้องประพฤติตามหนังสือสัญญาแล้วให้คนชาวประเทศนิเชอแลนต์ทั้งปวงประพฤติตามสัญญานั้นด้วย แล้ว

ให้กงสุลประกาศกฎหมายซึ่งมีในหนังสือสัญญานี้ แลกกฎหมายที่จะมีต่อไปภายหน้า สำหรับชาวประเทศนิเชอแลนด์ซึ่งอยู่ในประเทศสยาม ให้ชาวประเทศนิเชอแลนด์ รู้แลประพฤติตามด้วย ถ้ากงสุลนิเชอแลนด์ ฤๅผู้ว่าที่แทนกงสุลนิเชอแลนด์ไม่อยู่ ก็ให้คนชาวประเทศนิเชอแลนด์ที่เข้ามาอยู่ในประเทศสยามจะไปพึ่งอาไศรยกงสุล ประเทศอื่น ๆ ซึ่งตั้งอยู่ในประเทศสยามที่ชอบที่สนิทกันกับประเทศนิเชอแลนด์ให้ว่าการแทนก็ได้ ฤๅจะพึงเจ้าพนักงานในประเทศสยามให้ว่าการแทนก็ได้ เจ้าพนักงานแลท่านเสนาบดีในประเทศสยาม จะช่วยเอาใจใส่ดูแลรักษาคนชาวประเทศนิเชอแลนด์ให้มีผลประโยชน์ทั้งหลายตามหนังสือสัญญานี้ แลบันดาคนฝ่ายประเทศสยามที่จะไปอยู่เร็วแลไปอยู่นานในประเทศนิเชอแลนด์ แลหัวเมืองขึ้นประเทศนิเชอแลนด์ จะต้องประพฤติตามกฎหมายเหมือนอย่างคนชาวประเทศอื่น ๆ ที่ไปตั้งอยู่ในประเทศนิเชอแลนด์ ยอมตามกฎหมายประเทศนิเชอแลนด์นั้น ชุนนางในประเทศนิเชอแลนด์ ก็จะช่วยบำรุงรักษาคนฝ่ายประเทศสยามที่ไปอยู่ในประเทศนิเชอแลนด์ ให้อยู่เป็นสุขช่ำชวย มีธุระสิ่งไรก็จะช่วยตามสมควรที่จะช่วยได้ ให้เหมือนคนประเทศนิเชอแลนด์ที่เข้ามาอยู่ในประเทศสยามเหมือนกัน ๖๖

๑๓ ข้อ ๓ ว่า คนชาวประเทศนิเชอแลนด์ทั้งหลายซึ่งจะมาเยี่ยมเยียนอาไศรยอยู่ในประเทศสยาม จะช้าก็ดีเร็วก็ดียอมให้ประพฤติตามศาสนาของเขา ถ้าจะทำวัดในที่ตำบลใดท่านเสนาบดีฝ่ายสยามก็จะไม่ห้าม เว้นไว้แต่ที่ควรจะห้าม จึงจะห้ามไม่ให้สร้างในที่นั้น แต่เมื่อจะสร้างก็ต้องขอที่ต่อท่านเสนาบดีในประเทศสยามก่อน ถ้าท่านเสนาบดีในประเทศสยามยอมให้ปลูกจึงปลูกได้ ๖๖

๑๔ ข้อ ๔ ว่า คนชาวประเทศนิเชอแลนด์ทั้งหลาย ซึ่งจะมาอาไศรยอยู่ในประเทศสยาม ก็ต้องเขียนชื่อไว้ต่อกงสุลนิเชอแลนด์ กงสุลนิเชอแลนด์จะต้องจด

ชื่อมายื่นต่อเจ้าพนักงานฝ่ายสยามให้รู้ไว้ด้วย เมื่อว่าคนชาวประเทศนิซอลแลนต์
จะมีฐานะเกี่ยวข้องกับสิ่งหนึ่งสิ่งใดในประเทศสยาม คนชาวประเทศนิซอลแลนต์ต้องทำ
หนังสือไปแจ้งความต่อกงสุลนิซอลแลนต์ให้รู้ก่อน ถ้าแม่กงสุลนิซอลแลนต์เห็นว่า
ข้อที่ฐานะนั้นสมควร แลเห็นว่าดีแล้วกงสุลจะส่งหนังสือนั้นให้แก่เจ้าพนักงานใน
ประเทศสยาม ถ้าเห็นว่าเรื่องความไม่ดี กงสุลนิซอลแลนต์จะต้องสั่งให้จัดเสียใหม่
หนึ่งคนฝ่ายประเทศสยามจะมีฐานะเกี่ยวข้องกับสิ่งใด ๆ ในกงสุลแลคนประเทศนิซอล
แลนต์ คนฝ่ายสยามก็จะต้องทำหนังสือเรื่องราวไปยื่นต่อเจ้าพนักงานในประเทศ
สยามให้รู้ก่อน เจ้าพนักงานในประเทศสยามเห็นสมควรแล้ว ก็จะส่งหนังสือที่
ฐานะนั้นให้แก่กงสุลนิซอลแลนต์ ๖๖

๑ ข้อ ๕ ว่า คนชาวประเทศนิซอลแลนต์ จะมาก้าขายตามหัวเมืองชาย
ทะเลซึ่งขึ้นกับประเทศสยาม ก็มาก้าขายได้โดยสะดวก แต่จะอาศัยอยู่ได้ที่เดียว
ก็แต่ในกรุงเทพฯ ตามในจังหวัดซึ่งกำหนดไว้ในหนังสือสัญญาฯ ข้างทิศเหนือ
ตั้งแต่คลองปากน้ำบางพุทราที่รวมกันกับแม่น้ำเจ้าพระยา ถึงกำแพงเก่าเมืองลพ
บุรีโดยตรงไปถึงท่าพระงามใกล้เมืองสุพรรณบุรีตามลำแม่น้ำชื่อว่าแควปากสัก ข้างทิศวัน
ออกตั้งแต่ท่าพระงามตรงไปบางกนกปลายคลองซุดที่ออกแม่น้ำบางปะกง ตรงต่อ
ไปถึงปากน้ำบางปะกงต่อไปจนถึงเกาะศรีมหาราชาแลเกาะศรีข็ง ถ้ายังไม่ครบ ๒๔
ชั่วโมงก็ต้องเดินบกไปอีกจนครบ ๒๔ ชั่วโมงถึงที่กำหนดไว้ ข้างทิศใต้ตั้งแต่เกาะ
ศรีมหาราชาแลเกาะศรีข็งไปจนถึงกำแพงเมืองเพชบุรี ข้างทิศตะวันตกตั้งแต่ปาก
อ่าวทะเลเมืองเพชบุรี ไปถึงปากน้ำแม่กลอง ถ้ายังไม่ครบ ๒๔ ชั่วโมงต้องขึ้นบก
ไปอีกจนครบ ๒๔ ชั่วโมงถึงที่กำหนดไว้ตั้งแต่ปากน้ำแม่กลองเลยไปตามแม่น้ำจน
ถึงกำแพงเมืองเพชบุรี ต่อไปจนถึงเมืองสุพรรณบุรี ตั้งแต่เมืองสุพรรณบุรีไป
ถึงปากน้ำบางพุทราประจวบที่เก่า ถ้าแลคนชาวประเทศนิซอลแลนต์จะอยู่ที่นอกจาก

กำหนดไว้^๕ ท่านเสนาบดีฝ่ายสยามยอมให้อยู่จึงอยู่ได้ แลคนชาวประเทศนิเซอแลนต์จะไปเที่ยวค้าขายในประเทศสยามก็ได้ตลอดโดยสะดวก ถ้าจะซื้อจะขายของที่ต้องห้ามไม่ได้ ของที่ไม่ต้องห้ามในกฎหมายประเทศสยามซื้อขายแก่กันทั้งหลายได้ไม่ต้องซื้อต่อเจ้าพนักงาน แลเจ้าภาษีไม่ให้มีผู้ขัดขวางห้ามปราม ๖๖

๑ ข้อ ๖ ว่า เจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยามจะไม่ห้ามหวงขัดขวางคนชาวประเทศนิเซอแลนต์ในการที่จะจ้างลูกจ้างคน ซึ่งอยู่ในบังคับสยามใช้การทุกอย่าง แต่คนชาวประเทศสยามมีนายทุกคน แลเมื่อชาวประเทศสยามจะไปเป็นลูกจ้างชาวประเทศนิเซอแลนต์ ถ้าไม่มีหนังสือของมุลนายชาวประเทศสยามยอมให้เป็นลูกจ้าง ชุณนางเจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยามจะมากันเอาตัวลูกจ้างกลับไปก็ได้ ถ้ามีหนังสือสัญญานายยอมในการนั้นอย่างไร ชุณนางเจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยามก็จะทำตามหนังสือสัญญาที่นายยอมให้จ้างนั้น ถ้าคนซึ่งอยู่ในบังคับประเทศสยามจะไปเป็นลูกจ้างอยู่กับคนซึ่งอยู่ในบังคับคนชาวประเทศนิเซอแลนต์ก็ดี คนอยู่ในได้บังคับประเทศสยามที่มีได้เป็นลูกจ้างก็ดี ทำผิดกฎหมายประเทศสยามจะหนีไปเอาไครยอยู่กับคนอยู่ในบังคับประเทศนิเซอแลนต์ซึ่งอยู่ในกรุงเทพฯ ถ้ามีพยานว่าทำผิดจริง กงสุลประเทศนิเซอแลนต์จะจับตัวส่งให้แก่เจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยาม ๖๗

๑ ข้อ ๗ ว่า คนชาวประเทศนิเซอแลนต์ที่เข้ามาในประเทศสยาม ถ้าจะกลับไปก็ได้ ถ้ามีเหตุควรจะห้ามไว้เจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยามจะไปบอกแก่กงสุลให้เอาตัวไว้ กงสุลฯ ชุณนางนิเซอแลนต์จะต้องหาพยาน ถ้าพยานว่าจริง กงสุลฯ ชุณนางนิเซอแลนต์ก็จะเอาตัวไว้ตามคำเจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยาม ถ้าความนั้นเสร็จแล้ว กงสุลฯ ชุณนางนิเซอแลนต์ก็จะปล่อยตัวคนชาวประเทศนิเซอแลนต์ไป อันเขตร์แดนที่ว่าไว้แล้วในข้อ ๕ ที่หนังสือสัญญานี้ ยอมให้คนซึ่งอยู่

ในบังคับนิเชอแลนด์เที่ยวไปมาโดยสะดวกไม่มีผู้ขัดขวาง แต่จะต้องให้มีหนังสือ
กงสุลนิเชอแลนด์ผู้ว่าที่แทนกงสุลนิเชอแลนด์ให้เขียนเป็นภาษาไทย ว่าคนนั้น
ชื่อนั้นรูปร่างอย่างนั้นมีฐานะสิ่งนั้น แล้วจะต้องให้เจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยาม
ประทับตราหนังสือให้ไปเป็นสำคัญด้วย แต่จะเที่ยวไปในประเทศสยามนอกจาก
ทางที่กำหนดไว้ จะต้องให้กงสุลผู้ว่าที่แทนกงสุลนิเชอแลนด์ ขอหนังสือเจ้า
พนักงานฝ่ายประเทศสยามให้แก่ผู้นั้นไป แลเจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยาม จะ
ต้องให้หนังสือแก่ผู้มาขอทุกครั้ง เว้นไว้แต่ประการที่กงสุลผู้ว่าที่แทนกงสุลนิเชอ-
แลนด์เห็นไม่ควรจะให้ก็ให้ไม่ได้ ๖๖๖

๑ ข้อ ๘ ว่า คนชาวประเทศนิเชอแลนด์จะเช่าเรือนเช่าที่ เช่าบ้านเช่าสวน
เช่าไร่เช่านาก็ได้ จะซื้อเรือนซื้อที่ซื้อบ้านซื้อสวนซื้อไร่ซื้อนา แลจะ
ปลูกตึกปลูกเรือนปลูกโรงก็ได้ แต่ที่ในเขตแดนที่กำหนดไว้แล้วในข้อ ๕ เว้นไว้
แต่ที่ใกล้กำแพงเมืองสยามใน ๒๐๐ เส้น คือ ๔ ไมล์อังกฤษนั้น ต่ออยู่ถึง ๑๐ ปี
จึงซื้อได้ ถ้าอยู่ยังไม่ถึง ๑๐ ปีท่านเสนาบดีฝ่ายประเทศสยามยอมให้ซื้อที่ซื้อเรือนก็
ซื้อได้ แต่เมื่อคนอยู่ในบังคับนิเชอแลนด์จะซื้อที่ซื้อเรือนนั้นจะต้องมาบอกกับกงสุล
กงสุลจะได้บอกกับเจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยาม เจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยาม
กับกงสุลเห็นว่าคนซึ่งจะซื้อที่ซื้อเรือนนั้นเป็นคนจะทำมาหากินโดยจริง เจ้าพนักงาน
ฝ่ายประเทศสยามกับกงสุลก็จะช่วยว่ากล่าวให้ซื้อตามราคาสมควร แล้วจะได้ดู
แลปักที่วัดที่ แลเจ้าพนักงานจึงจะให้ที่นั้นแก่คนชาวประเทศนิเชอแลนด์ผู้นั้น
แล้วจะฝากฝังเจ้าเมืองกรมการให้ช่วยดูแลทำนุบำรุงด้วย แลให้ผู้ที่ไปอยู่นั้นฟัง
บังคับบัญชาเจ้าเมืองกรมการตามกฎหมายที่เป็นยุติธรรม ค่าธรรมเนียมที่ทำนา
ทำไร่ทำสวนราษฎรบ้านเมืองนั้นต้องเสียอย่างไร ก็ให้ชาวประเทศนิเชอแลนด์
เสียตามชาวบ้านชาวเมืองนั้น ถ้าครบกำหนดสามปีแล้ว ผู้ที่ซื้อที่อยู่นั้นไม่มีทุน

รอนฤฯเชื่อนเสียไมต้งการปลุกสร้าง ท่านเสนาบดีฝ่ายประเทศสยามจะคืนเงินค่า
ที่ให้ จะตัดสินคืนเอาที่นั่นเสีย หนึ่งคนในบังคับนิเชอแลนต์จะมาทำการในประเทศ
สยาม มีต้นว่าจะต่อเรือแลจะไปเที่ยวหาแร่แลชุดแร่ถลุงแร่ลองดูก็ได้ แต่เมื่อจะทำ
การเรือการแร่ นั้น จะต้องทำหนังสือสัญญาพร้อมด้วยกงสุลนิเชอแลนต์ แลเจ้า
พนักงานฝ่ายประเทศสยาม จะขอเสียค่าธรรมเนียมให้ก่อครุที่จะทำได้ หนึ่งคน
ชาวประเทศนิเชอแลนต์ จะตั้งทำการวิชาอย่างยุโรปให้เป็นประโยชน์ด้วยปัญญา
แลฝีมือต่าง ๆ ที่คำอังกฤษเรียกว่าแมนยูแพดเจว เว้นไว้แต่กฎหมายที่ประเทศสยาม
ห้ามปรามไม่ให้ทำนั้น ที่นอกจากกฎหมายฝ่ายประเทศสยามห้ามนั้นก็ทำได้ แต่
เมื่อจะทำการนั้น ๆ จะต้องทำหนังสือสัญญาต่อเจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยามพร้อม
ด้วยกงสุลนิเชอแลนต์ จะขอเสียค่าธรรมเนียมก่อสมครุที่จะทำได้ ๖๖๖

๑๑ ข้อ ๙ ว่า ชาวประเทศนิเชอแลนต์ที่เข้ามาอยู่ในประเทศสยาม ชาว
ประเทศนิเชอแลนต์ ต่อชาวประเทศนิเชอแลนต์เป็นความกันเองด้วยข้อใหญ่ข้อน้อย
ก็ดี ฤฯชาวประเทศสยามจะไปฟ้องคนชาวประเทศนิเชอแลนต์ด้วยข้อใหญ่ข้อน้อย
ก็ดี กงสุลแลขุนนางชาวประเทศนิเชอแลนต์จะชำระฝ่ายเดียว ถ้าชาวประเทศ
นิเชอแลนต์ทำผิดกงสุลจะปรับโทษตามกฎหมายประเทศนิเชอแลนต์ เมื่อ
ชำระความนั้นขุนนางเจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยามจะไปฟังความก็ได้ ถ้าคนชาว
ประเทศสยามต่อชาวประเทศสยามเป็นความกันเองด้วยข้อใหญ่ข้อน้อยก็ดี ฤฯชาว
ประเทศนิเชอแลนต์จะมาฟ้องคนชาวประเทศสยามด้วยข้อใหญ่ข้อน้อยก็ดี ขุนนาง
เจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยามจะชำระฝ่ายเดียว ถ้าชาวประเทศสยามทำผิด เจ้า
พนักงานจะปรับโทษตามกฎหมายฝ่ายประเทศสยาม เมื่อชำระความนั้น
ขุนนางแลกงสุลฝ่ายประเทศนิเชอแลนต์จะมาฟังความก็ได้ ๖๖๗

๑ ข้อ ๑๐ ว่า ถ้าแลพวกโจรผู้ร้ายมาตีเรือชาวประเทศนิเซอแลนด์ ซึ่งมาค้าขายในที่ใกล้ประเทศสยาม ก็ให้เจ้าเมืองกรมการในบ้านเมืองที่อยู่ใกล้นั้น ถ้าได้ยินข่าวตงนั้นแล้ว อย่าได้นอนใจให้ช่วยจับโจรพวกนั้นโดยเร็วมากระทำโทษเสียแลของทั้งปวงซึ่งโจรผู้ร้ายตีได้นั้น ก็ให้เอาของอันนั้นมอบให้แก่กงสุลประเทศนิเซอแลนด์ ๆ ซึ่งจะคืนของนั้นให้แก่เจ้าของ ถ้าเกิดเหตุมีโจรผู้ร้ายมาปล้นเอาของชาวประเทศนิเซอแลนด์ที่อยู่บนบกซึ่งเข้ามาอยู่ในประเทศสยาม ก็ให้เจ้าเมืองกรมการจับเอาตัวโจรผู้ร้ายนั้นมากระทำโทษเหมือนเช่นว่าแล้วแต่หลัง ถ้าเจ้าเมืองกรมการมีพยานว่าได้ช่วยจับโจรผู้ร้ายโดยเต็มกำลังแล้วไม่ได้ตัวไม่ได้ของด้วย จะมาเอาเงินค่าของหายนั้นกับเจ้าเมืองกรมการเอาไม่ได้ ถ้าเรือแลคนฝ่ายประเทศสยามซึ่งจะไปประเทศนิเซอแลนด์นั้นจะเกิดเหตุเช่นว่ามาในข้อนี้แล้ว ขุนนางในประเทศนิเซอแลนด์ ก็จะช่วยเอาธุระเหมือนกัน ๖๖

๑ ข้อ ๑๑ ว่า เมื่อกงสุลประเทศนิเซอแลนด์จะเขียนหนังสือไปถึงขุนนางเจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยาม ขอให้จับลูกเรือชาวประเทศนิเซอแลนด์ ฤๅคนซึ่งอยู่ในใต้บังคับชาวประเทศนิเซอแลนด์ที่ทำผิด ก็ให้เจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยามช่วยจับผู้ทำผิดนั้นให้ตามกงสุลประเทศนิเซอแลนด์ ของนั้นแลให้เจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยามช่วยกงสุลประเทศนิเซอแลนด์ ถ้าเรือคนฝ่ายประเทศสยามไปในประเทศนิเซอแลนด์ เจ้าเมืองแลขุนนางในประเทศนิเซอแลนด์ ก็จะช่วยเอาธุระให้เหมือนกัน เมื่อคนชาวประเทศนิเซอแลนด์เกิดวิวาทกันขึ้น ให้เจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยามไปช่วยกงสุลประเทศนิเซอแลนด์ระงับแต่ภอจะรำบได้ แลเมื่อคนอยู่ในใต้บังคับฝ่ายประเทศสยามทำผิดสิ่งใดสิ่งหนึ่งจะหนีไปเอาไครยในคนชาวประเทศนิเซอแลนด์ ซึ่งเข้ามาเอาไครยอยู่ในประเทศสยาม ฤๅที่เรือชาวประเทศนิเซอ

แลนด์ก็ดี ก็ให้เจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยามไปฟ้องต่อกงสุลประเทศนิเชอแลนด์ ถ้ามีพยานว่าทำผิดหนีไปอยู่กับคนชาวประเทศนิเชอแลนด์จริง กงสุลประเทศนิเชอแลนด์จะจับตัวคนผู้ที่ทำผิดนั้นให้แก่เจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยาม แลคนทั้งสองฝ่ายห้ามมิให้ปิดบังกันเลย ภาวะ

๑ ข้อ ๑๒ ว่า ถ้าคนชาวประเทศนิเชอแลนด์ จะมาทำมาหากินอยู่ในประเทศสยามมาเปนนีไม่มีเงินจะใช้ให้หมด ก็ให้กงสุลฤาษุนนางประเทศนิเชอแลนด์เอาสิ่งของทั้งปวงทั้งสิ้นของผู้นั้นมาเฉลี่ยแบ่งปันให้กับเจ้านี้ตามซึ่งติดมีส่วนมากแลน้อย ถ้าลูกนี้คนนั้นมีทรัพย์สินของอยู่ต่างเมือง กงสุลนิเชอแลนด์จะไม่เพิกเฉย จะเร่งเอาสิ่งของนั้นมาแจกจ่ายให้กับเจ้านี้ด้วยถ้าทรัพย์สินของ ๆ ลูกนี้ติดค้างอยู่กับชาวประเทศสยาม ก็ให้ท่านเสนาบดีฝ่ายสยามช่วยกันจัดแจงด้วย ถ้าคนชาวประเทศสยามเปนนีคนชาวประเทศนิเชอแลนด์ไม่มีเงินจะใช้ให้หมด เจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยามจะเอาทรัพย์สินของทั้งปวงทั้งสิ้นของคนที่เป็นลูกนี้ขึ้นมาเฉลี่ยแบ่งปันให้แก่เจ้านี้ เหมือนอย่างกงสุลประเทศนิเชอแลนด์ จะตัดสินคนชาวประเทศนิเชอแลนด์ ซึ่งเป็นนี้ไม่มีเงินจะให้หนี้เหมือนกัน ภาวะ

๑ ข้อ ๑๓ ว่า ถ้าคนชาวประเทศนิเชอแลนด์มาตายในประเทศสยาม ฤาคนฝ่ายประเทศสยามไปตายในประเทศนิเชอแลนด์ ก็ให้ขุนนางฝ่ายประเทศนิเชอแลนด์ แลขุนนางฝ่ายประเทศสยามส่งสิ่งของผู้ตายนั้น ถึงผู้เป็นเจ้าพนักงานที่จัดแจงแจกทรัพย์มรดกคนที่ตายนั้น ๆ ฤาถ้าคนซึ่งตายไปนั้นเมื่อยังเป็นอยู่ไม่ได้ส่งไว้ก็ให้มอบสิ่งของ ๆ ผู้ตายไว้ต่อกงสุล ฤาผู้ว่าที่แทนกงสุลประเทศนิเชอแลนด์แลประเทศสยามกงสุลผู้ว่าที่แทนกงสุลประเทศนิเชอแลนด์แลประเทศสยาม ก็จะทำตามกฎหมายสำหรับแผ่นดินประเทศนั้น ๆ เหมือนกัน ภาวะ

๑ ข้อ ๑๔ ว่า เรือรบประเทศนิซอลแลนด์จะเข้ามาทอดอยู่ได้แต่เพียงหน้าด่านเมืองสมุทรปราการ ถ้าจะขึ้นมาให้ถึงกรุงเทพฯ ต้องบอกท่านเสนาบดีฝ่ายประเทศสยามให้รู้ก่อน ถ้าท่านเสนาบดีฝ่ายประเทศสยามยอมให้ขึ้นมาจอดอยู่ที่ไหนจึงขึ้นมาได้ ๖๖

๑ ข้อ ๑๕ ว่า ถ้าเรือลูกค้าประเทศนิซอลแลนด์ซำรุดไป จะเข้ามาในประเทศสยามเมืองใด ๆ ก็ให้เจ้าเมืองกรมการเร่งช่วยจัดแจงให้เข้าสู่อ้อมแปลงเรือกว่าจะได้กลับไป ถ้าขัดเสบียงอาหารให้ได้อื้อไปโดยสะดวก ถ้าเรือชาวประเทศนิซอลแลนด์จะมาแตกที่ชายทะเลประเทศสยาม ก็ให้เจ้าเมืองกรมการฝ่ายสยามซึ่งอยู่เมืองที่ใกล้นั้น เมื่อได้ยินข่าวดังนั้นให้ไปช่วยสงเคราะห์พวกเรือชาวประเทศนิซอลแลนด์ที่แตกเอามาเลี้ยงดูรักษาไว้ก่อน แลให้ช่วยรักษาเรือที่แตกแลของบันทุกในเรือนั้น แลให้บอกแก่กงสุลนิซอลแลนด์ว่าเจ้าเมืองกรมการฝ่ายสยามได้ช่วยเอาใจใส่ดูแลจัดแจงโดยสมควร แลกงสุลประเทศนิซอลแลนด์กับเจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยาม จะได้ส่งพวกเรือที่แตกนั้นถึงบ้านเมืองเขา แลสิ่งของที่เรือแตกนั้นจะมีเหตุเกี่ยวข้องกับประการใด ก็ให้กงสุลประเทศนิซอลแลนด์กับเจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยาม ช่วยชำระตัดสินว่ากล่าวเสียให้แล้ว ถ้าเรือลูกค้าฝ่ายประเทศสยามไปซำรุดๆแตกในประเทศนิซอลแลนด์บ้าง ขุนนางแลเจ้าเมืองในประเทศนิซอลแลนด์ จะเร่งช่วยเอาธุระให้เหมือนกันตามซึ่งว่าไว้ในข้อนี้ ๖๖

๑ ข้อ ๑๖ ว่า ถ้าเรือชาวประเทศนิซอลแลนด์ได้เสียค่าธรรมเนียมเข้าขาออกตามที่จะว่าไปข้างหน้านั้น ก็จะไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมอื่นประการใดเลย เมื่อเข้ามาก็ตีฉุดจะออกไปก็ดี เรือชาวประเทศนิซอลแลนด์ให้มีประโยชน์เหมือนลำภาจัน แลเรือฝ่ายประเทศสยามฤเรือของเมืองใด ๆ ที่ไม่ตรีสนิท ๖๖

๑ ข้อ ๑๗ ว่า สินค้าขาเข้าซึ่งเรือชาวประเทศนิเชอแลนด์ จะเอามาขายใน
กรุงเทพ ฯ จะต้องเสียภาษีไม่ให้มากกว่าร้อยละสาม จะเสียเงินของฤจะเสียเงิน
เงินสุดแต่ใจเจ้าของจะยอมเสีย ถ้าราคาสั่งของไม่ตกลงกันต้องไปบอกกงสุลประเทศ
นิเชอแลนด์ กงสุลประเทศนิเชอแลนด์กับเจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยาม จะเรียก
พ่อค้าคนหนึ่งฤสองคนช่วยตีราคาสินค้าพอสมควรตามความจริง เมื่อเสียค่าธรรมเนียม
นิยมร้อยละสามนั้นแล้ว ของสินค้านั้นจะขายได้ที่หนึ่งมากฤที่หนึ่งน้อยก็ตามแต่
ใจเจ้าของแต่ไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมอื่นนอกจากนั้นเลย ถ้าคนชาวประเทศนิเชอ
แลนด์เอาสินค้ามาขาย ณ กรุงเทพ ฯ ขายไม่ได้จะเอาสินค้าคืนกลับไป ก็ให้
เจ้าพนักงานคืนค่าธรรมเนียมที่เสียไว้ นั้น ให้แก่ลูกค้าชาวประเทศนิเชอแลนด์ไป
ถ้าลูกค้าได้เอาสินค้าจะมาขายในกรุงเทพ ฯ แต่ไม่ได้ลงจากเรือแลเอาออกขาย จะ
เอาสินค้ากลับไปเสียก็ไม่ให้เสียค่าธรรมเนียมเลย แต่ค่าธรรมเนียมอื่นนอกจาก
ร้อยละสามนั้น จะไม่ให้เสียเมื่อขายแก่คนฝ่ายประเทศสยามนั้นเลย ๖๖

๑ ข้อ ๑๘ ว่า ค่าธรรมเนียมที่จะต้องเสียเพราะของที่เกิดในประเทศสยามที่จะ
ต้องเสียเมื่อยังไม่ได้ลงเรือก็ดี ฤเมื่อจะลงเรือก็ดีก็จะเสียให้ตามพิกัดภาษีที่กำหนดใน
พิกัดหนังสือสัญญา นี้ ของสินค้าทุกอย่างที่ต้องเสียค่าธรรมเนียมขาออกตามพิกัดแล้ว
จะไม่ต้องเสียภาษีในฤภาณีอื่น ๆ ในตำบลใด ๆ ในประเทศสยาม บ้านดาของสินค้า
ที่เกิดในประเทศสยามที่ได้เสียภาษีในแล้ว ฤได้เสียภาษีอื่น ๆ แล้วจะไม่ต้องเสีย
ภาษีใด ๆ อีก แต่ควรจะลงเรือฤเมื่อเวลาจะลงเรือ หนึ่งเจ้าพนักงานฝ่ายประเทศ
สยาม จะเรียกภาษีสิ่งของที่ยังไม่มีในพิกัดที่ติดอยู่กับท้ายหนังสือสัญญานี้ก็ได้ ฤ
ของที่จะเกิดขึ้นใหม่ในประเทศสยาม ของที่ยังไม่ได้ว่าแลของที่ยังไม่ได้มีภาษีใด ๆ
ท่านเสนาบดีจะตั้งภาษีขึ้นก็ได้ ๖๗

๑ ข้อ ๑๙ ว่า ถ้าชาวประเทศนิเซอแลนด์เสียค่าธรรมเนียมซึ่งว่ามาแล้วแต่หลังแลซึ่งไม่ให้เพิ่มขึ้นในภายหน้า ยอมให้ชาวประเทศนิเซอแลนด์ เอาของสินค้าเข้ามาในประเทศสยาม ฤ็ออกไปขายที่จะไม่ต้องห้ามเมื่อ ณ วันประทับตราหนังสือสัญญา หนึ่งเข้าไปแลเกลือของสามสิ่งนี้ที่ในกรุงเทพฯ ถ้าไม่บริบูรณ์มีกฎหมายประกาศห้ามไม่ให้ออกไปก็ได้ แต่ว่าเมื่อจะมีหมายประกาศนั้น ต้องกำหนดไว้ให้ลูกค้าชาวประเทศนิเซอแลนด์รู้กำหนดเสียแต่ก่อน ๓๐ วัน ถ้าลูกค้าได้ซื้อของเหล่านี้ไว้ก่อนกฎหมายประกาศนั้นแล้ว ก็ให้บอกต่อเจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยามให้รู้ ถ้าได้ความจริงว่าซื้อไว้ก่อนห้ามแล้ว จึงบันทุกออกไปได้ เงินทองปนก้อนฤ็ปนเม็ดปนผงฤ็ปนแผ่นแลเสบียงอาหารของสำหรับตัว เอามาในประเทศสยามไม่ต้องเสียภาษี ถ้าเมื่อนานไปภายหน้าท่านเสนาบดีจะเห็นควรลดค่าธรรมเนียมสินค้าขาเข้าขาออกกับชาติใด ๆ ก็ให้ลดกับพวกลูกค้าชาวประเทศนิเซอแลนด์เหมือนกัน ๖๖

๑ ข้อ ๒๐ ว่า กงสุลประเทศนิเซอแลนด์ จะต้องบังคับลูกค้าแลพวกเรือชาวประเทศนิเซอแลนด์ ให้ทำตามกฎหมายซึ่งจะว่าต่อไปข้างหน้าในหนังสือสัญญา หนึ่งแลให้เจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยามช่วยกงสุลประเทศนิเซอแลนด์ในการนี้ด้วย ถ้าผู้ใดทำผิดหนังสือสัญญา หนึ่ง กงสุลประเทศนิเซอแลนด์จะปรับให้เสียเงิน เงินที่ปรับใหม่นั้นก็เป็นส่วนของฝ่ายประเทศสยาม ๖๗

๑ ข้อ ๒๑ ว่า ถ้าท่านเสนาบดีฝ่ายประเทศสยามได้ยอมให้เมืองใด ๆ ฤ็ต่อไปภายหน้าจะยอมแต่เมืองอื่น ๆ ประการใด ก็ต้องยอมให้ชาวประเทศนิเซอแลนด์เหมือนกัน ๖๘

๑ ข้อ ๒๒ ว่า เมื่อพ้น ๑๒ ปีแล้ว ตั้งแต่ประทับตราเปลี่ยนหนังสือสัญญา
นี้แล้ว ฝ่ายประเทศสยามฝ่ายประเทศนินเซอแลนด์ จะขอเปลี่ยนข้อใด ๆ ใน
หนังสือสัญญานี้ ฤๅในกฎหมายค้าขายแลพิภคศาสตร์ที่ติดในหนังสือสัญญานี้แล
กฎหมายที่จะทำต่อไปในภายหน้าเมื่อได้บอกให้รู้ก่อนปีหนึ่ง จะตั้งขุนนางฝ่าย
ประเทศสยามฝ่ายประเทศนินเซอแลนด์เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมตามแต่จะเห็นพร้อมกัน
ทั้งสองฝ่าย

ฯะ

๑ ข้อ ๒๓ ว่า หนังสือสัญญานี้ได้เขียนลงเป็นภาษาอังกฤษ เพราะว่าภาษา
อังกฤษเป็นภาษากลางเป็นที่อ้างด้วยกันทั้งสองประเทศใหญ่ แลได้แปลเป็นภาษา
ไทยฉบับหนึ่งเป็นภาษาฮอลันดาฉบับหนึ่ง เรื่องความตงกันรอยฉีกไว้ด้วยกันทั้ง
สามฉบับ แล้วต้องออกไปประทับตราสำหรับพระเจ้าแผ่นดินนินเซอแลนด์ ส่งเข้า
มาเปลี่ยนกัน ณ กรุงเทพมหานคร ในระวาง ๑๘ เดือนตั้งแต่วันประทับตราแล้ว
นั้น หนึ่งหนังสือสัญญานี้ได้ทำไว้เป็น ๔ ฉบับ ได้ลงชื่อประทับตราทำนที่ได้ทำ
อำนาจทำหนังสือสัญญานี้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ใช้ได้ตั้งแต่วันประทับตราแล้วไป ทำ
ไว้ ณ กรุงเทพมหานครอมรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยา ณ วันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น
ห้าค่ำ ปีมวอก นักษัตรโทศก จุลศักราช ๑๒๒๒ ปี เป็นปีที่สิบในราชการปัจจุบันนี้
ภาษาอังกฤษเป็นวันที่สิบเอ็ด ในเดือนกัมเบมเบอร์ คฤศศักราชพันแปดร้อย
หกสิบ

ฯะ

๑ กฎหมายสำหรับพ่อค้าชาวประเทศนินเซอแลนด์ ซึ่งจะเข้ามาค้าขายทำมา
หากินในประเทศสยาม ต้องทำตามกฎหมายนี้

ฯะ

๑ ข้อ ๑ ว่า กะปิตันนายเรือพ่อค้าชาวประเทศนิเชอแลนด์ ซึ่งเข้ามาค้าขายในประเทศสยามเมื่อเข้ามาถึงนอกสนั่นดอน จะทอดสมอใช้คนเข้ามาบอกกับเจ้าพนักงาน ฤจะเอาเรือเลยเข้ามาหน้าด่านเมืองสมุทรปราการก็ได้ แล้วจะต้องมาบอกกับเจ้าพนักงานที่ด่านเมืองสมุทรปราการ ว่าเรือมาแต่ประเทศนั้น ๆ มีลูกเรือกี่คนมีปืนกี่บอกทอดสมอที่ด่านเมืองสมุทรปราการแล้ว ต้องมอบปืนใหญ่แลกระสุนดินดำกับขุนนางเจ้าพนักงานฝ่ายสยาม แล้วต้องมีขุนนางกรมการฝ่ายสยาม กำกับเรือขึ้นมาจนถึงกรุงเทพมหานคร ภาวะ

๑ ข้อ ๒ ว่า ถ้าเรือลูกค้าประเทศนิเชอแลนด์เลยเกินด่านเมืองสมุทรปราการขึ้นมามิได้เอาปืนแลกระสุนดินดำขึ้นไว้ที่เมืองสมุทรปราการตามกฎหมายนี้ ต้องเอาเรือกลับไปเอาปืนแลกระสุนดินดำขึ้นไว้เสียที่เมืองสมุทรปราการแล้ว จะต้องปรับไหมมิให้เกินเงิน ๘๐๐ บาทด้วยไม่ฟังกฎหมายนี้ ถ้าเอาปืนแลกระสุนดินดำขึ้นไว้ที่เมืองสมุทรปราการแล้ว ต้องปล่อยเรือให้ขึ้นมาค้าขายที่กรุงเทพมหานคร ภาวะ

๑ ข้อ ๓ ว่า ถ้าเรือลูกค้าอยู่ในใต้บังคับนิเชอแลนด์ขึ้นมาทอดสมอที่กรุงเทพ ฯ แล้ว ถ้าไม่ใช่เป็นวันพระชาวประเทศนิเชอแลนด์ กัปตันนายเรือต้องเอาหนังสือสำหรับลำเลบาญชียี่สิ่งของซึ่งมีเข้ามาในลำเรือมอบให้แก่กงสุลนิเชอแลนด์ใน ๒๔ ชั่วโมง กงสุลนิเชอแลนด์จะเอาบาญชียี่ไปให้เจ้าพนักงานฝ่ายสยามที่ได้เรียกภาษีแล้วเจ้าพนักงานคนนั้นต้องให้หนังสือเปิดระวางในเวลาวันนั้น ถ้ากัปตันนายเรือมิได้ส่งหนังสือแลบาญชียี่สิ่งของใน ๒๔ ชั่วโมงนั้น ฤบาญชียี่ไม่ครบจำนวนสิ่งของในลำเรือ นั้น จะปรับไหมมิให้เกินเงิน ๔๐๐ บาท แต่ช่วยอมให้กัปตันนายเรือแก้บาญชียี่สิ่งของที่หลงลืมในระวาง ๒๔ ชั่วโมง ตั้งแต่ได้ส่งหนังสือถึงกงสุลนั้นไม่ปรับไหม ภาวะ

๑ ข้อ ๔ ว่า ถ้าเรือลูกค้าประเทศนิจิเซอแลนต์ เป็ตระวางชนสินค้ำก่อนยัง
ไม่ได้หนังสือเป็ตระวาง แลลักลอบขายสิ่งของในกรุงเทพฯ ก็ดีตอกสันตอนกัตี ๓๓
ลักของลงไม่ได้เสียภาษีในกรุงเทพฯ ก็ดีนอกสันตอนกัตี จะปรับไหมมิให้เกินเงิน
๘๐๐ บาท แลสิ่งของที่ลักขายแลลักเอาลงเรือนี้ริบเอาให้หมดก็ได้ ๒๖

๑ ข้อ ๕ ว่า เรือประเทศนิจิเซอแลนต์ชนของออกแล้ว บันทุกของที่ออกไป
เสร็จ เสียภาษีให้เสร็จแล้ว ใต้ให้บาญชีย์แก่กงสุลครบสิ่งของแล้ว ถ้ามิได้เกี่ยว
ข้องสิ่งใด ๆ ต้องมีเบ็กล่องอักษรไทยส่งให้กงสุล ๆ คินหนังสือสำหรับล้าให้แก่กัปตัน
นายเรือปล่อยเรือให้ล่องไปเมืองสมุทปราการ ต้องมีเจ้าพนักงานฝ่ายสยามกำกับเรือ
ลงไปจนถึงเมืองสมุทปราการ ถ้าเจ้าพนักงานฝ่ายสยามที่เมืองสมุทปราการไปตรวจดู
ที่เรือชาวประเทศนิจิเซอแลนต์แล้ว ป็นแลกระสุนดินดำเอาขึ้นไว้ส่งให้แก่กัปตัน
นายเรือไป ๒๗

๑ ข้อ ๖ ว่า เจ้าพนักงานฝ่ายสยามซึ่งเป็นธุระเรียกภาษีขาเข้าขาออกในเรือ
ชาวประเทศนิจิเซอแลนต์นั้น จะต้องมีหนังสือประทับตราเจ้าภาษีสำหรับตัวให้เป็น
ที่สังเกตได้เมื่อเป็นธุระเรียกภาษีนั้น แลเจ้าพนักงานที่จะขึ้นไปตรวจดูสิ่งของในเรือ
ชาวประเทศนิจิเซอแลนต์นั้น ให้ขึ้นไปตรวจดูแต่คราวละสองคน เว้นแต่ที่ควรจะ
เพิ่มเติมคนไปให้มาก คือจะปรับไหมแลยุตเอาสิ่งของซึ่งต้องห้ามในเรือชาวประเทศ
นิจิเซอแลนต์นั้นจะลงไปให้มากหลายคนก็ได้ ๒๘

๑ พิกัดภาษีนอกแลนที่เรียกเอาตามหนังสือสัญญา ๒๙

๑ ข้อ ๑ เป็นพิกัดสินค้าภาษีชั้นในไม่ต้องเสียเลย เสียแต่เมื่อบันทุกลงเรือ
เสียอย่างนี้

ที่ ๑ งาช้าง	หาบละ ๑๐ บาท	ที่ ๒๒ ปีกนกกะเตน	ร้อยละ ๖ บาท
ที่ ๒ รง	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๒๓ สีเสียด	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๓ นรมาด	หาบละ ๕๐ บาท	ที่ ๒๔ เบจี้	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๔ กระวาน	หาบละ ๑๔ บาท	ที่ ๒๕ พุงทลาย	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๕ เร่ว	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๒๖ กำยาน	หาบละ ๔ บาท
ที่ ๖ หอยแมงภู่	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๒๗ เปลือกหางไหล	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๗ ชนบกกระทิง	หาบละ ๑๐ สลึง	ที่ ๒๘ เนื้อไม้	หาบละ ๒ บาท
ที่ ๘ หมากแห้ง	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๒๙ หนังกระเบน	หาบละ ๓ บาท
ที่ ๙ กรักชี	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๓๐ เขากวางแก่	หาบละ สลึง
ที่ ๑๐ หุปลาขาว	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๓๑ เขากวางอ่อน	สิบเอหาหนึ่ง
ที่ ๑๑ หุปลาดำ	หาบละ ๓ บาท	ที่ ๓๒ หนังกวาง	ร้อยละ ๘ บาท
ที่ ๑๒ ผลกระเบา	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๓๓ หนังทราย	ร้อยละ ๓ บาท
ที่ ๑๓ หางนกยูง	ร้อยละ ๑๐ บาท	ที่ ๓๔ เอนเนื้อ	หาบละ ๔ บาท
ที่ ๑๔ กระตุกโคกระบือ	หาบละ ๓ ไพ	ที่ ๓๕ หนังโคกระบือ	หาบละ ๑ บาท
ที่ ๑๕ หนังแรด	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๓๖ กระตุกช้าง	หาบละ ๑ บาท
ที่ ๑๖ หนังเนา	หาบละ สลึง	ที่ ๓๗ กระตุกเสือ	หาบละ ๕ บาท
ที่ ๑๗ ออกเต่า	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๓๘ เขากกระบือ	หาบละ สลึง
ที่ ๑๘ กระจกตมภาพน้ำ	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๓๙ หนังช้าง	หาบละ สลึง
ที่ ๑๙ ปลิงทะเล	หาบละ ๓ บาท	ที่ ๔๐ หนังสื่อ	ผืนละ สลึง
ที่ ๒๐ กระจาปะปลา	หาบละ ๓ บาท	ที่ ๔๑ เกดัดลิ้ม	หาบละ ๔ บาท
ที่ ๒๑ รั้งนกชน	สิบเอหาสอง	ที่ ๔๒ ครั่ง	หาบละ ๕ สลึง

ที่ ๔๓	ปานใบ	หาบละ ๖	สลึง	ที่ ๔๘	เปลือกโปลง	หาบละ	สลึง
ที่ ๔๔	ปลาแห้ง	หาบละ ๖	สลึง	ที่ ๔๙	ไม้แดง	หาบละ ๒	สลึง
ที่ ๔๕	ปลาใบไม้	หาบละ ๑	บาท	ที่ ๕๐	ไม้ดำ	หาบละ ๕	สลึง
ที่ ๔๖	ฝาง	หาบละสองสลึง	เฟื้อง	ที่ ๕๑	เข้าสาร	เกวียนละ ๔	บาท
ที่ ๔๗	เนื้อเค็มแห้ง	หาบละ ๒	บาท	ที่ ๕๒	เข้าเปลือก	เกวียนละ ๒	บาท

๑ ข้อ ๒ เป็นของที่เสียภาษีชั้นในพิกัดนี้ ภาษีนี้นจะเรียกมากขึ้นไปก็ไม่ได้
เมื่อบันทุกกำปั่นไปไม่ต้องเสีย ภาวะ

ที่ ๕๓	น้ำตาลทรายขาว	หาบละ ๒	สลึง	ที่ ๖๐	งาเมล็ด	๑๒	เอาหนึ่ง
ที่ ๕๔	น้ำตาลทรายแดง	หาบละสลึงหนึ่ง		ที่ ๖๑	ไหมลาว	๑๒	เอาหนึ่ง
ที่ ๕๕	ฝ้ายเม็ดฝ้ายบด	ลึบลดหนึ่ง		ที่ ๖๒	ขี้ผึ้ง	๑๕	เอาหนึ่ง
ที่ ๕๖	พริกไทย	หาบละ ๑	บาท	ที่ ๖๓	ไขเนื้อ	หาบละ ๑	บาท
ที่ ๕๗	ปลาหู	หมื่นละ ๑	บาท	ที่ ๖๔	เกลือ	เกวียนละ ๖	บาท
ที่ ๕๘	ถั่วทุกอย่าง	๑๒	เอาหนึ่ง	ที่ ๖๕	ยาสูบ	พันละ ๖	สลึง
ที่ ๕๙	กุ้งแห้ง	๑๒	เอาหนึ่ง				ภาวะ

๑ ข้อ ๓ ว่า แต่บันดาสิ่งของทั้งปวงนอกจากพิกัดที่เขียนไว้ในหนังสือที่เสีย
กันอยู่ในบ้านในเมืองเท่าไร ให้เรียกยืนอยู่แต่เท่านั้น อย่าให้เรียกเพิ่มทวีขึ้นไป
แล้วอย่าให้เรียกภาษีเป็นสองชั้น เมื่อบันทุกลงเรือไม่ต้องเสียภาษีอีก ภาวะ

๑ ข้อ ๔ ว่า ถ้าเรือลูกค้าชาวประเทศนิเซอแลนด์ จะบันทุกเอาปืนแลกระสุนดินดำเครื่องอาวุธต่าง ๆ ที่ต้องห้ามเข้ามาขายในประเทศสยาม ห้ามมิให้ขายกับราษฎรอื่น ๆ ในประเทศสยาม ให้ขายแก่เจ้าพนักงานในประเทศสยาม ถ้าเจ้าพนักงานในประเทศสยามไม่ซื้อเอาไว้ ก็ต้องเอาปืนแลกระสุนดินดำเครื่องอาวุธเหล่านั้นกลับไป ถ้าแลท่านเสนาบดีฝ่ายประเทศสยามโปรดให้ขายกับผู้อื่นจึงขายได้ ๖๖๖

๑ วันอังคารเดือนสี่ขึ้นสิบเอ็ดค่ำปีระกาตรีศก มิศเตอลุดอนเข้ามาเปลี่ยนสัญญาได้ไซ้ข้อสัญญาออกไปเสีย มีความว่า ๖๖๖

๑ ไซ้ข้อสัญญามิศเตอลุดอน ปีระกาตรีศกศักราช ๑๒๒๓ ๖๖๖

๑ หนังสือแสดงความยินยอมกันพร้อมในระวาง พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาราชสนิท แลท่านเสนาบดี คือขุนนางผู้ใหญ่ในเมืองไทยว่าแทนส่วนข้างสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์นั้น คือพระเจ้าแผ่นดินสยามพระองค์เอกแลพระเจ้าประเทศสยามพระองค์ที่สอง แลมิศเตอลุดอนราชทูตผู้มีอำนาจเต็ม ในส่วนผู้ครองของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินนิเซอแลนด์ ผู้มีชื่อข้างท้ายหนังสือฉบับนี้คือพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงษสมันตพงษ์พิสุทธมหาดบุรุษรัตโนดมว่าที่สมุหพระกลาโหม ผู้สำเร็จราชการบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายทเลปากใต้ฝ่ายตะวันตก เจ้าพระยาวรวิงษมหาโกษาธิบดีว่าที่พระคลังผู้สำเร็จราชการบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายทเลตะวันออก เจ้าพระยามรราชชาติเสนาถนกรินทรมหินทราริบัติศรีวิไชยราชสมหัยศววิยปริยวัชภุมิพิทักษ์โลกาภรทัตฤทธิธรนนครบาลเปนอธิบดีฝ่ายกรมเมือง พระยาวรพงษ์พิพัทธพระยาโชฎีกราชเสวรี กับ

อะเล็กซานเดอร์ลูกดอนเปนครอกเตอร์ออฟที่ออลอะโรมันแอนด์สวิลล์ลอนักปราช ใน
กฎหมายโรมานโบราณ แต่กฎหมายพลเรือนผู้เป็นชะกระแตร์เยนิวัลของแผ่นดิน
นิเชอแลนด์ ข้างอินเดีย ผู้มียศคือในตะออฟที่ไลออนออฟนิเชอแลนด์เป็นราชทูต
ผู้มีอำนาจเต็ม จำเภาะราชทูตของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินนิเชอแลนด์ มีความ
ปรารถนาในเวลาบัดนี้จะเปลี่ยนหนังสือที่ประทับตราของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
ทั้งสองฝ่ายแล้ว คือหนังสือสัญญาอันเป็นทางพระราชไมตรีค้าขายแลการเรือที่ทำไว้
แล้ว ในเดือนเดเซมเบอร์ ๑๗ คำในกฤษฎีกักราช ๑๘๖๐ ไทยวันจันทร์เดือนยี่ขึ้น
ห้าค่ำปีวอกนักษัตรโทศกจุลศักราช ๑๒๒๒ ปี เป็นปีที่ ๑๐ ในรัชกาลปัจจุบันนี้
ข้างสมเด็จพระเจ้าวิลเลียมที่สาม พระเจ้าแผ่นดินนิเชอแลนด์เป็นปรินซ์ออฟออเรน
ชะนาเซาทั้งเป็นครันต์ตุกออฟลุกเซมปุระคะ แลทั้งสมเด็จพระประเมนทรมหามกุฏ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์เอก แลสมเด็จพระปวเรนทราเมศร์มหิศวเรศร์
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ที่สอง เมื่อก่อนยังมีได้เปลี่ยนหนังสือสัญญาที่ประทับ
ตราได้ยินยอมพร้อมตั้งไว้ในนามชื่อของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองฝ่าย ว่าจะ

๑ ข้อ ๑ ว่า ข้อ ๙ แห่งหนังสือสัญญาที่ว่าด้วยอำนาจอาญาบังคับชำระของ
กงสุลนิเชอแลนด์ จะสำเร็จไปได้แต่เมื่อกฎหมายนิเชอแลนด์ ที่จะตั้งให้กงสุลนิเชอ
แลนด์มีอำนาจอาญาบังคับชำระประกาศออกมาแล้วจึงจะชำระตามข้อ ๙ นั้นได้ ว่าจะ

๑ ข้อ ๒ ว่า ความในข้อ ๑๑ แห่งหนังสือสัญญานี้ใช้ได้จำเภาะแต่ลูกเรือ
ที่หนีแผ่นดินเป็นคนชาวประเทศ ฤ็เป็นคนอาไศรยอยู่ใต้บังคับธงของสมเด็จพระเจ้า
แผ่นดินข้างหนึ่งจึงใช้ได้ ว่าจะ

๑๑ ข้อ ๓ ว่า กงสุลนิเชอแลนด์ ฤๅท่านผู้นั้นมีอำนาจตามตำแหน่งตามมี
ชื่อในข้อ ๑๒ นั้น จะเก็บแบ่งเฉลี่ยทรัพย์สินสมบัติของคนในบังคับประเทศนิเชอแลนด์
อันเปนนี้ไม่มีเงินจะใช้ไม่ได้ เว้นแต่กฎหมายนิเชอแลนด์ ให้มีอำนาจทำ
จึงทำได้ ๖๖

๑๒ ข้อ ๔ ว่า อำนาจของกงสุลฝ่ายประเทศสยามที่จะไปตั้งอยู่ในประเทศ
นิเชอแลนด์ทุกแห่งในการทรัพย์สินมรดกของผู้ตาย อันเปนชาวประเทศเดียวกัน นั้น
ตามที่ว่ามาในข้อ ๑๓ นั้นใช้ไม่ได้ เว้นแต่คนที่เกี่ยวข้องที่ควรจะได้ทรัพย์สินมรดก
นั้นจะยอมตามบังคับกฎหมายนิเชอแลนด์นั้นจึงจะทำได้ตามข้อ ๑๓ เมื่อตกลง
พร้อมด้วยข้อเหล่านี้แล้ว ผู้มีชื่อข้างท้ายหนังสือฉบับนี้จึงได้ทานได้สอบหนังสือ
สัญญา กับหนังสือที่ประทับพระราชลัญจกรจะเปลี่ยนกันทั้งสองฝ่ายนั้นเห็นว่าถูก
ต้องมีได้ผิดเลย จึงสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินที่มีสัญญาต่อกันทั้งสองฝ่ายนั้น ได้เปลี่ยน
หนังสือสัญญาที่ประทับพระราชลัญจกรทั้งสองฝ่ายเพื่อเปนพยานในการนี้ ผู้สำเร็จ
ราชการฝ่ายแผ่นดินนิเชอแลนด์ ฝ่ายแผ่นดินสยามที่ได้ทำสัญญานี้เขียนเปนอักษร
ไทยเปนอักษรนิเชอแลนด์เปนอักษรอังกฤษ ทั้งสองฉบับได้ประทับตราลงชื่อทั้งสอง
ฝ่าย ตัดร้อยกันกับสัญญาเดิมทำไว้ในกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรา
ยุทธยา วันจันทร์ เดือนสี่ แรมเก้าค่ำ ปีระกาตรีศก จุลศักราช ๑๒๒๓ ปี ต้องกัน
กับวันที่ ๒๔ เดือนมารช คฤชต์ศักราช ๑๘๖๒ ปี ๖๖

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี
ระหว่าง
ประเทศโปรตุเกสกับประเทศสยาม

๑ ความประสงค์ ๑๒๒๖ ปีมีไว้เพื่อตั้งขึ้นด้วยดี ความไว้วางใจมิได้ขึ้นใหม่จึงจำไป
กบฏใดก่อให้โทษ • ได้ทำสัญญาทางพรมแดนไว้แล้วครั้นที่ แลทางที่
จะขึ้นต่อไปถึงกับประเทศโปรตุเกส - แลประเทศสยาม

• พยาทศมีใจภาพปรนนิบัติพระมหากษัตริย์สยามดีโดยพรมแดนของชาติ
กระษัตริย์ไทยกับไทย • ความปรนนิบัติพระมหากษัตริย์สยาม
ขมขื่นดีดีพรมแดนที่พระมหากษัตริย์สยามปรนนิบัติไว้แล้ว แลพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ • พรมแดนไทยกับสยาม
คือคือคือคือ สรรพพรมแดนที่พระมหากษัตริย์สยามปรนนิบัติไว้แล้ว
พระมหากษัตริย์สยามปรนนิบัติไว้แล้ว พรมแดนไทยกับสยาม
ไทยพรมแดนที่พระมหากษัตริย์สยามปรนนิบัติไว้แล้ว แลสงคราม
ที่จะทำขึ้นด้วยดี - กษัตริย์โปรตุเกส - กษัตริย์สยาม
แลถนนที่จะขึ้นต่อไปถึงกับประเทศโปรตุเกส - แลถนนที่จะขึ้นต่อไปถึงกับประเทศสยาม
กษัตริย์โปรตุเกส - แลถนนที่จะขึ้นต่อไปถึงกับประเทศโปรตุเกส - แลถนนที่จะขึ้นต่อไปถึงกับประเทศสยาม
ประเทศสยามจะขึ้นต่อไปถึงกับประเทศโปรตุเกส - แลถนนที่จะขึ้นต่อไปถึงกับประเทศโปรตุเกส

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี
ระหว่าง
ประเทศโปรตุเกสกับประเทศสยาม

(หนังสือสัญญานี้ฉบับนี้ถ่ายมาจากสมุดข่อย ซึ่งอาลักษณ์คัดลอกมาจากหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ได้รับความเอื้อเฟื้อจากหอสมุดแห่งชาติ ท้าวาสุกรี จังหวัดพระนคร)

หนังสือสัญญา

ทางพระราชไมตรี

ประเทศโปรตุเกส แลประเทศสยาม

๑ ศุภมัตตจุลศักราช ๑๒๒๐ ปีมะเมียหนักสัตตสัมฤทธิศก ความเจริญงมีแก่
บ้านเมืองยิ่งขึ้นไปกว่าแต่ก่อนเทอญ ภาวะ

๑ ได้ทำคำสัญญาทางพระราชไมตรีแลการค้าขาย แลทางที่จะใช้เรือไปมา
ให้ถึงกัน ประเทศโปรตุเกสแลประเทศสยาม ภาวะ

๑ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลสุทธสมมุติเทพยพงษ์วงชาติศอร
กระษัตริย์วชิรขัตติยราชินิกโรดม จาตุรันตบรมหাজักรพรรดิราชสังกาศบรมธรรมิก

มหाराชาธิราชบรมนารถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แลพระบาทสมเด็จพระ
บรมเรนทราเมศร์มหิศวเรศร์รังสรรค์มหันตวรเดโชไชยมโหฬารคุณเอนคุณย์เดชสรรพเท
เวศรานุกรักษ์ บวรจุลจักรพรรดิราชสังกาศ บวรธรรมิกราชบรมนารถบพิตรพระ
ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ณ กรุงเทพมหานครนครอมรรัตนโกสินทรมหินทรา
ยุททยา สำแดงความปรารถนาที่จะทำหนังสือสัญญากับกรุงโปรตุกอลด้วยทางค้าขาย
แลทางที่จะใช้เรือให้ไปมาถึงกัน ให้ทางไมตรีที่มีต่อกันไว้แต่ก่อน ๆ ทั้งสองพระนคร
หลายร้อยปีเสศมาแล้วนั้นเจริญมั่นคงยิ่งขึ้นไป ครั้งนี้ชาวประเทศโปรตุกอลก็ได้เข้า
มาค้าขายในประเทศสยาม ฝ่ายชาวประเทศสยามจะได้ไปมาค้าขายในประเทศ
โปรตุกอล ตามทางที่ให้กับชาติยุโรปเบียดอื่น ๆ ที่ไปมาค้าขายกันนั้น ฝ่ายทิศมา
ยิศทิศสมเด็จพระเจ้ากรุงโปรตุกอลได้ทรงนับถือโดยสุจริตต่อรับสั่ง พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าแผ่นดินสยามอันประเสริฐ ชักชวนทางพระราชไมตรีสมเด็จพระเจ้ากรุง
โปรตุกอล จึงมีความปรารถนาที่จะทำโดยถ้วนดีตามพระราชดำริให้ชอบพระไทย
สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์แลอนุเคราะห์ราษฎรทั้งปวง เพราะฉะนั้น
สมเด็จพระเจ้ากรุงโปรตุกอลกับพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว เปนพระเจ้าแผ่นดินสยามพระองค์เอกที่หนึ่ง แลพระบาทสมเด็จพระ
พระบรมเรนทราเมศร์มหิศวเรศร์พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เปนพระเจ้าแผ่นดินสยาม
พระองค์ที่สอง ร่วมพระราชดำริห์แลพระราชประสงค์ทำหนังสือสัญญาทางพระราช
ไมตรี แลทางค้าขายทางเรือไปมาถึงกันโดยมั่นคง จะได้มีความศุข์เจริญทางพระ
ราชไมตรีอันสนิท ที่มีต่อกันแต่ก่อนมาทั้งสองประเทศ คือประเทศสยามแลประเทศ
โปรตุกอล ให้ราษฎรทั้งสองฝ่ายรู้ว่าจะมีผลประโยชน์ในทางค้าขาย เพราะฉะนั้น
สมเด็จพระเจ้ากรุงโปรตุกอล จึงได้ตั้งอิลิโกโรฝรั่งสิโกยิมรังเปนผู้รับสั่งของสมเด็จพระ
เจ้ากรุงโปรตุกอล มีอำนาจอันเต็มในเมืองจีนกอกแมงคาโตรตาอองเตงโปรตุเกศ
เตลังเบงโถติแอฟเฝเปนราชทูตเชิญพระราชสาส์นเข้ามาจำเริญทางพระราชไมตรีขอ

ทำหนังสือสัญญา จึงพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
แลพระบาทสมเด็จพระวเรนทราเมศมทิศวเรศร์พระบิเนเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระ
องค์ พร้อมคัมภีระความคิดพระราชวงษาณวงษ์แลข้าทูลออกองธุลีพระบาททั้งปวง มอบพระ
ราชดำริห์แล พระราชประสงค์ให้พระเจ้าอนงยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิทแทน
พระราชวงษาณวงษ์ ๑ แล้วไปฎเกล้า ๆ ให้เจ้าพระยานิกรบดินทรมหินทรมหากัล
ยาณมิตรที่สมุหนายก ผู้สำเร็จราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือ แลฝ่ายตะวันตกตะวันออก
เฉียงเหนือทั้งสิ้น ๑ เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์สมันตพงษ์พิสุทธมหาบุรุษรัตโนดมว่าที่
สมุหพระกระลาโหม ผู้สำเร็จราชการบังคับบัญชาหัวเมืองปากใต้ฝั่งทะเลฝ่ายตะวันต
กทั้งสิ้น ๑ เจ้าพระยาวรวงษ์มหาโกษาธิบดีว่าที่พระคลัง ผู้สำเร็จราชการบังคับบัญชา
หัวเมืองฝั่งทะเลฝ่ายตะวันออกทั้งสิ้น ๑ เจ้าพระยายมราชชาติเสนางคนรินทรมหินทรา
ธิบดี เป็นผู้สำเร็จราชการฝ่ายกรมเมือง ๑ พระยารวพงษ์พิพัฒนิจางวางมหาดเล็ก
ฝ่าย ๑ เป็นหกด้วยกันมีอำนาจอันเต็ม ปดุกษาว่าทำสัญญาเป็นฐานะฝ่ายกรุงสยาม
ฝ่ายทิศมายทิศสมเด็จเจ้ากรุงโปรตุคูล ได้ตั้งให้อิสโตโรฝรั่งสิ โภยิมรังค์ ผู้บง
คัการเมืองมเกาเป็นราชทูตมีอำนาจอันเต็ม ปดุกษาทำสัญญาในฐานะผู้ครองกรุง
โปรตุคูล ท่านผู้รับสั่งฝ่ายสยามทั้งหกก็ได้ส่งพระราชหัตถเลขา ลำแดงความพระราช
ทานอำนาจแล้วทรงประทับพระราชลัญจกรส่งให้อิสโตโรฝรั่งสิ โภยิมรังค์ ฝ่ายอิสโต
โรฝรั่งสิ โภยิมรังค์ ได้ส่งหนังสือตราตั้งที่มีอำนาจมาแต่เมืองโปรตุคูล ให้ท่านเสนา
บดีฝ่ายสยามดูเหน็ดถูกต้องพร้อมกันทั้งสองฝ่าย ผู้รับสั่งทั้งสองฝ่ายได้ตกลงกันตาม
ข้อสัญญาที่เขียนไว้ต่อไปข้างหน้า

ฯะ

๑ ข้อ ๑ ว่า ทางพระราชไมตรีทิศมายทิศสมเด็จเจ้ากรุงโปรตุคูลที่ ๕
ทั้งสมเด็จเจ้าแผ่นดินโปรตุคูลที่จะสืบพระวงษ์แลพระราชอิศริยยศต่อไปภาย
หน้า กับพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แลพระ

บาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามที่จะสืบพระวงศ์ แลพระราชพิธีบรมราชาภิเษกต่อไปภายหน้าทางพระราชไมตรี เดิม แลบัดนี้จะได้สนิทกันมั่นคง

ฯ

๑ ข้อ ๒ ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามแลสมเด็จพระเจ้ากรุงโปรตุเกสจะตั้งกงสุลผู้ว่าที่แทนกงสุลในประเทศสยาม แลประเทศโปรตุเกส แลหัวเมืองขึ้นทั้งสองฝ่ายเห็นชอบด้วยกันว่าจะตั้งกงสุล ผู้ว่าการแทนกงสุลที่ใด ก็ตั้งได้

ฯ

๑ ข้อ ๓ ว่า กงสุลผู้ว่าที่แทนกงสุลนั้น จะต้องเป็นบุรุษคนในได้บังคับของกงสุลในประเทศที่แห่งกงสุลตั้งอยู่นั้น แลกงสุลนั้นต้องประพฤติตามข้อหนังสือสัญญาทุกประการ แลกงสุลต้องบังคับให้คนอยู่ในบังคับกงสุลนั้นประพฤติตามกฎหมายที่มีหนังสือสัญญานี้ แลกฎหมายที่จะมีต่อไปภายหน้าสำหรับคนในบังคับทั้งสองฝ่ายให้รู้แลปฏิบัติตามด้วย

ฯ

๑ ข้อ ๔ ว่า กงสุลผู้ว่าที่แทนกงสุล แลที่รองกงสุลฝ่ายประเทศสยามแลประเทศโปรตุเกสที่ไปตั้งอยู่ในประเทศสยาม แลประเทศโปรตุเกสจะไม่ว่าการกงสุลก่อน ผู้ครอบครองในประเทศนั้นยอมให้ว่า ต่อเมื่อใดผู้ครอบครองประเทศนั้นยอมให้ว่าการกงสุล ผู้ว่าที่แทนกงสุลแลที่รองกงสุลจึงว่าทำได้ แลผู้ครอบครองทั้งสองฝ่ายจะยอมให้กงสุลนั้นมีอำนาจ แลผลประโยชน์เหมือนกับกงสุลประเทศอื่น ๆ เหมือนกัน

ฯ

๑ ข้อ ๕ ว่า ผู้ครอบครองทั้งสองฝ่ายจะยอมให้กงสุลกรงสำหรับชาติของ
กงสุลในที่กงสุลอยู่นั้น ภาวะ

๑ ข้อ ๖ ว่า คนในประเทศทั้งสองฝ่ายจะเป็นความเกี่ยวข้องกัน ถ้าคนใน
ประเทศสยามจะกล่าวโทษคนชาติโปรตุเกส ต้องไปฟ้องความต่อกงสุลโปรตุเกส
ถ้าคนโปรตุเกสจะกล่าวโทษคนฝ่ายสยาม คนโปรตุเกสต้องไปฟ้องความต่อเจ้าพนักงาน
งานฝ่ายไทย เจ้าพนักงานฝ่ายไทยแลกงสุลโปรตุเกสจะช่วยกันชำระตัดสินให้สำเร็จ
แล้วกันโดยดี ถ้าคนฝ่ายสยามทำผิด เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะทำโทษตามกฎหมาย
ฝ่ายประเทศสยาม ถ้าคนชาติโปรตุเกสทำผิดกงสุลโปรตุเกสจะทำโทษตามกฎหมาย
ประเทศโปรตุเกส ถ้าคนชาติโปรตุเกสทำความผิดเป็นอกุศลวิโทษข้อใหญ่ กงสุล
โปรตุเกสที่อยู่ในประเทศสยามจะลงโทษหนักมิได้ กงสุลโปรตุเกสจะต้องส่งคนชาติ
โปรตุเกสที่ทำผิดนั้น ให้ออกไปทำโทษหนักที่เมืองเมกา ถ้าคนฝ่ายสยามเป็นความ
กันเองก็ดี ฤ็าเป็นความกับชาติอื่น ๆ ก็ดี กงสุลโปรตุเกสก็ไม่เอาเป็นธุระ ถ้าคน
โปรตุเกสเป็นความกันเองฤ็าเป็นความกับชาติยุโรปเบี่ยนอื่น ๆ ก็ดี เจ้าพนักงาน
ฝ่ายไทยก็ไม่เอาเป็นธุระ เว้นแต่ทำความผิดเป็นข้อใหญ่ เจ้าพนักงานฝ่ายไทย
แลกงสุลโปรตุเกสจะต้องเอาเป็นธุระ ถ้าคนฝ่ายสยามเป็นความกับคนชาติโปรตุ
เกส ๆ กับไทยเป็นความกัน ถ้าเจ้าพนักงานไทยชำระความคนโปรตุเกสเกี่ยวข้อง
กงสุลโปรตุเกสไปพึ่งความก็ได้ ถ้าความชำระยังไม่แล้วกงสุลจะขอรู้ความที่ชำระนั้น
เจ้าพนักงานฝ่ายไทยชำระได้ความประการใด จะคัดข้อความที่ชำระนั้นให้กงสุล
โปรตุเกสรู้ด้วย ถ้าคนโปรตุเกสเป็นความกับไทย ถ้ากงสุลโปรตุเกสชำระความ
คนฝ่ายสยามที่เกี่ยวข้องกับคนโปรตุเกส เจ้าพนักงานฝ่ายไทยไปพึ่งความก็ได้ ถ้า
ความชำระยังไม่แล้ว เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะขอรู้ความที่ชำระนั้น กงสุลโปรตุเกส
ชำระได้ความประการใด ต้องคัดข้อความที่ชำระนั้น ให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทย
รู้ด้วย ภาวะ

๑ ข้อ ๗ ว่า คนในบังคับฝ่ายสยามจะไม่ทำอันตรายแลเก็บริบเอาที่บ้านเรือนที่ดินที่สวนที่ไร่ที่นาเรือแพแลสิ่งของใด ๆ ของคนในบังคับโปรตุเกศ ถ้ามีผู้ทำขึ้นเช่นนั้นเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะชำระทำโทษให้ ถ้าคนอยู่ในบังคับโปรตุเกศมากจะทำกับคนในใต้บังคับฝ่ายสยามขึ้นตั้งว่านี้ กงสุลโปรตุเกศจะชำระทำโทษให้เหมือนกัน ภาวะ

๑ ข้อ ๘ ว่า บันดาคนในใต้บังคับโปรตุเกศซึ่งเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศสยามฝ่ายไทยจะไม่ห้ามปรามขัดขวาง จะยอมให้ถือศาสนาโรมันกะโตลิกในบ้านในวัดของพวกโรมันกะโตลิกโดยคล่องสะดวก ถ้าพวกโปรตุเกศจะขอสร้างวัดที่แห่งใด จะสร้างได้แต่ในที่ท่านเสนาบดีฝ่ายสยาม กับกงสุลโปรตุเกศปฤชากำหนดตกลงยอมให้ทำจึงทำได้มิศนาวิ คือพระของชาติโปรตุเกศจะเข้ามาประพดติการศาสนาได้ เหมือนอย่างยอมให้มิศนะรีชาติอื่น ๆ ในประเทศยุโรปเป็นนที่ใดเข้ามาทำหนังสือสัญญาไว้ที่ในประเทศสยามเหมือนกันทุกชาติทุกภาษา ถ้าคนฝ่ายประเทศสยามจะไปอาศัยอยู่ในประเทศโปรตุคอกจะทำดั่งว่ามานี้ ฝ่ายประเทศโปรตุคอกก็จะยอมให้เหมือนกันทั้งสองฝ่าย ภาวะ

๑ ข้อ ๙ ว่า คนในใต้บังคับโปรตุเกศที่จะมาอาศัยอยู่ในประเทศสยามจะต้องเขียนชื่อไว้แก่กงสุลโปรตุเกศ กงสุลนั้นต้องเขียนชื่อมายื่นแก่เจ้าพนักงานฝ่ายไทยให้รู้ไว้ด้วย ภาวะ

๑ ข้อ ๑๐ ว่า คนในใต้บังคับฝ่ายไทย แลคนในใต้บังคับโปรตุเกศทั้งสองฝ่ายจะมีธุระเกี่ยวข้องสิ่งหนึ่งสิ่งใดในประเทศที่ไปอยู่นั้น คนชาวประเทศทั้งสอง

ฝ่ายต้องทำหนังสือไปแจ้งความแก่เจ้าพนักงานแลงสุลให้รู้ก่อน ถ้าเจ้าพนักงานแลงสุลเห็นว่าข้อเรื่องราวที่รุกระนั้นสมควรแลเห็นว่าดีแล้ว เจ้าพนักงานแลงสุลจะส่งหนังสือนั้นให้แก่เจ้าพนักงานแลงสุลในประเทศนั้น ถ้าเห็นว่าเรื่องความไม่ดี เจ้าพนักงานแลงสุลจะต้องจัดแจงเสียใหม่ ถ้าผู้เจ้าของความไม่ยอมให้จัดแจงใหม่ เจ้าพนักงานแลงสุลไม่ส่งเรื่องความให้ว่าก็ได้ ภาวะ

๑ ข้อ ๑๑ ว่า คนชาติโปรตุเกศที่จะเข้ามาอยู่ในประเทศสยาม จะไปเที่ยวค้าขายในประเทศสยามก็ได้โดยคล่องสะดวก จะซื้อจะขายสินค้าได้กับเจ้าของไม่ต้องซื้อขายต่อเจ้าพนักงานแลเจ้าภาษีไม่ให้มีผู้ขัดขวางห้ามปราม คนในใต้บังคับโปรตุเกศจะเข้ามาอาศัยอยู่ได้แต่ที่ ใกล้กรุงเทพ ฯ ในจังหวัดหนทาง ๒๔ ชั่วโมงเข้ามาโดยกำลังเรือแจวเรือพายของไทยทุกเมื่อทุกเวลา ข้างทิศเหนือตั้งแต่ปากคลองบางพุดซาที่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยาถึงกำแพงเก่าเมืองลพบุรี ตั้งแต่เมืองลพบุรีตรงไปถึงท่าพระงามที่แม่น้ำเมืองสรบุรี ข้างทิศตะวันออกตั้งแต่ท่าพระงามตรงไปถึงบางกะนาที่คลองชุกกับแม่น้ำบางปะกงติดกัน ตั้งแต่บางกะนาตามลำแม่น้ำบางปะกงถึงปากน้ำบางปะกง แล้วตั้งแต่ปากน้ำบางปะกงถึงเกาะศรีมหาราชแลเกาะศรีขัง ถ้ายังไม่ครบ ๒๔ ชั่วโมงก็ต้องเดินบกขึ้นไปอีกจนครบ ๒๔ ชั่วโมงถึงที่กำหนดไว้ ข้างทิศใต้ตั้งแต่เกาะศรีมหาราชแลเกาะศรีขังถึงกำแพงเมืองเพชบุรี ข้างทิศตะวันตกตั้งแต่กำแพงเมืองเพชบุรีมาถึงปากน้ำแม่กลองเดินบกขึ้นไปอีกจนครบ ๒๔ ชั่วโมงถึงที่กำหนดไว้ ตั้งแต่ปากน้ำแม่กลองถึงกำแพงเมืองราชบุรี ตั้งแต่กำแพงเมืองราชบุรีตรงไปถึงเมืองสุพรรณบุรี ตั้งแต่เมืองสุพรรณบุรีตรงไปปากคลองบางพุดซา ที่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยาประจวบที่เก่านั้นถ้าคนในใต้บังคับโปรตุเกศ จะปลูกตึกปลูกเรือนปลูกโรงก็ได้ จะเช่าจะซื้อจะขายที่เรือที่สวนที่ไร่นาที่ไร่ก็ได้ ภาวะ

๑ ข้อ ๑๒ ว่า ถ้าคนไนไตบังคับโปรตุเกสจะซื้อที่ใกล้กำแพงเมือง วัดแต่กำแพงเมืองออกไป ๒๐๐ เส้นถึงที่กำหนดไว้ นั้น ข้างเหนือปักเสาหินไว้เหนือวัดเขมาภิรตารามเส้นหนึ่ง ข้างตะวันออกถึงบางกะปิหว่างเจดีย์เข้ามาทกเส้นเจ็ดวาข้างใต้ ๆ บ้านบางปะแก้วสืบเก่าเส้น ข้างตะวันตกปักเสาหินไว้ปลายคลองบ้านบางพรหม ข้างตะวันออกเฉียงใต้ประมาณสองเส้น ผึ่งแม่น้ำข้างซ้ายได้บางกอกลงไปได้ปักเสาหินไว้ที่ใต้บ้านบางมะนาวลงไปสามเส้น ผึ่งข้างขวาปักเสาหินไว้ที่ใต้บ้านบางลำภูเลื่อนห่างประมาณเส้นหนึ่งนั้น ถ้าคนไนไตบังคับโปรตุเกสจะซื้อได้ก็แต่ที่ท่าหน้าเสนาบดีฝ่ายไทยยอมให้ซื้อ ถ้าคนโปรตุเกสมาอยู่ในกรุงเทพฯ ๓ ครบ ๑๐ ปีแล้วจึงซื้ออยู่ได้ ถ้าอยู่ยังไม่ครบ ๑๐ ปีก็ซื้ออยู่ยังไม่ได้ ภาวะ

๑ ข้อ ๑๓ ว่า คนชาติโปรตุเกสจะซื้อที่บ้านที่เรือนที่สวนที่ไร่ที่นา ก็ให้ไปบอกแก่กงสุลโปรตุเกส ๆ ต้องมาบอกแก่เจ้าพนักงานฝ่ายไทย กงสุลกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะช่วยว่ากล่าวให้ซื้อตามราคาสมควร แล้วจะได้ดูแลปักที่วัดที่ทำหนังสือประทับตราเจ้าพนักงานฝ่ายไทยให้ไว้เป็นสำคัญ แลคนโปรตุเกสผู้ไปซื้อที่อยู่นั้นจะต้องทำตามกฎหมายอย่างธรรมเนียมฝ่ายไทย ค่าธรรมเนียมที่ทำไร่ทำสวนราชฎรฝ่ายไทยชาวบ้านนั้นเมืองนั้นต้องเสียอย่างไร คนชาติโปรตุเกสต้องเสียให้เหมือนกัน ถ้าผู้ซื้อที่ไว้แล้วคิดตั้งแต่ซื้อที่ไว้ครบ ๓ ปีแล้ว ผู้ซื้อนั้นไม่ต้องการปลุกสร้างสิ่งใด เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะคืนเอาที่นั้นเสีย จะคิดเงินค่าที่คืนให้ตามราคาซื้อไว้ ภาวะ

๑ ข้อ ๑๔ ว่า ถ้าคนไนไตบังคับโปรตุเกสจะเข้ามาตายในประเทศสยาม ถ้าคนฝ่ายสยามไปตายในประเทศโปรตุเกสก็ดี เจ้าพนักงานฝ่ายไทยฝ่ายโปรตุเกสจะเอาของ ๆ คนที่ตายให้แก่คนฝ่ายสยามฝ่ายโปรตุเกสที่ควรจะได้มรดก ถ้าไม่มีผู้จะรับมรดกต้องเอาของ ๆ คนที่ตายมอบให้แก่กงสุลแลเจ้าพนักงานฝ่ายไทย ภาวะ

๑ ข้อ ๑๕ ว่า คนในใต้บังคับโปรตุเกสจะเข้ามาต่อเรือในประเทศสยาม ถ้า
เจ้าพนักงานฝ่ายไทยยอมให้ต่อจึงต่อได้ ฝ่ายข้างประเทศโปรตุเกสจะยอมให้เหมือน
กัน ๖๖

๑ ข้อ ๑๖ ว่า คนในใต้บังคับโปรตุเกส เมื่อจะต้องการมีล้ามแลคนใช้
สำหรับพายเรือก็ดีทำการต่างๆ ก็ดี จะเลือกจ้างได้ในพวกไทยที่ว่างการของนายฤ
นายยอมให้รับจ้าง กับมิได้รับการจ้างของผู้อื่นก่อน และเมื่อไทยได้รับการจ้างของ
คนโปรตุเกสแล้ว เจ้าพนักงานจะช่วยกำชับให้ถือตามซึ่งได้สัญญากัน เมื่อคนไทย
รับใช้การคนโปรตุเกสอยู่เหมือนหนึ่งคนโปรตุเกสเหมือนกัน ถ้าแล้วคนไทยนั้น
ผิดกฎหมายกงสุลโปรตุเกสๆ จะส่งตัวคนไทยนั้นให้แก่พนักงานฝ่ายไทย ๖๖

๑ ข้อ ๑๗ ว่า คนในฝ่ายไทยไปเป็นลูกจ้างคนโปรตุเกสอยู่ในบ้านในเรือ
ของคนชาติโปรตุเกสก็ดี ถ้าคนฝ่ายไทยอื่นๆ ที่ไม่ได้เป็นลูกจ้างคนโปรตุเกสทำผิด
กฎหมายฝ่ายไทยหนีไปอยู่ในบ้านในเรือของคนโปรตุเกสก็ดี กงสุลโปรตุเกสรู้ว่า
คนนั้นทำผิดจริงจะจับตัวส่งให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทย ถ้าคนชาติโปรตุเกสก็ตีลูกค้า
โปรตุเกสก็ตีลูกเรือกำปั่นรับโปรตุเกสก็ดี ทำผิดหลบหนีไปอยู่ในประเทศสยาม
กงสุลโปรตุเกสจะมาบอกเจ้าพนักงานฝ่ายไทยๆ จะเอากระช่วยติดตามให้เต็มอำนาจ
จับตัวได้แล้วจะเอาตัวไปมอบให้แก่กงสุล ถ้ากงสุลไม่อยู่จะเอาตัวไปมอบให้กับต้น
นายโปรตุเกส ๖๖

๑ ข้อ ๑๘ ว่า คนโปรตุเกสจะเข้ามาอยู่ในประเทศสยาม เจ้าพนักงานฝ่าย
สยามจะขัดขวางไว้ไม่ให้คนโปรตุเกสกลับไปไม่ได้ เว้นไว้แต่มีข้อขัดขวางเจ้าหนั
กงานฝ่ายไทยจะไปบอกกับกงสุลโปรตุเกสๆ จะห้ามไว้ไม่ให้ไป ถ้าคนชาติโปรตุเกส

จะไปเที่ยวเดินทาง ๒๔ ชั่วโมงที่กำหนดไว้ในหนังสือสัญญา จะต้องให้กงสุลไป
ขอหนังสือต่อเจ้าพนักงานฝ่ายไทยไป ถ้าคนชาติโปรตุเกศมีเมียที่ในประเทศไทย
ได้ว่ากล่าวสัญญากันเปนสามีภรรยา ถ้าผัวจะกลับไปเมืองนอก ถ้าจะภรรยา
ไปเมืองนอกด้วยก็ได้ ๖๕

๑ ข้อ ๑๙ ว่า กงสุลโปรตุเกศกับกะบิตันนายเรือโปรตุเกศจะบังคับว่าการไม่
ให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยไปบังคับการของพวกโปรตุเกศ เว้นไว้แต่พวกโปรตุเกศกับ
พวกโปรตุเกศวิวาทกัน เรือรบของชาติโปรตุเกศไม่มี กงสุลโปรตุเกศจะมาขอ
เจ้าพนักงานฝ่ายไทยไปช่วยระงับ เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะให้ไปช่วยระงับให้เรียบ
ร้อย ให้คนโปรตุเกศถืออย่างธรรมเนียมตามเรือลูกค้าโปรตุเกศให้ได้ ๖๖

๑ ข้อ ๒๐ ว่า คนฝ่ายไทยเป็นนี่คนฝ่ายโปรตุเกศหลบหนีไป เจ้าพนักงาน
ฝ่ายไทยจะช่วยชำระให้ ถ้าคนโปรตุเกศเป็นนี่คนฝ่ายไทย เจ้าพนักงานฝ่ายไทย
จะไปบอกแก่กงสุล ๆ จะช่วยชำระให้ ๖๗

๑ ข้อ ๒๑ ว่า คนชาติโปรตุเกศเข้ามาค้าขายในประเทศไทยมีเหตุการณ์ห่าง
แตกล้มไปก็ดี กงสุลโปรตุเกศจะต้องเอาใจใส่เอาของผู้นั้นมาแบ่งใช้ให้แก่เจ้าที่ตาม
มากแลน้อย ถ้าแบ่งใช้ให้ครว้นั้นแล้ว ภายหลังผู้นั้นทำมาหาได้ เจ้าที่จะไป
เอาใช้อีกไม่ได้ กงสุลโปรตุเกศต้องระวังเอาใจใส่ทุกสิ่งของผู้ที่ห่างแตกลมนั้น มีอยู่
ในประเทศไทยแลประเทศอื่น ๆ กงสุลต้องเอาใจใส่ให้ถ้วนถี่ อย่าให้ส่อนบังสิ่งหนึ่ง
สิ่งใดได้แต่เล็กน้อย กงสุลจะได้เอามาแบ่งปันให้เจ้าที่ฝ่ายไทย เจ้าพนักงานก็จะ
ทำให้เหมือนกัน ๖๘

๑ ข้อ ๒๒ ว่า เรือรบชาติโปรตุเกสจะเข้ามาทอดในหน้าเมืองสมุทรปราการ ถ้าจะขึ้นมาให้ถึงกรุงเทพ ฯ ให้บอกท่านเสนาบดีฝ่ายไทยให้รู้ก่อน ท่านเสนาบดีฝ่ายไทยยอมให้ขึ้นมาจอดอยู่ที่ไหนก็ขึ้นมาจอดได้ ๖๖

๑ ข้อ ๒๓ ว่า เรือรบโปรตุเกสก็ดี เรือลูกค้าโปรตุเกสก็ดี ต้องพยุหแลเรือร่วมีเหตุต่าง ๆ ชัดเสียบยงชัดน้ำที่แห้งใด ๆ ในประเทศสยาม เจ้าพนักงานฝ่ายสยามที่แห่งนั้น ๆ จะเอาธุระช่วยกำปั่นลำนั้นให้ต่อไปได้ ถ้าเรือแตกในประเทศสยามเจ้าพนักงานในประเทศสยามในที่นั้น จะต้องให้ที่อยู่แก่คนโปรตุเกสที่เรือแตกนั้น จะช่วยเข้าของในเรือที่เสียเก็บไว้โดยดีไม่ให้หาย แล้วจะบอกแก่กงสุลโปรตุเกสที่อยู่ใกล้เข้าของนั้นต้องมอบให้แก่กงสุล ๖๖

๑ ข้อ ๒๔ ว่า เรือแลสินค้าของชาติโปรตุเกสมากำขายในประเทศสยามจะไม่ต้องเสียค่านำร่องเรือบรรทุกจุเท่าไร แลที่ทอดสมอแลค่าธรรมเนียมอื่น ๆ เรือทั้งขาเข้าก็ดีขาออกก็ดี ก็ไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียม จะต้องเสียแต่สินค้าขาเข้าแลขาออก ซึ่งกำหนดในข้อต่อไปข้างหน้าให้เรือคนชาติโปรตุเกสได้ เหมือนยอมให้แก่สำเภาแลเรือเมืองไทยแลเรือลูกค้าประเทศอื่น ๆ ๖๖

๑ ข้อ ๒๕ ว่า เรือลูกค้าโปรตุเกสจะบันทุกสินค้าเข้ามาขายในประเทศสยาม สินค้าขาเข้าต้องเสียภาษีร้อยละสามทุกสิ่งตามราคาของ จะเสียเป็นเงินก็ได้ จะเสียให้เปนของก็ได้สุดแต่ใจเจ้าของจะเสีย ถ้าราคาสิ่งของไม่ตกลงกัน เจ้าพนักงานฝ่ายไทยต้องบอกแก่กงสุล ๆ กับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะเรียกพ่อค้าฝ่ายละสองคนมาทั้งสองฝ่ายให้ช่วยตีราคาพอสมควร สินค้าที่ลูกค้าชาติโปรตุเกสเสียภาษีร้อยละ

สามแล้ว จะไปรวมชายแห่งเดียวๆจะแบ่งชายให้ลูก้าไปไม่ต้องเสียภาษีอีก ถ้าของเสียภาษีร้อยละสามแล้ว ของจำหน่ายไม่ได้จะเหลือกลับออกไปมากน้อยเท่าใด ต้องคิดภาษีสิ่งของที่เหลือคืนให้แก่เจ้าของให้ครบ ถ้าสินค้ามันทุกเข้ามาไม่ได้ขนขึ้นจากเรือแลออกชายก็ไม่ต้องเสียภาษี ๖๖

๖๖ ข้อ ๒๖ ว่า สินค้าในประเทศไทย เมื่อมันทุกลงเรือโปรตุเกศก็ดี ที่ยังไม่ได้มันทุกลงเรือโปรตุเกศก็ดี จะต้องเสียภาษีมากน้อยเท่าใดตามซึ่งได้กำหนดไว้ในหนังสือพิศที่ได้ประทับตราไว้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย แต่มันดาสินค้าเหล่านั้นจะต้องเสียภาษีชั้นเดียว ถ้าเสียภาษีเมื่อมันทุกลงเรือไปต่างประเทศแล้ว ก็ไม่ต้องเสียภาษีในประเทศไทยแลค่าธรรมเนียมอื่น ๆ อีกถ้าเสียภาษีในประเทศไทยแล้ว เมื่อวันมันทุกลงเรือก็ไม่ต้องเสียภาษีแลค่าธรรมเนียมอื่น ๆ อีก ๖๖

๖๗ ข้อ ๒๗ ว่า ภาษีสินค้าที่ได้กำหนดไว้ในหนังสือสัญญา ข้อ ๒๕ ข้อ ๒๖ ที่ว่าแล้วในฉบับนี้จะไม่เรียกมากขึ้นไป ๖๗

๖๘ ข้อ ๒๘ ว่า ลูก้าชาติโปรตุเกศจะเอาสินค้ามาแต่เมืองโปรตุเกศแลเมืองอื่น ๆ มาขายในประเทศไทยก็ได้ จะเอาสินค้าในประเทศไทยออกไปขายประเทศอื่น ๆ ก็ได้ ตั้งแต่วันได้ลงชื่อประทับตราหนังสือสัญญานี้วันไว้แต่ท่านเสนาบดีห้ามไม่ให้ออกไปไม่ให้เอาเข้ามา ๖๘

๖๙ ข้อ ๒๙ ว่า เข้าปลาเกลือที่ในประเทศไทยขัดสนควรจะห้าม เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะประกาศห้ามให้ชาติโปรตุเกศรู้ก่อนเดือนหนึ่ง ถ้าชาติโปรตุเกศซื้อ

เข้าซื้อปลาซื้อเกลือไว้ก่อนประกาศห้ามนั้น ก็ให้มาบอกแก่เจ้าพนักงานเสียให้รู้ใน
เวลาประกาศนั้น ๖๖

๑ ข้อ ๓๐ ว่า เงินทองแลของกินเปนเสบียงแลของสำหรับตัวของชาติโปรตุ
เกศเอาเข้ามาเอาออกไปไม่ต้องเสียภาษี ๖๖

๑ ข้อ ๓๑ ว่า ถ้าเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะลดค่าธรรมเนียมขาเข้าออกให้แก่
ไทยก็ดีแลชาติภาษาใดก็ดี ต้องลดให้แก่ชาติลูกค้าโปรตุเกศเหมือนกัน ฝ่ายโปร
ตุเกศถ้าจะลดค่าธรรมเนียมขาเข้าออกให้ชาติโปรตุเกศแลชาติใดภาษาใดก็ดี ต้อง
ลดให้แก่คนฝ่ายประเทศสยามเหมือนกัน ๖๖

๑ ข้อ ๓๒ ว่า ถ้าเรือรบชาติโปรตุเกศ แลเรือรบฝ่ายสยามไปพบปะกัน
เข้าในท้องทะเล มีเหตุประการใด ๆ ก็จะช่วยภอสมควรที่จะช่วยได้ตามกฎหมายที่
เปนยุติธรรมเรือค้าขายก็ดีคนไทยก็ดี คนชาติโปรตุเกศก็ดี จงไปเอาศรัยกับกงสุล
โปรตุเกศ เจ้าพนักงานฝ่ายไทยต้องช่วยเอาใจใส่ระวังรักษาตามกฎหมายบ้านเมือง
นั้น ๖๖

๑ ข้อ ๓๓ ว่า ถ้าแลพวกโจรสลัดมาตีเรือคนในใต้บังคับโปรตุเกศซึ่งมาค้า
ขายในที่ใกล้ประเทศสยาม ก็ให้เจ้าเมืองกรมการในบ้านเมืองที่อยู่ใกล้นั้น ถ้าได้
ข่าวดังนั้นแล้วอย่าได้นอนใจ ให้ช่วยพวกโปรตุเกศจับโจรสลัดพวกนั้นโดยเร็ว เพื่อ
จะได้ของที่เขาชะโมยเอาไปนั้น เข้าของนั้นก็มามอบให้แก่เจ้าตุลาการโปรตุเกศ
ถ้าเกิดเหตุมีโจรมาปล้นในบ้านในเรือนของคนชาติโปรตุเกศที่อยู่บนบก ซึ่งเข้ามา

อยู่ในประเทศสยาม ก็ให้เจ้าเมืองกรมการจับตัวโจรผู้นั้นมาทำโทษเหมือนเช่นว่า
แล้วแต่หลัง ถ้าเจ้าเมืองกรมการมีพยานว่าได้ช่วยจับโจรโดยเต็มกำลัง แล้วไม่ได้
ตัวไม่ได้ของตัวผู้เสียหายของจะมาเอาเงินค่าของหายนั้น แก่เจ้าเมืองกรมการ
เอาไม่ได้ ถ้าเรือแลคนไทยที่จะไปประเทศโปรตุเกศนั้น จะเกิดเหตุตั้งว่ามาก่อน
ขุนนางในประเทศโปรตุเกศก็จะช่วยเอาธุระเหมือนกัน ๖๖

๖๗ ข้อ ๓๔ ว่า คนในใต้บังคับโปรตุเกศจะมาทำการในประเทศสยามมีต้นว่า
จะไปเที่ยวหาแร่ซุดแร่ดงแร่ลองดูก็ได้ แต่เมื่อจะทำการแร่นั้นจะต้องทำหนังสือ
สัญญาพร้อมด้วยกงสุลโปรตุเกศ แลเจ้าพนักงานฝ่ายสยาม จะขอเสียค่าธรรมเนียม
ให้พอสมควรที่จะทำได้ อนึ่งคนในบังคับโปรตุเกศจะตั้งการวิชาอย่างยุโรปให้เป็น
ประโยชน์ด้วยปัญญาแลฝีมือต่าง ๆ ที่คำอังกฤษเรียกว่า แมนูแฟกเตอ เว้นไว้แต่
ที่กฎหมายประเทศสยามห้ามไม่ให้ทำนั้น ที่นอกจากกฎหมายสยามห้ามนั้นก็ทำได้
แต่เมื่อจะทำการนั้น ๆ จะต้องทำหนังสือสัญญาต่อเจ้าพนักงานฝ่ายสยาม พร้อมด้วย
กงสุลโปรตุเกศว่า ขอเสียค่าธรรมเนียมพอสมควรที่จะทำได้ ๖๗

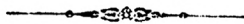
๖๘ ข้อ ๓๕ ว่า กงสุลฝ่ายโปรตุเกศจะต้องบังคับลูกค้าแลพวกเรือฝ่ายโปรตุเกศ
ให้ทำตามกฎหมายที่จะว่าต่อไปข้างหน้าในหนังสือสัญญานี้ แลให้เจ้าพนักงานฝ่าย
สยามช่วยกงสุลในการนี้ด้วย ถ้าผู้ใดทำผิดหนังสือสัญญานี้กงสุลโปรตุเกศจะปรับ
ไหมให้เสียเงินที่ปรับไหมนั้นก็เป็นส่วนของฝ่ายประเทศสยาม ๖๘

๖๙ ข้อ ๓๖ ว่า คนชาติโปรตุเกศจะมาก้าขายในประเทศสยามได้โดยคล่อง
สะดวกตามหนังสือสัญญานี้ ถ้าฝ่ายไทยยอมให้สิ่งใด ๆ กับชาติอื่น ๆ นอกจากหนังสือ
นี้ก็จะต้องยอมให้กับชาติโปรตุเกศเหมือนกัน ฝ่ายโปรตุเกศยอมให้สิ่งใด ๆ กับ
ชาติอื่น ๆ นอกจากหนังสือสัญญานี้ ก็จะต้องยอมให้กับฝ่ายไทยเหมือนกัน ๖๙

๑ ข้อ ๓๗ ว่า หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีการค้าขาย แลทางเรือไปมา
ที่ทำไว้ในกรุงเทพ ฯ นี้ ใช้ได้ตั้งแต่วันประทับตรา นับแต่วันประทับตรากำหนด
๑๘ เดือนจะเอาหนังสือสัญญานี้เข้ามาเปลี่ยน ถึงยังไม่ได้เปลี่ยนหนังสือสัญญาก็
ใช้ได้ ตั้งแต่วันประทับตรา ๒๖๖

๑ ข้อ ๓๘ ว่า เมื่อพ้นสิบ ๑๐ ปีแล้วตั้งแต่เปลี่ยนหนังสือสัญญานี้แล้ว ฝ่าย
สยามแลฝ่ายโปรตุเกศจะขอเปลี่ยนข้อใด ๆ ในหนังสือสัญญานี้ ฤๅในกฎหมายค้า
ขายแลพิศภาษีที่ติดอยู่ในท้ายหนังสือสัญญานี้ แลกฎหมายที่จะทำต่อไปภายหน้า
เมื่อได้บอกให้รู้ก่อนปีหนึ่งแล้ว จะตั้งขุนนางฝ่ายสยามแลฝ่ายโปรตุเกศเปลี่ยนแปลง
เพิ่มเติมตามแต่จะเห็นควรกันทั้งสองฝ่าย ๒๖๖

๑ ข้อ ๓๙ ว่า ได้ทำหนังสือสัญญา แลกฎหมายพิศภาษีที่ติดอยู่กับหนังสือ
สัญญานี้ เขียนเปนอักษรไทยสามฉบับ เปนอักษรโปรตุเกศสามฉบับ ข้อความ
ถูกต้องกันใช้ได้ทั้งอักษรไทยอักษรโปรตุเกศ ลงชื่อประทับตราไว้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย
ทำไว้ ณ กรุงพหมหานครมรดันโกสินทรมหินทรายุทธยาวันพฤหัสบดีเดือนสาม ขึ้น
แปดค่ำปี่มเมียณักษัตรสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๒๐ ปี ภาษาโปรตุเกศเป็นวัน
๑๐ เดือน เผลวารี คฤชตศักราช ๑๘๕๙ ปีเปนปีที่ ๘ ในราชสมบัติแห่งพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๖๖

๑ กฎหมายสำหรับพ่อค้าโปรตุเกศซึ่งเข้ามาค้าขายในประเทศสยาม ๒๖๖

๑ ข้อ ๑ ว่า กัปตันนายเรือพ่อค้าโปรตุเกศมาค้าขายในประเทศสยาม เมื่อเข้ามาถึงนอกสันดอนก็ดี ฤจะเข้ามาถึงปากน้ำเมืองสมุทรปราการก็ดี จะต้องมาบอกเจ้าพนักงานที่ด่านเมืองสมุทรปราการว่า เรือมาแต่ประเทศนั้นๆ มีลูกเรือกี่คนมีปืนกี่บอกจะต้องทอดสมออยู่ที่หน้าด่านเมืองสมุทรปราการ แล้วจะต้องเอาปืนใหญ่กระสุนดินดำลงบันทุกเรือเจ้าพนักงานมอบให้กับขุนนางเจ้าพนักงานฝ่ายไทยที่เมืองสมุทรปราการ แล้วต้องมีขุนนางกรมการฝ่ายไทยคนหนึ่งฤสองคนกำกับเรือขึ้นมาจนถึงกรุงเทพฯ ฯ

ฯ

๑ ข้อ ๒ ว่า ถ้าเรือโปรตุเกศมิได้เอาปืนแลกระสุนดินดำขึ้นไว้ที่เมืองสมุทรปราการตามกฎหมายนี้ ต้องเอาเรือกลับไปเอาปืนแลกระสุนดินดำขึ้นไว้เสียที่เมืองสมุทรปราการแล้ว ต้องปรับไหมเงิน ๘๐๐ บาทด้วยไม่ฟังกฎหมายนี้ ถ้าเอาปืนแลกระสุนดินดำขึ้นไว้แล้ว เสียเงินค่าปรับไหมแล้วเรือจะเลยขึ้นมา ณ กรุงเทพมหานครก็ได้

ฯ

๑ ข้อ ๓ ว่า ถ้าเรือลูกค้าชาติโปรตุเกศขึ้นมาทอดสมอที่กรุงเทพฯ ฯ แล้ว ถ้าไม่ได้เป็นวันอาทิตย์ ฤเป็นวันบุญใหญ่ของโปรตุเกศ กัปตันนายเรือโปรตุเกศต้องเอาหนังสือสำหรับล่า แลบาญชียี่สิ่งของที่มีมาในลำเรือโปรตุเกศ มอบให้กับกงสุลโปรตุเกศใน ๒๔ ชั่วโมง ถ้ามิได้ส่งหนังสือแลบาญชียี่สิ่งของใน ๒๔ ชั่วโมง ฤส่งบาญชียี่ไม่ครบจำนวนรสิ่งของในลำเรือต้องปรับไหมเงิน ๔๐๐ บาท แต่ว่ายอมให้กัปตันนายเรือโปรตุเกศแก้บาญชียี่สิ่งของที่หลงลืมในระหว่าง ๒๔ ชั่วโมง ตั้งแต่ได้ส่งหนังสือกงสุลโปรตุเกศนั้นไม่ต้องปรับไหมเอาเงิน ถ้ากงสุลโปรตุเกศได้หนังสือ

สำหรับล่าแผลบาญชียี่สิ่งของโนล่ำเรือเสร็จแล้ว กงสุลโปรตุเกศจะเขียนบาญชียี่ให้กับ
เจ้าพนักงานฝ่ายไทยที่ได้เรียกภาชีว่าเรือจุกี่ตอน ๆ มีของสิ่งนั้นเท่านั้น ๆ เจ้าพนักงาน
งานฝ่ายไทยต้องให้หนังสือเป็ตระวางแล้วจะได้เรียกภาชีตามพิกัศ ถ้ากัปตั้นนายเรือ
โปรตุเกศชนของชั้นก่อนยังไม่ได้หมายเป็ตระวาง เจ้าพนักงานฤลั๊กขายของที่ทะเล
กัศที่แม่น้ำกัศี่ จะต้องปรับใหม่เงิน ๘๐๐ บาท ของที่ลักขายจับได้ั้นรับเอาเปน
ของสำหรับแผ่นดินในประเทศสยาม ๖๖

๑๑ ข้อ ๔ ว่า ถ้าเรือลูกค้าโปรตุเกศชนของออกแล้ว บันทุกของที่จะออกไปเสีย
ภาชีให้เสร็จแล้ว ได้ทำบาญชียี่จำนวนสิ่งของให้กงสุลครบจำนวนแล้ว กงสุลต้องขอ
หนังสือเบ็กล่อง เจ้าพนักงานฝ่ายไทย ๆ จะให้เบ็กล่องกับกงสุล ถ้าไม่มีการเกี่ยว
ข้องสิ่งใด กงสุลจะคืนหนังสือสำหรับล่าให้กัปตั้นนายเรือโปรตุเกศปล่อยเรือให้ล่อง
ไป ต้องมีเจ้าพนักงานฝ่ายไทยกักับเรือลงไปจนถึงเมืองสมุทปราการ ถ้าเจ้าพนักงาน
งานที่เมืองสมุทปราการไปตรวจดูที่กำปั่นเสร็จแล้ว ป็นแลกระสุนดินดำที่เอาขึ้นไว้
ส่งให้กัปตั้นนายเรือโปรตุเกศไป เจ้าพนักงานที่เมืองสมุทปราการจะต้องมีเครื่อง
แต่งตัวเปนสำคัญ ให้รู้ว่าเปนคนพนักงานที่ด่าน เมื่อจะลงไปกักับอยู่ที่เรือลูกค้า
โปรตุเกศไปได้แต่คนหนึ่งฤสองคน จะไปมากไม่ได้ เว้นไว้แต่เมื่อจะลงไปรับของ
นั้นจะไปหลายคนก็ได้ ๖๗

๑๒ พิกัศภาชีนอกแลใน ที่จะเรียกเอาตามหนังสือสัญญา ๖๘

๑๓ ข้อ ๑๑ ว่า เปนพิกัศ สิ้นคำภาชีชั้นในไม่ต้องเสียเลยเสียแต่เมื่อบันทุกลง
เรือเสียภาชีอย่างนี้ ๖๙

ที่ ๑ งาช้าง	หาบละ ๑๐ บาท	ที่ ๒๓ สีเสียด	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๒ รง	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๒๔ เบจี้	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๓ นรมาด	หาบละ ๕๐ บาท	ที่ ๒๕ พงุทลาย	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๔ กระวาน	หาบละ ๑๔ บาท	ที่ ๒๖ กายาน	หาบละ ๔ บาท
ที่ ๕ เร่ว	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๒๗ เปลือกหางไหลหาบละ	๒ สลึง
ที่ ๖ หอยแมงกู่	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๒๘ เนื้อไม้	หาบละ ๒ บาท
ที่ ๗ ขนนกกระทิง	หาบละ ๑๐ สลึง	ที่ ๒๙ หนังกระเบน	หาบละ ๓ บาท
ที่ ๘ หมากแห้ง	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๓๐ เขากวางแก่	หาบละ สลึง
ที่ ๙ กรักซี่	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๓๑ เขากวางอ่อน	สิบเอหาหนึ่ง
ที่ ๑๐ หุปลาขาว	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๓๒ หนังกวาง	ร้อยละ ๘ บาท
ที่ ๑๑ หุปลาดำ	หาบละ ๓ บาท	ที่ ๓๓ หนังทราย	หาบละ ๓ บาท
ที่ ๑๒ ผลกระเบา	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๓๔ เอนเนื้อ	หาบละ ๔ บาท
ที่ ๑๓ หางนกยูง	ร้อยละ ๑๐ บาท	ที่ ๓๕ หนังโคกระบือหาบละ	๑ บาท
ที่ ๑๔ กระดุกโคกระบือหาบละ	๓ หน	ที่ ๓๖ กระดุกข้าง	หาบละ ๑ บาท
ที่ ๑๕ หนังแรด	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๓๗ กระดุกเสือ	หาบละ ๕ บาท
ที่ ๑๖ หนังเฒ่า	หาบละ สลึง	ที่ ๓๘ เขากกระบือ	หาบละ สลึง
ที่ ๑๗ ออกเต่า	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๓๙ หนังข้าง	หาบละ สลึง
ที่ ๑๘ กระจกตมบน้ำหาบละ	๑ บาท	ที่ ๔๐ หนังเสือ	ผืนละ สลึง
ที่ ๑๙ ปลิงทะเล	หาบละ ๓ บาท	ที่ ๔๑ เกล็ดลิ้ม	หาบละ ๔ บาท
ที่ ๒๐ กระจาปะปลา	หาบละ ๓ บาท	ที่ ๔๒ ครัว้ง	หาบละ ๕ สลึง
ที่ ๒๑ รั้งนกชน	สิบเอหาสอง	ที่ ๔๓ บ้านใบ	หาบละ ๖ สลึง
ที่ ๒๒ ปีกนกกระเต็นร้อยละ	๖ บาท	ที่ ๔๔ ปลาแห้ง	หาบละ ๖ สลึง

ที่ ๔๕ ปลาใบไม้	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๔๙ ไม้แดง	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๔๖ ฝาง	หาบละสองสลึงเพียง	ที่ ๕๐ ไม้ดำ	หาบละ ๕ สลึง
ที่ ๔๗ เนื้อเค็มแห้ง	หาบละ ๒ บาท	ที่ ๕๑ เข้าสาร	เกวียน ๔ บาท
ที่ ๔๘ เปลือกโปลง	หาบละ สลึง	ที่ ๕๒ เข้าเปลือก	เกวียน ๒ บาท

๑ ข้อ ๓ ว่า ของอื่นทั้งสิ้นจะเป็นของยก จะไม่ต้องเสียภาษีขาออกแต่ต้องเสียภาษีชั้นใน ฤกว่าธรรมเนียมตั้งแต่ของนั้นมีจนถึงที่จะขายตามพิคักนี้ ภาษีที่กำหนดไว้จะให้มากขึ้นไปไม่ได้ ในเบื้องต้นของเหล่านี้ต้องเสียภาษีอย่างนี้ ภาวะ

ที่ ๕๓ น้ำตาลทรายขาว	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๖๐ งาเมล็ด	๑๒ เอหาหนึ่ง
ที่ ๕๔ น้ำตาลทรายแดง	หาบละ สลึง	ที่ ๖๑ ไหมลาว	๑๒ เอหาหนึ่ง
ที่ ๕๕ ฝ้ายเม็ดฝ้ายบด	สิบลดหนึ่ง	ที่ ๖๒ ชีฟุ้ง	๑๕ เอหาหนึ่ง
ที่ ๕๖ พริกไทย	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๖๓ ไซเนื้อ	หาบละ ๑ บาท
ที่ ๕๗ ปลาทุ	หมั้นละ ๑ บาท	ที่ ๖๔ เกลือ	เกวียนละ ๖ บาท
ที่ ๕๘ ถั่วทุกอย่าง	๑๒ เอหาหนึ่ง	ที่ ๖๕ ยาสูบ	พันละ ๖ สลึง
ที่ ๕๙ กุ้งแห้ง	๑๒ เอหาหนึ่ง		ภาวะ

๑ ข้อ ๔ ว่า เงินตราเมืองต่างประเทศ ทองคำแลเงินปนแห่งฤาปนก่อน ทองคำปนโบ เสบียงอาหารแลของสำหรับตัวจะใช้ จะเอาเข้ามาจะเอาออกไปก็ได้ ไม่ต้องเสียอะไร ชุขนางทั้งปวงที่จะว่าการกงสุลฝ่ายประเทศสเปนที่เข้าในสัญญานี้ ซึ่งคอเวอนแมนต์สเปนจะห้ามมิให้ปนพ่อค้าลูกค้า จะเอาของเข้ามาได้เป็นของยก ไม่ต้องเสียอะไรนั้น คือของเครื่องสำหรับเรือน จะใช้สอยจะกินที่จะต้องการใช้ สำหรับครอบครัวของเขา เจ้าภาษีจะเรียกไม่ได้ ภาวะ

๑ ข้อ ๕ ว่า ผืนปนของยกเอาเข้ามาได้ แต่ต้องขายจำเพาะแก่เจ้าภาษีผืน
 ฤกคนแทนเจ้าภาษีผืนนั้น ปื่นใหญ่แลดินปื่นก็ปนของยกเหมือนกัน ขายได้จำเพาะ
 แก่คอเวอนแมนต์สยาม ฤกคอเวอนแมนต์สยามอนุญาตให้ขายจึงขายได้ ภาวะ

{ ตรา }

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

{ ตรา }

เจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายก

{ ตรา }

เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ที่สมุหพระกลาโหม

{ ตรา }

เจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษา
 ธิบดีที่พระคลัง

{ ตรา }

พระยาเจริญราชไมตรีผู้พิพากษาคดีศาลต่างประเทศ

{ ตรา }

ราชทูต

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี
ระหว่าง
ประเทศเยอรมนีกับประเทศสยาม

(หนังสือสัญญานับนี้ถ่ายมาจากสมุดข่อย ซึ่งอัลักษณ์คัดลอกมาจากหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ได้รับความเอื้อเฟื้อจากหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี จังหวัดพระนคร)

หนังสือสัญญา

ทางพระราชไมตรี

ประเทศเยอรมนี แลประเทศสยาม

๑ คุยมัคคุลจุกักราช ๑๒๒๐ ปีมะเมียชัษตรีสัมฤทธิศก ความเจริญงามจงมีแก่
บ้านเมืองยิ่งขึ้นไปกว่าแต่ก่อนเทอญ ด้วยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล
สุทนต์มิตีเทพยพงษ์วงชาติศวร รัชชัตริยวรัชชติยราชินิกโรดม จาตุรันตบรมมหา
จักพรรดิราชสังกษบรมธรรวมิกมหาราชาริราชบรมนารถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวแลพระบาทสมเด็จพระบวเรนทราเมศวรมหิศวเรศวรังสัน มหันตวรเดโชไชย
มโหฬารคุณอดุลยเดชสรรพเทเวศรานุรักษ์บวรจุจักรพรรดิราชสังกษบวรธรรวมิก

ราชบรรณารถบพิตรพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งสองพระองค์โปรดเกล้าฯ สั่งให้
ท่านเสนาบดี ณ กรุงเทพมหานครมรรตน์โกสินทรมหินทรายุทธยา พร้อมกับ
ปริศเตนแลเนตรใหญ่ แห่งริบบลิกออฟลูเบกเสเนตรใหญ่ออฟปริเม็นเสเนตรใหญ่
ออฟแฮมเบิร์ก ที่รวมกันเรียกว่าแฮนซีแอตติกริบบลิก มีความปรารถนาจะให้เข้า
กว้างออกเข้าใจกันในการที่ค้าขาย แก่ชาวประเทศทั้งสองฝ่าย จึงได้ตั้งใจทำหนังสือ
สัญญา ทางพระราชไมตรีแลทางค้าขาย เรือลูกค้าจะได้ไปมาค้าขาย ข้อสัญญา
ตั้งไว้ เพื่อประโยชน์ทั้งสองฝ่ายให้สำเร็จการอันนี้ จึงได้ตั้งผู้มีอำนาจทั้งสองฝ่าย
ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระ
บรมเรณูราเมศวรมหิศวเรศฯ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ พร้อมกับความ
คิดพระราชวงษานุวงษ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวง มอบพระราชดำริทแล
พระราชประสงค์ ให้พระเจ้านั่งยาเธอกรมหลวงวงษาวิราชสนิท แทนพระราช
วงษานุวงษแล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงษสมันตพงษ์
พิสุทธมหาบุรุษรัตโนดม ว่าที่สมุหพระกลาโหม ผู้สำเร็จราชการบังคับบัญชา
หัวเมืองปากใต้ฝั่งทะเลฝ่ายตะวันตก แลเจ้าพระยารวิวงษมหาโกษาธิบดีว่าที่พระคลัง
ผู้สำเร็จราชการบังคับบัญชาหัวเมืองฝั่งทะเลฝ่ายตะวันออก เจ้าพระยายมราชชาติ
เสนาจคนรินทรมหินทราธิบดีศรีวิไชยราชมหัยศวริยบริรักษ์ภูมิมิพิทักษ์โลกการทัณฑ
ฤทธิธรนครบาลเปอนอธิบดีฝ่ายกรมเมือง แลพระยาวรวงษาพิพัทจางวางมหาดเลก
เปนห้าด้วยกันไปปรึกษาว่าทำสัญญา เปนฐานะฝ่ายกรุงสยาม ฝ่ายปริศเตนแล
เสเนตรใหญ่ แห่งริบบลิกทั้งสามได้ตั้งทีโอโครทิสคิสแกวร์ มีอำนาจเต็มที่จะมา
ปรึกษาทำสัญญา ในฐานะผู้ครองแฮนซีแอตติกริบบลิก มีความแจ้งอยู่ในอักษรสาสน
ของปริศเตนแลเสเนตรใหญ่นั้นแล้ว ท่านผู้รับสั่งฝ่ายสยามทั้งห้าท่านนี้ ก็ส่งพระราช
หัตถเลขาสำแดงความพระราชทานอำนาจ แล้วทรงประทับพระราชลัญจกรส่งให้
ทีโอโครทิสคิสแกวร์ ผู้รับสั่งทั้งสองฝ่ายได้ตกลงกันตามข้อสัญญาที่เขียนไว้ต่อไป
ข้างหน้า

ฯ

๑ ข้อ ๑ ว่า ตั้งแต่ขึ้นไปพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร ๑ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แลพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามที่จะสืบพระวรวงษ์ แลพระราชพิธีวิชัยยศต่อไปภายหน้า ทั้งท่านเสนาบดีสยามฝ่ายหนึ่ง แลเสนาบดีใหญ่แห่งเสนาบดีเอตติกริบบัลิก ทั้งสามเมือง คือเมืองลุมพินี เมืองบริษัณ เมืองแฮมเบริกฝ่ายหนึ่ง จะรักษากริบบัลิกไมตรีดีสนิทกันอยู่เป็นนิจ ทั้งคนในได้บังคับทั้งสองฝ่ายไม่วั้นคนไม่วั้นที่ คนได้บังคับข้างหนึ่งไปอยู่ในประเทศข้างหนึ่ง ผู้ครอบครองในประเทศที่คนข้างหนึ่งไปอยู่นั้น จะรักษาคณะแลเข้าของไว้ด้วยดีตามกฎหมายบ้านเมืองทั้งสองฝ่าย จะให้พวกพลเมืองทั้งสองฝ่ายไปมาค้าขายเดินเรือเข้าออกโดยสะดวกในเมืองทั้งสองฝ่ายทั่วทุกตำบลไม่มีที่เว้น บันดาที่ยอมให้พวกเมืองที่เป็นไมตรีสนิทไปมาค้าขายกันในวันบัดนี้ แลต่อไปภายหน้าได้หย่างไร ก็จะทำให้คนในบังคับทั้งสองฝ่ายได้เหมือนกัน ถ้าเรือรบทั้งสองฝ่ายไปภบปะเรือทั้งสองฝ่ายในท้องทะเล มีเหตุประการใด ๆ ก็จะช่วยภอสมควรรที่จะช่วยได้ ตามกฎหมายที่เป็นยุติธรรม แลกงสุลในบังคับเสนาบดีเอตติกริบบัลิกที่ตั้งอยู่ในประเทศต่าง ๆ จะเอาธุระช่วยในการเรือแลการคนฝ่ายประเทศสยามที่ไปมาค้าขายในประเทศที่ตั้งอยู่ เหมือนกับคนในบังคับเสนาบดีเอตติกริบบัลิก วันไว้แต่การที่กฎหมายเมืองนั้น ห้ามไม่ให้ช่วยก็ช่วยไม่ได้

๑ ข้อ ๒ ว่า ผู้มีอำนาจที่สุดหย่างสูงที่ทำสัญญาได้ตกลงกันยอมจะตั้งกงสุลฤาผู้ว่าที่แทนกงสุลในประเทศ แลหัวเมืองขึ้นทั้งสองฝ่าย จะให้กงสุลฤาผู้ว่าที่แทนกงสุล มีประโยชน์มีอำนาจมีที่ยกที่วันเหมือนหย่างที่ยอมให้แล้วแก่กงสุล เมืองอื่น ๆ ที่เป็นไมตรีรักษากริบบัลิกกันสนิท แต่กงสุลฤาผู้ว่าที่แทนกงสุลที่จะไปตั้งอยู่ในประเทศทั้ง ๒ ฝ่าย จะไม่ว่าการกงสุลก่อนผู้ครอบครองในประเทศนั้น ทำหนังสือยอมให้ว่าการกงสุลจึงว่าการกงสุลได้ แลกงสุลฤาผู้ว่าที่แทนกงสุลทั้งสองฝ่าย จะ

ยกธงสำหรับชาติของกงสุลในที่กงสุลอยู่นั้นได้ แลกงสุลฯผู้ว่าที่แทนกงสุลนั้นจะต้อง
เป็นธุระแก่คนทั้งปวงซึ่งมาอยู่แล้ว แลจะมาอยู่ใหม่ต่อไปข้างหน้า ในที่แห่งกงสุล
อยู่นั้นไม่มีประโยชน์ แลให้อาไศรยอยู่ในใต้บังคับกงสุลนั้น แล้วตัวกงสุลนั้นต้อง
ประพฤติตามข้อหนังสือสัญญาทุกประการ แล้วต้องบังคับให้คนอยู่ในใต้บังคับ
กงสุลนั้นประพฤติตามด้วย แลให้กงสุลประกาศกฎหมายซึ่งมีในหนังสือสัญญานี้
แลกฎหมายซึ่งจะมีต่อไปภายหน้าสำหรับคนในบังคับทั้งสองฝ่าย ให้คนในบังคับทั้ง
สองฝ่าย รู้แลประพฤติตามด้วย ถ้ากงสุลฯผู้ว่าที่แทนกงสุลไม่อยู่ ก็ไปพึ่งอาไศรย
กงสุลอื่น ๆ ที่ชอบที่สนิทให้ว่าการแทนก็ได้ ฤจะไปพึ่งแก่เจ้าพนักงานใน
ประเทศที่คนไปอยู่นั้นก็ได้ แลเจ้าพนักงานนั้นจะต้องเอาใจใส่ดูแลรักษาคนทั้งสอง
ฝ่าย ให้มีผลประโยชน์ทั้งหลายตามทางไมตรีหนังสือนี้ ๖

๓ ข้อ ๓ ว่า คนในบังคับแฮนซีแอติกบริบับลิกทั้งหลาย ซึ่งจะมาเยี่ยมเยียน
ฤอาไศรยอยู่ในประเทศสยามจะซำก็ตีจะเร็วก็ดี ยอมให้ประพฤติตามศาสนาของเขา
ถ้าจะท้าวตีในที่ดินลือใด ท่านเสนาบดีฝ่ายสยามก็จะไม่ห้าม เว้นไว้แต่ที่ควรจะห้าม
จึงจะห้ามไม่ให้สร้างในที่นั้น แต่เมื่อจะสร้างก็ต้องขอที่ต่อท่านเสนาบดีในประเทศ
สยามก่อน ถ้าท่านเสนาบดีในประเทศสยามยอมให้ปลูกจึงปลูกได้ ๖

๔ ข้อ ๔ ว่า คนในบังคับแฮนซีแอติกบริบับลิกทั้งหลาย ซึ่งจะมาอาไศรยอยู่ใน
ประเทศสยาม ก็ต้องเขียนชื่อไว้แก่กงสุลแฮนซีแอติกบริบับลิก กงสุลแฮนซีแอติก
บริบับลิกจะต้องจดชื่อมายื่นแก่เจ้าพนักงานไทยให้รู้ไว้ด้วย เมื่อว่าคนในประเทศทั้ง
สองฝ่ายจะมีธุระเกี่ยวข้องกับสิ่งหนึ่งสิ่งใดในประเทศที่จะไปอยู่นั้น คนชาวประเทศ
ทั้งสองฝ่าย ก็ต้องทำหนังสือไปแจ้งความแก่กงสุลให้รู้ก่อน ถ้าแม้กงสุลเห็นว่า
ข้อเรื่องราวที่ธุระนั้นสมควรแลเห็นว่าดีแล้ว กงสุลจะส่งหนังสือนั้นให้แก่เจ้าพนักงาน
ในประเทศนั้น ถ้าเห็นว่าเรื่องความไม่ตีกงสุลจะต้องจัดเสียใหม่ ๖

๑ ข้อ ๕ ว่า คนในบังคับแสนซิแอติกริบับลิกที่จะเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศสยามช้านานนั้น จะอาศัยอยู่ได้ก็แต่ในกรุงเทพมหานคร และในจังหวัดที่กำหนดไว้แล้วข้างทิศเหนือ ตั้งแต่คลองปากน้ำบางพุทราที่ร่วมกับแม่น้ำเจ้าพระยา ถึงกำแพงเก่าเมืองลพบุรีตรงไปถึงท่าพระงาม ที่แม่น้ำเมืองสระบุรีข้างทิศตะวันออก ตั้งแต่ท่าพระงามตรงไปบางกนกปลายคลองซุดที่ออกแม่น้ำบางปะกง ต่อไปถึงปากน้ำบางปะกงต่อไปจนถึงเกาะศรีมหาราชาแลเกาะศรีขัง ถ้ายังไม่ครบ ๒ ชั่วโมงก็ต้องเดินบกไปอีกจนครบ ๒๔ ชั่วโมงถึงที่กำหนดไว้ ข้างทิศใต้ตั้งแต่เกาะศรีมหาราชาแลเกาะศรีขัง ไปจนถึงกำแพงเมืองเพชรบุรี ข้างทิศตะวันตกตั้งแต่ปากอ่าวทะเลเมืองเพชรบุรีไปถึงปากน้ำแม่กลอง แล้วต้องขึ้นเดินบกไปอีกจนครบ ๒๔ ชั่วโมงถึงที่กำหนดไว้ตั้งแต่ปากน้ำแม่กลองเลยไปตามลำแม่น้ำจนถึงกำแพงเมืองราชบุรีต่อไปจนถึงเมืองสุพรรณบุรี ตั้งแต่เมืองสุพรรณบุรีไปถึงปากน้ำบางพุทราประจวบที่เก่า ถ้าแลคนในบังคับแสนซิแอติกริบับลิกจะอยู่นอกจากกำหนดไว้นี้ ท่านเสนาบดีฝ่ายสยามยอมให้อยู่จึงอยู่ได้ แลคนในบังคับแสนซิแอติกริบับลิกจะไปเที่ยวค้าขายในประเทศสยามก็ได้โดยสะดวก จะซื้อจะขายของที่ไม่ต้องห้ามในกฎหมายสยามแก่คนทั้งหลายได้ ไม่ต้องซื้อต่อเจ้าพนักงานแลเจ้าภาษีไม่ให้มีผู้ขัดขวางห้ามปราม

วาระ

๑ ข้อ ๖ ว่า เจ้าพนักงานฝ่ายสยามจะไม่ห้ามปรามขัดขวางแห่งคนแสนซิแอติกริบับลิก ที่จะจ้างคนไทยไปใช้การทั้งปวง ถ้าว่าคนไทยนั้นเป็นนึ่งงานอยู่แก่นายของตัว ลูกจ้างที่ไปรับงานอยู่แก่คนแสนซิแอติกริบับลิก นายของลูกจ้างมิได้ยอมรู้ด้วยนายจะคืนเอาบ่าวของตัวที่ไปเป็นลูกจ้างนั้นมาก็ได้ เจ้าพนักงานฝ่ายสยามจะไม่ชำระความ ที่คนแสนซิแอติกริบับลิกจ้างคนไทยไปเป็นลูกจ้างที่นายมิได้รู้ด้วย ถ้าคนซึ่งอยู่ในบังคับสยาม จะไปเป็นลูกจ้างอยู่กับคนซึ่งอยู่ในบังคับ

แฮนซีแอดติกริบับลิกก็ดี คนอยู่ในบังกัมสยามที่มีได้เป็นลูกจ้างก็ดี ทำผิดกฎหมาย ประเทศสยาม จะหนีไปเอาใครอยู่แก่คนอยู่ในบังกัมแฮนซีแอดติกริบับลิก ซึ่งอยู่ในกรุงเทพมหานคร ถ้ามีพยานว่าทำผิดจริงกงสุลแฮนซีแอดติกริบับลิกจะจับตัวส่งให้แก่เจ้าพนักงานฝ่ายสยาม ๒๖

๑ ข้อ ๗ ว่า คนในบังกัมแฮนซีแอดติกริบับลิกที่เข้ามาในประเทศไทย ถ้าจะกลับไปก็ได้ ถ้ามีเหตุควรจะทำไว้ เจ้าพนักงานจะไปบอกแก่กงสุลให้เอาตัวไว้ถ้ามีพยานว่าจริงกงสุลจะเอาตัวไว้ อันเขตรแดนที่ว่าไว้แล้วในข้อ ๕ ที่หนังสือสัญญานี้ ยอมให้คนซึ่งอยู่ในบังกัมแฮนซีแอดติกริบับลิก เที่ยวไปมาโดยสะดวกไม่มีผู้ขัดขวางแต่จะต้องมีหนังสือกงสุลแฮนซีแอดติกริบับลิก เขียนเป็นภาษาไทยว่าคนนั้น ชื่อ นาม รูปร่าง อย่างไร มีอะไรสิ่งนั้น แล้วจะต้องให้เจ้าพนักงานฝ่ายสยามประทับตราหนังสือ ให้ไปเป็นสำคัญด้วย แต่จะเที่ยวไปในประเทศไทย นอกจากทางกำหนดไว้ จะต้องให้กงสุลผู้ว่าที่แทนกงสุลแฮนซีแอดติกริบับลิก ขอหนังสือเจ้าพนักงานฝ่ายสยามให้แก่ผู้นั้นไป แลเจ้าพนักงานฝ่ายสยามจะต้องให้หนังสือแก่ผู้ที่มาขอทุกครั้ง เว้นไว้แต่ปกษาแก่กงสุล ผู้ว่าที่แทนกงสุลแฮนซีแอดติกริบับลิก เหน้ไม่ควรจะให้ก็ให้ไม่ได้ ๒๖

๑ ข้อ ๘ ว่า คนในได้บังกัมแฮนซีแอดติกริบับลิก จะเช่าเรือนที่บ้านที่เรือนที่สวนที่ไร่ที่นาก็ได้ จะซื้อเรือนซื้อบ้านซื้อสวนซื้อไร่ซื้อนา แลจะปลูกตึกปลูกโรงปลูกเรือนก็ได้ แต่ที่ในเขตรแดนที่กำหนดไว้แล้วในข้อ ๕ เว้นไว้แต่ที่ใกล้กำแพงเมืองสยามใน ๒๐๐ เส้นคือ ๔ ไมล์อังกฤษนั้น ต่ออยู่ถึง ๑๐ ปีจึงซื้อได้ ถ้าอยู่ยังไม่ถึง ๑๐ ปี ท่านเสนาบดีฝ่ายสยามยอมให้ซื้อที่ซื้อเรือนก็ซื้อได้ แต่เมื่อคนอยู่ในบังกัมแฮนซีแอดติกริบับลิกจะซื้อที่เรือนนั้น จะต้องบอกแก่กงสุล ๗ จะได้บอกแก่เจ้า

พนักงานฝ่ายสยาม เจ้าพนักงานฝ่ายสยามกับกงสุล เห็นว่าคนที่ซื้อที่เรือนนั้น
เป็นคนจะทำมาหากินโดยจริง เจ้าพนักงานฝ่ายสยามกับกงสุล ก็จะช่วยว่ากล่าว
ให้ซื้อตามราคาสมควร แล้วจะได้ดูแลปลูกที่วัดที่ แล้วเจ้าพนักงานจึงจะให้ที่นั้น
แก่ชาวประเทศแซนชิแอตกริบัลลิกผู้ซื้อนั้น แล้วจะฝากฝั่งเจ้าเมืองกรมการให้ช่วย
ดูแลทำนุบำรุงด้วย แลให้ผู้ที่ไปอยู่นั้นฟังบังคับบัญชาเจ้าเมืองกรมการตามกฎหมาย
ที่เป็นยุติธรรม ค่าธรรมเนียมที่ทำนาทำไร่ทำสวนราษฎรบ้านนั้นเมืองนั้นต้อง
เสียหย่างไร ก็ให้คนในบังคับแซนชิแอตกริบัลลิกเสียตามชาวบ้านนั้นเมืองนั้น
ถ้าครบกำหนด ๓ ปีแล้ว ผู้ที่ซื้อที่อยู่นั้นไม่มีทุนรอน ฤฯ เชื้อนเสียไม่ตั้งการ
ปลูกสร้าง ท่านเสนาบดีฝ่ายสยามจะคืนเงินค่าที่ให้ จะตัดสินคืนเอาที่นั้นเสีย
อึ่งคนในบังคับแซนชิแอตกริบัลลิก จะมาทำการในประเทศสยาม มีต้นว่าจะไป
เที่ยวหาแร่แลขุดแร่ถลุงแร่ลองดูก็ได้ แต่เมื่อจะทำการแ่นั้น จะต้องทำหนังสือ
สัญญา พร้อมด้วยกงสุลแซนชิแอตกริบัลลิก แลเจ้าพนักงานฝ่ายสยามจะขอเสียค่า
ธรรมเนียมให้ภอสมควรที่จะทำได้ อึ่งคนในบังคับแซนชิแอตกริบัลลิก จะตั้งการ
วิชาหยังยุโรปให้เป็นประโยชน์ด้วยปัญญาแลฝีมือต่าง ๆ ที่คำอังกฤษเรียกว่าแมนยู
แฝกเตอ เว้นไว้แต่ที่กฎหมายประเทศสยามห้ามปรามไม่ให้ทำนั้น ที่นอกจาก
กฎหมายสยามห้ามนั้นก็ทำได้ แต่เมื่อจะทำการนั้น ๆ จะต้องทำหนังสือสัญญาแก่
เจ้าพนักงานฝ่ายสยามพร้อมด้วยกงสุลแซนชิแอตกริบัลลิก ว่าขอเสียค่าธรรมเนียม
ภอสมควรที่จะทำได้

๑ ข้อ ๙ ว่า เมื่อคนอยู่ในบังคับแซนชิแอตกริบัลลิกที่จะมาอยู่นานฤฯเร็วใน
ประเทศสยาม จะเกิดความสิ่งหนึ่งสิ่งใดกับด้วยคนในประเทศสยาม จะต้องไปฟ้อง
ต่อกงสุลแซนชิแอตกริบัลลิกก่อน เมื่อกงสุลพิเคราะห์ความดูถี่ถ้วนแล้ว จะช่วยว่า

ความนั้นให้สำเร็จโดยดี แลเมื่อคนในบังคับสยามจะมีความสิ่งหนึ่งสิ่งใด กับชาว
แซนชิแอติกริบับลิก ก็ให้กงสุลแซนชิแอติกริบับลิกฟังเอาความนั้นมาตัดสินโดยดี
ถ้าตัดสินไม่ได้ก็ให้กงสุลแซนชิแอติกริบับลิก ไปบอกแก่เจ้าพนักงานฝ่ายสยาม แล
ให้คนทั้งสองฝ่ายปรึกษากันถนัดถ้วนแล้วจึงตัดสินตามสมควร ๒๖

๑๐ ข้อ ๑๐ ว่า ถ้าแลคนอยู่ในใต้บังคับทั้งสองฝ่าย มีคนมาฟ้องว่าทำความ
ผิดข้อใหญ่สิ่งใดสิ่งหนึ่งในประเทศที่ไปอยู่นั้น ให้เจ้าเมืองกรมการจับตัวผู้นั้นมาส่ง
ต่อกงสุลทำโทษตามกฎหมายประเทศของผู้ที่ทำผิด ฤ็ให้กงสุลส่งตัวคนซึ่งทำผิดไป
ถึงเมืองของผู้ทำผิดนั้น ให้ตัดสินทำโทษคนที่ทำผิดนั้น ถ้าแลคนชาวประเทศ
ทั้งสองฝ่ายทำผิดเล็กน้อยในประเทศที่ไปอยู่ ให้เจ้าพนักงานฝ่ายประเทศนั้นไปฟ้อง
ความต่อกงสุล ๆ ต้องชำระให้ ฤ็จะไล่คนที่ทำผิดนั้นจากประเทศ แลจะปรับไหม
ให้เสียเงินให้ตามโทษนั้น

๑๑ ข้อ ๑๑ ว่า ถ้าแลพวกโจรมาตีเรือคนในบังคับแซนชิแอติกริบับลิก ซึ่งมา
ค้าขายในที่ไกลประเทศสยาม ก็ให้เจ้าเมืองกรมการในบ้านเมืองที่อยู่ใกล้กัน ถ้าได้
ข่าวตั้งนั้นแล้ว อย่าได้นอนใจให้ช่วยจับโจรพวกนั้นโดยเร็วมากระทำโทษเสีย
แลของทั้งปวงซึ่งโจรเอาไปนั้น ก็ให้เอาของอันนั้นมอบให้ต่อกงสุล ๆ แซนชิแอติกริ
บับลิกจึงจะคืนของนั้นให้แก่เจ้าของ ถ้าเกิดเหตุมีโจรมาปล้นเอาของชาวแซนชิ
แอติกริบับลิกที่อยู่บนบก ซึ่งเข้ามาอยู่ในประเทศสยาม ก็ให้เจ้าเมืองกรมการจับ
เอาตัวโจรผู้นั้นมากระทำเหมือนเช่นว่าแล้วแต่หลัง ถ้าเจ้าเมืองกรมการมีพยานว่า
ได้ช่วยจับโจรโดยเต็มกำลัง แล้วไม่ได้ตัวไม่ได้ของด้วย ผู้ที่เสียเรือเสียของจะมา
เอาเงินค่าของหายนั้นแก่เจ้าเมืองกรมการเอาไม่ได้ ถ้ากำปั่นแลคนไทยที่จะไป
ประเทศแซนชิแอติกริบับลิกนั้นจะเกิดเหตุตั้งว่ามาก่อนนี้ ชุนนางในประเทศแซนชิ
แอติกริบับลิกก็จะช่วยธุระเหมือนกัน

๑ ข้อ ๑๒ ว่า เมื่อกงสุลแชนซีแอตทิกริบับลิก จะเขียนหนังสือไปถึงเจ้าพนักงานฝ่ายไทย ขอให้จับลูกเรือชาวแชนซีแอตทิกริบับลิกทำผิด ฤคนซึ่งอยู่ในใต้บังคับแชนซีแอตทิกริบับลิก ก็ให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยช่วยจับผู้ทำผิดให้ตามกงสุลขอนั้น แลให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยช่วยกงสุลแชนซีแอตทิกริบับลิก เมื่อคนในบังคับแชนซีแอตทิกริบับลิกเกิดวิวาทกันขึ้น ให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยไปช่วยกงสุลระงับแต่ภอจะระงับได้ แลเมื่อคนอยู่ในใต้บังคับไทย ทำผิดสิ่งหนึ่งสิ่งใดจะหนีไปเอาไศรยอยู่ด้วยคนในใต้บังคับแชนซีแอตทิกริบับลิก ซึ่งเข้ามาเอาไศรยอยู่ในประเทศสยาม ฤหนีไปอยู่ในเรือชาวประเทศแชนซีแอตทิกริบับลิกก็ดี ก็ให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยไปฟ้องต่อกงสุลแชนซีแอตทิกริบับลิก ถ้ามีพยานว่าทำผิด จะหนีไปอยู่ด้วยคนในบังคับแชนซีแอตทิกริบับลิกจริง กงสุลจะสั่งให้จับตัวคนผู้ทำผิดนั้น ให้แก่เจ้าพนักงานฝ่ายไทย แลคนทั้งสองฝ่ายห้ามไม่ให้จับบังคับกันเลย

๑ ข้อ ๑๓ ว่า ถ้าคนในบังคับแชนซีแอตทิกริบับลิก จะมาทำมาหากินอยู่ในประเทศสยาม มาเป็นนี้ไม่มีเงินจะใช้ให้หมด ก็ให้กงสุลแชนซีแอตทิกริบับลิกเอาสิ่งของทั้งปวงทั้งสินของผู้นั้นมาเฉลี่ยแบ่งปันให้แก่เจ้านี่ตามคิดมากแลคิดน้อย ถ้าลูกนี้นั้นมีทรัพย์สินของอยู่ต่างเมือง กงสุลแชนซีแอตทิกริบับลิกจะไม่เพิกเฉย จะเร่งเอาสิ่งของนั้นมาแจกจ่ายให้แก่เจ้านี่ด้วย แต่ให้ท่านเสนาบดีฝ่ายสยามช่วยกันด้วย ถ้าคนชาวประเทศสยามเป็นนี้คนในบังคับแชนซีแอตทิกริบับลิกไม่มีเงินจะใช้ให้หมด เจ้าพนักงานฝ่ายสยาม จะเอาทรัพย์สินของทั้งปวงทั้งสินของคนที่เป็นลูกนี้มาเฉลี่ยแบ่งปันให้แก่เจ้านี่เหมือนหย่างกงสุลแชนซีแอตทิกริบับลิก จะตัดสินคนชาวประเทศแชนซีแอตทิกริบับลิก ซึ่งเป็นนี้ไม่มีเงินจะให้มันเหมือนกัน าวะ

๑ ข้อ ๑๔ ว่า ถ้าคนอยู่ในไต้บังคับสยามไปเป็นนี่คนชาวประเทศแอนซิแอติกริบับลิกและจะไม่ให้เงิน ก็ให้เจ้าพนักงานฝ่ายสยามจงช่วยสงเคราะห์เจ้านี้ให้ได้เงินคืนกลับมา ถ้าแลคนในไต้บังคับแอนซิแอติกริบับลิกเป็นนี่คนฝ่ายสยาม ก็ให้กงสุลแอนซิแอติกริบับลิกช่วยสงเคราะห์เจ้านี้คนฝ่ายสยาม เอาเงินคืนให้เหมือนกัน ๖๖

๑ ข้อ ๑๕ ว่า ถ้าคนชาวประเทศสยามไปตายในประเทศแอนซิแอติกริบับลิก ฤๅคนในบังคับแอนซิแอติกริบับลิกมาตายในประเทศสยาม ก็ให้เจ้าพนักงานส่งสิ่งของ ๆ ผู้นั้น ถึงผู้เป็นเจ้าพนักงานที่แจกทรัพย์สินมรดกคนที่ตายนั้น ฤๅถ้าคนซึ่งตายไปนั้นเมื่อยังเป็นอยู่หาได้สิ่งไว้ไม่ ก็ให้มอบสิ่งของ ๆ ผู้ตายให้แก่ผู้พนักงานเหมือนอย่างให้แก่ประเทศอื่น ๆ ที่เป็นไมตรีสนิทกันนั้น ๖๖

๑ ข้อ ๑๖ ว่า เรือรบประเทศแอนซิแอติกริบับลิก จะเข้ามาทอดอยู่ได้แต่เพียงหน้าด่านเมืองสมุทรปราการ ถ้าจะขึ้นมาให้ถึงกรุงเทพมหานคร ให้บอกแก่ท่านเสนาบดีฝ่ายสยามให้รู้ก่อน ถ้าท่านเสนาบดีฝ่ายสยามยอมให้ขึ้นมาจอดอยู่ที่ไหนก็ขึ้นมาจอดได้

๑ ข้อ ๑๗ ว่า ถ้าเรือลูกค้าชาวประเทศแอนซิแอติกริบับลิกซำรุดไปจะเข้ามาในประเทศสยาม ก็ให้เจ้าเมืองกรมการช่วยให้เข้าอู่ซ่อมแปลงใหม่ เพื่อจะไปดีที่ที่จะไปนั้น ถ้าเรือชาวแอนซิแอติกริบับลิกจะมาแตกที่ชายทะเลประเทศสยาม ก็ให้เจ้าเมืองกรมการซึ่งอยู่ที่ใกล้นั้น เมื่อได้ยินข่าวดังนั้นไปช่วยสงเคราะห์พวกเรือแอนซิแอติกริบับลิก แลเอามาเลี้ยงดูรักษาไว้ก่อน แลให้ช่วยรักษาคนแลของกับ

เรือที่แตกนั้นตามแต่ได้ แลให้บอกแก่กงสุลว่าเจ้าเมืองกรมการได้ช่วยเอาใจใส่ดูแล เพื่อเจ้าพนักงานฝ่ายสยามแลกงสุลส่งพวกเรือที่แตกนั้นถึงบ้านถึงเมืองเขา แลสิ่ง ของที่เรือแตกนั้นให้กงสุลกับเจ้าพนักงานฝ่ายสยามช่วยกัน ถ้าเกิดความขึ้นเพราะ เรือที่แตกนั้น ก็ให้ช่วยตัดสินให้เรียบร้อย ๓๖

๑๐ ข้อ ๑๘ ว่า ถ้าเรือชาวประเทศแซนชิแอติกริบบัลดึงได้เสียค่าธรรมเนียมขา เข้าขาออกตามที่จะว่าไปข้างหน้านั้น ก็จะไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมอื่นประการใดเลย เมื่อเข้ามาก็ดีฤจะออกไปก็ดี เรือชาวประเทศแซนชิแอติกริบบัลลิก ให้มีประโยชน์ เหมือนลำเภาจีน แลเรือฝ่ายสยามฤเรือของเมืองใด ๆ ที่ไปนไผตรีที่สนธิ ๓๖

๑๑ ข้อ ๑๙ ว่า สีนค้ำขาเข้าซึ่งเรือชาวประเทศแซนชิแอติกริบบัลลิก จะเอามา ขายในกรุงเทพมหานคร จะต้องเสียภาษีไม่ให้มากกว่าร้อยละสาม จะเสียเงินของ ฤจะเสียเงินสุคแต่ใจเจ้าของจะยอมเสีย ถ้าราคาสิ่งของไม่ตกลงกัน ต้องไป บอกกงสุลแซนชิแอติกริบบัลลิก ๆ จะเรียกพ่อค้าคนหนึ่งฤสองคน เจ้าพนักงานฝ่าย สยามก็จะเรียกพ่อค้าคนหนึ่งฤสองคน ช่วยตีราคาพอสมควรเมื่อเสียค่าธรรมเนียม ร้อยละสามนั้นแล้ว ของสินค้ำจะขายได้ทีหนึ่งมากฤทีหนึ่งน้อย ก็ตามแต่ใจเจ้า ของแต่ไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมอื่นนอกจากนั้นเลย ถ้าคนชาวประเทศแซนชิแอติก ริบบัลลิก เอาสินค้ำมาขาย ณ กรุงเทพมหานคร ขายไม่ได้จะเอาคืนกลับไป ก็ให้เจ้าพนักงานคืนค่าธรรมเนียมที่เสียไว้นั้น ให้แก่ลูกค้าชาวประเทศแซนชิแอติก ริบบัลลิกไป ถ้าลูกค้าได้เอาสินค้ำจะมาขายในกรุงเทพมหานคร แต่ไม่ได้เอาลง จากเรือ แลเอาขายจะเอาสินค้ำกลับไปเสีย ก็ไม่ให้เสียค่าธรรมเนียมเลย แต่ ค่าธรรมเนียมอื่นนอกจากร้อยละสามนั้น จะไม่ให้เสียเมื่อขายแก่คนไทยนั้นเลย ๓๖

๑ ข้อ ๒๐ ว่า ค่าธรรมเนียมที่จะต้องเสียเพราะของที่เกิดในประเทศไทย ที่ จะเสียเมื่อยังไม่ลงเรือก็ดีถ้าเมื่อจะลงเรือก็ดี ก็จะเสียให้ตามพิกัดภาษีที่กำหนดไว้ใน พิกัดหนังสือสัญญา นี้ ของสินค้าทุกอย่างที่เกิดในประเทศไทย ที่ต้องเสียค่าธรรมเนียม ขาออกตามพิกัดแล้ว ไม่ต้องเสียภาษีใน ค่าธรรมเนียมสิ่งอื่นสิ่งใดในแต่มาล ใด ๆ ในประเทศไทย แลของสินค้าที่เกิดในประเทศไทย ที่ได้เสียภาษีในแล้ว จะไม่ให้เสียค่าธรรมเนียมตามพิกัดที่จะว่าไปข้างหน้า ภาษีอื่นสิ่งใดสิ่งหนึ่งเลย ยัง ไม่ลงเรือถ้าเมื่อลงเรือนั้น อนึ่งเจ้าพนักงานฝ่ายสยามจะเรียกภาษีสิ่งของ ที่ยังไม่มี ในพิกัดที่ติดอยู่กับท้ายหนังสือสัญญานี้ก็ได้ จะตั้งภาษีขึ้นใหม่พอสมควรก็ได้ ภาวะ

๑ ข้อ ๒๑ ว่า ถ้าชาวประเทศแซนชิแอตกริบับลิก เสียค่าธรรมเนียมซึ่งว่า มาแล้วแต่หลัง แลจะไม่ให้เพิ่มขึ้นในภายหน้า ยอมให้ชาวประเทศแซนชิแอตกริ บับลิกเอาของสินค้าเข้ามาในประเทศไทย ฎาออกไปขายที่จะไม่ได้ต้องห้าม เมื่อ วันประทับตราหนังสือสัญญานี้ อนึ่งเข้าปลาแลเกลือของสามสิ่งนี้ที่ในกรุงเพทมหา นคร ถ้าไม่บริบูรณ์มีกฎหมายประกาศห้ามไม่ให้ออกไปก็ได้ แต่ว่าเมื่อจะมีหมาย ประกาศนั้นต้องกำหนดไว้ ให้ลูกค้าชาวประเทศแซนชิแอตกริบับลิกรู้กำหนดเสีย ก่อน ๓๐ วัน ถ้าลูกค้าได้ซื้อของเหล่านี้ไว้ก่อนกำหนดประกาศนั้นแล้ว ก็ให้บอก แก่เจ้าพนักงานฝ่ายสยามให้รู้ ถ้าได้ความจริงว่าซื้กไว้ก่อนห้ามแล้ว จึงนับทุก ออกไปได้ เงินทองแลเสบียงอาหารของสำหรับตัว เามาในประเทศไทยไม่ต้อง เสียภาษี ถ้าเมื่อนานไปภายหน้าท่านเสนาบดีจะเห็นควร ลดค่าธรรมเนียมสินค้า ขาเข้าขาออกกับชาติใด ๆ ก็ให้ลดแก่พวกลูกค้าชาวประเทศแซนชิแอตกริบับลิกให้ เหมือนกัน

ภาวะ

๑ ข้อ ๒๒ ว่า กงสุลแซนชิแอติกริบบัลิกจะต้องบังคับลูกค้า แลพวกเรือ
ฝ้ายประเทศแซนชิแอติกริบบัลิก ให้ตามกฎหมายที่จะว่าต่อไปข้างหน้าในหนังสือ
สัญญานี้ แลให้เจ้าพนักงานฝ้ายสยามช่วยกงสุลในการนี้ด้วย ถ้าผู้ใดทำผิดหนังสือ
สัญญานี้กงสุลแซนชิแอติกริบบัลิก จะปรับให้เสียเงินที่ปรับใหม่นั้น ก็ให้เป็นส่วน
ของฝ้ายประเทศสยาม

๑ ข้อ ๒๓ ว่า ถ้าท่านเสนาบดีฝ้ายสยามได้ยอมให้เมืองใดๆ ฤๅต่อไปภาย
หน้า จะยอมแก่เมืองอื่น ใดๆ ประการใด ก็ต้องยอมให้ชาวประเทศแซนชิแอติกริบบัลิก
เหมือนกัน

๑ ข้อ ๒๔ ว่า เมื่อพ้น ๑๒ ปีแล้ว ตั้งแต่ประทับตราเปลี่ยนหนังสือ
สัญญานี้แล้ว ฝ้ายสยามแลฝ้ายประเทศแซนชิแอติกริบบัลิก จะขอเปลี่ยนข้อใด ใดๆ
ในหนังสือสัญญานี้ ฤๅในกฎหมายค้าขายแลพิภักตภาษาที่ติดอยู่ในท้ายหนังสือสัญญา
นี้ แลกฎหมายที่จะทำต่อไปภายหน้า เมื่อได้บอกให้รู้ก่อนปีหนึ่ง จะตั้งขุนนาง
ฝ้ายสยามฝ้ายแซนชิแอติกริบบัลิก เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมตามแต่จะเห็นควรกันทั้ง
สองฝ้าย

ฯะ

๑ ข้อ ๒๕ ว่า หนังสือสัญญานี้เขียนไว้ทั้งอักษรไทยอักษรอังกฤษ ร้อยฉีก
ประทับตราไว้ด้วยกัน แต่อักษรอังกฤษนั้นเป็นภาษากลางปนที่อ้างด้วยกันทั้งสอง
ฝ้าย หนังสือสัญญานี้ใช้ได้ตั้งแต่ประทับตรา ผู้มีอำนาจทั้งสองฝ้ายไป หนังสือ
สัญญานี้จะต้องออกไปประทับตราสำหรับประเทศแซนชิแอติกริบบัลิก กลับมาเปลี่ยน
กันในกรุงเทพมหานครในราว ๑๘ เดือน ตั้งแต่วันทำไว้นั้น แลผู้มีอำนาจฝ้าย

สยามฝ่ายแซนซีแอตติกบริบลิคได้ทำหนังสือสัญญาขึ้น เขียนเปน ๔ ฉบับ ลงชื่อ
ประทับตราไว้ด้วยกันทั้งสองฝ่ายทำไว้ ณ กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร
มหินทรายุทธยา ณ วันจันทร์ เดือนสิบเอ็ด แรมสามค่ำ ปีมะเมียขึ้นศักราชสัมฤทธิ์ศก
จุลศักราชพันสองร้อยยี่สิบปี ภาษาอังกฤษเปนวันยี่สิบห้าในเดือนออกโทเบอร์
คฤศศักราชพันแปดร้อยห้าสิบแปดปี ๖๖

๑ ลงชื่อประทับตรา กรมหลวงวงษาราชสนิท ลงชื่อประทับตรา เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงษ
ลงชื่อประทับตรา เจ้าพระยาพระคลัง ลงชื่อประทับตรา เจ้าพระยายมราช
ลงชื่อประทับตรา พระยาวรวงษาธิปัตย์ ๖๖

๑ กฎหมายสำหรับพ่อค้าชาวประเทศแซนซีแอตติกบริบลิค ซึ่งจะเข้ามาค้าขาย
ทำมาหากินในประเทศสยามต้องทำตามกฎหมายนี้ ๖๖

๑ ข้อ ๑ ว่า กบัตันนายเรือพ่อค้าชาวประเทศแซนซีแอตติกบริบลิค ซึ่งเข้า
มาค้าขายในประเทศสยาม เมื่อเข้ามาถึงนอกสันดอน จะทอดสมอใช้คนเข้ามา
บอกแก่เจ้าพนักงาน ถ้าจะเอาเรือเลยเข้ามาท่าด่านเมืองสมุทรปราการก็ได้ แล้วจะ
ต้องมาบอกแก่เจ้าพนักงานที่ด่านเมืองสมุทรปราการว่าเรือมาแต่ประเทศนั้น ๆ มีลูก
เรือกี่คนมีปืนกี่บอก ทอดสมอที่ท่าด่านเมืองสมุทรปราการแล้ว ต้องมอบปืนใหญ่
แลกระสุนดินดำแก่ขุนนางเจ้าพนักงานฝ่ายสยาม แล้วต้องมีขุนนางกรมการฝ่าย
สยามกำกับเรือขึ้นมาจากจนถึงกรุงเทพมหานคร ๖๖

๑ ข้อ ๒ ว่า ถ้าเรือลูกค้าประเทศแซนชิแอติกริบบัลิก เลยกินด่านเมืองสมุทรปราการขึ้นมา มีได้เอาปืนแลกระสุนดินดำขึ้นไว้ ที่เมืองสมุทรปราการตามกฎหมายนี้ ต้องเอาเรือกลับไป เอาปืนแลกระสุนดินดำขึ้นไว้เสียที่เมืองสมุทรปราการแล้ว จะต้องปรับไหมมิให้เกินเงิน ๘๐๐ บาท ด้วยไม่ฟังกฎหมายนี้ ถ้าเอาปืนแลกระสุนดินดำขึ้นไว้ที่เมืองสมุทรปราการแล้ว ต้องปล่อยเรือให้ขึ้นมาค้าขายที่กรุงเทพมหานคร

๑ ข้อ ๓ ว่า ถ้าเรือลูกค้าอยู่ในใต้บังคับแซนชิแอติกริบบัลิก ขึ้นมาทอดสมอที่กรุงเทพมหานครแล้ว ถ้าไม่ได้เป็นวันพระของชาวประเทศแซนชิแอติกริบบัลิก กัปตันนายเรือต้องเอาหนังสือสำหรับล่า แลบาญชียสิ่งของซึ่งมีเข้ามาในลำเรือมอบให้แก่กงสุลแซนชิแอติกริบบัลิกใน ๒๔ ชั่วโมง กงสุลแซนชิแอติกริบบัลิกจะได้เอาบาญชียไปให้เจ้าพนักงานฝ่ายสยามที่ได้เรียกภาษีแล้ว เจ้าพนักงานคนนั้นต้องให้หนังสือสำหรับเปิดตรวจในเวลานั้น ถ้ากัปตันนายเรือมิได้ส่งหนังสือแลบาญชียสิ่งของใน ๒๔ ชั่วโมงนั้น ฤาส่งบาญชียไม่ครบจำนวนสิ่งของในลำเรือนั้น จะปรับไหมมิให้เกินเงิน ๘๐๐ บาท แต่ว่ายอมให้กัปตันนายเรือแก้บาญชียสิ่งของที่หลงลืมในรวาง ๒๔ ชั่วโมง ตั้งแต่ได้ส่งหนังสือถึงกงสุลนั้นไม่ปรับไหม ภาะ

๑ ข้อ ๔ ว่า ถ้าเรือลูกค้าประเทศแซนชิแอติกริบบัลิกเปิดตรวจขนสินค้าก่อน ยังมิได้ส่งหนังสือเปิดตรวจแลลักลอบขายสิ่งของในกรุงเทพมหานครก็ดี นอกสันดอนก็ดี ฤาลักของลงมิได้เสียภาษีในกรุงเทพมหานครก็ดี นอกสันดอนก็ดี จะปรับไหมมิให้เกินเงิน ๘๐๐ บาท แลสิ่งของที่ลักขายแลลักเอาของลงเรือนั้นริบเอาให้หมดก็ได้ ภาะ

ที่ ๑ งาช้าง	หาบละ ๑๐ บาท	ที่ ๒๓ สีเสียด	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๒ ริง	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๒๔ เบจี้	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๓ นรมาด	หาบละ ๕๐ บาท	ที่ ๒๕ พุงทลาย	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๔ กระจวาน	หาบละ ๑๔ บาท	ที่ ๒๖ กำยาน	หาบละ ๔ บาท
ที่ ๕ เร่ว	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๒๗ เปลือกหางไหล	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๖ หอยแมงภู่	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๒๘ เนื้อไม้	หาบละ ๒ บาท
ที่ ๗ ชนนกกระทง	หาบละ ๑๐ สลึง	ที่ ๒๙ หนังกระเบน	หาบละ ๓ บาท
ที่ ๘ หมากแห้ง	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๓๐ เขากวางแก่	หาบละ ๑ สลึง
ที่ ๙ กรักขี้	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๓๑ เขากวางอ่อน	สิบเอหาหนึ่ง
ที่ ๑๐ หุปลาขาว	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๓๒ หนังกวาง	ร้อยละ ๘ บาท
ที่ ๑๑ หุปลาคำ	หาบละ ๓ บาท	ที่ ๓๓ หนังทราย	ร้อยละ ๓ บาท
ที่ ๑๒ ผลกระเบา	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๓๔ เอนเนื้อ	หาบละ ๔ บาท
ที่ ๑๓ หางนกยูง	ร้อยละ ๑๐ บาท	ที่ ๓๕ หนังโคกระบือ	หาบละ ๑ บาท
ที่ ๑๔ กระจุกโคกระบือ	หาบละ ๓ ไพ	ที่ ๓๖ กระจุกข้าง	หาบละ ๑ บาท
ที่ ๑๕ หนังแรด	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๓๗ กระจุกเสือ	หาบละ ๕ บาท
ที่ ๑๖ หนังเฒ่า	หาบละ ๑ สลึง	ที่ ๓๘ เขากกระบือ	หาบละ ๑ สลึง
ที่ ๑๗ ออกเต่า	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๓๙ หนังข้าง	หาบละ ๑ สลึง
ที่ ๑๘ กระจุกตมบน้ำ	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๔๐ หนังเสือ	ผืนละ ๑ สลึง
ที่ ๑๙ ปลิงทะเล	หาบละ ๓ บาท	ที่ ๔๑ เกล็ดลิ้ม	หาบละ ๔ บาท
ที่ ๒๐ กระจุกปลา	หาบละ ๓ บาท	ที่ ๔๒ ครัว้ง	หาบละ ๕ สลึง
ที่ ๒๑ รั้งนกชน	สิบเอหาสอง	ที่ ๔๓ บ้านใบ	หาบละ ๖ สลึง
ที่ ๒๒ บี้กนกกะเตน	ร้อยละ ๖ บาท	ที่ ๔๔ ปลาแห้ง	หาบละ ๖ สลึง

ที่ ๔๕ ปลาใบไม้	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๔๙ ไม้แดง	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๔๖ ฝาง	หาบละสองสลึงเพียง	ที่ ๕๐ ไม้ดำ	หาบละ ๕ สลึง
ที่ ๔๗ เนื้อเคมแห้ง	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๕๑ เข้าสาร	เกวียนละ ๔ บาท
ที่ ๔๘ เปลือกโปลง	หาบละ สลึง	ที่ ๕๒ เข้าเปลือก	เกวียนละ ๒ บาท

๑ ข้อ ๒ เป็นของที่เสียภาษีชั้นในตามพิกัตนี้ ภาษีนั้นจะเรียกมากขึ้นไปไม่ได้ เมื่อได้บันทุกเรือไปไม่ต้องเสีย ภาวะ

ที่ ๕๓ น้ำตาลทรายขาว	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๖๐ งาเมล็ด	๑๒ เอาหนึ่ง
ที่ ๕๔ น้ำตาลทรายแดง	หาบละสลึงหนึ่ง	ที่ ๖๑ ไหมลาว	๑๒ เอาหนึ่ง
ที่ ๕๕ ฝ้ายเม็ดฝ้ายบด	สิบลดหนึ่ง	ที่ ๖๒ ชีฟิ่ง	๑๕ เอาหนึ่ง
ที่ ๕๖ พริกไทย	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๖๓ ไซเนื้อ	หาบละ ๑ บาท
ที่ ๕๗ ปลาหู	หมื่นละ ๑ บาท	ที่ ๖๔ เกลือ	เกวียนละ ๖ บาท
ที่ ๕๘ ถั่วทุกหย่าง	๑๒ เอาหนึ่ง	ที่ ๖๕ ยาสูบ	พันละ ๖ สลึง
ที่ ๕๙ กุ้งแห้ง	๑๒ เอาหนึ่ง		ภาวะ

๑ ข้อ ๓ ว่า แต่บันคาสั่งของทั้งปวงนอกจากพิกัตที่เขียนไว้ ในหนังสือที่เสียกันอยู่ในบ้านในเมืองเท่าไรให้เรียกยื่นอยู่แต่เท่านั้น อย่าให้เรียกเพิ่มทวีขึ้นไปแล้วอย่าให้เรียกภาษีเป็นสองชั้น เมื่อบันทุกลงเรือไม่ต้องเสียภาษีอีก ภาวะ

๑ ข้อ ๔ ว่า ถ้าเรือลูกค้าชาวประเทศแซนชิแอตกริบับลิก จะบันทุกเอาเป็นแลกระสุนดินดำเครื่องอาวุธต่าง ๆ ที่ต้องห้าม เข้ามาขายในประเทศสยาม ห้ามมิให้ขายแก่ราษฎรอื่น ๆ ในประเทศสยาม ให้ขายแก่เจ้าพนักงานในประเทศสยาม

ถ้าเจ้าพนักงานในประเทศสยามไม่ซื้อเอาไว้ ก็ต้องเอาเป็นแลกระสุนดินดำเครื่อง
อาวุธเหล่านั้นลักลอบออกไป ถ้าแลท่านเสนาบดีฝ่ายสยามโปรดให้ขายแก่ผู้อื่นจึง
ขายได้ ๖๖

๑ ลงชื่อประทับตรากรมหลวงวงษาธิราชสนิท ลงชื่อประทับตราเจ้าพระยา
ศรีสุริยวงษา

ลงชื่อประทับตราเจ้าพระยาพระคลัง ลงชื่อประทับตราเจ้าพระยายมราช
ลงชื่อประทับตราพระยาวรวงษาพิพัฒน์ ลงชื่อประทับตราแสนซีแอตติกิริบบัลิก

๑ เสนตผู้เปนใหญ่ฝ่ายแสนซีแอตติกิริบบัลิก มีอักษรสาสนเข้ามาทูลเกล้าทูล
กระหม่อมถวายขอแก้ไขข้อสัญญา พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลพระเจ้า
กรุงสยามพระองค์ใหญ่ ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม สั่งให้
ท่านผู้มีอำนาจทั้ง ๕ ที่ทำหนังสือสัญญานี้ ไปปฤกษากับที่ โอโทรทิกแกวริงกุล
แสนซีแอตติกิริบบัลิกตามแต่จะเห็นสมควรทั้งสองฝ่าย ผู้มีอำนาจทั้งสองฝ่ายได้ปฤกษา
ตกลงกันแล้วได้เขียนไว้ในนี้ อักษรอังกฤษเขียนไว้ในท้ายสัญญาอักษรอังกฤษ
อักษรไทยเขียนไว้ในท้ายสัญญาอักษรไทย ๖๗

๑ ข้อ ๑ กงสุลทั้งหลายในบังคับแสนซีแอตติกิริบบัลิก ๖๘

๑ ข้อ ๒ ขอเปลี่ยนว่า แลกกงสุลจะประกาศกฎหมายซึ่งมีในหนังสือสัญญานี้
แลกฎหมายซึ่งจะมีต่อไปภายหน้า สำหรับคนในบังคับแสนซีแอตติกิริบบัลิก ให้คน
ในบังคับนั้นรู้แลประพฤติตามด้วย ๖๙

๑ ข้อ ๑๐ ขอเปลี่ยนว่า ข้อ ๑๐ ว่าถ้าแลคนอยู่ในบังคับแซนซีแอตกริบับลิก มีผู้ฟ้องว่าทำการผิดข้อใหญ่สิ่งใดสิ่งหนึ่งในประเทศสยาม ให้เจ้าพนักงานในประเทศสยามแลเจ้าเมืองกรมการเมืองนั้นตำบลงนั้น จับตัวผู้นั้นมาส่งให้กงสุลแซนซีแอตกริบับลิกทำโทษแก่ผู้นั้นตามกฎหมายแซนซีแอตกริบับลิก ถ้าต้องกฎหมายแซนซีแอตกริบับลิก ให้ส่งออกไปประเทศแซนซีแอตกริบับลิก กงสุลจะส่งตัวผู้นั้นซึ่งทำผิดไปถึงประเทศแซนซีแอตกริบับลิก คือลูเบคบริเมนดาแซนเบ็คจะได้ลงอาญาตามกฎหมาย ถ้าแลคนในบังคับแซนซีแอตกริบับลิกทำผิดเล็กน้อยในแผ่นดินสยาม ให้เจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยามจับตัวมาส่ง ถ้าได้ความว่าผิดจริงแล้วกงสุลต้องชำระโทษ แลให้คนที่ทำผิดนั้นไปจากประเทศสยาม ฤปรับไหมให้เสียเงินตามโทษนั้น ถ้าแลคนในบังคับไทยทำผิดสิ่งหนึ่งสิ่งใด ต่อคนในบังคับแซนซีแอตกริบับลิก ให้เจ้าพนักงานในประเทศสยามแลเจ้าเมืองกรมการเมืองนั้นตำบลงนั้น จับตัวคนผิดส่งไปตามพนักงานจะได้ลงโทษปรับไหม ตามกฎหมายแผ่นดินสยามนั้น

๓๖

หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี
ระหว่าง
ประเทศเดนมาร์กกับประเทศสยาม

(หนังสือสัญญาฉบับนี้ถ่ายมาจากสมุดข่อย ซึ่งอักษรถัดลอกมาจากหนังสือสัญญา
ทางพระราชไมตรี ได้รับความเอื้อเฟื้อจากหอสมุดแห่งชาติ ท้าวาศกรี จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา)

หนังสือสัญญา

ทางพระราชไมตรี

ประเทศเตนมาร์ก แลประเทศสยาม

๑ ศุภมัศัต จุลศักราช ๑๒๒๐ ปีมเมียขึ้นกษัตริย์สัมฤทธิ์ศก พระบาทสมเด็จพระ
พระปรเมนทรมหามกุฏ สุธรรมาธิบดีเทพยพงษวงษชาติศัวร รัชสมัยวิสุทธิราช
โรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาษ บรมธรรมิก มหาราชาริราชบรม
นาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แลพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร
เรศวรมหาราช มหันตวรเดโชไชยมโหฬารคุณดลยเดชสรรพเทเวศรานุรักษ์บรม
จักรพรรดิราชสังกาษบรมธรรมิกราชบรมนาถบพิตร พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสอง
พระองค์ ณ กรุงเทพมหานครอมรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยา ยอมกันทำหนังสือ

สัญญาแก่สมเด็จพระเจ้าเฟรเดอริกที่ ๗ เป็นพระเจ้าแผ่นดินเดนมาร์ก แลพวก
วันละพวกคอกแลเปนคูเมืองลิสวิก เมืองฮอลสแตน เมืองสตอมา นเมืองดิชมา
เมืองลอเวนเบิก เมืองโอลเตลเบิก เพื่อให้เปนไมตรีมีผลประโยชน์ไปมาค้าขาย
ในทางทะเลแก่ราชอาณาจักรสยาม แลคนชาวประเทศเดนมาร์กทำการทำมาหากิน
ค้าขาย ให้มีผลประโยชน์สงบต่อกันเรียบร้อยทั้งสองฝ่าย เพราะเหตุฉะนั้นจึงได้ตั้ง
ผู้มีอำนาจทั้งสองฝ่ายในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลฯ พระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว สมเด็จพระบรมราชาธิบดีฯ พระบิณเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์
พร้อมกับความคิดพระบรมราชวงษานุวงศ์ แลข้าทูลลอองธุลีพระบาททั้งปวง มอบ
พระราชดำริทแลพระราชประสงค์ ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท
มาประชุมแทนพระราชวงษานุวงศ์แล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงษสมันตพงษ์พิสุทธมหาบุรุษรัตโนดม ผู้ว่าที่สมุหพระกลาโหม ผู้สำเร็จ
ราชการบังคับบัญชาหัวเมืองปากใต้ฝั่งทะเลฝ่ายตะวันตก กับเจ้าพระยาวรวงษาธิ
ราชธิดาที่พระคลัง ผู้สำเร็จราชการบังคับบัญชาหัวเมืองฝั่งทะเลฝ่ายตะวันออก
เจ้าพระยามหาเสนาบดีเสนาบดีกรมมหาดไทยอธิบดีศรีวิไชยราชมหัยศรัยบริรักษ์
ภุมิพิทักษ์โลกาการทัณฑ์ฤทธิชนครบาลเปนอธิบดีฝ่ายกรมเมือง กับพระยาวรวงษา
พิพัฒจางวางมหาดเล็ก เปนหน้าด้วยกันไปปรึกษาว่าทำสัญญาเปนฐานะฝ่ายกรุงสยาม
ฝ่ายพระเจ้าเฟรเดอริกที่ ๗ พระเจ้าแผ่นดินเมืองเดนมาร์กได้ตั้งให้ยอนยาเวอิคเกอร์
กงสุลเดนมาร์ก ซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองสิงคโปร์มาเป็นผู้มีอำนาจ ปรึกษาทำสัญญาใน
ฐานะผู้ครองแผ่นดินเดนมาร์ก ท่านผู้รับสั่งฝ่ายสยามทั้งท่านนั้น ก็ส่งพระราชหัตถ
เลขาสำแดงความพระราชทานอำนาจแล้วทรงประทับพระราชลัญจกรสั่งให้ยอนยา
เวอิคเกอร์ ฝ่ายยอนยาเวอิคเกอร์ กงสุลเดนมาร์กก็ได้ส่งหนังสือพระเจ้าแผ่นดิน
เดนมาร์ก ซึ่งให้อำนาจเข้ามาทำหนังสือสัญญาแก่ประเทศสยาม แก่ท่านผู้รับสั่ง
ฝ่ายไทยดูกันแล้วทั้งสองฝ่ายแล้ว เหน็ดถูกต้องพร้อมทั้งสองฉบับ จึงได้ตกลงกันตาม
ข้อสัญญาที่เขียนไว้ต่อไปข้างหน้า

๖๖

๑ ข้อ ๑ ว่าตั้งแต่นั้นไป พระเจ้าแผ่นดินเดนมาร์กกับพระเจ้าแผ่นดินเดนมาร์กที่จะสืบวงษแลราชอิศริยยศต่อไปภายหน้า กับพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามที่จะสืบพระวงษและพระราชอิศริยยศต่อไปภายหน้า จะได้มีไมตรีรักษใคร่กันสงบเรียบร้อยไปชั่วฟ้าแลดิน แลในราชฎาทรงสองฝ่ายนั้น คนที่อยู่ในบังคับประเทศเดนมาร์ก ถ้าจะมาอยู่ในประเทศสยาม ถ้าหากประเทศสยามจะเข้าไปอยู่ในประเทศเดนมาร์กก็ให้ได้อยู่โดยดีปรกติ ทั้งตัวคนแลทรัพย์สินของทั้งปวงตามกฎหมายที่ตั้งไว้ จะให้พวกพลเมืองทั้งสองฝ่ายไปมาค้าขาย เดินเรือเข้าออกโดยสะดวกในเมืองทั้งสองฝ่ายทั่วทุกตำบลไม่มีที่เว้น บ้านดาที่ยอมให้พวกเมืองที่เป็นไมตรีสนิทไปมาค้าขายกันในบัดนี้ แลต่อไปภายหน้าได้ยังไง ก็จะทำให้ชาวประเทศเดนมาร์กแลชาวประเทศสยามได้เหมือนกัน ถ้าเรือรบประเทศเดนมาร์กไปกบปะเรือชาวประเทศสยามในท้องทะเลมีเหตุประการใด ๆ เรือชาวประเทศเดนมาร์กจะช่วยภอสมควรถือจะช่วยได้ ตามกฎหมายที่บัญญัติธรรม แลกงสุลเดนมาร์กที่ตั้งอยู่ในประเทศต่าง ๆ จะเอาธุระช่วยในการเรือแลการคนฝ่ายประเทศสยาม ที่ไปมาค้าขายในประเทศที่กงสุลเดนมาร์กตั้งอยู่ เหมือนกับคนชาวประเทศเดนมาร์ก เว้นไว้แต่การที่กฎหมายเมืองนั้นห้ามไม่ให้ช่วยก็ช่วยไม่ได้ ๒๓๕

๑ ข้อ ๒ ว่า ประเทศสยามกับประเทศเดนมาร์กได้ตกลงกันยอมให้ตั้งกงสุล ๒ ฝ่ายที่แทนกงสุลในประเทศสยามแลในประเทศเดนมาร์ก แลให้นับถือกงสุลทั้งสองฝ่ายเหมือนกับกงสุลเมืองอื่น ๆ ที่เป็นไมตรีสนิท แต่กงสุลผู้ว่าที่แทนกงสุลนั้นก็ดี จะมีอำนาจบังคับการกงสุลได้ ต่อเมื่อผู้มีอำนาจผู้ครองของเมืองที่กงสุลแลคนว่าแทนกงสุลจะไปตั้งอยู่นั้น ได้มีน้ำใจให้ปะนกงสุลผู้ว่าที่แทนกงสุลเสมอด้วยกัน

แลยอมให้กงสุลเดนมาร์กผู้ว่าการแทนกงสุลเดนมาร์กซึ่งอยู่ในประเทศสยาม แลยอมให้กงสุลสยามผู้ว่าการแทนกงสุลสยาม ซึ่งอยู่ในประเทศเดนมาร์กชักธงสำหรับที่กงสุลในที่อยู่แห่งเขาในประเทศนั้นจึงมีอำนาจบังคับการได้ กงสุลแลผู้ว่าที่กงสุลจะว่าการก่อน ผู้ครอบครองทั้งสองฝ่ายให้อำนาจไม่ได้ อนึ่งให้กงสุลเดนมาร์กผู้ว่าที่แทนกงสุล ซึ่งอยู่ในประเทศสยามรักษาทางไมตรีบังคับว่ากล่าวคนชาวประเทศเดนมาร์กซึ่งเข้ามาอยู่แล้ว แลจะเข้ามาอยู่ใหม่ต่อไปภายหน้า แลกงสุลผู้นั้นต้องประพฤติตามหนังสือสัญญาแล้วให้คนชาวประเทศเดนมาร์กทั้งปวงประพฤติตามสัญญานี้ด้วย แลให้กงสุลประกาศกฎหมายซึ่งมีในหนังสือสัญญานี้ แลกกฎหมายซึ่งจะมีต่อไปภายหน้าสำหรับชาวประเทศเดนมาร์กซึ่งอยู่ในประเทศสยาม ให้คนชาวประเทศเดนมาร์กรู้แลประพฤติตามด้วย ถ้ากงสุลเดนมาร์กผู้ว่าที่แทนกงสุลเดนมาร์กไม่อยู่ ก็ให้คนชาวประเทศเดนมาร์กที่เข้ามาอยู่ในประเทศสยาม จะไปพึ่งอาไศรยกงสุลประเทศอื่น ๆ ซึ่งตั้งอยู่ในประเทศสยามที่ชอบที่สนิทกันกับประเทศเดนมาร์กให้ว่าการแทนก็ได้ ฤจะพึ่งเจ้าพนักงานในประเทศสยาม ให้ว่าการแทนก็ได้ เจ้าพนักงานแลท่านเสนาบดีในประเทศสยาม จะช่วยเอาใจใส่ดูแลรักษาคนชาวประเทศเดนมาร์ก ให้มีผลประโยชน์ทั้งหลายตามทางหนังสือไมตรีนี้

ฯ

๑ ข้อ ๓ ว่า คนชาวประเทศเดนมาร์กทั้งหลาย ซึ่งจะมาเยี่ยมเยียนอาไศรยอยู่ในประเทศสยามจะซำก็ดีจะเร้วก็ดี ยอมให้ประพฤติตามศาสนาของเขา ถ้าจะทำวัดในที่ตำบลใด ท่านเสนาบดีฝ่ายสยามก็จะไม่ห้าม เว้นไว้แต่ควรจะห้ามจึงจะห้ามไม่ให้สร้างในที่นั้น แต่เมื่อจะสร้างก็ต้องขอที่ต่อท่านเสนาบดีในประเทศสยามก่อน ถ้าท่านเสนาบดีในประเทศสยามยอมให้ปลูกก็ปลูกได้

ฯ

๑ ข้อ ๔ ว่า คนชาวประเทศเดนมาร์กทั้งหลายซึ่งจะมาอาศัยอยู่ในประเทศสยามก็ต้องเขียนชื่อไว้แก่กงสุลเดนมาร์ก กงสุลเดนมาร์กก็ต้องจดชื่อมาขึ้นต่อเจ้าพนักงานฝ่ายสยามให้รู้ไว้ด้วย เมื่อว่าคนชาวประเทศเดนมาร์ก จะมีธุระเกี่ยวข้องกับสิ่งหนึ่งสิ่งใดกับประเทศสยาม คนชาวประเทศเดนมาร์กก็ต้องทำหนังสือไปแจ้งความแก่กงสุลเดนมาร์กให้รู้ก่อน ถ้าแก่นกงสุลเดนมาร์กเห็นว่าข้อที่ธุระนั้นสมควรแลเห็นว่าดีแล้ว กงสุลจะส่งหนังสือนั้นให้แก่เจ้าพนักงานในประเทศสยาม ถ้าเห็นว่าเรื่องความไม่ดี กงสุลเดนมาร์กจะต้องจัดเสียใหม่ อนึ่งคนฝ่ายประเทศสยามจะมีธุระเกี่ยวข้องกับสิ่งใด ๆ แก่กงสุล แลคนชาวประเทศเดนมาร์ก คนฝ่ายสยามก็ต้องทำหนังสือเรื่องราวไปยื่นแก่เจ้าพนักงานในประเทศสยามให้รู้ก่อนเจ้าพนักงานในประเทศสยามเห็นสมควรแล้วก็จะส่งหนังสือธุระนั้น ให้แก่กงสุลเดนมาร์ก

วา

๑ ข้อ ๕ ว่า คนชาวประเทศเดนมาร์ก ที่จะเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศสยามช้านานนั้น จะอาศัยอยู่ได้ก็แต่ในกรุงเทพมหานคร แลในจังหวัดที่กำหนดไว้แล้วข้างทิศเหนือตั้งแต่คลองปากน้ำบางพุทราที่รวมกับแม่น้ำเจ้าพระยาถึงกำแพงเก่าเมืองลพบุรีตรงไปถึงท่าพระงามที่แม่น้ำเมืองสระบุรีข้างทิศตะวันออก ตั้งแต่ท่าพระงามตรงไปบางกนกปลายคลองซุดที่ออกแม่น้ำบางปะกง ตรงต่อไปถึงปากน้ำบางปะกง ต่อไปจนถึงเกาะศรีมหาธาแลเกาะศรีขัง ถ้ายังไม่ครบ ๒๔ ชั่วโมง ก็ต้องเดินบกไปอีกจนครบ ๒๔ ชั่วโมงถึงที่กำหนดไว้ ข้างทิศใต้ตั้งแต่เกาะศรีมหาธาแลเกาะศรีขัง ไปจนถึงกำแพงเมืองเพชรบุรีข้างทิศตะวันตก ตั้งแต่ปากอ่าวทะเลเมืองเพชรบุรีไปถึงปากน้ำแม่กลอง แลต้องขึ้นเดินบกไปอีกจนครบ ๒๔ ชั่วโมงถึงที่กำหนดไว้ ตั้งแต่ปากน้ำแม่กลองเลยไปตามลำแม่น้ำจนถึงกำแพงเมืองราชบุรีต่อไป

จนเมืองสุพรรณบุรี ตั้งแต่เมืองสุพรรณบุรีไปปากน้ำบางพุทราประจวบที่เก่า ถ้าแลคนชาวประเทศเดนมาร์กจะอยู่ที่นอกจากกำหนดไว้นี้ ท่านเสนาบดีฝ่ายสยามยอมให้อยู่จึงอยู่ได้ แลคนชาวประเทศเดนมาร์กจะไปเที่ยวค้าขายในประเทศสยามก็ได้ โดยสะดวก จะซื้อจะขายของที่ไม่ต้องห้ามในกฎหมายประเทศสยามแก่คนทั้งหลายได้ ไม่ต้องซื้อต่อเจ้าพนักงานแลเจ้าภาษี ไม่ให้มีผู้ขัดขวางห้ามปราม ชะ

๑ ข้อ ๖ ว่า ห้ามมิให้เจ้าพนักงานฝ่ายสยามขัดขวางคนชาวประเทศเดนมาร์กในการที่จะจ้างลูกจ้าง คนซึ่งอยู่ในบังคับสยามใช้การทุกอย่าง แต่เมื่อจะจ้างนั้นให้คนชาวประเทศเดนมาร์ก ทำหนังสือสัญญาต่อมุลนายของลูกจ้าง ถ้าไม่ได้ทำหนังสือสัญญามุลนายจะเอาตัวคืนไปก็เอาไปได้ ถ้าคนซึ่งอยู่ในบังคับสยามจะไปเป็นลูกจ้างอยู่กับด้วยคนซึ่งอยู่ในบังคับคนชาวประเทศเดนมาร์กก็ดี คนอยู่ในใต้บังคับสยามที่มีได้เป็นลูกจ้างก็ดี ทำผิดกฎหมายประเทศสยาม จะหนีไปเอาไครยอยู่กับด้วยคนอยู่ในบังคับเดนมาร์กซึ่งอยู่ในกรุงเทพมหานคร ถ้ามีพยานว่าคนทำผิดจริง กงสุลเดนมาร์กจะจับตัวส่งให้แก่เจ้าพนักงานฝ่ายสยาม ชะ

๑ ข้อ ๗ ว่า คนชาวประเทศเดนมาร์กที่เข้ามาในประเทศสยาม ถ้าจะกลับไปก็ไปได้ ถ้ามีเหตุควรจะห้ามไว้ เจ้าพนักงานจะไปบอกแก่กงสุลให้เอาตัวไว้ ถ้ามีพยานว่าจริงกงสุลจะเอาตัวไว้ อันเขตแดนที่ไว้ไว้ในข้อ ๕ ที่หนังสือสัญญานี้ยอมให้คนซึ่งอยู่ในบังคับเดนมาร์ก เทียวไปมาโดยสะดวกไม่มีผู้ขัดขวาง แต่จะต้องให้มีหนังสือของกงสุลเดนมาร์ก ให้เขียนเป็นภาษาไทยว่า คนนั้นชื่อนั้น รูปร่างหย่างนั้นมีรูระสิ่งนั้น แล้วจะต้องให้เจ้าพนักงานฝ่ายสยามประทับตราหนังสือให้ไปเป็นสำคัญด้วย แต่จะเทียวไปในประเทศสยามนอกจากทางกำหนดไว้

จะต้องให้กงสุลฯ ผู้ว่าที่แทนกงสุลเดนมาร์ก ขอหนังสือเจ้าพนักงานฝ่ายสยามให้แก่ผู้นั้นไป แลเจ้าพนักงานฝ่ายสยามจะต้องให้หนังสือแก่ผู้ที่มาขอทุกครั้ง เว้นไว้แต่ปลุกษาด้วยกงสุลฯ ผู้ว่าที่แทนกงสุลเดนมาร์ก เห็นไม่ควรจะให้ก็ให้ไม่ได้ ๕

๑ ข้อ ๘ ว่า ชาวประเทศเดนมาร์กจะเช่าเรือนเข้าที่บ้าน ที่สวนที่ไร่ที่นา ก็ได้จะซื้อเรือนจะซื้อที่บ้านที่สวนที่ไร่ที่นา แลจะปลูกตึกปลูกโรงปลูกเรือนก็ได้ แต่ที่ในเขตแดนที่กำหนดไว้แล้วในข้อ ๕ เว้นไว้แต่ที่ใกล้กำแพงเมืองสยามใน ๒๐๐ เส้น คือ ๔ ไมล์อังกฤษนั้น ต่ออยู่ถึง ๑๐ ปีจึงซื้อได้ ถ้าอยู่ยังไม่ถึง ๑๐ ปี ท่านเสนาบดีฝ่ายสยามยอมให้ซื้อที่ซื้อเรือนก็ซื้อได้ แต่เมื่อคนอยู่ในบังคับเดนมาร์ก จะซื้อที่ซื้อเรือนนั้น จะต้องมาบอกแก่กงสุล ๆ จะได้บอกแก่เจ้าพนักงานฝ่ายสยาม เจ้าพนักงานฝ่ายสยามกับกงสุล เห็นว่าคนซึ่งจะซื้อที่ซื้อเรือนนั้น เป็นคนจะมาหากินโดยจริง เจ้าพนักงานฝ่ายสยามกับกงสุล ก็จะช่วยว่ากล่าวให้ซื้อตามราคาสมควร แลจะได้ดูแลบักที่วัดที่ แล้วเจ้าพนักงานจึงจะให้ที่นั้นแก่ชาวประเทศเดนมาร์กผู้ซื้อนั้นแลจะฝากฝังเจ้าเมืองกรมการ ให้ช่วยดูแลทำนุบำรุงด้วย แลให้ผู้ที่ไปอยู่นั้นฟังบังคับบัญชาเจ้าเมืองกรมการตามกฎหมายที่เป็นยุติธรรม ค่าธรรมเนียมที่ทำนุทำไร่ทำสวนราษฎรบ้านนั้นเมืองนั้นต้องเสียอย่างไร ก็ให้ชาวประเทศเดนมาร์กเสียตามชาวบ้านนั้นเมืองนั้น ถ้าครบกำหนดสามปีแล้ว ผู้ที่ซื้ออยู่นั้นไม่มีทุนรอนฤฯ แลเชื่อไม่ต้องการปลูกสร้าง ท่านเสนาบดีฝ่ายประเทศสยามจะคืนเงินค่าที่ให้ จะตัดสินคืนเอาที่นั้นเสียหนึ่งคนในบังคับเดนมาร์กจะมาทำการในประเทศสยาม มีต้นว่าจะไปเที่ยวหาแร่แลชุดแร่ถลุงแร่ลองดูก็ได้ แต่เมื่อจะทำการแร่นั้น จะต้องทำหนังสือสัญญาพร้อมด้วยกงสุลเดนมาร์กแลเจ้าพนักงานฝ่ายสยาม จะขอเสียค่าธรรมเนียมให้ภอควรที่จะทำได้ หนึ่งคนชาวประเทศเดนมาร์กจะตั้งทำการวิชาอย่างยุโรป ให้เปนประโยชน์ด้วยปัญญาแลฝีมือต่าง ๆ ที่คำอังกฤษเรียก

ว่าแมนยูแพ้เจอ เว้นไว้แต่กฎหมายที่ประเทศสยามห้ามปรามไม่ให้ทำนั้น ที่
นอกจากกฎหมายสยามห้ามนั้นก็ทำได้ แต่เมื่อจะทำการนั้น ๆ จะต้องทำหนังสือ
สัญญาต่อเจ้าพนักงานฝ่ายสยามพร้อมด้วยกงสุลเดนมาร์ก ว่าขอเสียค่าธรรมเนียม
ภอสมควรที่จะทำได้ ๖๖

๖ ข้อ ๙ ว่า เมื่อคนอยู่ในบังคับเดนมาร์กที่จะมาอยู่นาน ๖๖ จะมาอยู่เร็ว
ในประเทศสยาม จะเกิดความสิ่งหนึ่งสิ่งใดกับด้วยคนในประเทศสยาม จะต้องไป
ฟ้องต่อกงสุลเดนมาร์กก่อน เมื่อกงสุลเดนมาร์กพิจารณาความดูดีถ้วนแล้ว จะช่วย
ว่าความนั้นให้สำเร็จโดยดี แลเมื่อคนในบังคับสยามมีความสิ่งหนึ่งสิ่งใดกับด้วย
ชาวเดนมาร์กให้กงสุลเดนมาร์กฟังเอาความนั้นมาตัดสินโดยดี ถ้าตัดสินไม่ได้ให้
กงสุลเดนมาร์กไปบอกแก่เจ้าพนักงานฝ่ายสยาม แลให้คนทั้งสองฝ่ายปฤชากันดี
ถ้วนแล้วจึงตัดสินตามสมควร ๖๖

๖ ข้อ ๑๐ ว่า ถ้าแลคนอยู่ในบังคับเดนมาร์ก มีคนมาฟ้องว่าทำความผิด
ข้อใหญ่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ให้เจ้าเมืองกรมการจับตัวผู้นั้นมาส่งต่อกงสุลเดนมาร์ก ทำ
โทษตามกฎหมายประเทศเดนมาร์ก ๖๖ ให้กงสุลส่งคนที่ซึ่งทำผิดนั้นออกไปประเทศ
เดนมาร์กให้ตัดสินทำโทษคนที่ทำผิดนั้น ถ้าแลคนชาวประเทศเดนมาร์กทำผิด
เล็กน้อยในประเทศสยาม ให้เจ้าพนักงานฝ่ายประเทศสยามไปฟ้องความต่อกงสุล
เดนมาร์ก ๆ ต้องชำระให้ ถ้าเห็นว่าคนเดนมาร์กทำผิดจริง จะไล่คนที่ทำผิดนั้น
จากประเทศสยาม ๖๖ จะปรับไหมให้เสียเงินตามโทษนั้นให้ ถ้าแลคนฝ่ายสยาม
ไปทำผิดต่อคนชาวประเทศเดนมาร์กให้เจ้าเมืองกรมการจับเอาตัวผู้นั้น มาทำโทษ
ตามกฎหมายฝ่ายสยาม ๖๖

๑ ข้อ ๑๑ ว่า ถ้าแลพวกโจรมาตีเรือชาวประเทศเดนมาร์กซึ่งมากำชายในที
ใกล้ประเทศสยาม ก็ให้เจ้าเมืองแลกรมการในบ้านเมืองที่อยู่ใกล้นั้น ถ้าได้ยิน
ข่าวดังนั้นแล้ว อย่าให้นอนใจให้ช่วยจับโจรพวกนั้นโดยเร็วมากกระทำโทษเสีย
แลของทั้งปวงซึ่งโจรตีได้นั้น ก็ให้เอาของอันนั้นมอบให้ต่อกงสุลเดนมาร์ก ๆ ซึ่งจะ
คืนของนั้นให้แก่เจ้าของ ถ้าเกิดเหตุมีโจรมาปล้นเอาของชาวเดนมาร์ก ที่อยู่บน
บกซึ่งเข้ามาอยู่ในประเทศสยาม ก็ให้เจ้าเมืองกรมการจับเอาตัวโจรผู้นั้น มา
กระทำโทษเหมือนเช่นว่าแล้วแต่หลัง ถ้าเจ้าเมืองกรมการมีพยาน ว่าได้ช่วยจับ
โจรเต็มกำลังแล้ว ไม่ได้ตัวไม่ได้ของด้วย จะมาเอาเงินค่าของหายนั้นแต่เจ้าเมือง
กรมการเอาไม่ได้ ถ้ากำปั่นแลคนไทยซึ่งจะไปประเทศเดนมาร์กนั้น จะเกิดเหตุ
ดังว่ามาก่อนนั้นขุนนางในประเทศเดนมาร์ก ก็จะช่วยเหลือเหมือนกัน ภาวะ

๑ ข้อ ๑๒ ว่า เมื่อกงสุลเดนมาร์กจะเขียนหนังสือไปถึงเจ้าพนักงานฝ่ายไทย
ขอให้จับลูกเรือชาวเดนมาร์กทำผิด ฤๅคนซึ่งอยู่ในได้บังคับเดนมาร์ก ก็ให้เจ้า
พนักงานฝ่ายไทยช่วยจับผู้ทำผิดให้ตามกงสุลขอ นั้น แลให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทย
ช่วยกงสุลเดนมาร์ก เมื่อคนชาวประเทศเดนมาร์กเกิดวิวาทกันขึ้น ให้เจ้าพนักงาน
ฝ่ายไทยไปช่วยกงสุลระงับแต่ก่อนจะระงับได้ แลเมื่อคนอยู่ในได้บังคับไทยทำ
ผิดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จะหนีไปเอาไครยในคนชาวประเทศเดนมาร์ก ซึ่งเข้ามาเอาไครย
อยู่ในประเทศสยาม ฤๅที่เรือชาวประเทศเดนมาร์กก็ตี ก็ให้เจ้าพนักงานฝ่าย
ไทยไปฟ้องต่อกงสุลเดนมาร์ก ถ้ามีพยานว่า ทำผิดหนีไปอยู่ด้วยคนชาวประเทศ
เดนมาร์กจริง กงสุลจะสั่งให้จับตัวคนผู้ที่ทำผิดนั้นให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยแลคนทั้ง
สองฝ่ายห้ามมิให้ปิดบังกันเลย ภาวะ

๑ ข้อ ๑๓ ว่า ถ้าคนชาวประเทศเดนมาร์กจะทำมาหากินอยู่ในประเทศไทย มาเป็นนี้ไม่มีเงินจะใช้ให้หมด ก็ให้กงสุลเดนมาร์กเอาสิ่งของทั้งปวงทั้งสินของผู้ นั้นมาเฉลี่ยแบ่งปันให้แก่เจ้านี่ตามซึ่งมากแล่น้อย ถ้าดูคนนั้นที่มีทรัพย์สินของ อยู่ต่างเมืองกงสุลเดนมาร์กจะไม่เพิกเฉย จะเร่งเอาสิ่งของนั้นมาแจกจ่ายให้แก่เจ้า นี้ด้วย แต่ให้ท่านเสนาบดีฝ่ายสยามช่วยกันด้วย ถ้าคนชาวประเทศสยามเป็นนี้ คนชาวประเทศเดนมาร์กไม่มีเงินจะใช้ให้หมด เจ้าพนักงานฝ่ายสยามจะเอาทรัพย์สิน สิ่งของทั้งสินทั้งปวงของคนที่เป็นลูกนี้ นั้น มาเฉลี่ยแบ่งปันให้แก่เจ้านี่ เหมือน หย่างกงสุลเดนมาร์กจะตัดสินคนชาวประเทศเดนมาร์ก ซึ่งเปนนี้ไม่มีเงินจะให้ นั้น เหมือนกัน ๖๖

๑ ข้อ ๑๔ ว่า ถ้าคนอยู่ในใต้บังคับสยามจะไปเป็นนี้คนชาวประเทศ เดนมาร์กแลจะไม่ให้เงิน ก็ให้เจ้าพนักงานฝ่ายสยามช่วยสงเคราะห์เจ้านี่ ให้ได้เอา เงินคืนกลับมาถ้าแลคนชาวประเทศเดนมาร์กเป็นนี้คนไทย ก็ให้กงสุลเดนมาร์ก ช่วยสงเคราะห์เจ้านี่คนไทยเอาเงินนั้นคืนให้ ๖๖

๑ ข้อ ๑๕ ว่า ถ้าคนชาวประเทศเดนมาร์กมาตายในประเทศไทย ฤคน ฝ่ายสยามไปตายในประเทศไทย ก็ให้เจ้าพนักงานส่งสิ่งของ ๆ ผู้ นั้น ถึงผู้ เปนเจ้าพนักงานที่แจกทรัพย์สินมรดกคนที่ตายนั้น ฤคนซึ่งตายไปนั้นเมื่อยังเป็นอยู่ หาได้สั่งไว้ไม่ ก็ให้มอบสิ่งของผู้ตายไว้แก่กงสุล ฤผู้ว่าที่แทนกงสุล ๆ ก็จะทำตาม กฎหมายสำหรับแผ่นดินของคนที่ยายนั้นเหมือนกัน ๖๖

๑ ข้อ ๑๖ ว่า เรือรบประเทศเดนมาร์กจะเข้ามาทอดอยู่ได้แต่เพียงหน้าด่าน เมืองสมุทรปราการ ถ้าจะขึ้นมาให้ถึงกรุงเทพมหานคร ให้บอกท่านเสนาบดีฝ่าย สยามให้รู้ก่อน ถ้าท่านเสนาบดีฝ่ายสยามยอมให้ขึ้นมาจอดอยู่ที่ไหนก็ขึ้นมาจอด ได้ ๖๖

๑ ข้อ ๑๗ ว่า ถ้าเรือลูกค้าประเทศเดนมาร์กซาร์ตไป จะเข้ามาในประเทศไทย สยามก็ให้เจ้าเมืองกรมการช่วยให้เข้าสู่อ้อมแปลงใหม่ เพื่อจะให้ไปตีถึงที่จะไปนั้น ถ้าเรือเดนมาร์กจะมาแตกที่ชายทะเลประเทศไทย สยามก็ให้เจ้าเมืองกรมการซึ่งอยู่เมือง ที่ใกล้กันเมื่อได้ยินข่าวดังนั้น ไปช่วยสงเคราะห์พวกเรือเดนมาร์กแลเอามาเลี้ยงดู รักษาไว้ก่อนแลให้ช่วยรักษาเรือที่แตก แลของบนทุกในเรือ นั้น แลให้บอกแก่ กงสุลเดนมาร์กว่าเจ้าเมืองกรมการได้ช่วยเอาใจใส่ดูแลเพื่อกงสุล แลเจ้าพนักงาน ฝ่ายสยามส่งพวกเรือที่แตกนั้นถึงบ้านถึงเมืองเขา แลสิ่งของที่เรือแตกนั้น ก็ให้ กงสุลกับเจ้าพนักงานฝ่ายสยามให้ช่วย ถ้าเกิดความขึ้นเพราะเรือแตกนั้น ก็ให้ ช่วยตัดสินให้เรียบร้อย ภาะ

๑ ข้อ ๑๘ ว่า ถ้าเรือชาวประเทศเดนมาร์กได้เสียค่าธรรมเนียมขาเข้าออก ตามที่จะว่าไปข้างหน้านั้น ก็จะไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมอื่นประการใดเลย เมื่อเข้า มาก็ดี ฤจะออกไปก็ดี เรือชาวประเทศเดนมาร์กให้มีประโยชน์เหมือนสำเภากิน แลเรือฝ่ายสยามฤเรือของเมืองใด ๆ ที่เปนไมตรีที่สนิท ภาะ

๑ ข้อ ๑๙ ว่า สีนค้าขาเข้าซึ่งเรือชาวประเทศเดนมาร์ก จะเอามาขายใน กรุงเทพมหานครจะต้องเสียภาษีไม่ให้มากกว่าร้อยละสาม จะเสียเปนของฤจะเสีย เปนเงินสดแต่ใจเจ้าของจะยอมเสีย ถ้าราคาสั่งของไม่ตกลงกันต้องไปบอกกงสุล เดนมาร์ก ๆ จะเรียกพ่อค้าคนหนึ่งฤสองคน เจ้าพนักงานฝ่ายไทยก็จะเรียก พ่อค้าคนหนึ่งฤสองคนมาช่วยตีราคาพอสมควร เมื่อเสียค่าธรรมเนียมร้อยละสาม นั้นแล้ว ของสินค้านั้นจะขายได้ที่หนึ่งมาก ฤที่หนึ่งน้อยก็ตามแต่ใจเจ้าของ แต่ไม่ ต้องเสียค่าธรรมเนียมอื่นนอกจากนั้นเลย ถ้าคนชาวเดนมาร์กเอาสินค้านั้นมาขาย ณ กรุงเทพมหานคร ขายไม่ได้จะเอาคืนกลับไป ก็ให้เจ้าพนักงานสินค้านั้น

นิยมที่เสียวันนั้น ให้แก่ลูกค้าชาวประเทศเดนมาร์กไป ถ้าลูกค้าได้เอาสินค้าจะมาขายในกรุงเทพมหานคร แต่ไม่ได้ลงจากเรือแลเอาออกขายจะเอาสินค้ากลับออกไปเสีย ก็ไม่ให้เสียค่าธรรมเนียมเลย แต่ค่าธรรมเนียมนอกจากร้อยละสามนั้น จะไม่ให้เสียเมื่อขายแก่คนไทยนั้นเลย ๖๖

๑ ข้อ ๒๐ ว่า ค่าธรรมเนียมที่จะต้องเสียเพราะของที่เกิดในประเทศสยามที่จะเสียเมื่อยังไม่ลงเรือก็ดี ฤฯเมื่อจะลงเรือก็ดี ก็จะต้องเสียให้ตามพิกัดภาษีที่กำหนดในพิกัดหนังสือสัญญานี้ ของสินค้าทุกหย่างที่เกิดในประเทศสยามที่ต้องเสียค่าธรรมเนียมขากออกตามพิกัดแล้ว จะไม่ต้องเสียภาษีในฤฯค่าธรรมเนียมสิ่งอื่นสิ่งใดในตำบลใด ๆ ในประเทศสยาม แลของสินค้าที่เกิดในประเทศสยาม ที่ได้เสียภาษีไปแล้วจะไม่ให้เสียค่าธรรมเนียมตามพิกัดที่จะว่าไปข้างหน้า ฤฯภาษีสิ่งอื่นสิ่งใดสิ่งหนึ่งเลยยังไม่ลงกำปั่นฤฯเมื่อลงกำปั่นนั้น อนึ่งเจ้าพนักงานฝ่ายสยามจะเรียกภาษีสิ่งของที่ยังไม่มีในพิกัดที่ติดอยู่ในท้ายหนังสือสัญญานี้ก็ได้ จะตั้งภาษีขึ้นใหม่ภอสมควรก็ได้ ๖๗

๑ ข้อ ๒๑ ว่า ถ้าชาวประเทศเดนมาร์กเสียค่าธรรมเนียมซึ่งว่ามาแล้วแต่หลังแล้วไม่ให้เพิ่มขึ้นในภายหน้า ยอมให้ชาวประเทศเดนมาร์กเอาของสินค้าเข้ามาในประเทศสยาม ฤฯออกไปขายที่จะไม่ได้ต้องห้าม เมื่อ ๓ วันประทับตราหนังสือสัญญานี้ อนึ่งเข้าปลาแลเกลือของสามสิ่งนี้ที่ในกรุงเทพมหานคร ถ้าไม่บริบูรณ์มีกฎหมายประกาศห้ามไม่ให้เอาออกไปก็ได้ แต่ว่าเมื่อจะมีกฎหมายประกาศนั้น ต้องกำหนดไว้ให้ลูกค้าชาวประเทศเดนมาร์กรู้กำหนดเสียก่อน ๓๐ วัน ถ้าลูกค้าได้ซื้อของเหล่านี้ไว้ก่อนกฎหมายประกาศนั้นแล้ว ก็ให้บอกแก่เจ้าพนักงานฝ่ายสยามให้รู้ ถ้าได้ความจริงว่าซื้อไว้ก่อนห้ามแล้วจึงปั่นออกไปได้ เงินทองแลเสบียงอาหาร

ของสำหรับตัว เอมามาในประเทศสยามไม่ต้องเสียภาษี ถ้าเมื่อนานไปภายหน้า ท่านเสนาบดีจะเห็นควรลดค่าธรรมเนียมสินค้าขาเข้าขาออก ให้แก่ชาติใด ๆ ก็ให้ ลดให้พวกลูกค้าชาวประเทศเดนมาร์กให้เหมือนกัน ๖๖

๑ ข้อ ๒๒ ว่า กงสุลเดนมาร์กจะต้องบังคับลูกค้าแลพวกเรือฝ่ายประเทศ เดนมาร์ก ให้ทำตามกฎหมายซึ่งจะว่าต่อไปข้างหน้าในหนังสือสัญญาี้ แลให้เจ้า พนักงานฝ่ายสยามช่วยกงสุลในการนี้ด้วย ถ้าผู้ใดทำผิดหนังสือสัญญาี้ กงสุล เดนมาร์กจะปรับให้เสียเงิน เงินที่ปรับใหม่นั้น ก็เป็นส่วนของฝ่ายประเทศสยาม ๖๖

๑ ข้อ ๒๓ ว่า ถ้าท่านเสนาบดีฝ่ายสยามยอมให้เมืองใด ๆ ฤๅต่อไปภายหน้า จะยอมแก่เมืองอื่น ๆ ประการใด ก็ต้องยอมให้ชาวประเทศเดนมาร์กเหมือนกัน

๑ ข้อ ๒๔ เมื่อพ้น ๑๒ ปีแล้ว ตั้งแต่ประทับตราเปลี่ยนหนังสือสัญญาี้ แล้ว ฝ่ายสยามฝ่ายชาวประเทศเดนมาร์กจะขอเปลี่ยนข้อใด ๆ ในหนังสือสัญญาี้ ฤๅในกฎหมายค้าขายแลพิภักตภาษีที่ติดอยู่ในหนังสือสัญญาี้ แลกฎหมายที่จะทำ ต่อไปในภายหน้า เมื่อได้บอกให้รู้ก่อนปีหนึ่ง จะตั้งขุนนางฝ่ายไทยฝ่ายเดนมาร์ก เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมตามจะเห็นควรด้วยกันทั้งสองฝ่าย ๖๖

๑ ข้อ ๒๕ ว่า หนังสือสัญญาี้เขียนไว้ทั้งอักษรไทยอักษรอังกฤษร้อยฉีก ประทับตราไว้ด้วยกัน แต่อักษรอังกฤษนั้นเป็นภาษากลาง เป็นที่อ้างด้วยกันทั้ง สองฝ่ายหนังสือสัญญาี้ ใช้ได้ตั้งแต่ประทับตราผู้มีอำนาจทั้งสองฝ่ายไป หนังสือ สัญญาี้จะต้องออกไปประทับตราพระเจ้าแผ่นดินเดนมาร์ก กลับมาเปลี่ยนกันใหม่

กรุงเทพมหานคร ในราว ๑๘ เดือนตั้งแต่วันทำไว้นั้น และผู้มีอำนาจฝ่ายสยาม
ฝ่ายเดนมาร์กได้ทำหนังสือสัญญาขึ้น เขียนไว้เป็นสามฉบับลงชื่อประทับตราไว้ด้วย
กันทั้งสองฝ่าย ทำไว้ ณ กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยา ณ วัน
ศุกรขึ้นเก้าค่ำเดือนเจ็ดปีมเมียชัศตรัสัฒศัศก จุลศักราชพันร้อยยี่สิบปี ภาษา
อังกฤษเปนวันยี่สิบเอ็ดในเดือนเม คฤศตศักราชพันแปดร้อยห้าสิบแปด ๕๖

๑๐ ลงชื่อประทับตรากรมหลวงวงษาธิราชสนิท ลงชื่อประทับตราเจ้าพระยา
ศรีสุริยวงษ
ลงชื่อประทับตราเจ้าพระยาพระคลัง ลงชื่อประทับตราเจ้าพระยายมราช
ลงชื่อประทับตราพระยาวรรพษพิพัฒน์ ๕๖

๑๑ กฎหมายสำหรับพ่อค้าชาวประเทศเดนมาร์ก ซึ่งจะเข้ามาค้าขายทำมา
หากินในประเทศสยามต้องทำตามกฎหมายนี้ ๕๖

๑๒ ข้อ ๑ ว่า กบัตันนายเรือพ่อค้าชาวประเทศเดนมาร์ก ซึ่งเข้ามาค้าขาย
ในประเทศสยาม เมื่อเข้ามาถึงนอกสันดอนจะทอดสมอ ใช้คนเข้ามาบอกแก่เจ้าพนักงาน
งาน ฤจะเอาเรือเลยเข้ามานำด่านเมืองสมุทรปราการก็ได้ แล้วจะต้องมาบอกแก่
เจ้าพนักงานที่ด่านเมืองสมุทรปราการ ว่าเรือมาแต่ประเทศนั้น ๆ มีลูกเรือกี่คนมีปืน
กี่บอก ทอดสมอที่นำด่านเมืองสมุทรปราการแล้ว ต้องมอบปืนใหญ่แลกระสุนดินดำ
แก่ขุนนางเจ้าพนักงานฝ่ายสยามแล้ว ต้องมีขุนนางกรมการฝ่ายสยาม กำกับเรือ
ขึ้นมาจากถึงกรุงเทพมหานคร ๕๖

๑ ข้อ ๒ ว่า ถ้าเรือลูกค้าประเทศเดนมาร์กเลยเกินด่านเมืองสมุทรปราการขึ้น
มามีได้เอาปืนแลกระสุนดินดำขึ้นไว้ที่เมืองสมุทรปราการตามกฎหมายนี้ ต้องเอาเรือ
กลับลงไป เอาปืนแลกระสุนดินดำขึ้นไว้เสียที่เมืองสมุทรปราการแล้ว จะต้องปรับ
ใหม่มิให้เกิน ๘๐๐ บาทด้วยไม่ฟังกฎหมายนี้ ถ้าเอาปืนแลกระสุนดินดำขึ้นไว้ที่
เมืองสมุทรปราการแล้วต้องปล่อยเรือให้ขึ้นมาค้าขายที่กรุงเทพมหานคร ๖๖

๑ ข้อ ๓ ว่า ถ้าเรือลูกค้าอยู่ในใต้บังคับเดนมาร์ก ขึ้นมาทอดสมอที่กรุงเทพ
มหานครแล้ว ถ้าไม่ได้เป็นวันพระชาวประเทศเดนมาร์ก กัปตันนายเรือต้องเอา
หนังสือสำหรับลำแลใบอนุญาตซื้อขายซึ่งมีเข้ามาในลำเรือ มอบให้แก่กงสุลเดนมาร์ก
ใน ๒๔ ชั่วโมง กงสุลเดนมาร์กจะได้เอาใบอนุญาตไปให้เจ้าพนักงานฝ่ายสยาม ที่ได้
เรียกภาษีแล้วเจ้าพนักงานคนนั้น ต้องให้หนังสือสำหรับเปิดวางในเวลาอัน ถ้า
กัปตันนายเรือมิได้ส่งหนังสือแลใบอนุญาตซื้อขายใน ๒๔ ชั่วโมงนั้น ฤๅส่งใบอนุญาตไม่
ครบจำนวนสิ่งของในลำเรืออันนั้น จะปรับใหม่มิให้เกินเงิน ๔๐๐ บาท แต่ว่ายอม
ให้กัปตันนายเรือแก้ใบอนุญาตซื้อขายที่หลงลืมในวาง ๒๔ ชั่วโมง ตั้งแต่ได้ส่งหนังสือ
ถึงกงสุลนั้นไม่ปรับใหม่

๑ ข้อ ๔ ว่า ถ้าเรือลูกค้าประเทศเดนมาร์กเปิดวางขนสินค้าก่อนยังไม่ได้
หนังสือเปิดวาง แลลักลอบขายสิ่งของในกรุงเทพมหานครก็ดี นอกสันดอนก็ดี ฤๅ
ลักของลงมิได้เสียภาษีในกรุงเทพมหานครก็ดี จะปรับใหม่มิให้เกิน ๘๐๐ บาท
แลสิ่งของที่ลักขายแลลักเอาลงเรืออันนั้นริบเอาให้หมดก็ได้ ๖๖

๑ ข้อ ๕ ว่า เมื่อประเทศเดนมาร์กชนของออกแล้ว บันทุกของที่ออกไปเสร็จแล้ว เสียภาษีให้เสร็จแล้วได้ให้ใบอนุญาตแก่กงสุลครบสิ่งของแล้ว ถ้ามิได้เกี่ยวข้องกับสิ่งใด ๆ ต้องมีเบ็กล่องอักษรไทยส่งให้กงสุล ๆ คินหนังสือสำหรับลำให้กัปตันนายเรือปล่อยเรือให้ล่องไปเมืองสมุทปราการ ต้องมีเจ้าพนักงานฝ่ายสยามกำกับเรือลงไปจนถึงเมืองสมุทปราการ ถ้าเจ้าพนักงานฝ่ายสยามที่เมืองสมุทปราการ ไปตรวจดูที่เรือชาวประเทศเดนมาร์กแล้ว ป็นแลกระสุนดินดำที่เอาขึ้นไว้ ส่งให้กัปตันนายเรือไป

๑ ข้อ ๖ ว่า เจ้าพนักงานฝ่ายสยามซึ่งเป็นธุระเรียกภาษีขาเข้าขาออก ในเรือชาวประเทศเดนมาร์กนั้น จะมีหนังสือประทับตราเจ้าภาษีสำหรับตัว ให้เป็นที่สังเกตได้เมื่อเป็นธุระเรียกภาษีนั้น แลเจ้าพนักงานที่จะขึ้นไปตรวจดูสิ่งของในเรือชาวประเทศเดนมาร์กนั้น ให้ขึ้นไปตรวจดูแต่คราวละสองคน เว้นแต่ควรที่จะเพิ่มเติมไปให้มาก คือจะปรับไหมแลยึดเอาสิ่งของซึ่งต้องห้ามในเรือชาวประเทศเดนมาร์กนั้น จะส่งไปให้มากหลายคนก็ได้ ๖๖

๑ ลงชื่อประทับตรากรมหลวงวงษาธิราชสนิท   ลงชื่อประทับตราเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ
ลงชื่อประทับตราเจ้าพระยาพระคลัง   ลงชื่อประทับตราเจ้าพระยายมราช
ลงชื่อประทับตราพระยาวรวงษาพิพัฒน์   ๖๖

๑ พิกัดนอกแลในที่จะเรียกเอาตามหนังสือสัญญา   ๖๖

๑ ข้อ ๑ เป็นพิภคตสินคำภาษีชั้นในไม่ต้องเสีย เสียแต่เมื่อลงเรือเสียอย่างนี้

ที่ ๑ งาช้าง	หาบละ ๑๐ บาท	ที่ ๒๒ ปีกนกคะเตน	ร้อยละ ๖ บาท
ที่ ๒ ริง	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๒๓ สีเสียด	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๓ นรมาด	หาบละ ๕๐ บาท	ที่ ๒๔ เบจี	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๔ กระจวาน	หาบละ ๑๔ บาท	ที่ ๒๕ พุงทลาย	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๕ เร่ว	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๒๖ กำยาน	หาบละ ๔ บาท
ที่ ๖ หอยแมงภู่	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๒๗ เปลือกหางไหล	หาบละ ๒ สลึง
ที่ ๗ ชนนกระทุง	หาบละ ๑๐ สลึง	ที่ ๒๘ เนื้อไม้	หาบละ ๒ บาท
ที่ ๘ หมากแห้ง	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๒๙ หนังกระเบน	หาบละ ๓ บาท
ที่ ๙ กรักซี่	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๓๐ เขากวางแก่	หาบละ สลึง
ที่ ๑๐ หูปลาขาว	หาบละ ๖ บาท	ที่ ๓๑ เขากวางอ่อน	สิบเอหาหนึ่ง
ที่ ๑๑ หูปลาดำ	หาบละ ๓ บาท	ที่ ๓๒ หนังกวาง	ร้อยละ ๘ บาท
ที่ ๑๒ ผลกระเบา	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๓๓ หนังทราย	ร้อยละ ๓ บาท
ที่ ๑๓ หางนกยูง	ร้อยละ ๑๐ บาท	ที่ ๓๔ เอนเนื้อ	หาบละ ๔ บาท
ที่ ๑๔ กระจุกโคกระบือ	หาบละ ๓ ไพ	ที่ ๓๕ หนังโคกระบือ	หาบละ ๑ บาท
ที่ ๑๕ หนังแรด	หาบละ ๒ สลึง	ที่ ๓๖ กระจุกช้าง	หาบละ ๑ บาท
ที่ ๑๖ หนังเฒ่า	หาบละ ๑ สลึง	ที่ ๓๗ กระจุกเสือ	หาบละ ๕ บาท
ที่ ๑๗ ออกเต่า	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๓๘ เขากกระบือ	หาบละ ๑ สลึง
ที่ ๑๘ กระจดองตภาวน้ำ	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๓๙ หนังช้าง	หาบละ ๑ สลึง
ที่ ๑๙ ปลิงทะเล	หาบละ ๓ บาท	ที่ ๔๐ หนังเสือ	ผืนละ ๑ สลึง
ที่ ๒๐ กระจเภาะปลา	หาบละ ๓ บาท	ที่ ๔๑ เกล็ดดีม	หาบละ ๔ บาท
ที่ ๒๑ ริงนกชน	สิบเอหาสอง	ที่ ๔๒ ควิ่ง	หาบละ ๕ สลึง

ที่ ๔๓ บ่านโบ	หาบละ ๖ สลิ่ง	ที่ ๔๘ เปลือกโปลง	หาบละ ๑ สลิ่ง
ที่ ๔๔ ปลาแห้ง	หาบละ ๖ สลิ่ง	ที่ ๔๙ ไม้แดง	หาบละ ๒ สลิ่ง
ที่ ๔๕ ปลาใบไม้	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๕๐ ไม้ดำ	หาบละ ๕ สลิ่ง
ที่ ๔๖ ผาง	หาบละสองสลิ่งเพื่อง	ที่ ๕๑ เข้าสาร	เกวียนละ ๔ บาท
ที่ ๔๗ เนื้อเค็มแห้ง	หาบละ ๒ บาท	ที่ ๕๒ ข้าวเปลือก	เกวียนละ ๒ บาท

๑ ข้อ ๒ เป็นของที่เสียภาษีชั้นในตามพิกัดนี้ ภาษีนั้นจะเรียกมากขึ้นไปไม่ได้ถึงจะได้บันทุกกำปั่นไปไม่ต้องเสีย ภาวะ

ที่ ๕๓ น้ำตาลทรายขาว	หาบละ ๒ สลิ่ง	ที่ ๖๐ งาเมล็ด	๑๒ เอหาหนึ่ง
ที่ ๕๕ น้ำตาลทรายแดง	หาบละสลิ่งหนึ่ง	ที่ ๖๑ ไหมลาว	๑๒ เอหาหนึ่ง
ที่ ๕๕ ผ้ายเม็ดผ้ายบด	สิบลดหนึ่ง	ที่ ๖๒ ขี้ผึ้ง	๑๕ เอหาหนึ่ง
ที่ ๕๖ พริกไทย	หาบละ ๑ บาท	ที่ ๖๓ ไขเนื้อ	หาบละ ๑ บาท
ที่ ๕๗ ปลาทุ	หมื่นละ ๑ บาท	ที่ ๖๔ เกลือ	เกวียนละ ๖ บาท
ที่ ๕๘ ถั่วทุกอย่าง	๑๒ เอหาหนึ่ง	ที่ ๖๕ ยาสูบ	พันละ ๖ สลิ่ง
ที่ ๕๙ กุ้งแห้ง	๑๒ เอหาหนึ่ง		ภาวะ

๑ ข้อ ๓ แต่บันดาสั่งของทั้งปวง นอกจากพิกัดที่เขียนไว้ในหนังสือที่เสียกันอยู่ในบ้านในเมืองเท่าไร ให้เรียกยื่นอยู่แต่เท่านั้น อย่าให้เรียกเพิ่มทวีขึ้นไป แล้วอย่าให้เรียกภาษีเปาสองชั้น เมื่อบันทุกลงเรือไม่ต้องเสียภาษีอีก ภาวะ

๑ ข้อ ๔ ว่า ถ้าลูกค้าชาวประเทศเดนมาร์ก จะบันทุกเอาปืนแลกระสุน

ดินดำเครื่องอาวุธต่าง ๆ ที่ต้องห้ามเข้ามาขายในประเทศไทย ห้ามมิให้ขายแก่
ราษฎรอื่น ๆ ในประเทศไทย ให้ขายแก่เจ้าพนักงานในประเทศไทย ถ้า
เจ้าพนักงานในประเทศไทยไม่ซื้อเอาไว้ ก็ต้องเอาปืนแลกระสุนดินดำเครื่องอาวุธ
เหล่านั้นกลับออกไป ถ้าแลท่านเสนาบดีฝ่ายสยามโปรดให้ขายแก่ผู้อื่นจึงขายได้ ๖๖

๑๖ ลงชื่อประทับตราท่านผู้สำเร็จราชการฝ่ายไทยห้าดวง ๖๖

๑๗ ลงชื่อประทับตราขอมยาเวศเคอว์รังสุลเตนมาร์ก ๖๖

